Українська мова у XX сторіччі:

історія лінгвоциду

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

За редакцією *Лариси Масенко*

Упорядники:
Лариса Масенко
Віктор Кубайчук
Орися Демська-Кульчицька

Київ

Видавничий дім
«Києво-Могилянська академія»
2005

ББК 81.2УКР.я43
У45

У збірнику вміщено документи і матеріали, що стосуються мовної політики радянського керівництва на теренах України. Вони проливають світло на підступне втручання у внутрішній розвиток української мови, спрямоване на штучне зближення її з російською і знищення як незалежного мовного утворення. Розкривається специфіка лексикографічної, термінологічної й правописної практик радянського періоду, метою яких, починаючи з 30-х років, було поступове вилучення питомих рис української лексики, фразеології і навіть деяких словотвірних та граматичних форм і заміна їх кальками з російської мови.

На базі корпусу документів і матеріалів укладено реєстр репресованої лексики.

Працю призначено гуманітаріям — філологам, історикам, політологам, викладачам відповідних дисциплін, студентам, аспірантам і всім тим, кому не байдужа доля рідної мови.

Це видання побачило світ завдяки підтримці Наукового товариства ім. Шевченка (США) з Фонду Антона Савицького.

Рецензенти:
О. А. Сербенська, доктор філологічних наук
І. Р. Вихованець, доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Національного університету «Києво-Могилянська академія». Протокол № 1(8) від 3 лютого 2005 р.

© Л. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська-Кульчицька упорядкування, 2005
© Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005

ISBN 966-518-314-1

ЗМІСТ

Мовна політика в УРСР: історія лінгвоциду 5

I. «Перебудовними шляхами». Українізація

Микола Скрипник. Перебудовними шляхами 38

Григорій Холодний. Стан та перспективи наукової роботи Інституту Української Наукової Мови 92

Олена Курило. Уваги до сучасної української літературної мови: Вступне слово. 94

Олекса Синявський. Найголовніші правила української мови: Передмова 100

Правопис 103

Від державної комісії при НКО для впорядкування українського правопису 103

Постанова Народного Комісара освіти УСРР від 6-го вересня 1928 р. 105

II. «Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті». Документи та матеріали 30-х років

Постанова Народного Комісара Освіти УСРР від 5-го вересня 1933 р. 108

До видання нового українського правопису 108

Післяслово до 2-го й 3-го випусків II тома російсько-українського словника 110

Андрій Хвиля. Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті 113

Михайло Орлов. Проти націоналістичних настанов у роботі УРЕ 132

Резолюції Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті 140

Резолюція Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті на доповідь тов. Хвилі «Націоналістична небезпека на мовному фронті і боротьба проти неї» (26 квітня 1933 р.). 140

Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології 143

Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній 148

Хроніка НДІМ 1933—1934 рр. 152
Степан Василевський. Добити ворога 163
Петро Горецький. Націоналістичні перекручення в питаннях українського словотвору. 182
Григорій Сабалдир. Проти буржуазного націоналізму і фальсифікації 201
Делчо Дрінов, Павло Сабалдир. Проти націоналізму в математичній термінології 219
Проф. *Михайло Калинович, Делчо Дрінов.* Ліквідувати націоналістичне шкідництво в радянській фізичній термінології 234
Викорінити націоналізм у виробничій термінології . 249

III. «Розквіт і взаємозбагачення мов соціалістичних націй». Документи та матеріали повоєнного періоду

Йосип Багмут. Питання перекладу з російської мови на українську 256
Віталій Русанівський. За чим тужити? 265
Інформація ЦК КП України Центральному комітетові КПРС про ідеологічну роботу. 269
Іван Білодід. Мова і ідеологічна боротьба 276
Світлана Єрмоленко, Віталій Русанівський. Літературна мова і художній переклад. 283
Микола Шамота. Актуальні питання сучасного радянського літературознавства 300
Павло Плющ. Недоречності одного перекладу 304
Віталій Русанівський. Розквіт і взаємозбагачення мов соціалістичних націй 309
Культура мови сучасних художніх перекладів 323
Таміла Панько. Збагачення української соціально-економічної термінології в процесі перекладу творів В. І. Леніна українською мовою 339

Реєстр репресованих слів 354

МОВНА ПОЛІТИКА В УРСР: ІСТОРІЯ ЛІНГВОЦИДУ

Дослідження мовних процесів, що відбувалися в СРСР, передбачає аналіз як зовнішніх аспектів побутування національних мов у союзних республіках, так і внутрішньомовних явищ, спричинених мовно-культурною політикою радянського керівництва. Головну стратегічну мету цієї політики визначала утопійна Марксова ідея майбутнього всесвітнього злиття націй і, відповідно, злиття національних мов, але після краху надій на перемогу всесвітньої революції більшовики змушені були обмежити реалізацію програми комуністичного інтернаціоналу кордонами тієї імперії, в якій захопили владу. На практиці впровадження в життя політики етно-культурної міксації в межах колишньої Російської імперії не могло означати нічого іншого, ніж продовження попередньої самодержавної політики асиміляції неросійських народів імперії.

Різниця між радянською й імперською практиками русифікації полягала лише у застосуванні різних асиміляційних методів, зумовлених відмінністю державних устроїв. Зосередивши в своїх руках всю повноту влади, підпорядкувавши тотальному контролю всі сфери життя, більшовицька партія здійснювала мовно-культурну асиміляцію в значно жорстокіших формах, ніж колишня царська адміністрація, а володіння всіма засобами масової інформації давало їй можливість приховувати злочинні методи нищення національних мов і культур під лицемірними гаслами «єдиної сім'ї народів», «братерської дружби», «пролетарського інтернаціоналізму» тощо.

Як і в часи Російської імперії, найбільшого тиску в «старшобратніх» обіймах зазнавали українці й білоруси, оскільки спорідненість їхніх мов з російською значно полегшувала завдання «злиття мов». З початку 30-х років, після остаточного утвердження Сталіна на верхівці владної піраміди, почався спланований наступ на українську й білоруську мови, що полягав у втручанні в їхній внутрішній розвиток, спрямований на

нищення самобутніх рис цих мов і зближення їх з російською мовою. Таким чином, засуджуючи на словах Валуєвський циркуляр, виданий колишнім царським урядом, більшовицьке керівництво у своїй мовно-культурній політиці здійснювало його практичну реалізацію.

Юрій Шевельов, дослідник мовної політики, яку провадили різні режими на українських теренах в першій половині двадцятого століття, так визначав її специфіку за радянської доби:

«Урядове втручання взагалі, а в даному випадку з боку уряду, опанованого росіянами, у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. Ні поляки, ні румуни, ні чехи до цього не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії. Вони всі обмежувалися на заходах зовнішнього тиску: забороняли вживати українську мову прилюдно, цілковито або частково; накидали державну мову через освітню систему; зваблювали українців своєю культурою й можливістю кар'єри; переселяли їх на неукраїнські території, а українські землі заселяли членами панівної нації тощо. Поруч цих "клясичних" метод радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й ортоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови. Таким чином на радянській Україні конфлікт між українською і російською мовами перенесено з зовнішньої, позамовної сфери в середину самої мови. Боротьба відбувалася не тільки в людській психіці, а й у самій мові» [1].

Зазначена практика була впроваджена на початку 30-х років. Вся, майже без винятку, плідна праця мовознавців 20-х років була оголошена «шкідницькою й націоналістичною», «спрямованою на відрив української мови від російської» [2], а видання тих років, у тім числі «Український правопис» 1928 р., академічний «Російсько-український словник», що встиг вийти до літери «П», термінологічні словники були заборонені.

6 квітня 1933 р. за наказом нового керівництва Наркомосу України було організовано комісію під головуванням А. Хвилі «для перевірки роботи на мовному фронті». Завданням комісії було «очистити теоретичний фронт від усього буржуазно-націоналістичного сміття, повести дійсно пролетарськими шля-

[1] *Шевельов Юрій.* Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941). Стан і статус.— Чернівці: Рута, 1998.— С. 173.

[2] *Хвиля А.* Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті // Більшовик України.— 1933, № 7—8.— С 42—43.

хами творення української наукової термінології, виправити українську фразеологію, український правопис» [1].

Головним звинуваченням, висунутим комісією до українського правопису 1928 р., термінологічних словників Інституту української мови та низки мовознавчих праць попередніх років, було звинувачення у створенні «штучного бар'єру між українською і російською мовами» [2].

Фактично цю ж мету переслідувало і впровадження таких змін, внесених до правопису, як «усталення правописних форм з ліквідацією паралелізмів, архаїзмів, провінціалізмів», «спрощення правописних правил» та «цілковите перероблення невірних, політично шкідливих розділів про правопис "чужих слів" та власних імен (III і IV розділи)» [3].

Причиною «політичного шкідництва» у написанні іншомовних слів за нормами правопису 1928 року була прийнята правописною комісією під головуванням М. Скрипника західноукраїнська традиція відтворення слів, запозичених або безпосередньо з німецької та інших європейських мов, або за посередництвом польської мови, у фонетичних і граматичних формах, що відрізнялись від форм відповідних слів у східноукраїнському варіанті літературної мови, де їх написання відтворювалось згідно з російською традицією.

Так, з приводу заміни м'якого **л** у словах іншомовного походження (*аероплян, баляда, лябораторія, плятформа* та ін.) на тверде **л** Андрій Хвиля писав: «...треба зазначити, що таке пом'якшення "**л**" відривало українську мову літературну від живої мови, орієнтувало українську мову літературну не на мовну практику багатомільйонних українських мас на Радянській Україні, а орієнтувало цю мову на галицьку мовну практику, яка далека багатомільйонним працюючим масам Радянської України» [4].

Тими ж мотивами пояснювалось і скасування літери **ґ** у словах іншомовного походження.

Авторитарно впроваджена зміна низки інших норм Харківського правопису загрожувала розвитку української літературної мови як незалежного мовного утворення. Так, із звинуваченнями у впровадженні архаїчних форм та провінціалізмів, які буцімто «відривали українську літературну мову від живої

[1] *Хвиля Андрій.* Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті.— Харків, 1933.— С. 35.

[2] Там само.— С. 41

[3] Там само.

[4] Там само.— С. 42.

української мови і вбивали клин між українською та російською мовами» [1], з правопису 1928 р. було усунуто форми двоїни (*дві книзі, три вербі, дві хаті, три квітці, дві руці* та ін.), вживання знахідного відмінка у словосполученнях *бачу молодиці, веду хлопці, дивлюся на піонерки* [2], правило, згідно з яким «українські географічні назви треба віддавати на письмі в їх народньо-історичній формі», форми з початковим **пів-**: *півтретя, півчверта, півп'ята, півшоста, півсьома* та низку інших правил.

Та ж тенденція до усунення питомих рис української мови, що відрізняли її від російської, простежувалась і в запровадженій у 1933 р. ліквідації паралельних форм, вживання яких дозволяв правопис 1928 р. Так, з двох паралельних форм *статтів* і *статтей* комісія залишила тільки *статтей*, з паралельних форм *бабів і баб, хатів і хат, губів і губ* — тільки форми *баб, хат, губ*, з паралельних словотвірних варіантів *становисько — становище, огнисько — огнище, гноїсько — гноїще* надала превагу утворенням із суфіксом **-ище**, паралельні форми давального і місцевого відмінків однини іменників другої відміни *святові — святу, серцеві — серцю, сонцеві — сонцю, у русі — у рухові* обмежила формами на **-у(ю)**, спільними з російськими [3].

А. Хвиля наводить ще низку форм як питомих, так і запозичених слів, які комісія відкинула, оскільки вони «вносили штучне відмежовування певних елементів української мови від російської мовної практики». У дієсловах, які згідно з правописом 1928 р. мали префікс **з-**, що відповідало українській вимові (*зформувати, зфабрикувати, зфотографувати* і под.), його було замінено на спільне з російським початкове **с-** (*сформувати, сфабрикувати, сфотографувати* і под.), написання слів іншомовного походження *бакханка, барбаризм* було замінено на *вакханка, варваризм*, уніфіковано з російським написанням *претенсія, іхтіосавр, бронтосавр, бальсам* і под. (відповідно узаконювались *претензія, іхтіозавр, бронтозавр, бальзам* і под.), *радіюс, консиліюм, медіюм, Маріюполь* і под. (відповідно *радіус, консиліум, медіум, Маріуполь* і под.) [4].

---

[1] *Хвиля Андрій* Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті — С. 44.

[2] Там само. — С. 44—45.

[3] Там само. — С 46—47.

[4] Там само.

У зміненому правописі було узгоджено з російським правила вживання великої літери, пунктуаційні норми, запроваджено російську граматичну термінологію.

Таким чином, як зазначає В. В. Німчук, «...реформа 1933 року зачепила не просто написання, а віковічні традиції орфографії і, головне, оригінальність системи української мови» [1].

Нищівних ударів у цей же час зазнала школа термінознавства, яка склалась у попередній період. Після фізичної розправи з мовознавцями, що встигли укласти десятки термінологічних словників, проведене в 1933 р. «викорінення, знищення націоналістичного коріння на мовному фронті» цілковито змінило засади творення терміносистем.

У програмовій статті Андрія Хвилі, що засуджувала попередню працю Народного комісаріату освіти в ділянці термінології, було висунуто такі вимоги до партійних органів нагляду за термінологічною діяльністю:

1) припинити негайно видання всіх словників;

2) переглянути словники і всю термінологію;

3) провести уніфікацію технічної термінології з тою термінологією, що є в Радянському Союзі і вживана й на Україні;

4) переглянути кадри на мовному фронті і вигнати з цього фронту буржуазно-націоналістичні елементи;

5) переглянути український правопис та ін.[2]

Одразу після цього було спішно створено спеціальні бригади, завданням яких було переглянути заборонені термінологічні словники і замінити «націоналістичні» терміни «інтернаціональними». Результатом роботи цих бригад стала низка виданих у 1934 — 1935 рр. термінологічних бюлетенів, які визначили нові засади українського термінотворення на весь наступний радянський період.

Головне своє завдання укладачі бюлетенів вбачали в ліквідації термінології, створеної на питомо українській мовній основі. До всіх термінологічних словників, укладених в 20-х роках, було висунуто однотипні звинувачення. Наприклад, у передмові Д. Дрінова і П. Сабалдира до «Математичного термінологічного бюлетеня» (К., 1934) праця укладачів «Словника математичних термінів» (Харків, 1931) оголошувалась «шкідницькою», спрямованою «по-перше, на відрив української наукової термінології від термінології, вживаної в усіх культурних

[1] *Німчук В. В.* Проблеми українського правопису XX — початку XXI ст — К , 2002.— С 24.

[2] *Хвиля А.* Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті — С 70.

мовах, від термінології інтернаціональної» і, по-друге, на «штучний відрив української наукової термінології від наукової термінології російської мови» [1].

Авторам «Словника математичних термінів» ставили в вину те, що вони переклали російський термін *круг* українським словом *кільце*, відповідно, *туманность — мряковина, освещение — освіт, точка падания — падовище, часовой пояс — крило годинне, след — прослідок* тощо [2].

Перекладені українською мовою слова бригади вилучали, заміняючи їх кальками з російської мови. У такий спосіб було репресовано всю термінологічну лексику, створену на україномовній базі. Масштаби нищення засвідчує великий обсяг бюлетенів, що публікували списки скалькованих термінів, впроваджених замість вилучених. Конкретні вказівки на кількість «виправлених» термінів містять і деякі передмови до бюлетенів. Наприклад, у передмові до «Виробничого термінологічного бюлетеня» (К., 1935) зазначалось, що «Словник виробничої термінології» (Харків, 1931) «мав в собі приблизно 40—50 % слів (гнізд), які треба було переробити і виправити, щоб знищити в ньому шкідницьку виробничу термінологію» [3].

Спланованe владою втручання в лексичний склад і внутрішню структуру української мови, спрямовування її в бік максимального зближення з російською мало на меті перервати досягнуту в 20-х рр. цілісність української літературної мови, вилучити ті елементи, що ввійшли до неї із західноукраїнських діалектів і з галицько-буковинської літературної мови другої половини XIX — початку XX ст. У висновках комісій і партійних резолюціях з політичних міркувань абсолютизувався вплив польської мови на західноукраїнську літературну мову, а вся діяльність мовознавців 20-х рр., спрямована на розширення словникового складу літературної мови шляхом об'єднання різноговіркових елементів усіх українських земель, в тім числі західноукраїнських, безпідставно оголошувалася полонофільською. Так, зміни, внесені в 1933 р. в український правопис, було зроблено, за словами А. Хвилі, «по лінії усунення всіх штучних правил, які було спрямовано на те, щоб повернути розвиток української мови в бік польської буржуазної культури» [4].

---

[1] *Дрінов Д., Сабалдир Д.* Проти націоналізму в математичній термінології // Математичний термінологічний бюлетень.— К.,1934.— С. 8—11.

[2] Там само.— С. 11—12.

[3] Виробничий термінологічний бюлетень.— К., 1935.— С. 5—6.

[4] *Хвиля А.* Викорінити, знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті // «Більшовик України».— 1933, № 7—8 — С. 56.

Аналогічні звинувачення було висунуто проти попередньої праці термінологів: «...самобутність, під маскою якої спотворювалась українська мова на ділянці термінологічній, спрямовувала розвиток української мови на буржуазні полоністичні шляхи» [1].

Таким чином, якщо російська мова в партійних настановах 1933 р. була оголошена «братньою» і до мовознавців було висунуто вимогу добирати в словниках усіх типів в українській частині слова «однозвучні» й «рівнозначні» з російськими, то вся самобутня українська лексика кваліфікувалась як штучно створена і взорована на польську мову, причому звинувачення термінологів у впровадженні полонізмів набували зловісного політичного характеру: «...Особливо характерна заміна в словнику фізичних термінів цих термінів (йшлося про слова «однозвучні» й «рівнозначні» з російськими та білоруськими.— *Л. М.*) маловідомими або й зовсім невідомими трудящим масам УСРР полонізмами (політичний сенс цього полонофільства ясний — змикання з польським фашизмом)» [2].

У зв'язку з цим важко погодитися з російським соціолінгвістом В. М. Алпатовим, який вважає «абсурдним» твердження, висловлене в одному із зарубіжних підручників з соціолінгвістики щодо існування в СРСР спеціального декрету, згідно з яким нові технічні терміни в мовах національних меншин мали запозичуватись лише з російської мови [3]. Висновки термінологічних комісій і відповідні резолюції Народного комісаріату освіти в 1933—1934 роках, які забороняли впроваджувати в українську термінологію будь-які нові терміни поза посередництвом російської мови, лишались чинними протягом усього радянського періоду.

Подібна «чистка» була застосована не тільки до термінологічних словників, а й до усіх інших лексикографічних праць, зокрема до академічного «Російсько-українського словника», який встиг вийти до літери «П». Цей словник, що його упорядковувала й видавала під керівництвом А. Кримського і С. Єфремова Постійна комісія для складання словника живої української мови Української академії наук, не без підстав

[1] *Дрінов Д., Сабалдир П.* Проти націоналізму в математичній термінології.— С. 19.

[2] *Калинович М., Дрінов Д.* Ліквідувати націоналістичне шкідництво в радянській фізичній термінології // Фізичний термінологічний бюлетень.— К., 1935.— С. 6.

[3] *Алпатов В. М.* 150 языков и политика. 1917—2000. Социолингвистические проблемы СССР и постсоветского пространства.— М., Крафт + Ив ран, 2000.— С. 6.

вважається досі неперевершеним за якістю зібраного в українській частині лексичного матеріалу [1]. Перевага цього словника порівняно зі словником Б. Грінченка полягала в тому, що академічна праця зафіксувала лексичне багатство уже розвинутої поліфункціональної літературної мови. Як зазначали в передмові упорядники словника (В. М. Ганцов, Г. К. Голоскевич, М. М. Грінченкова), він «в українських своїх перекладах живовидячки відбиває той великий поступ, що зробила українська літературна мова протягом останніх десятиліттів, а надто останніх років, коли вона сталася органом широкого культурного і державного вжитку. В цьому редакція вбачає найбільшу вагу цього словника супроти попередніх, що обмежувалися мало не на самому етнографічному матеріалі та на словах давнішої народної (теж переважно народницько-етнографічної) літератури» [2].

З тавром «націоналістичного» словник було заборонено і видані чотири його томи зникли з усіх бібліотек. Припинилась уся попередня діяльність з укладання словників різних типів, вона обмежилась підготовкою одного словника — російсько-українського.

Укладений в новоствореному Інституті мовознавства С. Васильківським і Є. Рудницьким «Російсько-український словник», що вийшов у Києві в 1937 р., дістав таку характеристику від Юрія Шевельова:

«Словник цей стоїть далеко від вимог, що звичайно ставляться до академічних словників, він стоїть далеко і від свого попередника, академічного словника 1924—1933 рр. Розмір його досить обмежений, 890 сторінок малого формату, семантичний поділ в межах словникового гнізда відсутній або дуже спрощений, фразеологія не опрацьована і,— може найголовніше,— посилань на джерела зовсім нема, що широко відкриває можливість довільного добору відповідників до російських слів. Виразно видно, що впорядники найбільше дбали за те, щоб виключити всі "класово ворожі" слова, але не проминути слів "революційних". Ясно, що перед ними стояла примара "буржуазного націоналізму", і за всяку ціну вони намагалися цього збочення уникнути. Де була найменша змога, вони вибирали (або впроваджували) слова, близькі до російських, лишаючи поза межами словника ті синоніми, що могли б збити їх з накресленого шляху. Це було тим легше зробити, бо впо-

[1] *Шевельов Юрій* Портрети українських мовознавців — К., 2002.— С. 34

[2] Російсько-український словник.— Т. 1 — Червоний шлях.— 1924 — С VIII.

рядники взагалі уникали синоніміки, щоб у споживача, боронь Боже, не творилося враження, що українська мова може бути багатшою на слова і семантичні відтінки, ніж російська» [1].

Подібними принципами керувались і упорядники сумнозвісного «зеленого» (за кольором обкладинки) «Російсько-українського словника», виданого в Москві у 1948 р., який було укладено переважно на засадах калькування російської лексики.

У передмові до нього наголошувалось «всестороннее благотворное влияние великого русского языка», якого зазнала українська літературна мова протягом свого історичного розвитку, і зазначалось, що «украинский народ под руководством Коммунистической партии разгромил подлые, враждебные происки буржуазных националистов, направленные на разрыв дружбы и братства народов СССР, и очистил свой язык от националистических искажений» [2].

В українській частині реєстру словника 1948 р. значна частина питомої української лексики, представленої в словнику 1924—1933 рр., була або зовсім вилучена, або відсунута на другу позицію, після слова, спільного з російським. Масштаби лексичних втрат і безпрецедентної уніфікації реєстру українських слів, штучно підігнаних під російські, можна буде виявити після проведення спеціального порівняльного дослідження праці лексикографів 20-х рр. із словником 1948 р. [3]

Критики зазнали й видані у 20-х рр. переклади. Так, мову українських перекладів творів Леніна Наум Каганович кваліфікував як «спотворену і перекручену націоналістами», внаслідок чого «зміст творів Леніна сфальсифікований і брутально перекручений». Такі серйозні політичні обвинувачення, а фактично вирок для перекладачів Н. Каганович висував лише на підставі перекладу російських слів *свобода, раскол* та деяких інших українськими відповідниками *воля, розлом*, а не спільними з російською мовою словами *свобода, розкол* [4].

Втручання у внутрішній склад української мови не обмежувалось правописом і лексикою. Воно поширювалось і на інші

---

[1] *Шерех Юрій.* Так нас навчали правильних проізношеній // *Шерех Юрій.* Пороги і запоріжжя (Література Мистецтво Ідеології) — Три томи — Т III — Харків, 1998 — С 204—205

[2] Русско-украинский словарь.— М , 1948 — С VI

[3] Низку прикладів зросійщення української лексики в «Російсько-українському словнику»1948 р. див. у *Масенко Лариса.* Мова і суспільство Постколоніальний вимір — К , Видавничий дім «КМ Академія», 2004.— С 39—41

[4] *Каганович Н.* Націоналістичні перекручення в українських перекладах творів Леніна // Мовознавство — 1934, № 3—4 — С. 22

мовні рівні, зокрема на словотвір і синтаксис. У цій ділянці намагання волюнтаристського спрямування розвитку мови в бік її зближення з російською становили особливо велику загрозу для її майбутнього, оскільки поціляли в саму серцевину живої мови як незалежного утворення, здатного до самооновлення й самовідтворення.

Друге число журналу «Мовознавство» за 1934 р. у рубриці «Хроніка НДІМ (Науково-дослідного інституту мовознавства) 1933—1934» містить інформацію про низку доповідей, заслуханих протягом другої половини 1933 р. у відділі української мови з приводу «великого національного шкідництва в питаннях словотвору української мови». Всього було розглянуто понад 15 словотвірних моделей, властивих українській мові й кодифікованих у працях мовознавців 20-х рр. Тепер їх було вилучено з тавром «проявів націоналістичного шкідництва» й адміністративним шляхом замінено російськими словотвірними моделями [1].

Не обійшли увагою погромники від науки і дослідження з синтаксису. Працю Сергія Смеречинського «Нариси з української синтакси в зв'язку з фразеологією та стилістикою» наводив серед прикладів «шкідництва на мовному фронті» Андрій Хвиля у цитованій вище публікації. Г. О. Сабалдир у першому числі журналу «Мовознавство» за 1934 р. затаврував її як «вияв класової ворожості націоналістично-буржуазного мовознавства», «чимале кільце в цілому ланцюгу націоналістичного шкідництва», а працю О. Б. Курило «Уваги до сучасної української літературної мови» назвав «ворожим нам» твором, «синтезом націоналістичних і фразеологічних правил». В аналогічному контексті було згадано і Євгена Тимченка [2].

Нищівної критики зазнала передусім орієнтація цих авторів на народну мову і мову пам'яток як головні джерела для усталення норм літературної мови. Навіть мову українських письменників XIX ст., що на них посилається С. Смеречинський, автор погромницької статті критикує з класових позицій: «У мові Квітки й поверховому дослідникові впадає в очі оте підроблювання під мову заможного, куркульського селянства... Мова Куліша — це мова літературна, але з виразною познакою особи автора, його класових буржуазних нормалізаторських

[1] Перелік вилучених словотвірних моделей див. у тексті «Хроніка НДІМ», опублікованій в частині «Документи й матеріали»

[2] *Сабалдир Г. О.* Проти буржуазного націоналізму і фальсифікації // Мовознавство.— 1934, № 1.— С. 53—67.

смаків» [1]. Вкрай агресивно викладені звинувачення, висунуті до автора «Нарисів з української синтакси», вимоги **знищити** його працю, бо «важко, мабуть, найти виразніший націоналістичний твір в українському мовознавстві... де так чітко й войовниче сформульовані ідеї українського фашизму в мовознавстві», спиралися фактично лише на три суто мовних, далеких від політики рекомендації С. Смеречинського обмежити вживання в українській мові синтаксичних форм з орудним присудковим, конструкцій на **-но, -то** з дієслівними формами минулого й майбутнього часу і віддієслівних іменників на **-ння, -ття** [2].

Тавро «українського фашизму» було накладено на все мовознавство, на всі наукові видання Інституту української наукової мови і Науково-дослідного інституту мовознавства. «Загалом, як теорія, так і практика, що виходила останнім часом з стін ІУНМ і НДІМ,— проголошувалось на сторінках першого числа журналу "Мовознавство" за 1934 р.,— була не чим іншим, як войовничою програмою українського фашизму в мовознавстві, спрямованою на те, щоб спинити буйний розвиток української мови, втиснути цей розвиток в рамки XVIII—XIX століття, скерувати його на шлях буржуазного Заходу, відірвати від культурного й мовного розвитку наших братніх республік, зокрема РСФР» [3]. Від цього часу перериваються й будь-які контакти українських учених із зарубіжними. Радянську науку відгороджено залізною завісою від «ворожого» «буржуазного» Заходу. «Запеклий ворог українського мовознавства — буржуазна індоєвропеістика — в основному розгромлена» [4],— констатує те ж видання.

Масштаби антиукраїнського терору виразно засвідчує той факт, що уже в другій половині 30-х рр. молоде покоління українців було майже цілком позбавлене навчальної літератури з української мови. Були заборонені і шкільні підручники, зокрема популярна «Початкова граматика української мови» Олени Курило, і посібники для вищої школи — «Нариси історії української мови» П. Бузука, «Курс історії української мови. Вступ і фонетика» Є. Тимченка, колективний «Підвищений курс української мови» за редакцією Л. Булаховського, «Норми української літературної мови» О. Синявського. Внаслідок цього студенти філологічних факультетів залишилися без будь-яких

[1] *Сабалдир Г. О.* Проти буржуазного націоналізму і фальсифікації.— С. 64.

[2] Там само.— С. 53—67

[3] Мовознавство.— 1934, № 1.— С. 4.

[4] Там само.

посібників як з історії української мови, так і з сучасної літературної мови [1].

Таким чином, у 1933 р. більшовицькі вожді, стероризувавши українство шляхом штучно організованого голодомору і застосувавши репресії проти інтеліґенції, підірвали потужну соціальну базу української мови, після чого змогли повернутися до старої імперської практики асиміляції.

Після розгрому мовознавчих інституцій 20-х рр., фізичного знищення або довготривалого ув'язнення мовознавців, заборони створених у ті роки лексикографічних, термінологічних та інших праць як «ворожих» і «націоналістичних» радянське керівництво запровадило в Україні керовану з Москви і повністю контрольовану партійним апаратом мовну політику, яка, хоч і з тимчасовими послабленнями, лишалась чинною до кінця 80-х рр. Тоді ж було усталено ідеологічну базу діяльності інституцій, призначених для відстежування і спрямовування мовних процесів. Напрям мовознавчих досліджень в УРСР надалі мали визначати три такі головні постулати:

1. Теза про «благотворність» впливу російської мови на українську, потребу зближення двох «братніх» мов і «гармонійність» українсько-російської двомовності.

2. Теза про необхідність формування спільного лексичного фонду мов народів СРСР.

3. Вимога широкого впровадження інтернаціоналізмів.

При цьому всі три постулати було підпорядковано завданню уніфікації національних мов за російським зразком, оскільки в процесах формування спільного лексичного фонду мов народів СРСР і запозичення з інших мов роль мови-посередника відводилася російській.

У резолюціях комісій Народного комісаріату освіти з перевірки роботи на «мовному фронті» попередня діяльність наукових інституцій проголошувалась «контрреволюційною», що виявлялося «на теоретичній ділянці — в націоналістичній теорії самобутності розвитку української мови, в пропаганді відриву її від загального процесу мовного будівництва в СРСР, а насамперед — відриву від мови російського пролетаріату; у відкиданні інтернаціональних термінів у мові, що прикривалося націоналістичною теорією "народності"» [2].

---

[1] *Жовтобрюх М. А.* Нарис історії українського радянського мовознавства (1918—1941) — К., 1991 — С. 216

[2] Резолюція Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті на доповідь тов. Хвилі «Націоналістична небезпека на мовному фронті й боротьба проти неї» // Мовознавство — 1934, № 1 — С. 15

У тих же резолюціях було чітко визначено «правильні методологічні засади укладання російсько-українських словників», які полягали у вимозі «у жодному разі штучно й тенденційно не обминати спільних для обох мов елементів (слів), зокрема й слів інтернаціонального походження» [1].

Резолюції проголошували, що відтепер дотримання «правильних методологічних засад» діяльності мовознавчих інститутів контролюватиме партійний провід, під керівництвом якого буде переглянуто й перебудовано плани науково-дослідної роботи «на базі глибокого опрацювання і усвідомлення їх в світлі марксистсько-ленінської методології», переглянуто склад науково-дослідних інститутів, курсів українізаторів, перекладачів, літредакторів і іншого мовно-літературного персоналу видавництв та «очищено його від націоналістичних класово-ворожих елементів», посилено «політичне виховання мовних робітників».

На особливу увагу заслуговує останній з перерахованих заходів. Резолюція наказувала «покласти край практиці відриву загальнополітичної редактури від мовної, запровадивши в принципі єдиноосібну авторську і редакторську відповідальність за єдність змісту і форми літературного твору» [2].

Цей пункт започаткував суворе цензурування не тільки змісту друкованої продукції, а й самої мови. Відтак радянська влада проголосила ідеологічно небезпечною українську мову як таку і взяла на себе роль пильного наглядача за її дальшим розвитком (якщо практику обмеження мовних ресурсів і спрямовування їх на злиття з іншою мовою можна назвати розвитком).

Аналогічну мовну політику було застосовано в 30-х рр. і до білоруської мови. Правописна реформа 1933 р. впровадила в білоруську мову близько 30 фонетичних і морфологічних особливостей, живцем взятих з російської і до того не вживаних у білоруській мові. Від цього часу почалося й активне зросійщення білоруської лексики і фразеології шляхом відповідного скеровування лексикографічної практики [3].

Політику внутрішнього зросійщення української мови загальмували політичні події 1939 р.— об'єднання УРСР із захід-

---

[1] Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології // Мовознавство.— 1934, № 1.— С. 20.

[2] Резолюція Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті на доповідь тов. Хвилі «Націоналістична небезпека на мовному фронті й боротьба проти неї».— С 17.

[3] *Станкевич Станіслаў.* Русіфікацыя беларускай мовы ў БССР.— Мінск: Навука і тэхніка, 1994.— С. 26—28.

ноукраїнськими областями, де вживання української мови відзначалось соціальною й функціональною повнотою і де суспільство чинило потужний опір русифікації.

Дещо поліпшився стан української лексикографії у 50-х рр. Більший за обсягом порівняно з «Російсько-українським словником» 1948 р. фонд питомої української лексики ввійшов до 6-томового «Українсько-російського словника», який вийшов у Києві в 1953—1963 рр., проте словник зафіксував і велику кількість прямих запозичень і кальок з російської мови, що потребує спеціального вивчення.

Як відомо, з початку 1960-х рр. Україна пережила десятиліття культурного ренесансу. Після розвінчання культу Сталіна й пов'язаної з цим лібералізації режиму в республіці з'явилась ціла плеяда талановитих молодих митців, що дістали назву «шістдесятників». Характерною рисою культурного життя цієї доби було звернення до спадщини 20-х рр., намагання повернути викреслені імена, опублікувати твори письменників Розстріляного Відродження. Налагодженню міжпоколіннєвого зв'язку сприяли й безпосередні людські контакти з тими митцями, яким вдалося вижити в сталінських концтаборах і повернутися в Україну. Такою знаковою постаттю 60-х рр. став Б. Антоненко-Давидович, навколо якого гуртувалась талановита молодь. Великий суспільний резонанс мали виступи Б. Антоненка-Давидовича з різкою критикою мовної політики 30—40-х рр. Не меншого розголосу набуло критичне обговорення проблем стану української мови на конференції з питань культури мови, що відбулася в Київському університеті в 1963 р. Важко переоцінити ту роль у пробудженні національної свідомості в масово зрусифікованому соціумі, яку відіграла праця Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?».

У цей час було започатковано ряд фундаментальних праць з української мови, літератури, історії (шеститомний «Українсько-російський словник», одинадцятитомний тлумачний «Словник української мови», «Історія української літератури» в двох томах, шеститомна «Історія українського мистецтва», багатотомна «Історія міст і сіл України»). Почалася публікація Української радянської енциклопедії, вийшла українською мовою «Енциклопедія кібернетики».

Б. Антоненко-Давидович мав достатні підстави для високої оцінки праці мовознавців 1960-х рр. у статті «Літера, за якою тужать», опублікованій в листопаді 1969 р.: «Останнім часом ми багато зробили в царині мовознавства, високо піднесли культуру нашої мови, присвятивши цій справі, зокрема, республіканську наукову конференцію 1963 року. А який величезний

кількісний і якісний поступ уперед зробили ми за ці роки хоч би й у словниковому ділі! В цьому легко переконатися, бодай порівнявши так званий у побуті "Зелений" — Російсько-український словник нашого інституту мовознавства видання 1948 року і цьогорічний тритомний Російсько-український словник того ж самого інституту» [1].

Водночас процеси лібералізації суспільства в добу хрущовської відлиги не зачепили основних засад радянської мовно-культурної політики. Русифікація населення союзних республік лишалась її головним завданням, а відтак у відповідних загальносоюзних інституціях у 1950—1960-х рр. перейшли до впровадження наступного етапу асиміляції.

Реформа освіти, проведена у 1958 р., ввела в законодавство положення про вільний вибір мови навчання і вільний вибір вивчення другої мови у російських школах, що закріпило панівне становище російської мови в системі шкільної освіти.

У 1960-х рр. відбувалось кількісне зниження україномовних книжкових видань, які впали з 80 % у 1950 р. до 66 % у 1963 р. Загалом україномовна книжкова продукція в СРСР у 1963 р. становила 3321 назву, близько 4,3 % при 17 % українського населення [2]. Аналогічна тенденція спостерігалася в галузі періодичних видань. У 1960-х рр. на російську мову поступово перейшла значна кількість видань наукової періодики. Так, у 1967 р. російськомовні наукові журнали й періодичні збірники, видані в УРСР, кількісно вже переважали україномовні (відповідно перших виходило 197, других — 126) [3].

У цей же час з московського центру надходить вказівка про поширення нової пропагандивної тези, згідно з якою функції російської мови в СРСР уже не обмежується роллю засобу міжнаціонального спілкування — вона проголошується другою рідною мовою неросійських народів СРСР. Спершу ця теза поширюється в лінгвістичній літературі й публіцистиці, а в 1961 р. її канонізує Микита Хрущов, ввівши в текст своєї доповіді на XXII з'їзді КПРС. «Не можна не відзначити, — сказав він, — зростаюче прагнення неросійських народів до оволодіння російською мовою, яка стала фактично другою рідною мовою для народів СРСР, засобом їх міжнаціонального спіл-

[1] *Антоненко-Давидович Борис.* Літера, за якою тужать // Літературна Україна. — 4 листопада 1969 р.

[2] *Шевчук Олександр Анатолійович.* Український національно-культурний рух (друга половина 50-х — початок 90-х рр. XX ст.). — Автореферат... канд. істор. наук. — Запоріжжя, 1998. — С. 12.

[3] Там само. — С. 12.

кування, залучення кожної нації і народності до культурних досягнень всіх народів СРСР і до світової культури. Процес *добровільного* (підкреслення моє.— *Л. М.*) вивчення російської мови, що відбувається в житті, має позитивне значення для розвитку міжнаціонального співробітництва».

Оскільки доповідь першого секретаря КПРС виконувала роль матриці для засобів масової інформації і сфери гуманітарних наук, теза про російську мову як другу рідну мову, попри очевидну неможливість її наукового обґрунтування, стає обов'язковою в офіційному мовознавстві союзних республік.

На початку 60-х рр. у системі Академії наук СРСР було створено Наукову раду з проблеми «Закономірності розвитку національних мов у зв'язку з розвитком соціалістичних націй». Своїм головним завданням Наукова рада проголошувала координацію соціолінгвістичних досліджень в СРСР. Однак наукове вивчення різних аспектів відносин мови й суспільства стосувалось лише російської мови. У 1960-х рр. в російському мовознавстві з'явилась низка праць, присвячених дослідженню змін, що відбулися в російській мові після 1917 р., вивченню некодифікованих форм мовлення — жарґонів, арґо, просторіччя. На базі масового соціолінгвістичного опитування у 1968 р. була створена чотиритомна праця «Русский язык и советское общество», яку вважають основоположною для виникнення Московської школи функціональної соціолінгвістики [1]. Натомість у національних республіках, зокрема в УРСР, опрацювання соціолінгвістичної проблематики було підпорядковано політичним цілям подальшого зміцнення позицій російської мови і звуження функцій місцевих національних мов. Відповідну спрямованість завдань Наукової ради «Закономірності розвитку національних мов у зв'язку з розвитком соціалістичних націй» виразно ілюструвала її програма, опублікована в передовій статті першого числа журналу «Вопросы языкознания» за 1962 р. Як засвідчував текст програми, головне завдання ради полягало у створенні теоретичної бази для форсованої русифікації ряду республік. Після загальної фрази про «повне рівноправ'я всіх народів і мов в СРСР» у програмі далі доводилось, що насправді «рівноправ'я» не для всіх рівне. Існують мови більш рівноправні і менш рівноправні, оскільки «сфера їх подальшого функціонування далеко не однакова». На цій підставі мови народів СРСР розподілялись на перспективні і неперспективні. До перших було зараховано, крім, звичайно,

[1] *Михальченко В Ю., Крючкова Т Б* Социолингвистика в России // Вопросы языкознания — 2002, № 5.— С 121

«великої російської мови», вірменську, грузинську, латиську, литовську і естонську мови. Решта мов потрапляли в розряд неперспективних.

Показово, що до перспективних було віднесено ті мови, носії яких виявляли національну солідарність і чинили сильний колективний опір русифікації, не переходячи на російську як мову щоденного спілкування. Неспроможність витіснити зазначені мови з базових сфер функціонування змушувала імперську владу поважати їх і саме на цій підставі заносити до перспективних: «Вони виконують весь комплекс функцій літературних мов, тобто обслуговують всі сфери життя й діяльності даних народів».

Натомість там, де русифікація досягла помітних успіхів, колонізатори поспішали утвердитись остаточно, хоча відверто назвати нації й мови, що, на їх думку, вже не мали шансів на майбутнє, наважились тільки стосовно національних меншин Російської Федерації.

Таким чином, українська й білоруська мови, а також азербайджанська і мови республік Середньої Азії були виключені з групи перспективних, а низка наступних пунктів програми, зокрема перелік її завдань, свідчив, що для «близькоспоріднених мов» спланована завершальний етап влиття у «велику російську» мову. Наприклад, один із пунктів анкети, яку союзна Академія пропонувала поширити «серед спеціалістів-мовознавців, педагогів і в широких колах інтелігенції», було сформульовано так: «Якими є перспективи і можливості об'єднання близькоспоріднених літературних мов?», а серед першорядних визначалось завдання вивчити «процеси розвитку живої розмовної російської мови... в старих міських центрах в умовах споріднено-мовного оточення (наприклад, в містах України і Білорусії)». До відверто асиміляторських належало й завдання посиленого вивчення російської мови в республіках, зокрема, вивчення «шляхів розвитку утворення інтернаціонального фонду (загального й регіонального) в мовах народів Радянського Союзу: порівняльної вживаності різних категорій російської лексики, типів відхилень від нормального російського слововжитку».

Цікаво, що так відверто викладені в передовиці головного мовознавчого органу імперії завдання русифікації викликали, очевидно, небажаний резонанс чи то в академічних, чи то в адміністративних колах республік. У всякому разі уже в четвертому числі «Вопросов языкознания» за 1962 р. передова стаття починається з іншої партійної цитати, де констатується, що «стирання національних відмінностей, особливо мовних

відмінностей, — значно триваліший процес, ніж стирання класових меж», а щодо попередньої мовознавчої програми радикального стирання національних меж зазначено, що в ній «одержали дещо схематичне й суб'єктивно-оцінне висвітлення перспективи й долі розвитку різних мов народів СРСР, а також відобразились до деякої міри поспішні тенденції рекомендаційного характеру відносно функції російської мови в культурному й суспільно-політичному житті окремих мов Радянського Союзу».

Проте в Україні мовознавчий істеблішмент запопадливо поспішав виконувати партійні настанови. Директор Інституту мовознавства АН УРСР І. К. Білодід уже в 1962 р. публікує працю «Російська мова — мова міжнаціонального спілкування народів СРСР», сповнену фальшивих тез про «різноманітну допомогу російської мови в розвитку літературних мов соціалістичних націй» [1], про «ще значнішу роль російської мови в даний час — у період розгорнутого будівництва комунізму, що характеризується наступним зближенням соціалістичних націй на їх шляху до досягнення повної єдності» [2], про російську мову як «спільну мову міжнаціонального спілкування народів СРСР, їх другу рідну мову» [3] тощо.

Подібно, як «творчу допомогу російської мови», трактує І. К. Білодід і внутрішньомовні процеси — масове проникнення в українську мову російської лексики, поширення кальок з російської мови, запозичення іншомовної термінології лише за посередництвом російської мови [4]. Ця частина праці, присвячена аналізові конкретного мовного матеріалу, так само може бути зразком радянських «новоязівських» фальсифікацій. Наприклад, таке згубне для словотворчої активності мови явище, як копіювання словотворчих моделей іншої мови, Білодід пояснює в такий спосіб: «Російська мова сприяє активізації творчих лексико- і фразеологоутворювальних та структурно-компонентних засобів української мови, внаслідок чого за моделями російського словотворення в українській мові одночасово створюються нові слова, словосполучення і фразеологізми, наприклад: *прилунение — примісячення, прилуниться — примісячитися, приводниться — приводнитися, предприятие —*

[1] *Білодід І. К.* Російська мова — мова міжнаціонального спілкування народів СРСР. — К., 1962. — С. 21.

[2] Там само. — С. 15.

[3] Там само.

[4] Там само. — С. 21—24.

підприємство, железопрокатный — залізопрокатний та ін.» [1].

Дещо обережніше науковець трактує факти мовних змін, які відбуваються в західноукраїнських областях. «Спостереження показують,— пише він,— що деякі слова в мові населення цих областей, відомі раніше з інших мов і які тепер заміняються словами з рідної мови, засвоюються спочатку в їх російському озвученні, а потім і в українському, наприклад: *площадка, нормировщик, грузчик, отпуск, клепка, станочники, леспромхоз, баня* та ін.» [2]. Як бачимо, підміна понять тут здійснюється через завуальоване протиставлення колишніх запозичень (йдеться, безперечно, про полонізми) новим російським, що інтерпретуються як «рідномовні».

Показовими є й спроби Білодіда довести канонічну в радянському мовознавстві тезу про «взаємодію» національних мов з російською, яка вживалася з тією ж пропагандивною метою приховати реальність потужного однобічного впливу російської мови. Ілюстрації «взаємних» українсько-російських впливів у праці І. К. Білодіда обмежується коротким переліком запозичення в російську мову таких українських лексем: *вареники, бублики, черевички, хутор, борщ, бурак, кожух, сечка, покрышка, тысячница, хата-лаборатория, пятисотенница, девчата, девчина, хлопец, парубок, косовица*» [3].

На початку 1970-х рр. московське компартійне керівництво вирішило, що процеси етномовної міксації, принаймні в УРСР і БРСР, досягли тієї межі, коли «друга рідна мова» фактично перейняла всі функції питомих рідних мов — української і білоруської, відтак процес «стирання національних відмінностей» у цих республіках можна вважати завершеним.

У звітній доповіді XXIV з'їзду КПРС 30 березня 1971 р. Л. Брежнєв висунув тезу про постання нової історичної спільноти — радянського народу. Ширше він обґрунтував це положення у доповіді, присвяченій 50-річчю СРСР, 21 грудня 1972 р.[4]

Введення поняття нової історичної спільноти, в якому радянський народ виступав як наднаціональна єдність, визначило мовно-культурну політику доби Брежнєва, яка наблизилась до практики посиленої русифікації 1930-х рр.

Чергова кампанія боротьби з українським буржуазним націоналізмом почалася з кадрових змін у партійному керівництві

[1] Білодід І. К. Зазнач. праця.— С. 23.

[2] Там само.— С. 24—25.

[3] Там само.— С. 28—29.

[4] *Брежнев Л. И.* Ленинским курсом. Речи и статьи.— Т. 4.— М., 1974.

УРСР. У травні 1972 р. П. Шелеста на посту першого секретаря ЦК Компартії України замінив В. Щербицький, що оцінював добу свого попередника як період «помітного пожвавлення націоналістичних елементів, інспірованого зарубіжними антирадянськими центрами».

У період правління В. Щербицького (1972—1988) «гармонія» російсько-української двомовності у сфері партійного офіціозу дістала своє логічне завершення. В. Щербицький впровадив російську мову в практику офіційного спілкування партійної й адміністративної верхівки УРСР, відмовивши українській навіть у тій суто декоративній функції калькування московського партійного новоязу, яку вона мала в попередній період.

Партійна формула Микити Хрущова щодо російської мови як «**фактично** другої рідної мови для народів СРСР», яку ці народи «**добровільно** вивчають», у промовах В. Щербицького зазнала невеликих, однак істотних коректив — тепер російська мова проголошувалась рідною для українців **по праву** (звичайно, без уточнення, згідно **з яким** правом). Так, в одному з виступів В. Щербицький стверджував: «Сьогодні в процесі культурного будівництва, як ніколи, підвищується роль і значення російської мови, яка **по праву** є другою рідною мовою у нас в республіці і яка стала загальновизнаним засобом взаємного спілкування всіх націй і народностей СРСР» (підкреслення моє.— *Л. М.*) [1].

1970-ті рр. історики визначають як «період безжального викорінення всього, що містило хоча б найменший натяк на українську самобутність» [2]. Антиукраїнська мовно-культурна політика в усіх галузях суспільного життя поєднувалася з терором, розв'язаним проти опозиційної режимові інтелігенції. У цей час було стероризовано всіх учасників руху опору 60-х рр. На початку 1972 р. радянські спецслужби провели масові політичні арешти, ув'язнивши багатьох його діячів. Проте й після цього режимові не вдалося повністю придушити національно-визвольну боротьбу. В другій половині 1970-х рр. правозахисники утворили Українську Гельсінську групу, члени якої — Євген Сверстюк, Микола Руденко, Олекса Тихий, Олесь Бердник, Володимир Романюк та інші передавали на Захід інформацію про порушення прав людини в СРСР, виступали із

[1] *Щербицкий В.* Воспитывать сознательных, активных строителей коммунизма — М : Политиздат, 1974.— С 118

[2] *Грицак Ярослав.* Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX—XX століття.— К., 1996.— С. 286.

заявами, петиціями, зверненнями, поширювали в самвидаві публіцистичні твори.

У 1970-х — першій половині 1980-х рр. русифікація всіх сфер життя — освіти, науки, виробництва, засобів масової інформації, культури — відзначалась особливою інтенсивністю.

У 1978 р. була видана Постанова ЦК КПРС про посилення вивчення і викладання російської мови та літератури, у 1983 р.— Постанова про посилене вивчення російської мови, поділ класів в українських школах на дві групи та підвищення заробітної плати вчителям російської мови на 15 %.

У системі Академії наук було розширено опрацювання спеціальних програм з теми «Роль російської мови як засобу міжнаціонального спілкування». І в центрі, і в союзних республіках з'являється низка праць, присвячених «розкриттю суспільних функцій російської мови як мови міжнаціонального спілкування і єднання народів СРСР», зокрема, тільки в Києві виходять такі праці: «Ленинская теория национально-языкового строительства в социалистическом обществе» І. Білодіда (К., 1972), його ж «Язык и идеологическая борьба» (К., 1974), його ж «Всяк сущий в ней язык...» (К., 1981), «Русский язык — язык межнационального общения народов СССР» (К., 1976), «Русский язык — источник обогащения языков народов СССР» (К., 1978), «Функционирование русского языка в близкородственном языковом окружении» (К., 1981), «Культура русской речи в национальных республиках» (К., 1984) та інші.

В останнє десятиліття існування Радянського Союзу українські русисти уже могли звітувати партійному керівництву про успішне виконання всіх трьох настановчих завдань мовної політики, спланованої Москвою для УРСР ще на початку 1930-х рр.— усталення практики необмеженого впливу російської мови на українську і трактування відповідних процесів як «благотворних» для української, сформованість в українській мові за посередництвом тієї ж російської лексичного фонду, спільного з мовами інших республік, та запозичення численних інтернаціоналізмів. Автори виданої в Києві у 1976 р. праці «Русский язык — язык межнационального общения и единения народов СССР» писали:

«Уже в наш час створено спільний для багатьох мов мовний фонд, перш за все фонд соціалістичних інтернаціоналізмів, що сприяє розвиткові взаєморозуміння і співробітництва» [1]. Вживані в працях, присвячених розглядові спільного лексичного

[1] Русский язык — язык межнационального общения и единения народов СССР.— К., 1976.— С. 16.

фонду та шляхів його формування, терміни «взаємодія», «взаємовпливи», «взаємозбагачення» лише маскували справжню суть мовних процесів в Україні, що виявлялись у нівеляції специфічних особливостей української мови і максимальному наближенні її до російської.

Згідно з керівною партійною вказівкою про утворення нової історичної спільноти — радянського народу — директор Інституту мовознавства АН УРСР акад. І. К. Білодід обґрунтував характеристичні мовні риси цієї спільноти, що полягали у «єдиних принципах розвитку національних мов» «у сполученні з дією мови міжнаціонального спілкування» [1].

Скорочуючи зовнішні сфери вживання української мови, партійне керівництво посилило пильність і на внутрішньому «мовному фронті». Війна Комуністичної партії СРСР з українською мовою у 1970-х рр. за безоглядністю й брутальністю застосовуваних методів наблизилась до погромницьких кампаній 1930-х рр., відрізняючись від них лише тим, що провадилась не фронтально, «вичищаючи» від «буржуазних націоналістичних елементів» усі мовні стилі, а зосереджувалась на художній літературі. Це було закономірно, оскільки за сорок років, що минули від початку втручання комуністів у розвиток української мови, її діловий і науковий стилі вже було уніфіковано за російським зразком. Так, у «Курсі історії української літературної мови» критично оцінювались рекомендації лексикографів 20-х рр. у царині ділової мови і зазначалось, що «в українській мові здавна встановилася традиція вживання ділової лексики, спільної з російською мовою або близької до неї граматичною будовою. Внаслідок цього з практики поступово вийшли з ужитку слова, що суперечили такій історично виправданій традиції, як, наприклад, *оповістка, платій і виплатник, ручальник, домопосілість, засиновлення, задочерення, мешкати (особи, які мешкають у містах), вступний (журнал вступних паперів), виступний (журнал виступних паперів)* і под. Вони замінилися словами *повістка, платник, поручитель, домоволодіння, усиновлення, удочеріння, проживати (особи, які проживають у містах), вхідний (журнал вхідних паперів), вихідний (журнал вихідних паперів)*» [2].

Після настанов, впроваджених «Термінологічними бюлетенями» 1934—1935 рр., принцип калькування російської лек-

[1] *Білодід І. К.* Мова і ідеологічна боротьба // Мовознавство.— 1973, № 5.— С. 14—15.

[2] Курс історії української літературної мови / За редакцією акад. І. К. Білодіда.— Т. 2. Радянський період.— К., 1961.— С. 387—388.

сики міцно усталився як основний у галузі творення українських наукових терміносистем. «Важлива ділянка наукової праці в галузі російсько-української мовної взаємодії,— зазначав І. Білодід,— уніфікація наукової термінології. Основні моделі цієї термінології (з індоєвропейськими, російськими основами) для обох мов є спільними. У виробленні і дальшому розвитку наукової термінології української мови російська мова відіграла велику плідну роль. За її моделями (шляхом прямих запозичень, словотвору тощо) збагачувалась і збагачується термінологія сучасної української літературної мови. Українською мовознавчою наукою була дана рішуча відсіч проявам архаїзації словника, надуманим утворенням, а також окремим спробам під виглядом "європеїзації" термінології витіснити з української мови терміни, які давно ввійшли до неї з російської мови або з її допомогою і натуралізувались в українській» [1].

Що ж до художньої літератури, то вона за самою своєю мистецькою природою протистоїть уніфікації, тому навіть у підневільних умовах тотального жорстокого контролю і радянської цензури, тим паче — цензури в УРСР, яка відстежувала не тільки ідейний зміст, а й мову літератури, творчі особистості з-поміж письменницького загалу завжди намагались відвоювати своє право на свободу самовираження як не на змістовому, то бодай на мовному рівні. Попри всі обмеження, які наклав режим на мистецтво слова, толеруючи українську літературу, як і саму українську мову, лише в суто декоративній функції, що мала засвідчувати світові «невиданий розквіт» національних культур в СРСР, українські письменники виходили за дозволені межі, і передусім їм завдячуємо тим, що владі так і не вдалося позбавити українську мову її лексичного багатства й самобутності. Особливо велику роль у відродженні словесного мистецтва відіграло літературне покоління шістдесятників, до якого належали Ліна Костенко, Дмитро Павличко, Іван Драч, Микола Вінграновський, Валерій Шевчук, Євген Гуцало, Василь Стус, Василь Симоненко, Григір Тютюнник, Євген Сверстюк, Михайлина Коцюбинська, Іван Дзюба, Вячеслав Чорновіл, Іван Світличний, Володимир Дрозд та інші.

Царина художньої літератури і перекладу стала головним об'єктом останнього наступу КПРС на українську мову. Стиль офіційної літературної критики цього періоду наблизився до лексикону сталінської доби, відрізняючись від новоязу 30-х рр.

[1] *Белодед И. К.* Всяк сущий в ней язык...— К., 1981.— С. 66.

лише ширшим діапазоном звинувачень і деяким послабленням агресивності формулювань.

Ось перелік найпоширеніших обвинувачень літературних творів, якими рясніють сторінки партійної преси і літературно-мистецьких журналів 70-х рр.: *аполітичність, ідейна обмеженість, позакласовість, абстрактний гуманізм, прояви антиісторизму, розпливчастість класових критеріїв, ідейно-художній примітив, неточні ідейні акценти, камерність, соціальна звуженість, літературщина, ідеалізування старовини, «козакофільська» романтика, гіперболізація козаччини, несучасність стилю, розмитість соціально-етичних характеристик героїв, нечіткість авторської позиції, дрібнотем'я, рафіноване естетство* та інші.

Критика стосувалась і суто мовних проблем. Офіційна партійна установка на посилення боротьби на «мовному фронті» була дана в 1973 р., після усунення з поста першого секретаря ЦК Компартії України Петра Шелеста, з яким пов'язують певні тенденції до автономного курсу, що виявлялись і в мовно-культурній сфері. Але, судячи з публікацій у пресі й періодичних виданнях, протидія мовно-культурній політиці П. Шелеста і підготовка до кампанії «чистки» української мови почалась ще до зміни влади в 1972 р. Початок її припадає, очевидно, на кінець 1969 р. і пов'язаний з виступами представників мовознавчих інституцій.

Одним з перших був різкий випад заступника директора Інституту мовознавства АН УРСР Віталія Русанівського проти Б. Антоненка-Давидовича.

У цитованій вище статті «Літера, за якою тужать», опублікованій в «Літературній Україні» 4 листопада 1969 р., Б. Антоненко-Давидович висунув пропозицію повернути до української абетки вилучену з неї у 1933 р. літеру ґ. Характерно, що редакція «Літературної України» наважилась надрукувати статтю, хоча й застрахувалась приміткою «стаття Б. Антоненка-Давидовича друкується порядком обговорення».

Проте дискусії не відбулося. Реакція мовознавчого офіціозу на пропозицію письменника була швидкою й безапеляційною. У відповіді Б. Антоненкові-Давидовичу, опублікованій в «Літературній Україні» 28 листопада того ж року, заступник директора Інституту мовознавства АН УРСР Віталій Русанівський назвав питання про повернення літери ґ «анахронізмом», що призведе до «невиправданих правописних ускладнень», звинуватив письменника у «наявності грубих помилок щодо витлумачення історії літери ґ» і заявив, що постанова НКО 1932 р.

про «переробку правопису» була цілком слушною і перегляду не потребує [1].

Стаття В. Русанівського відкидала саму можливість дискусії з приводу порушеної проблеми. Редакція «Літературної України» була змушена визнати, що «поділяє думку» В. Русанівського.

Невдовзі, 5 грудня 1969 р., в тій же газеті з'явилась стаття мовознавця Алли Коваль «Інтерпретація мовної дійсності чи недогляд? (Автор-редактор-читач)». Стаття була виразно замовною, із завданням нагадати редакторам, що вони мають бути пильними у здійсненні наглядової функції не тільки щодо змісту, а й мови художньої літератури. Водночас приклади невдалих слововживань і будови речень, які наводила А. Коваль, обравши об'єктом критики твори двох талановитих письменників молодшого покоління — В. Дрозда і В. Близнеця, виглядали досить курйозно. Хоча А. Коваль, вимагаючи від редакторів «вимогливості і принциповості», зауважувала, що вимогливість не має перетворюватись на «дріб'язкові причіпки і пустопорожнє переставлення слова з одного місця на друге», її власні претензії до вживання у творах зазначених авторів таких образних словосполук, як *захомучена бригадна хата, зчорнена селянська долина, пригнічена лампа, спечне дратливе місто, притчеві слова, червонодашний Поділ*, або речень на кшталт «За спиною бійців, у темних кручах, басував неспокійний Буг, темна вода калатала в бики дерев'яного мосту, і той гудів здригаючись, як туга тятива» [2] демонстрували не що інше, як ті самі безпідставні причіпки.

Чергова кампанія боротьби з українською мовою не обмежилася сферою оригінальної художньої літератури. Не менш потужних ударів було завдано розвиткові перекладацької справи, що в 1960-х рр. також пережила період ренесансу. В цей час до перекладацької діяльності долучилась ціла плеяда талановитих митців.

Уже один геній Миколи Лукаша підніс український переклад на неперевершені висоти майстерності, а крім нього на цій ниві працювали ще такі обдаровані перекладачі, як Григорій Кочур, Євген Попович, Анатоль Перепадя, Ростислав Доценко та інші.

---

[1] *Русанівський В.* За чим тужити? // Літературна Україна — 28 листопада 1969 р.

[2] *Коваль Алла.* Інтерпретація мовної дійсності чи недогляд? (Автор-редактор-читач) // Літературна Україна.— 5 грудня 1969 р.

Надзвичайно влучною є характеристика, яку дала Марина Новикова діяльності українських перекладачів: «Переклад у виконанні Кочура, його вчителів та соратників ставав своєрідною компенсацією минулого й теперішнього: трагічно деформованої і насильницьки обкраяної в своєму історичному розвиткові оригінальної української літератури. Він ставав і резервуаром для майбутнього: накопиченням тих мовних, стилістичних, образних, світоглядних ресурсів, з яких згодом могли б широко скористатися українські письменники. І хто знає, наскільки важче пережила б українська література десятиріччя по "відлизі", якби її не підживлював — невидимо, та все ж незмінно — художній переклад такого рівня й такого самозречення?» [1].

З початком погромницької кампанії мова перекладів стала головним об'єктом критики, що засвідчило повернення до принципу партійних резолюцій 1934 р., які ввели цензуру не тільки на зміст, а й на мову літературних творів.

Посилення «інтернаціоналізації» літератури ознаменував пленум правління Спілки письменників України «Інтернаціональні взаємозв'язки української літератури», який відбувся 15 січня 1970 р. Уже в попередній інформації про підготовку пленуму В. Козаченко заявив про необхідність розглянути політику в перекладацькій справі, а О. Полторацький підкреслив, що особливої уваги заслуговують «неправильні тенденції в сучасному перекладацтві, з яким йому як редакторові "Всесвіту" доводиться стикатися» [2].

У виголошеній на пленумі доповіді Павлові Загребельному довелося зробити зауваження щодо «вигаданої, мертвої, архаїзованої, словниково-засушеної» мови ряду перекладних художніх творів, щодо «зумисної архаїзації стилю», який «відкидає безпричинно нашу мову назад у минуле», хоча конкретних імен перекладачів П. Загребельний не назвав [3].

З цього часу головним об'єктом критики стає журнал «Всесвіт». У періодиці, зокрема в тій же «Літературній Україні», з'являється низка публікацій з однотипними звинуваченнями мови перекладних творів, опублікованих на сторінках «Все-

[1] *Новикова Марина.* Перекладацький світ Григорія Кочура // Кочур Григорій. Друге відлуння.— К.: Дніпро, 1991.— С. 6.

[2] Корисна й потрібна розмова (з парткому СПУ) // Літературна Україна.— 9 грудня 1969 р.

[3] *Загребельний П.* Інтернаціональні взаємозв'язки української літератури // Літературна Україна.— 16 січня 1970 р.

світу», в «надмірному захопленні діалектизмами, архаїзмами, штучними словами» [1].

Як завжди під час радянських «чисток», до професійних обвинувачів долучалась так звана «громадськість». Характерним був відгук на статтю Світлани Єрмоленко «Хоч гірше — аби інше», опублікований в «Літературній Україні» 3 квітня 1970 р. у рубриці «Читач просить слова». Лист був підписаний прізвищем Л. Сотник і надісланий з далекого Сахаліну. Дописувач з міста Александровська-Сахалінського, що мало, очевидно демонструвати інтернаціональну єдність трудящих Радянського Союзу, підтримував критичний пафос мовознавчої статті С. Єрмоленко і обурювався мовою як оригінальних творів українських письменників, так і перекладів. При цьому він посилався на думку колгоспників з півдня України, які буцімто скаржилися дописувачеві на те, що не розуміють мови сучасних літературних творів, тоді як чудово розуміють Шевченка, Коцюбинського, Вишню і всіх тих письменників, які «шукали і шукають своє справжнє слово не тільки в старих словниках та діалектологічних експедиціях» [2].

Розгортання погромницької кампанії засвідчувала стаття перекладача Степана Ковганюка «Невіродайні переклади (Про формалізм у мовній практиці)», опублікована уже в наступному числі «Літературної України». Автор статті засудив переклад роману Ірвінга Стоуна «Агонія та екстаз» Леся Герасимчука та Олександра Панасьєва за вживання слів західноукраїнського походження та полонізмів, зокрема таких, як: *наразі, бюрко, окрутність, макабричний, рента, колумна, куртина* та інші. Зазначену практику розширення словникового запасу С. Ковганюк назвав «небезпечною формалістичною тенденцією». Цікаво, що в запалі боротьби з діалектизмами й архаїзмами перекладач оголосив «мертвим» навіть словник Грінченка. «Виявилось, що відсотків з дев'яносто отаких слів, — писав С. Ковганюк, — перекладачі справді взяли з словника Грінченка... тільки чомусь перекладачі "забувають", що ті поклади вже мертві, що їх не оживити, що замість них у мові нашарувались нові поклади, що силоміць процесу розвитку мови не змінити...» [3]

---

[1] Див., наприклад, статті: *Коновалов Геннадій.* Амплітуда пошуків // Літературна Україна.— 13 січня 1970 р.; *Єрмоленко Світлана.* Хоч гірше — аби інше (художній переклад і мовна норма) // Літературна Україна — 17 січня 1970 р.; *Ковганюк Степан.* Невіродайні переклади (Про формалізм у мовній практиці) // Літературна Україна.— 7 квітня 1970 р.

[2] «Літературна Україна» — 3 квітня 1970 р.

[3] *Ковганюк Степан.* Невіродайні переклади (Про формалізм у мовній практиці).

Як і виступ Алли Коваль, стаття С. Ковганюка закликала редакторів до пильності, до застосування їхнього «права й обов'язку захищати мову від формалістичних витребеньок» [1].

Не залишав сумніву у замовному характері критичних виступів щодо мови перекладів і редакційний коментар, який супроводжував публікацію статті С. Ковганюка і починався так: «Літературну громадськість і широкі кола трудящих нашої республіки турбує практика деяких перекладачів, які під виглядом новацій засмічують літературну мову архаїзмами, різними сумнівної вартості словотворами» [2].

У 1970 р. друкований орган Інституту мовознавства АН УРСР журнал «Мовознавство» опублікував статтю С. Єрмоленко і В. Русанівського «Літературна мова і художній переклад» [3], де було піддано критиці низку перекладів художніх творів, причому характер обвинувачень відповідав тим настановам, що їх оголосили обов'язковими для літературної критики Щербицький і Маланчук у 1972 р.

У доповіді на пленумі ЦК КП України 17 квітня 1973 р., критикуючи письменників за «відступи від класових, партійних критеріїв в оцінці суспільних явищ і процесів», Володимир Щербицький зазначив: «Деякі літератори в своїй творчості відходять від актуальних тем сучасності, проявляють національну обмеженість, засмічують українську мову архаїчними словами та штучними зворотами» [4].

До боротьби за чистоту мови закликав письменників і головний партійний ідеолог Валентин Маланчук у доповіді на партійних зборах Спілки письменників України: «Не можу бодай стисло не зупинитись на питанні, яке повинно особливо турбувати письменницьку громадськість. Йдеться про культуру мови, про мовну майстерність літератури. У творах деяких письменників спостерігається нездорова тенденція до засмічення мови застарілими словами і діалектизмами, цілком надуманими зворотами. Справедливі нарікання читачів викликає і мовний рівень художніх перекладів. Нехтуючи усталеними нормами, деякі перекладачі широко відкрили двері різного роду архаїзмам, полонізмам, галицизмам. Треба поглибити увагу літературної критики, письменницької громадськості до тео-

[1] *Ковганюк Степан.* Невіродайні переклади (Про формалізм у мовній практиці).

[2] Там само.

[3] Текст статті див. у частині «Документи й матеріали»

[4] Комуніст України — 1973, № 5.— С. 24.

ретичних проблем радянського мовознавства, посилити боротьбу за чистоту і культуру української мови» [1].

У цей час, поряд із поширеними в редакціях і видавництвах списками заборонених для цитування авторів під грифом «для службового використання», були складені і розповсюджені також списки репресованих слів. У літературних колах розповідають, що В. Маланчук одразу по призначенню його секретарем з ідеології оголосив на зборах у Спілці письменників список слів, заборонених для вживання в літературних творах. Такі списки були передані головним редакторам газет, журналів і видавництв, а вони відповідно усно інформували підлеглих і стежили за виконанням наказу. Давати ж комусь списки, як і перелік заборонених авторів, головні редактори не мали права через накладений на відповідні документи гриф «для службового використання». Загалом проскрипційні переліки лексем та синтаксичних конструкцій у літературно-критичних і мовознавчих рецензіях стали характерною прикметою цього часу. Так, секретар правління Спілки письменників О. Левада критикував письменників і перекладачів за вживання слів *уподіб, сливе, напозір, позаяк* [2], директор Інституту літератури АН УРСР М. Шамота відносив до «штучних або застарілих» слова *часопис, залюблений, здоровить, відсоток, небавом, набутки, під орудою, сьогодення, на разі, робітня, від дня* та ін., мовознавець П. Плющ виступив із критикою перекладу, в якому вжито слова *либонь, далебі, сливе, рішенець, родимець, багацько, уподіб, довкруж, умирущий, спозирання* та ін., сполучники *котрий, аби* (в значенні «щоб»), деякі прийменникові конструкції *(«сумує з ненатуральності життя», «за його приїзду в столиці тільки й розмов було»)* [3] тощо.

У 1973 р. у видавництві «Наукова думка» було надруковано брошуру «Проти націоналістичних фальсифікацій розвитку української мови», автор (чи автори) якої, сховавшись за псевдонімом М. М. Тарасюк, намагався спаплюжити здобутки зарубіжної україністики, підміняючи наукову полеміку випробуваним з 1930-х рр. набором інвектив і лайок. Сама мова книжки демонструвала повернення до призабутого за час «відлиги» стилю звертання до опонентів, характерного для 1930-х рр. Так, найавторитетніший у зарубіжних славістичних колах мовознавець Юрій Шевельов отримав у книжці М. М. Тарасюка такі

[1] *Маланчук В. Є.* Ідейні джерела літератури // Вітчизна.— 1973, № 12.— С 5.

[2] Літературна Україна, 29 травня 1973 р. (Див. «Документи й матеріали»).

[3] Літературна Україна, 27 квітня 1973 р. (Див. «Документи й матеріали»)

характеристики: «зрадник батьківщини», «український буржуазний націоналіст», «невіглас», «гітлерівський прихвостень» тощо.

Політична кампанія боротьби з «архаїзмами, діалектизмами і штучними утвореннями» знайшла теоретичне обґрунтування у низці лінгвістичних праць. Оголошувалась вимислом, зокрема, наявність у минулому західноукраїнського варіанта літературної мови, заперечувався очевидний факт впливу мовної практики Галичини й Буковини в кінці XIX — на початку XX ст. на формування наукового і публіцистичного стилів української літературної мови [1].

Слід підкреслити, що війна за чистоту мови, за дотримання мовних норм, що її час від часу оголошувало компартійне керівництво, мала зовсім інше підґрунтя й мотивацію, ніж відомі в історії багатьох мов, особливо загрожених, пуристичні рухи. Якщо останні спрямовувались на боротьбу з іншомовними запозиченнями, тобто мотивувались уболіванням за збереження розвитку мови на питомій базі, то радянські мовні чистки фактично були війною із самою мовою, бо, на відміну від пуристських, вони ніколи не вилучали слова виразно іншомовного походження, а стосувались питомої або давно засвоєної лексики.

Отже, попри гучні декларації про «вільний розвиток національних культур народів СРСР» і їх «невиданий розквіт», радянська мовна політика була спрямована не тільки на обмеження сфер використання української мови, а й на руйнацію її основ — лексичних, фразеологічних, граматичних. Далекосяжною метою такої політики було зведення української мови до стану говірки російської мови, що свого часу відвертіше проголошувала імперська адміністрація царської Росії. Частково режимові вдалося досягти своєї мети. Юрій Шевельов, один з небагатьох дослідників радянської мовної політики, що провадилась в УРСР у 1970-х рр., до ознак, що позбавляли українську літературну мову самостійності, відносив такі, як «широка відкритість для російських вкраплень і структур; накинення російської шкали соціальних вартостей у мові; закритість до позик поза тими, що йдуть з або через російську мову; недорозвиненість технічної й наукової термінології; відсутність міського сленгу; явище суржика й суржикізації» [2].

---

[1] *Белодед И К.* Язык и идеологическая борьба.— К., 1974 — С 61; *Жовтобрюх М А.* Взаємодія української літературної мови і діалектів // Мовознавство — 1973, № 1.— С 14—15.

[2] *Шерех Юрій.* Зазнач. праця — С 246—247.

Таким чином, нинішні дискусії навколо правописних, термінологічних, лексикографічних проблем постали не з примхи окремих мовознавців і літераторів. Їх спричинили деформації українського мовно-культурного простору, яких він зазнав за радянських часів.

Оскільки специфіка лінгвоциду, застосованого до української мови в період 1930—1980-х рр., полягала в офіційній практиці обмеження функцій української мови з одночасним авторитарним втручанням в її внутрішні ресурси з метою знищення її як самобутнього мовного утворення, нинішній час поставив перед українським суспільством два завдання — розширити сфери вживання української мови і переглянути принципи її правописного, термінологічного, лексикографічного нормування й кодифікації. Друге завдання, безперечно, дещо ускладнює реалізацію першого. Негативне ставлення частини української інтелігенції до вимог перегляду норм української мови мають певні підстави. Опоненти правописної реформи та інших змін у мовній сфері вбачають у їх впровадженні загрозу для досягнення значно важливішої мети — розширення сфер вживання української мови. У цьому переконанні багатьох утвердив перебіг останньої дискусії щодо проекту нового правопису, підготовленого групою мовознавців на чолі з директором Інституту української мови Василем Німчуком.

Слід сказати, однак, що неприйняття проекту зумовили не так об'єктивні, як суб'єктивні чинники — попередня імітація орфографічної реформи, яку провадила кілька років попередня правописна комісія під головуванням академіка Русанівського і яка обмежилась внесенням до правопису окремих безсистемних змін, широка кампанія з дискредитації проекту, організована в російськомовній пресі й електронних ЗМІ, байдужість до українських проблем з боку державних посадовців.

Неготовність нашого суспільства до колективного вирішення проблем, пов'язаних із потребою внутрішньомовної дерусифікації, не знімає, однак, необхідності наукового їх дослідження й обговорення в мовознавчих колах. Але для кваліфікованого їх проведення необхідно мати якнайповнішу інформацію і про діяльність мовознавців 1920-х рр. у галузі усталення норм української літературної мови, і про наступні періоди насильницького зближення її з російською мовою. На особливу увагу заслуговує доба катастрофічного зламу 1930-х рр., коли українська нація пережила спланований в Кремлі геноцид, доказом чого є збіг у часі репресивного наступу на українську мову з організованим комуністичною владою голодомором, що забрав життя мільйонів селян — носіїв цієї мови.

Подана нижче добірка документів має на меті ознайомити читачів зі специфікою мовної політики, яку провадив радянський режим на теренах України. Упорядники свідомі того, що збірник не може претендувати на повноту і всеохопність матеріалу. Нашим завданням було поставити проблему і заохотити майбутніх дослідників до пошуку ширшої інформації і наукового її опрацювання.

Добираючи матеріали з радянських партійних документів і мовознавчих публікацій, ми надавали перевагу тим, які стосувалися внутрішньомовної політики — заборон вживати певні слова, словосполучення, словотвірні й морфологічні форми, синтаксичні конструкції, оскільки саме цей аспект мовної політики радянського керівництва ще не дістав належного опрацювання за джерельними даними [1]. Орієнтація на зазначену проблематику зумовила й обмеження поданих матеріалів переважно хронологічними рамками 1930-х і 1970-х рр., оскільки саме в ці десятиліття Москва застосовувала найбрутальніші методи у неоголошеній війні з українською нацією, до яких належала й низка репресивних заходів у сфері мововжитку.

Відкриває збірник кілька матеріалів доби 20-х рр.— скорочена версія доповіді Миколи Скрипника на Першій всеукраїнській конференції культурно-освітніх робітників нацменшостей 20 травня 1931 р., фрагменти з праць мовознавців Григорія Холодного, Олени Курило і Олекси Синявського та два документи, що стосуються Правопису 1928 р. Ці матеріали подано для загального уявлення про засади мовно-освітньої програми М. Скрипника і напрями нормалізаційної діяльності мовознавців 20-х рр., що становили головний об'єкт нищівної критики в наступних погромницьких акціях 30-х рр.

Завершує видання реєстр репресованої лексики, укладений на базі опублікованих у збірнику документів.

Збірник підготували:
Лариса Масенко — вступна стаття, упорядкування документів;
Віктор Кубайчук — упорядкування документів;
Орися Демська-Кульчицька — укладання реєстру репресованої лексики.

[1] Кілька ґрунтовних досліджень із зазначеної тематики належить зарубіжним ученим Ю. Шевельову, С. Караванському, Р Смаль-Стоцькому, В Чапленкові. Однак, працюючи за межами України, вони не мали доступу до значної частини документальних джерел.

I.

«Перебудовними шляхами».

УКРАЇНІЗАЦІЯ

Микола Скрипник

ПЕРЕБУДОВНИМИ ШЛЯХАМИ [1]

(Проблема культурного будівництва)

Чимало часу минуло вже після XVI з'їзду ВКП(б), який на всю широчінь поставив проблему національно-культурного будівництва, дав чіткі, безпосередні, одверті настановлення в справах національно-культурного будівництва на всіх ділянках роботи нашого великого Союзу Радянських Соціялістичних Республік. Отже, ми з чималим таки запізненням скликаємо оце нашу нараду, де маємо конкретизувати й реалізувати завдання, що їх поставив перед нами XVI з'їзд ВКП(б). Але цей час, після XVI з'їзду партії, пішов на поглиблене усвідомлення настановлень цього переламового з'їзду. Треба було провести поглиблену, широку роботу для того, щоб перебороти окремі збочення, що були в роботі щодо національного питання, для того, щоб на ґрунті цього усвідомлення перейти до поглибленої перевірки нашої роботи у справах національних меншостей.

Отже, час, що минув з XVI з'їзду партії, не був марно витрачений. Цей час витрачено на поглиблену перевірку в центрі й на місцях наших настановлень у практиці нашої роботи по всіх ділянках, і, зокрема, з погляду правильного здійснювання ленінської національної політики. Тепер на нашій першій всеукраїнській нараді в справах культурно-освітнього будівництва національних меншостей УСРР ми маємо, поперше, підсумувати переведену роботу. Коли б ми скликали цю конференцію безпосередньо по XVI з'їзді ВКП(б), то нам довелося б тоді перевести роботу не так підсумування минулої діяльності, як накреслення того, що треба виявити й виправити для дальшого спрямовання нашої праці.

Переведена за цей час робота становить певну, тверду й чітку базу, що на неї можна сперти й роботу нашої конференції. Час не минув марно. Проведено велику роботу перевірки на-

[1] Доповідь на І всеукраїнській конференції культурно-освітніх робітників нацменшостей 20 травня 1931 р.

шої діяльности. Останні місяці можна характеризувати, як час великого розмаху критики, самокритики й контролю щодо того, як переведено ленінську національну політику на практиці по всіх ділянках нашої роботи, на всіх теренах нашого Союзу. Ми читаємо по часописах, як крізь консервативність та інертність окремих груп робітників пробивається велике полум'я пролетарської самокритики й висвітлення недоліків та зривів, виявлення всіх ознак національних збочень. Відбувається зосередження уваги всього пролетаріяту на цих хибах, недоліках і збоченнях для того, щоб швидкими темпами виправити їх і ширше й глибше розгорнути роботу. Це маємо по всьому Союзу, це саме маємо й у нас, на Україні.

За цей час виявилося досить багато націоналістичних збочень різних ґатунків. Та цього виявлення не досить. Ще більше націоналістичних порушень є у роботі наших органів на місцях і нам треба ці порушення далі виявляти.

Але маємо одне велике досягнення. Нині ніхто і ніде не насмілиться ставити перешкод і гальма на шляху викриття хиб, ніхто не може ставити перепон для того, щоб ті хиби виявити, виправити і скерувати роботу на правильний шлях ленінської національної політики.

XVI з'їзд ВКП(б) у доповіді нашого вождя, т. Сталіна, на всю широчінь, руба і чітко висунув непохитну тезу, що наша доба — це доба розгорнутого будівництва національних культур, національних формою, пролетарських, соціялістичних — змістом. Хто проти цієї тези, той не з нами, той проти нас, той стає за гальмо на шляху здійснення великих завдань соціялістичної перебудови країни, той супротивник, ворог наш, хоч би якими там словами не прикривався, скільки б він не клявся словами теорії Маркса і Леніна. Для того, щоб здійснювати далі велике завдання соціялістичної перебудови країни, нам доконче потрібне надзвичайно широке, небувале, нечуване досі в історії цілого людства піднесення, напруження свідомости, організованости й самодіяльности якнайширших трудящих мас, на чолі з пролетаріятом. За базу і основу всієї нашої соціялістичної перебудовної роботи є саме виявлення нових сил, гартування нової свідомости, розвиток навої самодіяльности широких трудящих мас.

Ми повинні завжди застерігати себе проти можливостей окремих проривів на окремих ділянках, серед окремих загонів трудящих мас нашої республіки і нашого Союзу. Для нас за велике гальмо, за величезну перешкоду стало б відставання окремих загонів трудящих окремих національностей. Наше завдання — так поставити нашу роботу, так провадити й роз-

гортати її, щоб трудящі маси кожної національности якомога ширше розвивали свою національну свідомість і виявляли свої здібності і самодіяльність для участи у здійсненні величезного завдання соціялістичного перебудування нашої країни.

Самий перехід до соціялістичної реконструкції нашої країни і, зокрема, перехід на базі минулих двох років перебудовної доби до третього, вирішального року соціялістичної п'ятирічки, загострює перед нами цю потребу. Нині завдання розвинути самодіяльність, організованість і свідомість якнайширших трудящих мас всіх національностей нашого великого Союзу і нашої республіки стає як доконечна потреба, як передумова здійснення завдань вирішального, третього року соціялістичної п'ятирічки.

В світлі цього інакше стоїть тепер перед нами, інакше ми розуміємо та інакше — поширено й поглиблено, загострено ставимо завдання національного культурного будівництва. Від тих настановлень, що були на початку реконструктивної доби, переходимо на нові, вищі позиції. Мені доводилося на самому початку реконструктивної доби доповідати в справі національно-культурного будівництва національних меншостей України, як і в справі загально-культурного будівництва нашої країни. Проблеми, що тоді стояли перед нами, і тези, що тоді висувалося, підкреслювали те, що національне культурне будівництво є невід'ємна складова частина цілого процесу соціялістичної перебудови країни. З того часу чимало літ перевернулось, води чимало утекло,— висловлюючись словами великого поета.

Нині перед нами національно-культурне будівництво постає й виявляється не лише як невід'ємна складова частина цілого великого процесу соціялістичної перебудови країни; але, водночас, національно-культурне будівництво є одною з важливіших складових частин і одною з важливіших передумов і засновків соціялістичної пребудови країни.

Третій, вирішальний рік соціялістичної п'ятирічки висуває на всю широчінь проблему кадрів, проблему нових кваліфікованих сил для участи в дальшому веденні нашої нової індустрії і розгорненого машинізованого, колективізованого сільського господарства. Ціла проблема, весь комплекс завдань національно-культурного будівництва змінили свою вісь, змінили свої основні настановлення. Основною віссю, головним стрижнем, що навколо нього крутяться нині всі питання національно-культурного будівництва, стає, передовсім, проблема кадрів. Так є у цілому Союзі Радянських Соціялістичних Республік, так є і в нашій країні; так є для української національної більшости, так і для всіх, і для кожної національної меншости України.

Завдання й проблема національно-культурного будівництва пересувається, набуває нового значення й нового змісту. Тепер годі порпатися лише у культурних завданнях літератури й мистецтва і близьких до того культурних проблемах. Перед нами, перед всіма трудящими масами цілої країни, перед кожною національністю нашої радянської республіки стоїть завдання організувати й витворити нові пролетарські кадри, що зможуть взяти участь у здійсненні величезного завдання соціялістичної перебудови країни. XVI з'їзд ВКП(б), зокрема, виявив, вияснив і підкреслив усі великі завдання щодо цього. З цього погляду ми мусимо тепер досконало перевірити стан нашої роботи й далі провадити її під цими новими ознаками.

XVI з'їзд ВКП(б) дав нам два значні настановлення у справі роботи серед національних меншостей цілого Союзу і кожної республіки, в тім числі й нашої України. Поперше, це непримиренна боротьба проти всіляких збочень. Це є загальне настановлення для всього ідеологічного фронту нашої республіки, цю лінію ми маємо й мусимо здійснити і в ділянці роботи серед національних меншостей України.

У своїй, величезного значення, доповіді на XVI з'їзді ВКП(б) тов. Сталін остаточно покінчив з фальшивими, неленінськими теоріями про те, що, буцімто, національне питання себе вичерпало за попередні роки пролетарської революції, і тепер перед нами безпосередньо стоїть завдання злиття всіх націй і відмовлення од національного культурного будівництва тому, що, мовляв, перед нами стоїть безпосередньо об'єднання всіх націй в єдиній інтернаціональній культурі на базі тієї чи тієї національности і, передовсім, культури російської національности. Це фалшива теорія, це є перенесення завдань і проблем уже розгорненого комунізму на сучасний стан будування соціялістичної економіки в нашому Союзі. Це є перенесення тих проблем, що постануть після перемоги пролетарської революції в цілому світі, на дані умови переможної пролетарської революції в одній країні, поруч якої існує й тримає владу капіталістична кляса в усіх країнах. Ці ліві заскоки остаточно переборов і поховав XVI з'їзд ВКП(б).

Маємо тверді й чіткі настановлення будування національних пролетарських культур, національних формою і пролетарських, інтернаціональних — змістом.

Поруч великодержавницького російського збочення по окремих країнах і республіках виявилися окремі місцеві збочення: так, наприклад, на Україні, поруч великодержавницького російського виявляється український націоналізм і різні націоналізми національних меншостей, що є у кожній ділянці

культурно-освітньої й господарської роботи. Цим ворожим посуненням треба об'явити непримиренну боротьбу. І от перед нами, учасниками першої всеукраїнської конференції культурно-освітніх робітників УСРР усіх національних меншостей УСРР, стоїть завдання підсумувати переведену роботу у світлі тих настановлень, що їх дали нам з'їзди ВКП(б) і КП(б)У, директиви й ухвали союзного та республіканського радянського уряду.

Стан національних меншостей УСРР ми можемо характеризувати багатьма показниками з різних розрізів та напрямів. Загальний висновок з усіх показників такий, що ми маємо право пишатися з переведеної у нас роботи й поставити її на загальне визнання перед всіма республіками Радянського Союзу; наша робота може бути прикладом правильно розгорненої роботи; скерованої на культурне піднесення трудящих мас усіх національностей нашої республіки.

Коли взяти УСРР, її національний склад, то понад 80 % усього населення країни належить до однієї національности — української, і менше, як 20 % населення України належить до національних меншостей. Коли порівняти УСРР з усіма республіками цілого Союзу і, навіть, цілого світу, то треба констатувати, що Україна є найбільш однонаціональна держава цілого всесвіту. У нас, на Україні, найбільший відсоток населення держави належить до однієї національности і становить національну більшість — понад 80 % цілого населення нашої країни. Україна не є державою багатонаціональною, вона не є країна різних національностей, вона є країною, яка має переважну, незрівняну, порівняно з іншими державами, національну більшість щодо населення держави.

За другу характеристичну рису України з погляду ленінської теорії національного питання є те, що національна більшість нашого краю лише тепер, лише після Жовтневої пролетарської революції, лише в наслідок кривавої шаленої громадянської війни стала на ґрунт визволення від усіх пригнічень, стала на шлях вільного соціяльного, культурного й національного розвитку. Сотні років український народ був пригнічений, широкі маси трудящих нашого народу були пригнічені так соціяльно, як і національно. Лише Жовтнева революція вперше утворила умови до вільного, безупинного розвитку національної культури національної більшости нашої країни. Ця національна культура є плід і наслідок пролетарської Жовтневої революції. І тому ми будуємо її, використовуючи попередні досягнення, але будуємо на цілком нових засадах, визначених переможною революцією пролетарського Жовтня.

Це значить, що саме будівництво української національної культури в УСРР мало піти й пішло іншими, аніж колись, іншими, порівняно з усіма капіталістичними країнами, шляхами. Пролетарська база нової української радянської культури зумовлена перемогою пролетаріяту і самим фактом існування української пролетарської держави. Розвиток нової української радянської культури неминуче обумовлювався і визначався як складова частина цілого процесу соціялістичної перебудови країни і здійснення завдань забезпечення культурного, національного й політичного розвитку національних меншостей УСРР. Увесь час на цьому ґрунті стояли, з цих засад виходили КП(б)У і пролетарський уряд УСРР. Для нас завдання забезпечення національних меншостей нашої країни не було й не є завданням другорядним, додатковим тощо, а є невід'ємною складовою частиною цілої справи побудови нової радянської, пролетарської, національною формою і соціялістичною — змістом української культури.

Завдання побудови, розвинення, поширення й поглиблення української національної культури може бути здійснено лише в тому разі і лише з тією умовою, коли воно буде проведено правильними ленінськими, пролетарськими, клясовими шляхами. Це значить, що будівництво української національної культури має бути ведено й базовано з одночасним, як його складовою частиною, забезпеченням і розвиненням культур національних меншостей нашої республіки.

Шлях самозамкнення — це є шлях непролетарський, це є шлях насильства, шлях, властивий буржуазним і демократичним державам. Недарма, адже, за ті моменти, за ті невеличкі клаптики часу, коли територія України чи її частина була захоплена білоґвардійськими бандами і націоналістами різних ґатунків, біло-синє-червоними російськими чи жовтоблакитними українськими,— недарма за ці відтинки часу було величезне пригноблення, пригнічення, занедбання національних меншостей нашої країни, були величезні вияви націоналістичної ворожнечі й боротьби.

Українська культура, як і українська державність, могла засновуватися лише на нових шляхах, пролетарських, а, значить, має базуватися й надалі на інтернаціональному пролетарському клясовому ґрунті, на інтернаціональних засадах.

Тому то перед нами стоїть завдання, як воно й раніш стояло в усій нашій роботі, провести поглиблену роботу, щоб забезпечити розвиток національних меншостей нашої держави. Більш того, наша держава, що охоплює 30 мільйонів народу, доти пригніченого царатом і панівними клясами царської дер-

жави, для того, щоб здійснити свої чергові завдання, що їх історія поставила перед нами, завдання будівництва нової радянської української культури, мусила водночас питання про забезпечення розвитку національних меншостей поставити на чергу денну своєї уваги в іще загостренішій формі, аніж у будь-якій іншій республіці Радянського Союзу.

На Раді Національностей Союзу РСР було якось поставлено доповідь уряду УСРР про стан, завдання й перспективи забезпечення на Україні розвитку національних меншостей. Після детального виявлення й обговорення всіх питань цієї доповіді Рада Національностей СРСР дійшла висновку, що на Україні забезпечення національних меншостей стоїть ширше, глибше й розвиненіше, аніж у будь-якій іншій радянській республіці. Ми, представники українського радянського уряду, заявили тоді, що це є наслідок окремішних історичних умов, які висунула історія УСРР, це є окремішність умов розвитку української, національної формою, соціялістичної — змістом, культури.

Розмах національного будівництва в нас вельми широкий і вельми глибокий.

Там, де та чи інша національна меншість складає більшменш значний відсоток населення і скільки-будь компактну масу, поставлено завдання об'єднати її не лише культурно, але й політично.

Пролетарська кляса і її керівник — комуністична партія більшовиків, завжди була ворогом ліберальницьких демократичних дрібнобуржуазних ілюзій національно-культурної автономії, побудови національної культури, незалежно від території, і розвитку національної культури, лише за ознакою мови, лише за ознакою приналежности до даної національності. Ця теорія, що відіграла таку ганебну ролю до війни, ролю підпорядкування пролетарів керівництву буржуазії і дрібної буржуазії, ця теорія завжди натрапляла на гостру теоретичну критику й гостру відсіч і боротьбу від комуністичної партії більшовиків. Для нас твердим і непохитним підходом до національного питання є цілком певні й чіткі теоретичні формулювання, що їх дав т. Сталін ще до війни, 1913 року у своїх знаменних і славетних працях з національного питання, де він визнав, що «нація є певна сукупність людей, об'єднаних мовою, територією, певним економічним укладом і певним психологічним типом, що склався в наслідок попереднього історичного розвитку». Тому ми з самого початку, в процесі нашої боротьби гостро виступали проти національно-культурної автономії і проти національно-персональної автономії, що їх виставляли,

різних національних ґатунків вороги, пролетарських засад національно-культурного будівництва.

Ми з самого початку боролися проти цих фальшивих міщанських дрібнобуржуазних ілюзій, як проти засад, що вели до підпорядкування пролетаріяту і трудящих мас керівництву буржуазії і дрібної буржуазії кожної окремої національности. Ми стояли й стоїмо і у національному питанні на точці погляду, визначеному Леніном і Сталіном, ми довели це глибокою нашою роботою над забезпеченням національних меншостей на Україні.

Ми поставили своїм завданням у нашій республіці об'єднати в державні одиниці, в національні райони, в національні сільські і селищні ради скільки-будь компактні маси, будь-які національности, що живуть на певній території. З 380 районів на Україні є 25 національних районів. З 11 тисяч сільрад у нашій державі є 995 національних сільрад, 89 національних селищних рад. Для того, щоб полегшити утворення політичних нацменівських державних осередків: національні райони, національні селищні ради,— ми визначили для їх об'єднання менший модус, аніж для інших районів і сільрад. У нас є такі національні райони, що коли б там було українське населення, то ми, зрозуміло, ніколи не організували б його в окремий район; є національні райони, де кількість населення втроє і вчетверо менше, ніж модус, встановлений для цілої України, для українських національних районів. Так само ми підходимо й до творення національних сільських і селищних рад. Ми вважаємо за можливе об'єднувати населення певної національности в адміністративну одиницю, в державно-політичну одиницю, навіть коли це населення певної національности на даному терені України не має достатньої численности, яка встановлена для українських національних районів. Наслідком нашої більшовицької політики, на Україні є такі національні райони: 8 районів російської національної меншости на Україні — Олексієвський, Чугуєвський та Велико-Писаревський на Харківщині, Кам'янський на Запоріжжі, Сорокінський на Луганщині, Терпенівський і Верхнє-Теплицький на Мелітопільщині і Путивельський. Німецька національна меншість України має 7 національних районів: Люксембурзький на Маріюпольщині, Спартаківський та Фридрих-Енґельсівський на Одещині, Високо-Пільський на Херсонщині і Пунінський на Волині. Болгарських національних районів є три: Коларівський на Мелітопільщині, Благоєвський на Одещині, Вільшанський на Першотравенщині. Три грецькі національні райони: Мангушський і Сартанський на Маріюпольщині та Велико-Янесоль-

ський на Сталінщині. Організовано три єврейські національні райони: Калініндорфський і Ново-Златопільський на Херсонщині і Сталіндорфський на Криворіжжі. Організовано також один польський національний район Мархлевський на Волині. Разом 25 районів для національних меншостей України.

Щодо нацменівських сільських та селищних рад, то ми маємо російських 404 сільських і 10 селищних рад, німецьких — 251 сільраду, єврейських — 98 сільських і 69 селищних рад, польських — 148 сільрад, болгарських — 34 сільради, грецьких — 30 сільрад, молдавських — 16 сільрад, чеських — 10 сільрад, білоруських — 4 сільради.

Окремий підхід до територіяльної організації національних меншостей на Україні, порівняно з ішими радянськими республіками, складається в окремішних умовах нашої країни. Ми гадаємо, що нацменівські територіяльні одиниці, національні райони, сільські й селищні ради є не лише просто адміністративні органи управління трудящої людности даної території України, а є водночас державні одиниці даної національности на Україні. Коли на значній території певна національність посідає більшість, коли вона живе компактними масами на цій території, то ми її виділяємо в окрему автономну республіку, прикладом чого є Автономна Молдавська Соціялістична Радянська Республіка. Коли ж територія, що заселена певною національністю, менша, тоді організуємо цю національність в меншу державну одиницю даної національности,— національний район, чи національну сільраду. Отже, наприклад, єврейські національні райони Калініндорфський, Ново-Златопільський і Сталіндорфський є не лише адміністративно-територіяльні одиниці, але вони складають певні державні одиниці єврейської національности. Мархлевський польський національний район на Україні є не лише адміністративно-територіяльна одиниця, орган радянського робітничо-селянського уряду, а це є польський державний осередок, де будується радянськими шляхами польська пролетарська культура на базі пролетарської диктатури.

За нашим прикладом тепер, зокрема, після ліквідації округ і за переходу на районну систему, відбувається національно-територіяльне будівництво і в інших радянських республіках цілого Радянського Союзу. Ми можемо пишатися із своєї роботи, і з гордістю протиставляти нашу роботу щодо національного визволення й розвитку трудящих мас всіх національностей на пролетарських державних засадах — цілому капіталістичному світові. Там нидіє трудяща людність у лабетах злиднів та поневолення. Тут, під егідою диктатури пролета-

ріяту, у вільному союзі рівноправних народів СРСР у всіх національностей розвиваються культури, національні формою, інтернаціональні — змістом.

Поряд з цими компактними національними меншостями ми маємо також трудящих, що належать до тих національних меншостей, але живуть розпорошено, чому їх не можна об'єднати в національний район, в національну сільську чи національну селищну раду. Нашим завданням щодо цих розпорошених роздрібнених національностей є твердо й чітко переводити засади комуністичної партії про рівноправність націй та забезпечувати національні культурні потреби і цих трудящих розпорошених національностей.

У національному районі, сільській та селищній раді всю роботу державних органів, адміністрації, школи, суду, кооперації треба провадити мовою національности даного району.

Трудящих національних меншостей, що розпорошені й роздрібнені живуть по інших районах, ми не можемо об'єднати в окремі адміністративні одиниці, але ми мусимо забезпечити їх в інший спосіб. В нашій республіці кожний громадянин, кожний трудящий, незалежно від того, до якої національности належить, може подавати заяви своєю рідною мовою до адміністративних, судових органів рад, кооперації, профспілок, комсомолу і до всіх інших господарських і державних органів нашої країни, і вимагати, щоб вони відповідали його рідною мовою. Цей шлях забезпечення національних меншостей — загально-визнаний і широко проводиться у нас на Україні. Мушу зазначити, що, наприклад, поляки в національних районах України є нацменшістю, а в Мархлевському районі вони є національною більшістю. Українці є національною більшістю в цілій Україні, але в польському районі українці є національна меншість. З цього погляду ми виходимо і на цій базі твердо стоїмо, і тому даємо категоричну рішучу відсіч усім спробам українських націоналістів, коли вони в національних районах виявляють великодержавні претензії: вони, мовляв, є представники української більшости УСРР, і тому вимагають для себе переважного забезпечення своїх національних культурних потреб. У національному районі національна більшість цього району має переважні умови для свого розвитку, маючи державний осередок даної національности. Українці в даному національному районі складають національну меншість даного національного району, і їхні потреби має бути забезпечено так само, як інтереси національних меншостей в українських районах. Українське населення в польському чи єврейському районі забезпечується в такий самий спосіб і такими самими

шляхами, як польське й єврейське населення українських національних районів у цілій Україні. Занедбання культурних інтересів української національної меншости якогось національного району, наприклад, польського, єврейського чи російського, є такий же великодержавний шовінізм польський, єврейський, російський, як і занедбання культурних інтересів польської, єврейської чи російської нацменшости в УСРР в цілому, чи в українських районах, є великодержавний шовінізм український. Такими шляхами ми будуємо взаємини між трудящими вільних національностей нашої республіки на засадах справжньої рівноправности й дійсности, інтернаціоналізмі і переборюємо претензії будь-яких великодержавних націоналізмів: російського, українського, єврейського, польського тощо, що виявляються в тій чи тій державній одиниці у занедбанні інтересів національної меншости.

Базуючи на цих засадах і переводячи усю державну й культурно-освітню роботу щодо забезпечення національних меншостей, ми маємо у своїх руках інші засоби, інші умови, аніж будь-яка капіталістична країна. Будівництво національних культур у нас має за собою підтримку самих трудящих мас і велетенське могутнє знаряддя державної влади, знаряддя пролетарської диктатури, і з цим знаряддям в руках на базі комуністичної партійної лінії, її шляхам ми переводимо будівництво національної формою і соціялістичної змістом, культури.

Нині перед нами стоїть питання, які проблеми ставимо перед собою, до чого йдемо в різних ділянках розв'язання національного питання, в різних відтинках національного культурного будівництва. Завдання цілої пролетарської культури на Україні, цілої радянської влади на Україні є будівництво, передовсім, нової, до того часу, до Жовтневої революції, віками пригніченої, придавленої української культури, національної формою і пролетарської, інтернаціональної змістом і суттю, — і ми у цьому проводимо велику і значну роботу.

Невеличкий клаптик часу, лише 10 років, минуло з того моменту, коли остаточно було звільнено Україну від навали різноманітних, різнобарвних, різнокольорових білоґвардійських зграй і загонів, лише 10 років минуло, а які великі й величезні зміни вже відбулися. Цей десяток років може бути охарактеризований кількома показниками щодо, наприклад, української книжки, де за 10 років ми надрукували більше книжок, аніж за ввесь довоєнний час розвитку української культури. Маємо величезні показники змін культурного рівня українського населення щодо його письменности, забезпеченности школами, кадрами і т. ін. Маємо величезні зміни у складі самої

пролетарської кляси на Україні, де до війни і, навіть, за перших років революції, українців було мало серед робітничої кляси, вона складалася, здебільшого, з росіян і зрусифікованих робітників інших національностей, а 1929 року серед цілої робітничої кляси в УСРР було 52 % українців. Ці великі, величезні зміни настали в наслідок велетенської роботи, яку провела КП(б)У і пролетарський уряд УСРР у справі будівництва нової української, національної формою, соціялістичної — змістом, культури.

Це завдання стоїть перед нами тепер так само гостро і, навпаки, нам треба далі й далі привертати свою увагу до цих великих завдань, нам треба далі і далі зосереджувати свої сили на будівництві нової української пролетарської культури. Ці завдання стоять перед нами, ми маємо їх перед собою для цілої держави для всіх органів держави, в тім числі і для Народнього комісаріяту освіти.

Але, так у інших ділянках, як і тут, треба зазначити таке. Ми не були б пролетарськими революціонерами, ми не були б представниками пролетарської культури, коли б ми обмежили свою працю вузькими національними межами будівництва української культури. Той, хто ставить перед собою будівництво української культури, навіть правильно ставлячи її щодо напряму, щоб вона була національною формою і соціялістичною змістом, але, водночас, мала культурно-соціяльний обрій обмежений виключно питаннями будівництва української культури в нашій країні, той не пролетарський революціонер, не представник української, національної формою, пролетарської змістом культури, а той є націоналіст, найганебнішого ґатунку.

Завдання будівництва української культури в УСРР історія продиктувала, як завдання, непоривно сполучене із завданням будівництва й піднесенням культурного рівня трудящих мас національних меншостей на Україні. Виходячи з такої принципової засади, з такого підходу до завдань національного культурного будівництва і нацменівського культурного будівництва УСРР, ми ні в якому разі не стаємо на шлях дрібнобуржуазного культурного будівництва.

Перед нами стоїть проблема не лише в тому, щоб забезпечити культурні проблеми трудящих мас національних меншостей України, не лише в тому, щоб піднести лише їх культурний рівень, не лише в тому, щоб додавати до тих досягнень, що мають трудящі маси, нові блага культурного рівня, організованости і свідомости. Ні. Цей піхід не наш. Цей підхід дрібноміщанський, ліберальницький підхід культурно-національної

обмеженості. Перед нами широчезне завдання щодо національних меншостей України. Першим завданням щодо національних меншостей України є те саме, що стоїть для нас і щодо національної більшости України. Як щодо українського народу історія поставила перед нами завдання не лише розвитку української культури, але побудови нової української, національної формою і соціялістичної змістом культури, то таке саме завдання стоїть перед нами й щодо всіх національних меншостей України.

Ми маємо перед собою завдання не лише підвищити культурний рівень різних національностей, але також завдання побудувати нові радянські національні формою і пролетарські змістом культури різних національностей нашої країни.

Ви знаєте, як нещодавно в одному з тих питань у нас в СРСР і передовсім на Україні відбулася гостра, запекла дискусія й боротьба саме в питанні про можливість і шляхи будівництва польської національної формою і соціялістичної змістом культури у нашій УСРР. Деякі товариші, як Домбаль, Бруно Ясенський та інші висунули тезу, що оскільки в Радянському Союзі, в тому числі в УСРР мешкає лише невелика, порівняно, кількість польського народу, а переважна, геть переважна більшість польського народу мешкає нині за кордоном СРСР під владою фашистською, то перед нами в СРСР тепер стоїть лише обмежене завдання підвищення культурного рівня трудящих польської національности, забезпечення їх культурного рівня, задоволення їх потреб щодо школи, книжки тощо, але тут ніяк не виростають значні широкі, глибокі завдання будівництва польської національної формою, соціялістичної змістом культури. Мовляв, ця проблема стане перед усім польським народом і на терені, зайнятому більшістю польського народа, лише тоді, коли переможе пролетарська революція й визволить польський народ з-під влади капіталу, та складе на терені Польщі диктатуру пролетаріяту. Лише тоді складається можливість перед цілим польським народом будувати польську, національну формою і соціялістичну змістом культуру, а тепер, покищо, перед нами стоїть звичайне, обмежене, культурницьке завдання забезпечення культурних національних потреб даних груп польської трудящої людности.

Вам відомий наслідок тієї широкої дискусії, що розгорнулася в цьому питанні. Самі автори цієї теорії, товариші Домбаль, Бруно Ясенський відмовилися од своїх хибних позицій, визнали, що їх теорія політично хибна й означала відмовлення від важливого чергового завдання, що стоїть перед пролетарською диктатурою щодо розвитку пролетарської культури

польської нацменшости у нашому Союзі. Їхня теорія означала передачу гегемонії в культурному будівництві до рук фашистської влади, до рук маєтних кляс поміщиків та капіталістів. Ці товариші забули, що наша національна сільрада чи національний район польської, єврейської, болгарської та іншої національної меншости — це не лише орган самоврядування, це взагалі не є ніякий орган національної персональної автономії, а це є орган пролетарської влади.

Навіть на невеличкій території, де трудящі маси завоювали собі владу і мають свій державний хоч невеличкий осередок, вони мають ті ж самі завдання, хоч і в меншому розмірі і обсязі, які стоять перед великою територією УСРР, перед всією більшістю українського народу.

Треба констатувати, що представники культурно-освітньої роботи серед нацменшостей кепсько знають досвід кожної національности і кепсько використовують досвід політичної боротьби на терені поодиноких національностей. Треба взяти як досвід, як науку, цю боротьбу, цю дискусію про можливість будування в УСРР польської, національної формою і соціялістичної змістом культури. Так само, як для поляків стоїть справа і для болгарів у болгарських національних районах, так само стоїть справа для грецьких, чеських, німецьких національних районів, сільських і селищних рад.

Перед нами стоїть завдання піднести наші державні осередки національних меншостей України на висоту історичних завдань. Я пригадую, як на VI конгресі Комінтерну 1928 року, коли на порядку дня комісії стояло питання про негрів Північної Америки і шляхи роботи пролетарського авангарду серед негритянського населення, коли я довів до відому делеґатів з Північної Америки, що в нас, у Радянському Союзі, на Закавказзі, в Абхаській соціялістичній автономній республіці є національна негритянська сільрада (я бачу, і ви цього не знаєте. [Голоси з місць: Не знаємо]) — з яким захопленням зустріли це повідомлення клясово свідомі негри, що мали перед собою завдання боротися за політичну, культурну й соціяльну рівноправність негрів у капіталістичних Сполучених Штатах Північної Америки. Вони зустріли з великим захопленням це повідомлення, вони вважали за неймовірне існування негритянської сільради. Цю сільраду утворено з уроженців Абхазької республіки, негрів, що колись, десятки років тому, були переселені сюди. Трудящі негри мають у нашому Союзі державну пролетарську організацію у формі негритянської сільради (Оплески). Після того я прочитав, ні перепрошую, не прочитав, а мені перекладено статтю з американської негритянської

газети, з якої видно було, який фурор викликало це повідомлення там, в Америці між неграми. З величезним захопленням зустріли трудящі негри делеґатів VI конґресу Комінтерна, що поїхали в негритянську сільраду й переконалися, як вільно й хороше розвиваються трудящі негри на базі пролетарської диктатури.

Нині національні сільради, національні райони й республіки відіграють і повинні відігравати велетенську історичну ролю. У своїй доповіді на XII з'їзді ВКП(б), тов. Сталін говорив про значення й важливість здійснюваної нами ленінської національної політики для всіх народів капіталістичного світу. В декларації про складення СРСР сказано, що там, у капіталістичному світі, трудящі маси нидіють в злиднях і пригнічені, там національне недовір'я, пригноблення й поневолення пригнічених народів і напівколоніяльних народів, а в нас, у межах пролетарської диктатури, є свобідний розвиток, рівноправність, братерська солідарність й культурне піднесення на базі рівноправности й об'єднання зусиль усіх народів нашого Союзу. Наші східні республіки, республіки Східньої Азії, де правильно здійснюється Ленінова лінія національного питання в утворенні національно-державних організацій, є приклад для сотень мільйонів пригнічених колоніяльних і напівколоніяльних народів Азійського Сходу. З другого боку, таку показову ролю відіграє УСРР, де здійснювана правильна Ленінова політика, правильне розв'язання національних проблем є показом для всіх пригнічених капіталізмом народів і національних меншостей цілої Європи.

Перед нами стоїть завдання — цю історичну ролю, покладену на нас, на УСРР, повнотою виконати. Нам треба так поставити роботу, так її розвинути всіма напрямами, так виявляти всі хиби і їх виправляти, щоб наші національні райони і сільради були прикладом для трудящих всіх капіталістичних країн, щоб, зокрема, трудящі Польщі бачили, як можна виявляти всі сили, всі здатності трудящої людности, як у нас, у Радянському Союзі, по всіх сільрадах і національних районах, під кермою пролетарської диктатури, розвивається національна формою і соціялістична змістом культура, який є розмах національних районів — грецьких, болгарських, німецьких, польських тощо у нас, в УСРР, тоді коли під владою капіталізму нидіють трудящі маси грецького, болгарського, польського та інших народів.

У нас є одна невеличка сільрада швецька. Шведи на Україні залишилися ще з часів Мазепи, Карла XII і Петра I. Ми кепсько так працювали. Культурно-освітнє обслуговання шведів було

надзвичайно незадовільно поставлено. Але дещо було зроблено і деякою мірою було проведено забезпечення національно-культурних потреб шведського населення у цій шведській сільраді, на базі диктатури пролетаріяту. Коли куркульня й буржуазія розвили аґітацію, кілька сот трудящих шведів переселились з тієї сільради, з терену Радянського Союзу, в Швецію, де вони мріяли дістати повне забезпечння економічних, культурних і національних потреб. Але коли вони прийшли туди, в капіталістичний світ, і побачили економічну дійсність та умови культурного розвитку там, то вони з презирством і обуренням відвернулись од тієї дійсности влади буржуазії і принесли своє покаяння і прохання знову пустити їх на терен Радянського Союзу. Тепер перед нами стоїть завдання поширеної і поглибленої роботи серед шведів, щоб із шведської сільради на терені радянської держави йшли повідомлення до Швеції про рівень роботи, про те, як на невеличкому клаптикові терену шведської сільради влада пролетарської диктатури розбуркує сили, виявляє нові шляхи розвитку, творить нові здатності й цінності.

Так, треба поставити питання щодо всіх національних районів. Ми з вами, товариші культурно-освітні робітники, досі ще не зуміли й досі ще не поставили на всю широчінь значення тієї роботи, що ми її провадимо в галузі культурно-національного будівництва наших національних меншостей. Ширше, глибше, на всю височінь розвивати роботу культурного національного будівництва. Наша робота повинна бути показова для цілого капіталістичного світу для всіх трудящих народів і національностей капіталістичного світу (оплески).

У світлі цих загальних засад і завдань, що стоять перед нами, ми мусимо перевірити — який був стан культурно-освітнього обслуговування наших національних меншостей.

Я не буду зараз вам розгортати всі показники переведеної роботи, зокрема показники господарської роботи. Про це йде мова в окремій доповіді про господарське будівництво. Тому наведу лише кілька основних чисел.

Національні райони УСРР — це сільські райони, що в них сільське господарство відіграє основну, провідну ролю, тому основним показником щодо характеристики господарства національного району можна вважати показник колективізації й розвитку сільського господарства. Пересічний рівень колективізації для всієї України був 65 %. Він змінений і змінюється, зростаючи. Я беру цей відсоток з тієї дати, з якої є дані і для цілої України і для всіх національностей. Так от, коли пересічний рівень колективізації сільського населення для України

був 65 %, то для єврейських національних районів відсоток колективізованости був 96 %, в німецьких — 89 %, в болгарських — 84 %, в грецьких — 78 %. У національних районах російської нацменшости — 72 %. Скрізь по всіх національних районах показник культурного-господарчого поступу трудящого сільського населення, відсоток колективізації вищий, порівняно з пересічним рівнем по Україні.

Але є район, що відстає, а саме польський район імені Мархлевського. Коли на Україні маємо 65 % колективізації, то цей район імені Мархлевського має всього-навсього 24 %. Нехай товариші Польського району підчас обговорення моєї доповіді складуть звіта, яким це чином вони вели свою культосвітню роботу та як вони допомагали величезному завданню, що стоїть на черзі, допомагали селянству польського району вийти із злиденного стану індивідуальної обробки землі та піти широкими шляхами колективної обробки. Культосвітробітники польського району так працювали, що в них лише 24 % населення колективізовано, тоді, коли по всій Україні є 65 % колективізації, а по інших національних районах колективізація доходить 78 %, 82 %, 89 % та 96 %! Можна було б кілька теплих слів сказати нашим польським товаришам, але гадаю, що числа самі за себе говорять і, можливо, треба зробити так: виготовити новий орден жовтого прапору, на ньому написати 24 % і роздати культурно-освітнім робітникам польського національного району.

Але, коли брати взагалі наші національні меншості, то наші національні райони виявили достатню волю й дали вищий, аніж пересічний по Україні, показник цієї великої роботи для об'єднання трудящого сільського населення на нових, колективних шляхах господарювання. Це складає широку базу для дальшої поглибленої роботи.

Які показники маємо ми щодо культурно-освітнього обслуговання національних меншостей? Я наведу дані щодо всіх національних меншостей. Але, товариші, перед тим, як перейти до цього, я хочу сказати кілька слів про домо ностро. Це — про Наркомос і про наркомосівську роботу в справі скликання даної першої всеукраїнської конференції з питань культурно-освітнього будівництва національних меншостей УСРР. Я, як народний комісар освіти, приймав наркомосівського робітника, керівника у справах обслуговування національних меншостей, тов. Гулько. У нас відбувся такий діялог. Я його вранці запитував: хто приїхав на конференцію і кого запрошено; він відповів: приїхали делеґати з національних районів — єврейського, німецького, грецького, болгарського, польського й т. ін.

Підрахували, скільки всього, і виходить, що загальне число делегатів від цих національностей дорівнює загальному числу запрошених. Я зауважив: дозвольте, ви позабули ще одну національну меншість України — російську. Тов. Гулько трохи розгублено сказав мені — та ми не запрошували їх. Бачу, що не запрошували, а от чому не запрошували? А тому, що в нас досі російську національну меншість України не запрошували на всеукраїнські наради в справах національних меншостей. Я запитав: а скільки було таких всеукраїнських нарад? Тов. Гулько відповів. Та досі не було жодної.

Я щойно був у Одесі, робив там доповідь на культактиві міста Одеси. Зібралось 2000 народу: учителі, професори, робкори, культкомісії цехів і заводів, культкомісії різних профспілок, взагалі новий пролетарський культурний актив, що перед ним я мав доповідати. Перед тим я поставив Одеській секції Наросвіти вимогу, щоб дали мені дані про стан освіти. Тоді ж якраз відбувалася міжрайонна нарада в справах шкільних, для якої виготовили дані, і я одержав копії. Це були дані — скільки всього є шкіл, скільки груп по школах, скільки в них належить національним меншостям єврейській, німецькій, болгарській. Це все є. А я запитав, але ж є ще одна національна меншість — російська, чому про неї немає даних. Я дістав відповідь: ми росіян рахуємо спільно з українцями. На те я сказав на Одеській нараді і зараз це повторю на адресу інспектури національних меншостей НКО: «не знаю, що в них є, який великодержавний шовінізм — російський чи український, чи який інший, але напевно якийсь є, що не визнає росіян на Україні за окрему національність, не визнає росіян за національну меншість і гадає за можливе зарахувати росіян до українців або навпаки українців до росіян».

Отже, настановлення щодо російської національної меншости у нас кепсько стоїть, і тому треба пожалкувати, що на першу всеукраїнську нараду культурно-освітніх робітників національних меншостей не запрошено представників російської національної меншости в російських національних районів України (Хоч взагалі представники росіян на нараді присутні). Досвід нашої роботи в УСРР у справі обслуговування культурно-освітніх потреб російської національної меншости України в російських ноціональних районах і сільрадах ми не можемо додати до нашого взаємного обміну досвідом і тому треба жалкувати, що їх не запрошено.

Стан культурно-освітнього обслуговування наших національних меншостей такий:

За даними ЦСУ в УСРР, минулого 1929–30 р. ми обслуговували нацменшості такою мережею шкіл І концентру:

	Шкіл І концентру	В них учнів:
Російських	1223	177 300
Єврейських	586	62 318
Німецьких	574	31 075
Польських	354	22 364
Молдавських	113	14 233
Болгарських	61	7717
Чеських	15	578
Вірменських	6	521
Татарських	6	318
Грецьких	15	1912
Асирійських	2	46
Разом	2978	318 380

Забезпечення школами другого концентру таке:

	Шкіл ІІ концентру:	В них учнів:
Російських	316	56 910
Єврейських	200	19 898
Німецьких	54	3000
Польських	27	1821
Молдавських	8	464
Болгарських	12	990
Вірменських	4	168
Татарських	2	55
Грецьких	1	36
Разом нацменівських	625	83 318

Коли порівняти числа охоплення дітей кожної національности з відсотком населення даної національности, то можна константувати, що ми вже дійшли того, що маємо тепер відхід од старого положення занедбання національних меншостей, бо в нас відсоток охоплення дітей за національною ознакою майже повнотою відповідно відсоткові даної національности в складі населення нашої країни. Це велике досягнення, і його ніяк не можна переменшувати.

Однак, товариші, для нас справу переведення національної політики у шкільній ділянці ніяк не обмежено лише питанням охоплення дітей даної національности. Перед ними стоїть іще питання, якою мовою навчати дітей. Тому величезне значення має питання, як ми охоплюємо дітей різних національностей навчанням їх рідною мовою. На початок 1930–31 навчального

року ми мали такі дані (дані на кінець цього навчального року я наведу далі): діти української більшости УСРР навчались рідною мовою на 97,4 %, отже 2,6 % українських дітей навчається не в українській школі не своєю рідною мовою. Дітей російської нацменшости охоплено навчанням рідною мовою 81,2 %; дітей єврейської нацменшости — на 53,0 %; дітей німецької нацменшости — на 89,3 %; дітей болгарської нацменшости — на 84,9 %; дітей польської нацменшости — на 42,4 %; дітей вірменської нацменшости — на 81,6 %; дітей грецької нацменшости на 26,5 %; дітей молдавської нацменшости на 63,3 %.

Перше враження, що дають ці числа — це надзвичайна різноманітність, неоднаковість щодо охоплення дітей нацменшостей навчанням рідною мовою. Тому є свої причини, і їх треба виявити, тільки бо тоді знатимемо шлях, яким треба далі провадити роботу. Візьмімо показник забезпечення навчанням рідною мовою дітей грецької нацменшости. З грецьких дітей лише 26,5 % вчиться в школах своєю рідною мовою, а $^3/_4$ грецьких дітей вчаться не своєю рідною мовою. Ці дані стосуються до минулого 1929—30 року, значить на 12 році пролетарської диктатури в нас був такий ганебний показник, що $^3/_4$ грецьких дітей вчилися не своєю рідною мовою, що в нас проводилося денаціоналізацію, русифікацію тощо. Виявилось, що приблизно 1 % грецьких дітей навчається українською мовою, а решта навчається російською мовою, 72,5 % грецьких дітей русифікується. На болгарській правописній всесоюзній конференції минулого року виявлено, що в болгарських школах національних районів УСРР діти болгарської нацменшости навчаються не рідною болгарською мовою, а російською. Щодо польського населення, виявлено той самий факт. У нас досі в числах національних меншостей часто-густо переводиться русифікацію дітей даної національної меншости.

Виявляючи причини цього ганебного явища, треба, передовсім констатувати, що крім цілковито правоопортуністичного, недозволеного ставлення до цієї справи місцевих органів наросвіти і місцевих керівних політичних організацій, крім правоопортуністичного підпадання лінії старих дореволюційних куркульських, русифікаторських тенденцій — крім того виявляється в нас і те, що ми не впораємося з цією роботою. Одною з важливих причин такого стану є брак нових педагогів, що могли б переводити навчання дітей мовою даної національної меншости. Тому вельми велике значення має відкриття грецького педтехнікуму в Маріюполі та поширення педтехнікумів національних відділів при українських інститутах народньої освіти й соцвиху. Питання педагогічних кадрів стоїть перед

нами на всю височінь, його розв'язання є доконечна умова забезпечення навчанням дитинства рідною мовою кожної національности.

Однак, товариші, треба зазначити, що числа, що я вам навів, стосуються всіх національних меншостей цілої України, а не поодиноких національних районів. У поодиноких районах цей відсоток змінюється. Коли наприклад, 52,4 % польських дітей навчаються своєю польською мовою, то це стосується до всього польського дитинства нашої країни, і тут треба зазначити, що польське населення за даними статистичного перепису перебуває в різних місцевостях в різному стані. Попередній історичний і культурний розвиток польського населення складався в таких умовах, що у великих містах України польське населення русифікувалось, і нині маємо вельми високий відсоток громадян, що визнали себе за національністю поляками, а за свою рідну мову визнали російську мову.

Такий самий, вельми значний процес русифікації пройшов серед єврейського населення. Коли брати число дітей єврейської національної меншости, що навчаються єврейською мовою, до загальної кількости єврейських дітей, то бачимо, що лише 58 % дітей єврейської нацменшости навчається рідною єврейською мовою. Але коли ми візьмемо відсоток єврейських дітей, що навчаються єврейською мовою, порівняно до загальної кількости тих євреїв, що визнали за свою національність єврейську, і за свою рідну мову визнали єврейську мову, то цей відсоток міняється і доходить 97 %. Це підводить нас ущерть до вельми важливого питання національної шкільної політики, до важливішої проблеми національної шкільної політики.

Якою мовою треба навчати дитину? Її рідною мовою, — це абетка радянської педагогіки, це вихідний пункт цілої нашої освітньої пролетарської політики. Але ми не можемо обмежуватися формальним визнанням загальних засад. Тут постає питання — яку саме мову визнавати за рідну, чи за походженням, чи за визнанням даною людиною своєї національної приналежности, чи за визнанням рідною мовою тієї мови, що нею говорить дана дитина, чи визнати рідною мовою ту, яку бажають батьки, чи ту мову, якою говорять батьки. Отже, бачите, що конкретизація загальної засади, що дитину треба навчати її рідною мовою, показує аж п'ять різних протилежних принципових засад визначення рідної мови.

Тут є великі труднощі. У нас на Україні, наприклад, 1926 року, коли був перепис, 1 800 000 громадян визнали, що їх національність є українська, а рідною мовою визнали російську; 200 000 громадян нашої республіки визнали, що їх національ-

ність є російська, а рідною мовою визнали українську. З того часу пройшло 5 років. Ці числа напевно змінилися, і тепер матимемо інші показники. Коли взяти єврейське населення, то можна зазначити таке. Близько половини єврейського населення Лівобережжя визнали, що їх національність єврейська, а рідною мовою визнали не єврейську. Є міста, де 70 % єврейського населення визнали, що їх національністю є єврейська національність, а рідною мовою не єврейська, причому з таких громадян на Правобережжі своєю рідною мовою визнавали здебільшого українську мову, а на Лівобережжі — російську мову, у містечках визнавали рідною мовою українську. Так якою ж мовою навчати дітей єврейської нацменшости, чи за ознакою національної належности, чи за ознакою визнання рідної мови? Коли брати ознаку визнання національности, то не можна брати цього за підставу до визначення мови навчання, бо є розбіжність з рідною мовою. Коли брати за ознакою рідної мови, то виникає питання, чи вважати рідною мовою мову батьків, чи — за бажанням батьків, бо дитина сама не заявляє, яка її рідна мова. Вона говорить мовою, а яка це мова, вона не може розбиратися. Як бути в такому випадкові, коли складається розбіжність між мовою, яку визнають батьки за рідну, і мовою, якою вони справді говорять, чи між мовою, якою батьки хочуть навчати дитину, і мовою, якою дійсно дитина сама говорить?

Я візьму один яскравий приклад. В Одесі є німецька школа семирічка. Її засновано, щоб забезпечити національно-культурні потреби німецької національної меншости. Бувши в Одесі, я перевірив детально стан цієї школи. Виявляється, що в цій національній німецькій школі, що мала завдання забезпечити національно-культурні потреби німецької національної меншости, німецьких дітей всього-навсього 30 %, а решта — це єврейські й російські діти професорів, інженерів і службовців. Я з'ясував, у чому справа. У нас є дрібна буржуазія, яка б з радістю прийняла громадянство Німечинни, фашистської брюнінгівської республіки. Але вони того не можуть зробити, і тому хоч дітей віддають у німецьку школу. Виходить, що їх діти навчаються в цій німецькій школі не за своєю рідною мовою, а за бажанням батьків. Ця дрібна буржуазія ворожа пролетарській владі, вона намагається перетворити школу, замість органу пролетарського виховання у школу чужих нам спрямовань. Так, у тій німецькій школі користуються підручниками з Німеччини й викладають 2—3 учителі, виписані з Німеччини.

Як вам відомо, товариші, років 5—6 тому виступав у пресі відомий конфузіоніст, завжди помилковець, Ю. Ларін, про

національну політику на Україні, де він нас обвинувачував, що ми переводимо примусову українізацію, ідішізацію наших дітей, зокрема він говорив про примусову ідішізацію, коли, мовляв, дітей за ознакою національної приналежности зараховується в школу з єврейською мовою навчання, тоді коли діти по-єврейському не говорять. Звідси Ю. Ларін висновував, що оскільки по містах УСРР багато українського, єврейського тощо населення було русифіковано, навчання дітей треба провадити російською мовою. Це великодержавницькі загальні висновки й обвинувачення Ю. Ларіна були цілковито висвітлено й спростовано на сесії ЦВК СРСР на доповідь уряду УСРР. Сесія визнала за правильну лінію, проведену нашим урядом у нашій країні. Але, товариші, нічого гріха ховати. Треба визнати, що в нас дійсно по багатьох містах — у Києві, Одесі, Миколаєві, Дніпропетровському та по багатьох інших містах справді часто-густо були приклади, коли дітей євреїв определілювали до школи з єврейською мовою навчання, коли ті діти євреїв не говорили по-єврейському, а зараховували їх за бажанням батьків, або ж ще гірше — за бажанням нацменівських інспекторів і робітників єврейських секцій окружних організацій.

Тому перед нами стоїть завдання удосконалити нашу лінію на практиці. *Навчання дітей треба починати тією мовою, якою говорить дитина.* Далі треба додавати й інші мови, далі стоїть питання про вивчання, як предмету, по школах національних меншостей України — української мови і, далі, російської мови. Під цим кутом зору треба провести поглиблену перевірку нашої роботи, виявити її хиби й недоліки та скерувати на правильний ленінський шлях.

За даними Наркомосу, треба було охопити загальним обов'язковим початковим навчанням дітей національних меншостей віком від 8 до 10 років на початку цього навчального 1930—31 року, всього 62 600 дітей і для охоплення цих 62 600 дітей треба було організувати 1930—31 року 1316 нових комплектів, а саме:

Нацменшість	Число дітей	Число комплектів
Російських	35 402	758
Єврейських	8361	180
Польських	6491	140
Німецьких	5491	115
Болгарських	1953	40
Білоруських	1302	80
Татарських	596	10
Чеських	585	10

Вірменських	241	5
Грецьких	249	5
Молдавських (без АМСРР)	1031	22
Циганських	948	

В зв'язку з зазначеною в цій таблиці потребою охоплення дітей національних меншостей 1930—31 року, виникає потреба у великому числі нових учителів, і тут треба сказати, що ми натрапили на великий брак кваліфікованої сили. Попередні культурні умови, за якими перебували національні меншості під владою царату, не утворили кадрів, що їх можна використати, як вчителів, і тому тепер, коли по цілій Україні на 1 листопада 1930 року виконано плян мережі загального навчання на 96,5 %, то серед національних меншостей цей відсоток доходив лише 90,0 %. Отже, маємо відставання щодо охоплення дітей поширеною мережею навчання. Коли взяти цілий плян охоплення дітей від 8 до 10 років по УСРР, то його виконано в сердньому на 103,6 %, а серед національних меншостей — на 95,2 %. Коли візьмемо охоплення перероствків-підлітків, то маємо ще більше недоохоплення; відсотків — на 5—6 до 8.

І от, товариші, нашу роботу нам треба міряти не тим, що ми вже зробили, а тим, що ми ще недоробили. Соціялістична перебудовча доба поставила перед нами руба, на всю височінь нові, широкорозгорнені завдання культурно-освітньої роботи. Ці завдання є невід'ємний наслідок переходу до реконструктивної доби. Нам треба вигартовувати нові пролетарські кадри, підготовляти нові покоління для дальшої соціялістичної перебудови країни. Наші пляни ліквідації неписьменности й переведення загального початкового навчання й розгорнення шкіл — жодною мірою не є максимальні вимоги, а є мінімальні потреби реконструктивної доби. Тому, підкреслюючи, що переведення на 90—95 % на протязі одного року пляну охоплення навчанням дітей національних меншостей є величезне досягнення й успіх, ми водночас мусимо також сказати, що 5—10 % неохоплення дітей школами, невиконання пляну культурного обслуговування елементарним, загальним початковим навчанням дітей, ще є ганебний показник.

Ми це відзначили і почасти виправили. Цього року охоплення школами дітей національних меншостей і навчання їх рідною мовою набагато змінилось — збільшилось. Тепер, за матеріялами районів, що провели місячник загального навчання серед нацменшостей, маємо такі дані про охоплення дітей: російські — 94,5 %, німецькі — 97,4 %, єврейські — 99,3 %, польські — 96,9 %, болгарські — 96,7 %, грецькі — 100 %. Охоплення

дітей навчанням рідною мовою на кінець 1930—31 навчального року таке: російські — 93,7 %, німецькі — 96,3, болгарські — 96,6 %, єврейські — 91,6 %, польські — 75, %, грецькі — 47,6 %. Коли порівняти з даними на початок навчального року, треба визнати значний поступ: але недовиконання ще є, зокрема у греків. Потрібна дальша напружена праця!

На загальну кількість 1316 комплектів, що їх треба відкрити, треба стільки ж учителів. Курси, що були відкриті, дали нам 545 учителів, а значить є дефіцит на 771 учителя. Висновок з цих чисел є — завдання поширити роботу з виготованням нових педагогічних кадрів для національних меншостей нашої республіки. Ми вступили в переговори з іншими республіками нашого Союзу, щоб через обмін дістати від них певне число учителів для наших білоруських і німецьких шкіл. Але це ніяк не знімає завдання забезпечити культосвітню роботу в нас серед національних меншостей відповідними педагогічними кадрами виготованими, в наших установах.

Зокрема, гостро стоїть питання про забезпечення шкіл національних меншостей підручниками. Тут, як правило, бракує підручників. Серед багатьох національних меншостей один підручник припадав на 3—5 учнів, а є такі школи, де один підручник для даної мови національної меншости припадав на цілу групу, тобто на 40 учнів. Уявіть собі, як це утруднює навчальну роботу, як це утруднює роботу учнів. Проблема підручника для шкіл національних меншостей і для всіх ділянок освітньої роботи серед національних меншостей стоїть як першочергова. Ця проблема стає цього року ще гострішою.

Питання масової освітньої роботи шкільної впирається також в проблему нацменівських кадрів. Наші виші мають стільки студентів: польський ІНО — 180, молдавський — 203, шість єврейських секторів ІНО — 1050, німецький сектор ІНО — 180.

Середні педагогічні навчальні заклади для національних меншостей такі: є 8 педтехнікумів із загальною кількістю 1710 студентів. З того числа 3 єврейські педтехнікуми з 610 студентами, 2 російські педтехнікуми з 140 студентами, і німецький педтехнікум з 295 студентами, 1 болгарський педтехнікум з 190 студентами, 1 польський педтехнікум з 140 студентами, 1 грецький педтехнікум з 270 студентами, 1 молдавський педтехнікум, 1 татарський відділ при грецькім педтехнікумі у Маріюполі з 35 студентами, 1 чеський відділ при українському педтехнікумі з 50 студентами.

Зроблено вже досить велику роботу, зокрема щодо забезпечення поляків, німців та інших малокількісних національних меншостей, але вона ще геть недостатня.

У стаціонарній мережі партійної освіти ми маємо польський і єврейський сектор при комуністичному університеті імени Артема на 75 студентів; радпартшкіл 2 ступеня дві єврейські, одна польська, одна німецька, одна молдавська, одна болгарська, одна грецька й одна татарська.

Маємо 18 сільськогосподарських технікумів для національних меншостей із 1430 студентами, а саме: німецьких 5, в них студентів 360, єврейських 5, студентів 320; крім того, є 6 єврейських відділів при загальних сільськогосподарських технікумах, польських технікумів 3, в них студентів 203, російських 2, в них студентів 127, грецьких 2, в них студентів 167, один молдавський сільськогосподарський технікум і один єврейський сільськогосподарський інститут на 140 студентів. Індустріяльних технікумів близько 20, з того єврейських 16, польський один, німецький один, молдавський один.

Щодо наукових установ національних меншостей, то, крім окремих відділів по наукових установах УСРР ми маємо вже інститут єврейської культури при Всеукраїнській Академії Наук, який існує вже кілька років.

Щойно цього року ми заснували інститут польської культури, що лише починає роботу. Сил небагато, але вони складають досить міцний гурток, що здатний розвинути роботу. Перед нами стоїть завдання обслужити культурні потреби польської національної меншости нашої республіки, і конкретні потреби будівництва польської національної формою пролетарської, соціялістичної змістом культури. Я буду вельми жалкувати, коли цей інститут з самого початку піде невірним шляхом і буде займатися абстрактними проблемами, що не виникають з безпосередніх потреб життя й дійсности польського трудящого населення України. За приклад такого захоплення неактуальними проблемами, можна навести хочби те, що деякі робітники цього інституту висунули завдання реорганізації польського правопису. Ми встигнемо реформувати польський правопис, коли більшість польського населення, отже не лише у нас, в Радянському Союзі, зможе користуватися благами пролетарської диктатури. Тепер ставити перед собою завдання опрацювати проблему реконструктивного польського правопису, це значить — поперше, складати правописну розбіжність між польським населенням нашим і закордонним, подруге — це значить відволікати увагу польського трудящого населення нашої країни від завдань реконструкції нашої країни і культурного рівня до завдань реконструкції польського правопису. Я гадаю, що питання правописні й мовні є важливі, але — як

чергові і актуальніші, висуваються інші важливіші завдання, що стоять перед інститутом польської культури при ВУАН.

Показники розгорнення літературної видавничої продукції мовами національних меншостей нашої країни такі: 1930 року видано єврейською мовою 143 назви і 486 друкованих аркушів; німецькою мовою 169 назов і 442 друк. аркушів; польською мовою 123 і 291 друк. аркуш, і болгарською мовою 89 назов і 238 друкованих аркушів. На жаль, у мене немає даних про кількість відбитків, що обраховується сотнями тисяч. Але от щодо літератури мовами малокількісних національних меншостей, у нас великий прорив і ганебний брак літератури всіма напрямами, брак широкої масової літератури й підручників.

Отже, перед нами стоїть основне завдання видати масову літературу; треба відкинути нетерплячку деяких культурно-освітніх робітників, скажімо єврейських, що гадали й бажали, насамперед, видавати єврейською мовою всі наукові видання й часописи по всіх ділянках науки, літератури, історії тощо. Перед нами стоять завдання, насамперед обслужити єврейські трудящі маси, забезпечити підручниками трудові школи даної нацменшости, забезпечити виданням масової політичної, сільськогосподарчої, індустріяльної літератури і, зокрема, технічної, щоб трудяща людність національної меншости приєдналася до історичного завдання завоювати техніку. Ці завдання масової роботи треба поставити як першочергові завдання і треба боротися проти зарозумілих тонів і отруйних тенденцій буржуазії підмінити масову роботу культурного будівництва дрібнобуржуазним обмеженим національно-культурним будівництвом.

Треба сказати, що ті самі загрозливі явища, що були в українському культурному будівництві, позначаються тепер у національно-культурному будівництві національних меншостей. «ВАПЛІТЕ» і виступ 1926 року т. Хвильового, українського письменника з його славнозвісною орієнтацією на літературу й культуру Заходу, ми маємо, на жаль, повторений в окремих літературних течіях різних національних меншостей УСРР, зокрема у євреїв і поляків. Треба з цим боротися, треба скермувати корабель нових радянських, пролетарських культур наших національних меншостей на той самий полюс будування пролетарської культури, на який ми скеровуємо й будівництво культури української. На цій лінії треба організовувати видавничу справу всіх наших видавництв, в тім числі й видання художньої літератури і преси національних меншостей.

Періодична преса мовами національних меншостей за минулий рік виросла на 100 %. Утворено 5 німецьких, 2 єврейські,

3 російські, 2 молдавські, 1 грецьку, разом 14 районових газет і одну татарську робітничу газету. Справа масової культосвітроботи стоїть перед нами на всю височінь, в тому числі й щодо національних меншостей.

Однак, треба констатувати, що тут ми маємо великі й величезні прогалини, зокрема в такому елементарному завданні, як ліквідація неписьменности серед національних меншостей. Коли в питанні загального початкового навчання ми ще минулого року мали прогалини, то цього року ми надолужуємо, виправляємо. Зате в справі ліквідації неписьменности маємо ганебний прорив. Ми перевірили в Донбасі хід ліквідації неписьменности й виявили, що лікнеп переводиться не на базі мови учнів лікнепу, тобто дорослих людей, а визначається мовою вчителів, керівників, інспекторів тощо.

Переведення рідною мовою всієї політосвітньої роботи серед трудящих національних меншостей стає перед нами на всю широчінь.

Промовляючи про освітні завдання, треба поставити питання, чи освітня робота серед національних меншостей поставлена на нові рейки, чи відповідає вона завданням реконструктивної доби, завданням третього, вирішального року соціялістичної п'ятирічки. От з цього погляду треба дещо перевірити. Наприклад, із 100 дітей віком 12—14 років навчається рідною мовою в школі другого ступеня російських 56,2 %, єврейських — 25 %, німецьких — 17 %, польських — 12 %, молдавських — 5 %. Такий незадовільний стан охоплення дітей нацмен школою другого ступеня є наслідком невиконання на місцях пляну НКО щодо реорганізації семирічок нацмен на ФЗС і ШКМ. Треба цій справі приділити значно більше уваги, так від центральних та місцевих органів, як і від самих шкільних робітників нацмен.

Нацменшколи зробили перший крок на шляху політехнізації. Російські, єврейські, німецькі й польські фабрично-заводські семирічки на 100 % прикріплені до підприємств. Але з колгоспами зв'язок мають лише на 52 % російські, на 25 % єврейські, на 16 % польські і німецькі — на 100 %. Мають майстерні, або використовують майстерні інших шкіл — російські ФЗС — 88 %, єврейські — 59 %, німецькі — 60 % і польські — 60 %. Мають робітні кімнати з російських ФЗС 47 %, єврейських — 41 %, німецьких 67 %, польських 16 %. Це значить, що наші нацменівські школи лише початкують, лише перші слабі кроки роблять на шляху політехнізації. Отже, значить, що ми ще на великий відсоток, іноді більше як на 50 %, замість правильного пролетарського шляху навчання, йдемо старими, допотопними шляхами словесного політехнізму, не тими шляха-

ми, що відповідають завданням комуністичної партії заготувати нове молоде покоління, здатне будувати й остаточно збудувати комунізм. Отже, питання перевірки якости навчання з погляду переведення політехнізації й комуністичного виховання нового покоління стоїть на черзі дня. З цього погляду якість роботи нацменівських шкіл, як правило, стоїть нижче від пересічного рівня України.

Не маючи можливости наводити всі дані й числа про культурне обслуговання нацменшостей нашої країни, наведу дані про бібліотеки, клюби, сельбуди й хати-читальні.

Загальна мережа політосвітніх закладів національних меншостей 1930 року складалася (крім шкіл лікнепу та малописьменних) з 94 робітничих клюбів, 356 сельбудів, 304 хат-читалень і 130 різних загально-освітніх закладів; у цій мережі працювали 18 851 особи.

Мова	Бібліотек	Клюбів	Сельбудів	Хат-читалень
Російська	144	7	94	71
Єврейська	152	66	27	93
Польська	79	5	14	71
Німецька	3	2	4	1
Молдавська	43	4	52	2
Болгарська	22	—	20	12
Грецька	20	—	19	4
Інші	171	12	136	60

Розподіл книжок по бібліотеках УСРР за найголовнішими мовами 1925—26 року такий: серед всіх книжок бібліотечного фонду України українських книжок було 19,4 %, російських 73,3 %, єврейських 2,2 %, польських 1,4 %, німецьких, болгарських, молдавських та інших 4 %. За 1928—1929 р. було книжок українських 39,8 %, російських 55,0 %, єврейських 2,0 %, польських 0,7 %, німецьких 0,5 %, молдавських 0,1 % та інших — 1,9 %. За 1929—1930 р. українських книжок маємо 43,7 %, російських 50,2 %, єврейських 2,4 %, польських 1,5 %, німецьких 0,9 %, молдавських 0,1 %, болгарських 0,1 % і інших 1,0 %. Як бачите, російська книжка складає більше, як половину цілого бібліотечного фонду України. Отже, стан наших бібліотек по цілій Україні ще тепер незадовільний. Ми не маємо ще відповідної книжкової бази для освітньої роботи серед трудящої людности нашої республіки. Половина книжкового фонду наших бібліотек складається з російських книжок, які недосить приступні для трудящого населення і всіх національностей

нашої країни. Отже, перед нами стоїть завдання підвищити відсоток книжок на рідній мові кожної національности.

Говорячи про напрямні лінії національної політики в освітній та шкільній справі, треба додатково звернути увагу ще на одне з важливіших питань. Говорю про навчання української мови в школах національних меншостей. Нашою засадою є починати навчання дитинства в школі з першої групи тою мовою, якою дитина говорить. Далі стоїть перед нами завдання додаткових мов. За нашим правилом, по всіх школах мусить переводитися навчання української мови, а потім на дальшому році ще й навчання російської мови. Але треба визнати, що цю директиву комуністичної партії і пролетарського уряду ми з вами, товариші культосвітробітники, не виконали. Тут у нас є прорив. По всіх українських школах навчання російської мови переводиться, але геть не по всіх нацменівських школах і, зокрема, російських поставлено навчання української мови. У нас є вибіркові дані 65 шкіл нацменшостей, і з них у 59 школах починається викладання української мови з третьої групи, в одній російській школі викладання української мови починається з 1 групи; у двох німецьких, одній польській, одній болгарській, одній молдавській вивчення української мови починається з другої групи; у трьох російських та в одній єврейській школі українську мову зовсім не викладається.

Як правило, по єврейських школах поставлено вивчення російської мови, а майже в половині єврейських шкіл зовсім немає викладання української мови. Здебільшого, вивчення української мови починають через рік, а то й через два після початку вивчення російської мови. Крім того, треба зазначити, що приблизно у 70 % шкіл навчання української мови поставлено незадовільно. Рівень знання української мови серед учителів нацменівських шкіл вельми незадовільний. Наші вчителі не зрозуміли потреби й політичний обов'язок стати врівень щодо знання мови з іншими учителями, щоб знати не лише свою національну справу, а знати всі справи культурного будівництва у цілій нашій республіці. Це показує, що в нас немає достатньої політичної роботи серед культосвітніх робітників, зокрема серед учителів шкіл національних меншостей.

Надзвичайним темпом проходить українізація робітничої кляси й українізація міст. Коли на початку революції наше робітництво було лише на малий відсоток українське, а здебільшого російське чи русифіковане, то вже 1929 р., за переписом профспілок, серед робітників нашої країни маємо 52 % всіх членів профспілок українців. Серед металістів 1929 р. було вже 48 % українців. Цього року, наприклад, нам потрібні нові

сотні тисяч робітників для наших заводів реконструйованої промисловости. З українського села прийде новий робітник пролетар, принесе свою мову, зукраїнізує завод, зукраїнізує місто. Цей неминучий процес продиктований соціялістичною перебудовою країни, її індустріялізацією й колективізацією. Ніхто від нього не втече. Ми дітей готуємо не лише для сьогоднішнього, і не лише для завтрішнього дня, а для другої і третьої п'ятирічки. Озброювати дітей національних меншостей знанням української мови конче потрібно. Це дасть зброю для їх участи в господарчій і культурній роботі. Щодо цього у нас надзвичайно кепсько стоїть справа, на цьому нам треба особливо загострити увагу.

До того ж, дитячі бібліотеки в школах нацмен недостатньо забезпечено українськими книжками. З 65 шкіл, про які маємо вибіркові дані, по 30 школах, тобто 40 %, українських книжок зовсім нема. Українські газети й журнали передплачували лише 29 шкіл, тобто 44 %. Отже, маємо доведений цими числами факт наявности націоналістичного збочення у культосвітній роботі серед наших національних меншостей. Тут виявляється замкненість, національна обмеженість, зосередження уваги виключно на своїй, такби мовити, «вулиці».

Національна обмеженість подекуди залишається ще характеристичною рисою національної роботи. Наші нацмени живуть іноді вузьким колом питань і завдань своєї національно-культурної роботи. Вони мало цікавляться, мало знають загальні культурні й політичні завдання цілої нашої країни, і це складає риси національної обмежености, яку треба перебороти.

Ширше й глибше розгортати політично-виховавчу масову комуністичну роботу серед національних меншостей, вивести її з обмеженого кола національних питань даної національности до розуміння великих проблем, що висовуються перед нами на цілому культурно-освітньому терені, невід'ємній частині соціялістичної перебудови країни, що зокрема гостро висуваються третього, вирішального року соціялістичної п'ятирічки, це значить поглибити й поширити, з одного боку, культосвітню роботу серед національних меншостей, а з другого боку — поглибити нашу інтернаціональну роботу.

Я не буду наводити вам даних і цифр численних проявів націоналістичних збочень у культосвітній роботі серед національних меншостей. А їх є геть чимало. Тут є приклади російського великодержавництва й занедбання культурних інтересів національних меншостей. Є досить численні прояви українського великодержавного шовінізму щодо національних меншостей, звуження чи обмеження, чи не надавання належної

ваги завданням культурноосвітнього обслуговування національних меншостей. Але, водночас, ми маємо прояви націоналістичних гатунків в культосвітроботі різних наших національних меншостей. Націоналістичні, шовіністичні, релігійні забобони впливають на наші школи і проти них треба нещадно боротися. Безвірницька робота набирає особливого значення в роботі серед нацменшостей єврейської, польської, німецької, грецької, татарської. Це є безпосередня боротьба проти куркульського й попівського впливу на трудящі маси наших національних меншостей. Тому нам треба загострити зокрема увагу щодо цього.

Треба зазначити, товариші, що культурні робітники національних меншостей, може, й застосовували певну самокритику. Але наша критика й самокритика замкнена у своєму колі. Ви мало пишете у загальних державних органах, для цілої України видаваних.

Треба ширше поставити висвітлення стану потреб і перспектив культурно-освітньої роботи серед наших національних меншостей — до відома широкого пролетарського загалу нашої республіки. Ширше на пролетарське світло виходити й виносити проблеми життя і діяльности нацменів. Доконче треба вигартовувати єдину інтернаціональну пролетарську лінію культурно-освітньої роботи серед національних меншостей. Для цього доконче потрібний жвавий взаємний обмін досвідом.

Отже дозвольте, товариші, закінчуючи промову, сказати,— з новою енергією, ширше й глибше, на кожній ділянці нашої роботи, на всіх національних теренах нашої культосвітньої діяльности розвиваймо ударні темпи більшовицької роботи, щоб забезпечити своєю культурно-освітньою роботою виконання нашого інтернаціонального завдання соціялістичної перебудови нашої країни.

Більшовик України, 1931, № 12.— С. 13—36.

Микола Скрипник

ПЕРЕБУДОВНИМИ ШЛЯХАМИ [1]

Вперше за ввесь час існування радянської влади на Україні на одній спільній конференції зустрілися робітники культурно-

[1] Прикінцеве слово. Закінчення. Початок див. «Більшовик України» № 12.

освітнього будівництва різних національностей, що мешкають на терені України. Досі відбувалися окремі конференції тієї чи тієї нацменшости. Тут ми маємо перед собою єдину спільну конференцію, що обговорює єдині питання єдиної лінії.

Треба зазначити, що сама постава питання про скликання цієї конференції має велику політичну вагу, і має своє пояснення. Скликання цієї конференції було продиктовано загостреними потребами третього, вирішального року соціялістичної п'ятирічки. Коли ще можна було окремими розрізненими шляхами провадити роботу попередніх років, коли ще з цим можна було так-сяк миритися, то нині цілковито змінилися завдання, тепер співвідносини стали цілковито іншими. Соціялістична реконструктивна доба і зокрема третій вирішальний рік п'ятирічки висовують на всю височінь проблему кадрів, ставлять її гостро, руба по всіх ділянках життя. Третій, вирішальний рік соціялістичної перебудови нашої країни характеристичний широким розгортанням суцільної колективізації села з ліквідацією на цій базі куркуля, як кляси. Цей рік характеристичний великим розвитком машинізації сільського господарства та його колективізації, цей рік характеристичний незвичайно швидким розвитком виробничих, індустріяльних сил. Реконструкція нашої соціялістичної промисловости, побудова нових велетнів промисловости, як також машинізація й тракторизація сільського господарства потребують нових співучасників великої роботи нових сотень тисяч свідомих, досвідчених робітників нашої нової промисловости — сільського господарства.

Зростання потреби в кадрах не є ще характеристичнішою рисою. Потрібні сотні тисяч нових робітників у нашій промисловості, але треба підкреслити не лише те, що потрібні нові сотні тисяч нових робітників, а потрібні саме нові сотні тисяч *нових*, підкреслюю, *нових* робітників, робітників *нового* типу, *нового* культурного звання, робітників з *новими* звичками, робітників, що могли б керувати *новою,* підвищеною технікою на *новому,* підвищеному щаблі технічного розвитку виробництва. І тому тепер перед нами постало на всю височінь завдання широко розгорнути культурно-освітню роботу, на всю височінь перед нами постали питання політичної масової роботи для вигартування цих нових сотень тисяч пролетарів, що приходять у нашу промисловість із села. Водночас постає пекуча потреба перегартувати сотні тисяч сільських працівників, що від плуга переходять до машини, до трактора у машино-тракторних станціях, радгоспах і колгоспах. Наша радянська республіка є тепер велетенська фабрика нової, колективізованої, свідомої людности, фабрика, що має вивершувати завдання

перероблення мільйонів трудящого люду, що має допомогти їм усвідомити суспільство та його закони, що має дати йому знання законів природи і допомогти оволодіти техніку, що має допомогти йому організуватися й вигартувати нову психологію для того, щоб колективними шляхами йти далі. Це є основне загальне чергове завдання, що його ставить перед нами третій, вирішальний рік соціялістичної перебудовної п'ятирічки.

Отже, культурно-освітні завдання, починаючи з найменшого, але вельми значного — з ліквідації неписьменности і переведення загального початкового навчання — набувають іншого значення. Тепер побільшується значення політехнізації цілої освітньої роботи, воно, зокрема, постало на всю височінь після того, як тов. Сталін висунув завдання оволодіти техніку, і наздогнати щодо цього передові капіталістичні країни. Для того, щоб перевести соціялістичну перебудову країни, нам потрібна велетенська сила свідомости, організованости, ентузіязму трудящих мас нашої республіки. Отже тому питання культурно-освітньої роботи всієї трудящої людности нашої республіки стало перед нами на всю височінь, в тому числі стало наочним для всіх питання культурно-освітнього будівництва національних меншостей нашої республіки і наслідком цього стало невідкладною доконечною потребою скликати цю першу всеукраїнську конференцію в справах соціялістичного культбудівництва національних меншостей нашої УСРР.

Декілька товаришів, що виступали після моєї доповіді, на мою думку, цілковито правильно формулювали ті завдання, що стоять перед нами. Це невірно, що нашим завданням тепер є обговорювати стан, завдання й перспективи національно-культурного будівництва *серед* нацменшостей України. Це невірне, неправильне формулювання. Всю нашу роботу по всіх ділянках життя й діяльности базовано на широкому розгорненні самодіяльности, ініціятиви й організованости трудящих мас. І саме пролетарська держава має допомогти й обумовлювати їх. Пролетарська держава допомагає й обумовлює їх, але основне так у господарському, як і в культурно-освітньому будівництві є ініціятива і самодіяльність трудящих мас. Національно-культурне будівництво наших національних меншостей може бути переведено головно й насамперед силою, ініціятивою, самодіяльністю широких трудящих мас пролетарів, бідняків і середняків, колгоспників цих національних меншостей України. Отже, не так стоїть справа, що держава працює серед національних меншостей, як серед, так би мовити, інертної сировини, яку оброблюється для державних потреб, ні, нам чужий такий погляд. Справа стоїть, навпаки, так, що лише на базі

ініціятивної самодіяльности трудящих мас може бути засновано наше майбутнє, лише відданістю справі, ентузіязмом трудящих мас можна перевести соціялістичну перебудову нашої країни.

Наша нарада — це перша всеукраїнська нарада національних меншостей України, і вона має своїм першим пактом порядку роботи обговорення стану, завдань і перспективи національно-культурного будівництва України. Треба зазначити, як перед тим уже відзначалося, що дана конференція являє собою дійсний приклад пролетарської інтернаціональної єдности, коли, спільно виходячи з єдиних пунктів, освітлюючи свою роботу інтернаціональною ленінською теорією, всі представники культосвітньої роботи різних нацменшостей України говорять одною пролетарською мовою. Нам нема чого сперечатися, нам нічого ділити, перед нами широкий шлях розвитку соціялістичного майбутнього, де енергія, самодіяльність, свідомість і організованість усіх трудящих мас усіх національностей, що перебувають на Україні, мають широке поле, щоб прикласти своїх зусиль для єдиної мети визволення всіх трудящих і побудови соціялістичного суспільства. Може ми ще поки мало виявили свої хиби, може критика ще поки мало розгорнулася. У секціях, що працюватимуть після закінчення обговорення першого пакту порядку денного нашої конференції, і в комісіях, що працюватимуть в окремих питаннях культурно-освітньої роботи,— там ще розгорненіше виявимо наш стан, наші хиби й заходи до виправлення, а ми маємо перед собою завдання обговорити загальні лінії цілої нашої спільної роботи.

В промовах товариші звертали увагу на питання мови, на питання мовної лінії, яку ми маєм переводити в школі і в цілій культосвітній роботі. Це питання хоча й не складає собою головної лінії національної ленінської політики культосвітньої роботи, однак є важливе, й тому я дозволю собі на ньому зупинитися зокрема. Передовсім я візьму ділянку першого щабля нашої освітньої роботи. Про цей перший щабель нашої культурно-освітньої роботи тут майже ніхто не говорив, лише один т. Шац згадав про перший щабель культурно-освітньої роботи — про дошкільне виховання. Я боюсь, що це свідчить не про те, що в нас усе гаразд і прекрасно стоїть справа дошкільного виховання нацменів. Свідчить це про те, що справа так кепсько стоїть, навіть ніхто про неї не говорить. Це показує, товариші, що нам треба пересунути увагу. Ніяк не можна бути такими недальновидними, щоб занехаяти дошкільне виховання. Наші виш й курси готують людей, що після навчання стануть до праці ще цієї п'ятирічки. Але студенти, що ми їх

приймаємо тепер на перший курс вишу, закінчать його, підуть на практичну роботу вже другої п'ятирічки, так само й ті, хто тепер учиться в останніх групах семирічки. А ті, що ми з ними працюємо в першій групі 1 концентру, прийдуть до самодіяльної господарської, економічної, культурної і політичної діяльности аж у третю п'ятирічку. Дітвора, що над ними ми працюємо у дошкільній роботі, вийде до життя аж у четверту п'ятирічку. Отже, ми в своїй культурно-освітній роботі мусимо дивитися далеко вперед, ми мусимо бачити перед собою потреби чотирьох п'ятирічок соціялістичного будівництва. Оскільки ми працюємо не на один рік, не на одну п'ятирічку, а на ціле покоління, і підготовляємо тверду базу для подальшого соціялістичного розвитку суспільства, ми ніяк не можемо занехаяти, як це дотепер було, справу дошкільного виховання дитинства національних меншостей.

Перша хиба нашої дошкільної виховної роботи так по цілій Україні серед українського населення, як і серед національних меншостей, полягає в тому, про що говорила товаришка із Зміївського району, на це й я хочу звернути вашу увагу. Товаришка говорила про стовідсоткову суцільну колективізацію у селах цього району і поставила запитання, чи можна правильно організувати колективне сільське господарство на селі, коли ми не організуємо дитячі ясла й дитячі садки. Ні в якому разі. Дошкільне виховання стає нагальною, невідкладною потребою — цю невідкладність продиктував перехід на суцільну колективізацію, і тому наш перший висновок буде такий: нам треба посилити роботу й розмах дошкільного виховання, зокрема — в районах суцільної колективізації сільського господарства.

Окремі хиби щодо дошкільного виховання було зазначено в промові тов. Шаца з Одеси.

Тов. Шац сказав, що дрібна міська буржуазія та залишки буржуазної інтеліґенції, мріючи про буржуазну культуру й не маючи можливости її будувати у радянській республіці, хоча б трохи наближуються до неї, виховуючи своїх дітей за допомогою перестарілих гімназіяльних учительок, які, будучи викинені за борт життя, знаходять собі притулок по сім'ях буржуазних і дрібнобуржуазних службовців, інженерів, професорів і натаскують їхніх дітей німецькою, французькою тощо мовами та буржуазним світоглядом. Це явище не лише одеське. Тов. Гулько навів дані про Київ і про Дніпропетровське, і я мушу зазначити, що такий самий стан є й по інших містах. От, наприклад, у Харкові у міській німецькій п'ятирічці німецьких дітей є 70 %, єврейських 15 %, російських 5 %, українських 3 %,

інших національностей 7 %. Отже, в німецькій школі є 30 % не німецьких дітей. Це батьки спеціяльно натаскували, змушували своїх дітей вчитися німецькою мовою, щоб як-небудь втікти від загального впливу радянської школи, сподіваючись, що в німецькій школі може більше відіб'ється вплив німецької буржуазної культури, що так підходить під смак цих буржуазних батьків. Очевидячки, органи наросвіти на місцях — ми маємо це явище переважно по містах, а не по селах — на це питання ніякісінької уваги не звертають. Тов. Шац заявив тут, що в Одесі велику кількість оцих не німецьких дітей прийнято до німецької школи по записках Одеської інспектури наросвіти. Це показує, що наша наросвіта стала за сліпе знаряддя в руках одеської буржуазії. Це треба підкреслити й виправити.

Товариші, що висловлювалися тут, приєдналися до тези, висуненої в мене, заявляючи, що це моя теза. Це теза загально комуністична, проголошена Марксом і Леніном, теза про те, що навчання треба обов'язково починати тією мовою, якою говорить дитина. Інакше бо утрудниться саме навчання, інакше бо настане затримка розумового розвитку дитини і зайва навантага дитини. Навчання треба починати з першої групи тією мовою, якою говорить дитина. Отже, справа не в національній приналежності, не в походженні дитині, не побажанні батьків, а справа в тому, щоб полегшити дитині надбати знання. Ця теза загально визнана. Однак, її на місцях порушено. Про це я одержав цілу низку записок, і тов. Гулько навів про це деякі дані з Дніпропетровська. Там є 52 школи, що охоплюють 28 649 дітей, з них 1411 дітей нулевої групи, тобто таких, що їм менше, як 8 років, і 27 238 дітей шкільного віку. Порівняльні числа щодо національности нацменівських дітей і мови, якою вони навчаться, такі. Російських шкіл є 8; за наявности в Дніпропетровському 7658 російських дітей, навчається російською мовою 5150, тобто 69 %, російських дітей. У чотирьох єврейських, школах, за наявности 7062 єврейських дітей в Дніпропетровському єврейською мовою навчається тільки 12,6 %, єврейських дітей. В одній німецькій школі у Дніпропетровському навчається 279 дітей, серед них 52 % учнів належать до інших національностей. Числа ці разючі, на них треба звернути увагу. Тов. Гулько зробив висновок, що в Дніпропетровському провадиться примусову русифікацію й українізацію єврейських дітей, бо лише 905 єврейських дітей, цебто 12,6 % з загальної кількости — єврейських дітей навчається в єврейській школі єврейською мовою. Це треба перевірити. Доповідну записку, що її привезли тоді з Дніпропетровська, я побачив і прочитав уперше лише після промови тов. Гулька. Перша основна при-

чина, що її подано в доповідній записці дніпропетровського нацменробітника (так воно буває у старих наших нацменівських робітників, що документи вони пишуть більше російською ніж українською мовою) — «политпросветработа на еврейском языке среди еврейских трудящих почти совершенно не велась. Взрослое еврейское население вольно или невольно руссифицировалось, в особенности мелкобуржуазные элементы — служащие и кустари, но не только они, но и часть рабочих; это, естественно, отражалось на состоянии еврейских школ, куда евреи своих детей не желали определять». Так, значить, тов. Гулько, коли виступав, дав невірну відповідь на моє запитання, — чи це діти єврейські мовою, чи походженням, чи національністю. В цій доповідній записці сказано, що число наявних в Дніпропетровському єврейських дітей — 7000 — це загальне число дітей — єврейських за національністю, єврейських походженням, і доповідна записка говорить, що більшість з них русифікувались, значить не говорить єврейською мовою. Процес денаціоналізації серед єврейської людности вельми великий і дуже швидкий, зокрема на Лівобережжі. Правда, за останній рік статистичних даних нема.

Щодо дітей і мови навчання, то нам важливо не побажання, не як треба, щоб було, а те, як саме справа стоїть, бо дітей треба навчати мовою, якою дитина говорить, а не тою мовою, як хтось бажав би дитину вивчити. Коли ми маємо в Дніпропетровському за переписом 1920 р. 50 % єврейського населення, що говорить єврейською мовою, а в доповідній записці говориться про 12,6 % єврейських дітей навчаються не єврейською мовою 1930 р., то в усякому разі не можна порівнювати ці два ряди чисел: порівнюючи число дітей, що навчаються такою-то мовою, і число дітей, що належать до даної національности, було б невірно, фальшиво. Треба брати число дітей, що *говорять даною мовою* — єврейською, німецькою, українською, а не брати загальну кількість дітей за їх національним *походженням*. Коли ми говоримо про навчання рідною мовою — чи мовою за національною приналежністю, чи мовою за походженням, чи мовою національности, що її батьки визначають рідною, чи мовою, що нею говорять діти. Ось такі чотири ознаки треба брати нам на увагу. Буває так, що людина — єврейського походження, а визнає своєю рідною національністю російську, або іншу, або буває так, що людина визнає своє походження єврейське і єврейську національність, але рідною мовою визнає мову російську. Бувають і такі випадки, коли людина визнає своє єврейське походження і єврейську національність, як

рідну національність, визнає рідною мовою — єврейську мову, а говорить російською мовою. Такі різні бувають умови.

Але ми зараз обговорюємо не загальну мовну політику в справі національно-культурного будівництва, а говоримо про мову, якою треба навчати в перших групах школи, і тут для нас мають значення не загальні міркування, а тверді факти. І коли хочемо порівнювати й виявляти стан, то нам треба порівнювати кількість дітей, що вчиться єврейською мовою. Так само стоїть справа і щодо росіян та українців. (Гільдін, з місця: Это, дорожка в космополитизм.) Ні, товаришу, це єдино правильний шлях комуністичного виховання. Хто хоче робити інакше, той гвалтує дитину. (Оплески.)

В перших групах трудової школи дитину треба навчати мовою, якою вона говорить, і ви, товариші педагоги й культурно-освітні робітники, не маєте права гвалтувати дитинство. Не ви визначаєте мову навчання, а дитина, тобто її мова, якою вона говорить. Шовіністичні стремління єврейських, українських, російських діячів, що хочуть гвалтувати дитинство, зустрінуть від нас непримиренну боротьбу.

Але такі факти ще є. Про це свідчить, наприклад, доповідна записка, яку тут було зачитано. У тій доповідній записці говориться, що в одному з районів на Волині в польських школах більшість дітей говорять українською мовою, батьківські збори в цих школах провадиться також українською мовою. Правильна чи ні така політика в нашому будівництві польської культури? Ні в якому разі. Це значить, що там є дві групи дітей. Одна група — діти поляків, що настільки засимілювалися з сусіднім українським населенням, що втратили польську мову й дома говорять по-українському, друга група — діти українців національністю, католиків релігією, які визначають свою національність не походженням чи мовою, а релігією. Такі факти є серед українців-католиків на Волині й Поділлі. Такі самі факти є серед євреїв. Зрозуміло, для нас таке визначення национальности ніяк не може бути прийнятне. Ми ніяк не можемо релігійні самовизначення брати за вихідний пункт визначення мови навчання у перших групах наших трудових шкіл. Коли діти українців-католиків, чи поляків, що втратили свою мову, говорять по-українському, то в першій групі школи їх треба навчати українською мовою, а не польською. В дальших групах таких дітей треба вчити польської мови, а в другому ступені школи, можливо, треба переводити й ціле навчання на польську мову, але в перших групах треба обов'язково навчати дітей тою мовою, якою дитина говорить. Коли дитина говорить польською мовою, то треба її навчати польською мовою, коли

говорить по-українському, треба її навчати українською мовою.

У мене є одна така записка: «Шановний товаришу, поясніть, будь ласка, як поступати в нашому селі, де більшість населення поляки і де існує один комплект польський, але є українська 4-річка. У цьому селі намічено відкрити ще один польський комплект, в той час, коли діти не вміють зовсім говорити по-польському. Чи доцільно відкривати ще один польський комплект». Це в Дунаївецькому районі на Кам'янеччині. Так от, коли діти зовсім не говорять по-польськи, а тільки по-українському, і коли тих дітей в першій групі навчатимуть польською мовою, то це не наша лінія, це неправильна, хибна лінія національної політики.

Візьмемо другий приклад — Харківську єврейську школу № 13-а. Охоплює вона дітей євреїв, навчання провадиться єврейською мовою. Правильно воно чи ні? Зрозуміла річ, правильно, коли єврейських дітей навчають єврейською мовою. Але я маю інші дані, що примушують трохи інакше поцінювати цю школу. Крім даних про національність дітей та якою мовою провадиться навчання, є ось тут запитання — якою мовою діти розмовляють поза школою, і на це питання відповідь така — єврейські діти поза школою розмовляють російською мовою. Тепер далі. Якою мовою провадить свою роботу загін піонерів. Відповідь: єврейською мовою. А якою мовою говорять батьки на зборах. Відповідь: єврейською. Ось що виходить — батьки говорять по-єврейському, діти говорять по-російському, і тому, за бажанням батьків, їх призначили вчитися з самого початку єврейською мовою. Правильно це чи ні? Неправильно, хибно, не відповідає нашій лінії.

Візьмемо єврейську 7-річку в Теофіполі. Тут діти єврейські, навчання провадиться єврейською мовою. Батьківські збори провадяться єврейською мовою, піонерзагін працює єврейською мовою, а діти поза школою говорять українською мовою. І от я запитую — чи правильно проведено національну політику щодо школи. Неправильно, невірно. Дітей треба навчати в перших групах тою мовою, якою вони говорять, а не керуватися бажанням батьків, чи інспекторів.

Візьмемо Харківську школу № 50-а. Це російська школа. У ній російських дітей 246, єврейських 266, українських 69. Отже в російській школі — більшість — єврейські діти. Запитую — якою мовою говорять батьки — російською. Піонерзагін — російською. Якою мовою розмовляють діти поза школою — російською. Чи правильна національнана політика щодо цієї школи. Правильна, хоча там і є більш половини єврейських

дітей, та ідішізувати школу, тобто переводити на єврейську мову навчання відповідно до національности більшости дітей — значить їх гвалтувати.

Візьмемо Чернігівську міську семирічку. Тут єврейських дітей 35 %, російських 25 %, українських 15 %, інших 5 %. У другому концентрі вивчається євреїв 45 %, росіян 35 %, українців 15 %. Батьки говорять російською мовою, піонерзагін працює російською мовою, діти поза школою говорять, здебільшого, російською мовою. Чи правильно побудовано школу, що навчання в ній провадиться російською мовою. Здається правильно, хоча остаточно сказати не можна, бо в першій групі цієї школи є 50 % єврейських дітей, і мову, якою вони розмовляють, не зазначено.

Візьму інший приклад, Мельниківську семирічку у Молочанському районі колишньої Артемівської округи. В ній українських дітей 99 %, навчання провадиться українською мовою, піонерзагін працює українською мовою, збори батьків і комітету сприяння працюють почасти українською, почасти російською мовою, молодші діти говорять українською мовою, а старші — наполовину українською, наполовину російською. Чи правильно побудована школа, що навчання поставлено українською мовою. Правильно.

Візьмемо Чернігівську семирічку № 1. У ній українських дітей 57 %, а решта — єврейські й російські діти. Піонерзагін працює українською мовою. Батьки розмовляють російською, почасти — єврейською мовою. Діти розмовляють поза школою українською мовою. Чи правильно, що цю школу українізовано. Правильно, її вірно побудовано.

А от візьмемо іншу школу — харківську № 57. Навчання провадиться українською мовою. Піонерзагін працює почасти українською мовою, почасти російською. Батьки розмовляють російською й українською мовою. Діти розмовляють «здебільшого російською мовою». Правильно українізовано школу чи ні. Здається неправильно. Хоча остаточно сказати не можна цього, бо дані про те, що діти говорять здебільшого російською мовою, є про старший концентр, а не про перші групи.

Отже, річ у тому, що в нас саме життя диктує потребу уважно перевірити національно-мовну ознаку наших шкіл на перших щаблях у перших групах. Хоча один товариш тут кинув репліку, що це буде космополітизм, коли дитину навчати мовою, якою вона говорить, — на мою думку, іти іншим шляхом — це значить іти явним шляхом націоналізму. Я навів приклади шкіл невірно побудованих щодо цього. Помилка тут не від того, що школа провадить роботу єврейською, російською, укра-

інською мовою, а від того, що є розходження між мовою, якою провадиться навчання, і мовою, якою говорить дитина поза школою. Під цим кутом зору треба перевірити нашу роботу.

У дальших групах наших шкіл стоїть проблема додаткових мов. В українських школах майже скрізь поставлено викладання російської мови. Є окремі школи, де це викладання поставлено кепсько. Але щодо викладання української мови по російських і єврейських школах, то дані говорять про те, що вельми часто, навіть у більшості випадків, викладання української мови поставлено цілком незадовільно. Перевірка стану, який є по російських школах (на жаль, тут нема представників російських районів), — показує, що геть скрізь викладння української мови або зовсім нема по російських школах, або воно цілком незадовільне. Це, буцім-то, невипадково. Тов. Семенів, представник болгарського, Бдагоївського району, цілком слушно зазначив, що це явище є не лише наслідком неуспішности нашої роботи, а що це є наслідок жорстокої, кривавої клясової боротьби куркульні, що хоче й надалі діставати освіту виключно російською мовою. Куркуль, здебільшого, русифікований, і він вимагає, щоб школа була за його ознакою. Тому в нас у нацменівських школах питання про навчання додаткової мови це є питання боротьби із куркульством та буржуазією. (Голос з місця: Це саме є в єврейських школах.) Цілком вірно. Євреї живуть у таких же умовах, єврейська буржуазія — така сама буржуазія, як і в інших національностей, — і коли Ви, товаришу, хочете вступитися за честь єврейської дрібної буржуазії, віддаю її вам на поталу.

Остання всесоюзна партійна нарада в справах народної освіти, обговорюючи питання додаткової мови, зокрема для республік, де національні умови складні, прийшла до певної думки і в своїх постановах опублікувала її для загального відома. Думки партійної наради напевно відомі присутнім тут, а коли дехто їх не знає, то можна лише порадити якнайскоріше обізнатися з лінією, яку проводить партія в освітній роботі, щоб ми всі говорили єдиною мовою і мали єдині вихідні пункти. Бо коли я говорю про постанови партії, а деякі з партійних і позапартійних товаришів цих постанов не знають і провадять «отсебятину», то в нас тотожніх, єдиних думок не може бути. Лінію партії у шкільній справі нам усім треба знати. Коли б той товариш, що так уперто кидав репліки про космополітизм, знав лінію партії у шкільній політиці, то він свої націоналістичні викрики не зробив би. Всесоюзна нарада в справі народньої освіти визнала, що навчання має починатися тою мовою, якою дитина говорить, і лише з другої та третьої групи можна по-

чинати навчання додаткової мови. У національних республіках уперше треба починати навчання додаткової мови якраз мови національної більшости даної республіки. Наприклад, у Грузії в першій групі починають навчання в південно-осетинській нацменшколі тільки осетинською мовою і лише з 2-ої чи 3-ої групи починають навчання грузинської мови, а навчання російської мови має починатися ще на рік пізніше Так установила всесоюзна партійна нарада в справі народньої освіти. Таким чином, маємо поступове введення нових мов у школу. Так, наприклад, у школах з єврейськими дітьми, що говорять по-російському, треба починати навчання російською мовою, коли єврейські діти говорять по-українському, то навчання треба починати українською, а далі навчання єврейської мови можна вводити поступово на базі знань, що діти придбали у перших групах. Так справа стоїть і з іншими національностями, в тім числі і з українською. В першому концентрі наша мовна політика, як я зазначив, цілковито ясна й чітка, її зафіксовано постановами всесоюзної партійної наради в справах народньої освіти. Я бачу, що це питання декого з присутніх розворушило. Очевидячки, проголошуючи принципові засади, що їх прийняла всесоюзна партійна нарада в справі народньої освіти щодо мови навчання й додаткових мов, я тим самим, проводячи партійні засади, наступаю на мозолі націоналістично хворим людям. Жалкую, що вони із своїми думками не виступили одверто, бо коли вони лише гудять і шумлять у залі, то не можна їх думки взяти під аналізу і марксистську комуністичну критику. Коли не розумієте, то я ще раз поясню. У першій групі треба починати навчання тією мовою, якою дитина говорить. Запитую вас — ясно це? Ясно. Додаткову мову вводити можна, згідно з постановою партійної наради, але не на першій групі. Ясно? Ясно. У нас в УСРР спочатку вводиться українська, як додаткова мова по школах національних меншостей, а потім російська мова. Ясно? Більше я нічого і не говорив. Очевидячки, для декого з присутніх ці істини важкозрозумілі, хоча я, пригадавши собі свою практику з перед 30 років, коли я був учителем, і пояснив так, як і поясняють істини в першій групі школи. Очевидячки, ці істини настільки для декого з присутніх неприйнятні і очевидячки політичний рівень щодо прийняття інтернаціональної пролетарської засади шкільної політики у тих товаришів дорівнюється, а може й нижчий, до рівня першої групи.

Як стоїть справа у нас, наведу факти.

Поперше, у нас є багато випадків неправильної лінії щодо мови навчання першої групи. Подруге, в багатьох школах

національних меншостей, всупереч ухвалам всесоюзної партійної наради, як додаткову мову вводять спочатку російську, а через рік українську мову. Це обґрунтовують цілою низкою теоретичних міркувань, мовляв, російська мова є єдина мова пролетарської революції, що цею мовою писав Ленін, що це мова такої республіки, як РСФРР і т. д. і т. п. Але я думаю, що ці всі заяви є словесний одяг для тих соціяльних потягнень, що про них цілковито правильно говорив тут т. Семенів. Такого порядку політика відповідає не лінії партії а вимогам заможних куркулів, дрібної буржуазії і буржуазії. Наявність фактів перекручення лінії, встановленої комуністичною партією, через її всесоюзну нараду, щодо навчання додаткових мов, показує наявність дрібнобуржуазних, буржуазних і куркульських впливів на нашу школу національних меншостей.

Потретє, якість навчання української мови надзвичайно недостатня, незадовільна. Однак, треба сказати, що і навчання російської мови поставлено незадовільно. У тій доповідній записці з Дніпропетровського, що я її вам наводив, говориться, що в результаті діти малописьменні у всіх трьох мовах: єврейській, російській і українській.

Таку характеристику стану навчання рідної мови і додаткових мов можна прикласти й до інших шкіл. Коли взяти Донбас, то там так справа стоїть з навчанням української мови.

Загальним регулятором у цих справах має бути міркування про загальні тенденції мовного розвитку країни.

Оскільки економічний розвиток УСРР, зокрема за реконструктивної доби, неминуче призводить, як зазначав я перед тим, до ще дальшої і поширенішої українізації наших міст, містечок і селищ і до подальшої українізації нашої робітничої кляси, остільки у зазначених випадках двомовности, мішані й ламані говірки дітей, у виборі початкової мови їх навчання можна у більшій частині місцевостей УСРР надавати перевагу у виборі й мові українській. По національних районах російських навпаки: у таких випадках під час вибору початкової мови навчання можна перевагу надавати мові російській.

Треба у всякому разі підкреслити, що в цілій цій справі ніяк не можна вживати будь-якого примусу, будь-якої гвалтовности. У національних співвідносинах кожний найменший факт примусу є надзвичайно шкідливий і стає непосередньою допомогою нашим клясовим ворогам.

Постає питання оскільки визначені вище міркування щодо ламаної і мішаної російсько-української та україно-російської говірки дітей можуть мати пристосування до інших випадків ламаних і мішаних говірок дітей. Немає сумніву, що ті мірку-

вання мають значною мірою бути прийняті до уваги у випадках мішаних говірок, що в них складовими частинами входять мови споріднені, наприклад, слов'янські. Гадаю, що, хоча і з певними зауваженнями відповідно окремим умовам, те ж міркування можна пристосувати і в випадках мішаної говірки українсько-польської і польсько-української, українсько-білоруської і білорусько-української, українсько-чеської і чесько-української.

Однак я сумніваюсь, щоб такі ж міркування повнотою відповідали в інших випадках мішаних говірок дітей, коли складовими мовами тих говірок входять мови неспоріднені, наприклад, у випадкові мішаних говірок, де складовими мовами входять українська та молдавська мова чи українська та єврейська мова тощо. У таких випадках мішаних говірок дітей, де складовими мовами входять спориднені, або мови менш спориднені, вищенаведені міркування можуть мати лише певне значення загального характеру.

Зачепивши це питання, я не можу обійти мовчанкою однієї проблеми, хоча вона, власно кажучи, і не стосується непосередньо порядку денного наради в справах національних меншостей. Маю на увазі окремі випадки мішаної і ламаної мови. Як я вже зазначив, за переписом 1930 року на Україні 1 300 000 громадян, що визнали свою національну приналежність до українців, а своєю рідною мовою визнали російську, а не українську. Це, знову кажу, є наслідок трьохсотрічної влади російських поміщиків і капіталістів, коефіцієнт русифікаційної політики царату. Мова, що нею в дійсності говорить цей мільйон населення міст і містечок України, вельми неоднорідна. Іноді — зокрема по більших містах — і здебільшого у середньої міської буржуазії, чиновництва, кваліфікованої інтеліґенції в старому сенсі цього слова і т. інш.— це російська мова, з певною домішкою українських слів, що додають мові так званий couleur locale. Такою мовою пишуть деякі російські письменники походженням з України. Здебільшого в них синтакса і вся побудова мови українська, а вимова і певний запас слів російські. Значна частина таких громадян говорить по-українському лише з певною домішкою російських слів і виразів. Врешті, переважна частина таких громадян говорить мовою ламаною, мішаною, де здебільшого на основі української мови переплітаються слова українські і російські із словами російськими, що мають українську вимову, словами українськими, що мають вимову російську, в найрізноманітніших пропорціях, залежно від місцевости, ступеня начитаности, перебування в старій армії чи службі в чиновному апараті, від кількости

прийшлого російського населення в даній місцевості, напр., в Донбасі, і від багатьох інших причин.

Дитяче населення цієї групи людности нашої країни говорить також мішаною, ламаною мовою. Тую мову не можна ніяк визнати за російську мову — вона не є чисто російська; ту мову також не можна визнати за чисто українську. Це справді мова мішана, ламана. І от, коли тих дітей приймаємо до першої групи трудових шкіл, постає складне й велике питання: якою ж мовою починати навчання з тими дітьми. Очевидним є для кожного з нас, що ніяк не можна, переводити з тими дітьми навчання тією самою ламаною й мішаною мовою, що нею говорять ті діти. Не можна також для кожного окремого містечка й селища, для кожної окремої групи населення, іноді для кожної окремої дитини окремим «діялектом» писати підручники, переводити спільне для цілої групи школи навчання. Це значило б калічити дітей і позбавити їх усякої перспективи дальшого вчання. За базу навчання може бути лише певна мова, що має певну виразність, а не мовна мішанина, що її характер для майже кожної людини своєрідний і не має ніякої загальности. Очевидно, мовною основою для навчання таких дітей нашої країни, що вживають мішану й ламану мову, може бути якась з тих мов, що входять основною складовою частиною в їх мовну мішанину,— чи російська, чи українська мова.

Завданням навчання таких дітей має бути — вивчити їх перестати перемішувати російську і українську мови, навчити їх розріжняти ті мови у своєму розумінню і своєму вжитку — і тим самим навчити їх української і російської мов.

Постає питання, з якої ж мови починати навчання тих дітей, або точніш мовити, яку мову треба брати як шлях переборення тієї мовної мішанини. Декому здається, що питання неймовірно важке, і вибір мови навчання може бути лише суб'єктивний, а значить заздалегоди може привести нас до значних помилок, що можуть набрати політичного характеру.

Передовсім виникає думка визначити таку межу навчання, відповідно того, який загальний характер має мова і вимова дітей, елементи якої мови переважають у їх мові. Нема що казати, ця думка варта уваги. Загальний характер мови дитини, що говорить ламаною мовою, переважність елементів тої чи тої із складових мов її мішаної мови визначає те, яку мову та дитина скорше, ліпше, зручніше, з меншими труднощами може засвоїти, відходячи від своєї двомовної мішанини. Тому питання, що стоїть перед нами, ніяк не може мати одну відповідь для всіх випадків. В одних умовах, для однієї групи дітей, що говорять ламаною мовою, треба навчання починати україн-

ською мовою; для інших дітей, в інших випадках і умовах, варто починати навчання російською мовою. Тут потрібна увага і праця, педагогічне спостереження; тут має виявити себе справжнє педагогічне мистецтво.

Але треба визначити, що саме тут, при визначенні загального мовного характеру мови дитини, при визначенні того, елементи якої із складових мов превалюють у мішаній мові дитини — саме тут може виявитись найбільше суб'єктивізму, саме тут можуть бути суб'єктивні помилки, що в своєму підсумку можуть довести до політичних помилок.

Тому такий, що має певний суб'єктивний характер, вибір мови навчання дітей з мішаною мовою треба корегувати й керувати лініями, що мають характер об'єктивний. Провідною лінією у кожному відношенні має бути виявлення того, яка є мовна основа мішаної говірки тих дітей. Загальна побудова, синтаксса тощо говірки дітей є визначувальна для мовного характеру дитячої говірки в значно більшому розмірі, аніж вимова окремих слів і навіть лексика — зокрема, коли лексика мішаної говірки дитини складається зі слів споріднених, напр., слов'янських мов, і ці слова в тих мовах відріжняються іноді лише вимовою. Значно більше ніж вимова і лексика говірки дитини з мішаною мовою, саме загальна мовна побудова тої говірки, її синтаксса тощо визначають, яка із складових мов тої мішаної говірки сприйнятніша для дитини і тому має стати першою мовою навчання. Треба констатувати, що такою мовною основою мішаної говірки дітей по містах, містечках і селищах України є мова українська. Тому, здебільшого, у випадках мішаної мови дітей навчання з ними треба починати з мови української. За це говорить і той факт, що мішана мова найпоширеніша саме серед тої української людности, що її було русифіковано за попередню добу царату й національного пригнічення українського народу Так би мовити, мішана й ламана мова русифікованої української людности є показник безґрунтовности, нежиттєвости і, тому, невпевности навіть часткової успішности тої русифікаційної політики царату.

Проте ніяк не можна забувати й іншого походження ламаної й мішаної мови у нас на Україні, а саме — природнього процесу українізації прийшлої російської людности, що всупереч русифікаційній політиці царату, живучи серед українського населення, цілком підпадала під вплив української мовної стихії і переходила на ламану й мішану мову. Показником того процесу є, за статистичним переписом 1926 року, число 200 000 громадян УСРР, що визнали своєю рідною національністю російську, а своєю рідною мовою — українську. Без-

сумнівно, далеко більше число громадян УСРР, що визнали своєю рідною національністю і мовою — російську, на ділі говорили ламаною й мішаною. Такою ж мовою говорять і їхні діти. Мовною основою їх мішаної говірки є, здебільшого, мова російська — і цією мовою треба в такому разі і переводити їх навчання. Зрозуміло і тут є ціла низка переходових мовних ступенів, але в усякому разі треба визнати, що починати українською мовою навчати дітей, що їх мішана говірка має явно російську мовну основу, значило б порушувати основні потреби педагогіки, погіршувати умови розвитку дітей і, що треба зокрема підкреслити, — значило б на ділі порушувати ленінську національну політику і в шкільній справі сходити з шляху пролетарського інтернаціоналізму на рейки явного націоналізму українського.

Соціяльно шкідливе значення таких націоналістичних збочень ніяк не применшує той факт, що, беручи статистично, кількість в УСРР українців з мішаною мовою в десятки разів перебільшує кількість росіян з ламаною мовою. Маємо дбати про здійснення засад інтернаціоналізму і про забезпечення пролетарської єдности трудящих всіх національностей за всяку ціну, в усяких умовах.

Своєрідний характер мають випадки, коли важко визначити в мішаній говірці, яка із складових мов є її мовною основою. Це може стрінутися тоді, коли в говірці українізованої російської дитини домішка й вплив українських мовних елементів остільки кількісно та якісно велика, що це вплинуло навіть на мовну основу його говірки — чи так само з русифікованою, але українського походження, дитиною. (А більш усього таких випадків маємо тоді, коли спостерігач, що виявляє мовну основу говірки, не зуміє сам цього зробити.) В разі такого помішання мовних елементів, що важко навіть виявити мовну основу мішаної говірки дитини, очевидно для мови початкового навчання такої дитини з однаковою підставністю можна було б брати і ту і ту із складових мов мішаної говірки.

Перед нами стоїть конча потреба поглибити роботу, щоб навчання дітей йшло нашими пролетарськими шляхами. У школах національних меншостей не все гаразд. Клясова боротьба виявляється надзвичайно гостро й щодо мови навчання. На місцях на це не звертають достатньої уваги. Отже треба озброїти наших культосвітробітників національних меншостей проти всіх буржуазних, дрібнобуржуазних і куркульських впливів, що виявляються на шкільному терені щодо мови навчання.

Однак, треба зазначити, що правильна ленінська політика в нашій школі ніяк не сходить до мовного питання. Я, навіть,

більше того скажу. Мовне питання, мовна політика щодо навчання в наших школах є лише невеличка частка цілого питання правильної ленінової національної політики в школах. Справа бо не лише в тому, якою мовою навчати, а головно в тому, чого навчати і як навчати.

Я дозволю собі з глибоким жалем констатувати, що у виступах на даній конференції товариші недостатньо взялися до виявлення тих фактів і прояв різких націоналістичних збочень, що є на місцях у роботі шкіл і освітніх установ. В усій нашій роботі треба підкреслити питання правильної ленінової політики комуністичного виховання дітей, в тому числі питання ленінської національної політики. Ми мусимо переборювати ворожі потягнення буржуазії, дрібної буржуазії і куркульства різних національностей, що виявляють себе в усіх напрямках.

Питання змісту роботи стоїть перед нами дуже гостро. Здавалося б, що для всіх зрозуміла річ, що релігія нічого спільного не має з національністю. Однак, товариші, релігійні забобони є ще міцним знаряддям шовінізму різних ґатунків серед різних національностей. Вони вміло його використовують. Про це промовляють факти католицьких, лютеранських, єврейських і інших релігійних впливів у всіх національностей, в деяких — більше, в деяких — менше. Справа правильної постави антирелігійної роботи з дітьми, надання їм матеріялістичного світогляду, матеріялістичного розуміння природи, це доконечна умова правильної ленінської лінії національної політики в школі. З цією справою в нас негаразд і в польських, і в німецьких школах Правобережжя, і в єврейських, і в грецьких, і татарських школах тощо, взагалі, у культурно-освітній роботі серед всіх національних меншостей нашої країни. З цим у нас недостатньо справа стоїть в українських школах.

Справа політехнізації навчання є безпосереднє завдання правильного розв'язання виховання молодих поколінь, і хто про це забуває, той іде невірними шляхами, той допомагає ворогам. Користуюсь з нагоди, щоб спростувати слова тов. Фефера. Я зовсім не говорив і не міг говорити, що література й мистецтво загубили своє значення. Ні, це не так. Значення вони мають велике й тепер, і воно щораз більшає, але питома вага літератури й мистецтва порівняно до інших галузів життя меншає. У нас постала велика проблема кадрів. Наростають великі процеси суцільної колективізації й індустріялізації країни. Хоча література й мистецтво мають свою вагу абсолютно більшу, аніж раніше, в декілька раз більшу, але в загальному обсязі цілої перебудовної соціялістичної роботи трудящих нашої країни, для цілої країни, для кожної національности питома

вага літератури й мистецтва зменшується, бо набирають більшого значення проблеми техніки й кадрів. Ви, товаришу Фефер, як письменник, не ображайтесь на мене за моє твердження, що нам крім літератури й мистецтва треба подбати про суцільну колективізацію, про індустріалізацію, про машинову техніку. Нічого не поробиш, доводиться саме на це звертати максимальну увагу, бо ми переводимо індустріялізацію країни, перед нами великі завдання побудови соціялізму, а значить насамперед нам треба оволодіти техніку. Питанням літератури й мистецтва потрібна відповідна увага, їх роля буде виростати, але ще більшим маштабом треба нам займатися питанням організації праці, питанням оволодіння таємниць природи, питанням оволодіння техніки тощо.

Мушу звернути увагу на ще одну хибу дебатів, а саме, що конференти звернули мало уваги на питання масової політосвітньої роботи. Товариші культосвітробітники наших національних меншостей, наша школа — це велике знаряддя витворення нових сил, нових кадрів, але крім молодого покоління нам треба працювати і з дорослими людьми, треба давати їм освіту, знання, треба допомогти їм організуватися, розвивати ініціятиву та йти далі вперед. Тут перед нами виникає загроза, що на неї я звертаю вашу увагу. Я, зрозуміло, визнаю значення й потребу розвитку всіх питань і проблем культури, всіх щаблів культури для кожної національности, наприклад, євреї мають право розвивати свою культуру по всіх ділянках, в тому числі й у видавництві наукових творів з вищої математики тощо. Але, товариші, передовсім ми мусимо озброювати трудящі єврейські маси технічними знаннями, давати їм політехнічні знання. І от, на мою думку, є загроза прямо протилежного: скерування на даному рівні й на даному щаблі культурно-освітнього будівництва наших нацменів основної уваги й найбільших сил на обслуговування вузького кола кваліфікованої інтеліґенції, забуваючи й занедбуючи обслуговання мас. Це є збочення, по суті, буржуазне.

За першочергове завдання і основу всієї роботи кожної національности на культурно-освітній ділянці є, передовсім, масова робота, робота для сотень тисяч трудящих кожної національности, щоб допомогти їм, щоб втягти їх у велетенський процес соціялістичної перебудови країни. Ми мусимо всю нашу увагу й всі наші сили спрямувати на те, щоб вигартувати сотні тисяч трудящих і розвинути їх самодіяльність та ініціятивну участь у будівництві соціялізму. Це завдання стоїть на порядку денному для кожної національности. Ми ще встигнемо розгорнути випуск спеціяльних видань математичних, астро-

номічних єврейською мовою, а покищо можна обійтися без єврейського математичного часопису. Чи все у нас гаразд з цього погляду, чи не було фальшивих ноток у культосвітній роботі серед національних меншостей? Так, були, і таки багато їх було. Серед єврейської національної меншости жевріють і живуть дрібно-буржуазні, міщанські, меншовицькі тенденції і виявляються і серед тих, що христяться радянським хрестом і заявляють себе радянськими людьми, що йдуть комуністичним шляхом роботи, але подекуди виявляють сіоністичні нотки і їхні меншовицькі *«отрыжки»* отруюють трудящі маси. Це збочення виявляється у скеруванні уваги на вузьке коло кваліфікованої інтеліґенції: між іншим, ці націоналістичні єврейські тенденції виявляються у фактах примусової ідішізації дитинства в наших школах, ці збочення виявляються у національній замкненості, що властива багатьом і багатьом єврейським культосвітробітникам. Треба вийти з національної замкнености і жити спільним життям з іншими національностями нашої республіки. Поруч з основним завданням масовости роботи стоїть переборення загрози хвильовистської орієнтації на Захід.

Така сама національна замкненість, не знаю чи меншою, чи більшою мірою, є і серед німецьких робітників. Релігійні й куркульські впливи у культосвітроботі серед німців вельми великі. Цим напрямом конче потрібно розгортати боротьбу.

Серед польської нацменшости, крім загальних завдань, стоїть також гостро завдання боротьби проти великого знаряддя націоналізму — проти релігійних католицьких забобонів, проти польського шовінізму. Виступи в дебатах свідчать, що наші польські товариші у своїй культосвітроботі мають на увазі ці загрози й ворожі впливи і прикладають своїх зусиль на боротьбу проти них. Щодо болгарів, то черговим завданням стоїть перебороти клясові ворожі тенденції, що, між іншим, виявляються у русифікаторській лінії освітньої роботи. Крім того, серед болгарів, як ворожа лінія, є певний месіянізм, який виявляється серед болгарських еміґрантів, що ще не цілком зв'язалися з трудящими масами й скеровують свої думки по той бік кордону, де править Цанков, а ось тут у нас вони занедбують роботу серед трудящих больгарських мас і мріють про масову роботу в Болгарії.

Так само справа стоїть і у греків і в декого з поляків. Зокрема у греків є прояви націоналістичного впливу колоніяльної настанови, що ще 1917 і 1918 років виявили себе. Греки вважали себе частиною пан-Геллади і по цій лінії йшли їх думки. Питання мови у греків є чергове важливіше політичне питання. Як відомо, грецька буржуазія обстоює стару грецьку літера-

турну мову. Коли комуністична партія Греції перейшла на народню мову, то питання мови постало, як важливіше політичне питання у самій Греції. За цим прикладом треба піти нашим грецьким культосвітробітникам і перейти на базу даної грецької народньої мови. Вам нічого ганятися за літературною старою мовою, бо тенденції старої мови — це мовна база колоніяльних тенденцій грецьких націоналістів.

Коли взяти російську національну меншість, то хоча її представники відсутні тут на цій нараді, але треба відзначити наявність великодержавницьких тенденцій в культосвітроботі серед російської нацменшости, треба відзначити надзвичайно кепську поставу навчання української мови, що є, між іншим, і в більшості культосвітробітників цих національних меншостей — у більшості нацменівських шкіл.

Як складне питання в національно-культурній роботі різних національних меншостей стоїть справа основного знаряддя культурної роботи, справа мови і правопису. Я радий тому, що польські робітники цілковито погоджуються зараз з моєю тезою про те, що перед нами стоїть тепер не питання реконструкції польського правопису, а питання реконструкції нашої промисловости і сільського господарства. Я не цілковито зрозумів тезу тов. Наймана, коли він сказав, що він такої думки, що питання правопису треба зняти. Коли треба це питання зняти в тому сенсі, що не треба переводити реорганізацію правопису, то я з ним згоден, а коли він говорить, що треба зняти для того, щоб не було розмов, а провести реорганізацію без розголосу, так я з такою тезою не погоджуюся.

Куди точніш й одвертіш були виступи польських культосвітробітників, що говорили від імени наших районів; зокрема чітко ставить питання тов. Скарбека.

У євреїв є ультралівий заскок. У них виявлялись тенденції перейти на латинську абетку. Але ці тенденції єврейські робітники поховали. На українському терені 1927 р. була також тенденція запровадити латинську абетку. На всеукраїнській правописній конференції цю думку підтримало 20 чоловік, але більшість конференції поховала її як шкідливу тенденцію. Наше завдання є не переучувати тих, що вже є письменні, а навчити тих, що ще неписьменні. Нашим основним питанням є широко розгорнути масову роботу і підготовити кадри робітників культурно-освітнього будівництва для кожної національности.

Тут правильно говорили про те, що ми іноді маємо невірну лінію і збочення саме в тому, що зосереджуємо увагу на питаннях більших кількісно національних меншостей, тим самим

позабуваючи і зменшуючи увагу на роботу серед малокількісних національних меншостей. Це, зрозуміло, хибно й невірно. Нам треба підтягати до однакового підвищеного рівня все трудяще населення республіки незалежно від того, скільки вони мають тисяч одиниць даної національности в нашій країні. Ми маємо завдання забезпечити всі національності так ті, що компактно розташовані, що їх можна організувати в національні райони й національні сільради, як і ті, що розпорошені.

Я вже вказував, що в єврейському, польському, російському національних районах українці складають національну меншість даного району, і є такою самою нацменшістю, як і кожна інша національна меншість. Я вже підкреслював помилку, що під час скликання даної всеукраїнської конференції у справах культурно-освітнього обслуговування національних меншостей не запрошено представників російської національної меншости з національних районів УСРР. Мусимо забезпечувати національні меншості, незалежно від того, чи дану національну меншість виділено в окремий національний район, чи ця національна меншість розпорошена, чи це українська меншість у національному районі.

Маємо завдання звертати окрему увагу, крім багатокількісних нацменів, які своєю питомою вагою викликають увагу до себе, ще зокрема до східних національних меншостей, хоча вони малокількісні. З радістю довожу до вашого відома факт, що в Донбасі ми маємо дві 7-річні трудшколи татарські, в той час, як у самій татарській республіці 7-річних трудшкіл є всього 22. Ми мусимо так само приділити окрему увагу, хоч і малокількісним, національним меншостям західнім. Маю на увазі ті національні меншості на Україні, що їхня національна більшість, їхні національні пні — за кордоном Радянської України складають окремі капіталістичні держави. Забезпечення культурно-освітнього будівництва по всіх галузях серед національних меншостей польської, чеської, німецької, шведської тощо (у нас є одна і французька сільрада), розгорнення масової культосвітроботи серед цих національностей є важливіше політичне завдання, що стоїть перед нами. Тут треба зазначити, що в нас немає ще достатнього розуміння цього завдання. Я вказую на старошведську сільраду, де живе невеличка кількість, не знаю точно, щось із півтори тисячі шведів. Неуважна лінія щодо цієї національної меншости, недостатня культосвітробота, невміле переведення роботи в справі соціяльної диференціяції, недостатнє розгорнення комуністичного виховання дитинства й масової політосвітньої роботи серед дорослих мали своїм наслідком такий важливий факт, як еміґрація шведів з

України до королівської Швеції. Правда, ті еміґранти з Радянського Союзу стали рееміґрантами до Радянського Союзу. Їх еміґрація до Швеції стала за знаряддя, що розворушила значні трудящі маси у самій Швеції, але сам факт еміґрації доводить, що ми кепсько працювали, ганебно працювали. Ми не зрозуміли значення тих переваг, які дістанемо, коли ми в нас, у радянській республиці, зуміємо правильно організувати господарське й культурне життя цих малокількісних західніх національних меншостей. Правильно розгорнути роботу пебудови господарського й культурно-освітнього життя цих малокількісних західніх національностей, це значить показати приклад трудящим масам західніх національностей, що проживають під владою капіталу. Ми цим доводимо, що можна і їм будувати своє життя — і шведам, і німцям, і полякам тощо, на базі пролетарської диктатури. Не можна ніяк зменшувати політичної і соціяльної ваги проблеми роботи серед західніх національностей — болгарів, чехів, німців і т. д. в нашій республіці. Правильна постава роботи, наприклад, серед нашого болгарського населення, хороше розв'язання самодіяльности, ініціятиви серед болгарів у нас, піднесення їхнього добробуту й свідомости — це яскравий приклад для трудящих мас у фашистській Болгарії. Тому треба окрему увагу в усій нацменівській культосвітроботі приділити цим західнім національним меншостям.

Наприкінці висловлюю своє глибоке переконання, що в дальшій роботі наша конференція перевірить стан справи, виявить хиби й недоліки та підкує всіх учасників нашої конференції для дальших боїв проти всякого націоналізму, за участь широких трудящих мас різних національних меншостей України в єдиному великому завданні соціялістичної пебудови нашої країни, під єдиним керівництвом комуністичної партії, під прапором пролетарської диктатури до єдиної, спільної нам всім мети — до перемоги соціялізму в цілому світі.

Більшовик України, 1931, № 13—14.— С. 23—39.

Григорій Холодний

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ НАУКОВОЇ РОБОТИ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ МОВИ

(Доповідь Керівника ІУНМ Гр. Холодного
Раді Академії 5-го листопада 1928 р.)

Фрагмент

Завдання Інституту. Які найближчі завдання ІУНМ і чому ми вважаємо, що Інститут має бути установою науково-дослідчою?

Теперішня термінологічна робота Інституту, хоч і спланована ніби дуже широко, з різних причин не могла охопити всього. Низка галузей ще чекає на українського термінолога. Подамо голий список, та й то неповний, того, що має становити зміст дальшої словникової роботи: географічна номенклатура, фіто-техніка, сільсько-господарське машинознавство, гідротехніка, техніка зв'язку, сільсько-господарські виробництва, металургія, технологія дерева й металу, паперове виробництво, цукроварство, друкарська справа, фотографія та кінематографія, морська й річна справа, автомобілізм, авіяція, доморобство, спорт, художня промисловість, археологія, малярство, сницарство, філософія, філологія, правнича термінологія, судова експертиза, номенклатура професій, бібліотекознавство, кооперативна термінологія.

Працю над деякими з зазначених розділів Інститут уже розпочав.

Але завдання ІУНМ не можна обмежувати його теперішньою словниковою роботою. ІУНМ дає тільки проекти, розуміючи, що усталення термінології є справа довгого часу. Ця думка находить своє потвердження і в тому, що з приводу теперішнього стану російської термінології висловлюють російські авторитетні вчені. Коли безперечною аксіомою стає формула, що добра наукова термінологія є ознака культурної достиглости народа, то для нас не меншу очевидність має формула обернена: розвиткові науки та її засвоєнню в великій мірі повинна сприяти добра наукова мова й наукова термінологія. Це й визначає ряд завдань Інституту Наукової Мови в майбутньому.

Ми повинні найбільшою мірою наблизити нашу мову до розуміння широких мас, а для цього взяти максимум з народньої

мовної скарбниці, застосувати народні назви до наукових понять і народові повернути. Тут Інститут стоїть перед завданням ретельного збирання народніх матеріялів, перед дальшою організацією сітки кореспондентів, удосконаленням її, організацією термінологічних експедицій на місця, вивченням здобутих матеріялів, класифікацією і застосованням до різних галузей знання.

Пам'ятаючи, що чуже слово потрібне тоді, коли воно дає зовсім нове поняття, або хоч відтінок поняття, і навпаки, тільки вражає, коли його можна замінити на добре своє, Інститут, нормуючи наукову мову, мав звернути надалі пильну увагу на звільнення її від обтяження саме непотрібними чужими словами, що надзвичайно ускладняють засвоєння наукових понять. Коли такі течії ми бачимо виразно в науковій мові багатьох народів і перш за все в науковій мові російській, ми мусимо поставитися до проблеми з особливою уважністю.

Це завдання, разом із широким завданням ширше й глибше поставити термінологічну роботу, ставить перед Інститутом вимогу як-найповнішого використання термінологій неслов'янських і слов'янських (польської, чеської, сербської та ин.).

Практична робота Інституту висуває гостру потребу дослідити й усталити принципи словотворення. Українська лінгвістика не має досі потрібних розвідок. Академія Наук не має, на жаль. Комісії, що працювала б над питаннями словотворення спеціяльно, і це примушує Інститут доручати своїому філологічному органові розроблення відповідних тем.

Починаючи з роботи над окремими галузями, Інститут дає ряд проєктів і не може обминути багатьох розбіжностей, що постають через неможливість дійти відразу принципової згоди що-до багатьох термінів. Коли неминучою в першій стадії була глибока диференціяція термінологічної роботи, то так само неминучою потребою стає в другій стадії синтезування термінологічних матеріялів на підставі всього попереднього досвіду, на основі живої практики, широкої громадської критики та нових надбань сучасної науки.

Ідея тлумачних термінологічних словників, що тільки недавно зародилася в ІУНМ, має тепер уже загальне визнання в Інституті. Природничий Відділ Інституту виконав уже чималу підготовчу роботу над визначенням найкращої для наших потреб форми тлумачного термінологічного словника.

Стежучи за розвитком наукової мови, дбаючи за нормування цього розвитку, ІУНМ вважає за своє природнє завдання самому стати коло справи безпосереднього застосування своєї роботи до живої практики. Інститут уважає, що він мусить

стати близько до справи забезпечення нашої школи нормальними підручниками перекладеними й оригінальними. До цієї роботи теж частково ІУНМ уже приступив. Нарешті, ми гадаємо, що ІУНМ, як установа з практичними завданнями, не може стояти осторонь самого процесу українізації нашого громадського й політичного життя. Він мусить нав'язати відповідні стосунки з видавництвами й установами, стежити за тисячами виявів процесу українізації, боротися з спотворенням і каліченням мови, допомагати своїми порадами й критикою.

Як кожна науково-дослідча установа, Інститут повинен мати постійний орган «Вісник». У «Віснику» ІУНМ міститиме розвідки на лінгвістичні теми, окремі збірки народніх матеріялів, бібліографічні замітки та рецензії, інформуватиме за працю над науковою мовою в инших народів Союзу й по-за ним, даватиме поради в мовних справах, міститиме громадську критику своєї роботи.

Не визначаючи форм існування Інституту надалі, розмірів його основного осередку, участи в його роботі широкої громадськости, треба ствердити за ІУНМ його місце в Академії, як установи з науково-дослідчими завданнями.

Стан та перспективи наукової роботи Інституту Української Наукової Мови (Доповідь Керівника ІУНМ Гр. Холодного Раді Академії 5-го листопада 1928 р.).— К.: ВУАН, 1928.— С. 11—12.

Олена Курило

УВАГИ ДО СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ: ВСТУПНЕ СЛОВО

Ні одна літературна мова, крім української, не зазнала в процесі свого розвитку такої раптової зміни в не що й довгий час, бо тільки від революції 1917 року. Це зрозуміла річ. Народилася українська державність, народилася українська школа. І тут живо треба було дати вислови цим новим культурно-національним формам життя, треба було творити нові слова, нові синтактичні, нові фразеологічні звороти. І в творчій тій роботі надто далося в знаки довголітнє московське поневолення: до тієї творчої роботи українці стали з психологією російської мови, із способом російського думання. Найбільше це виявилося в творенні синтактичних та фразеологічних зворотів. А що окремі слова, то хоч від 1917 року наддніпрянська літе-

ратурна мова збагатилася в своєму лексичному складі на багато нововитворених тут, у нас, слів, розуміється, слів здебільшого наукового характеру, — в них бо була найбільша потреба, — але багато потрібних слів черпалося й із Галичини. І це теж зрозуміло. Від 1876 до 1906 року українська літературна мова не могла розвиватися на наддніпрянській Україні через обмеження та заборони, що чинив російський уряд, і українська національна культура, а з нею і наукова мова могли розвиватися тільки на галицькому ґрунті. Отже й не диво, що в термінах нашої наукової мови трапляється чимало українізованих польських термінів. Відома річ, ще більш увійшло в літературну мову українізованих русизмів, як витворених тут на Наддніпрянщині, як і витворених у Галичині. Та не в окремих запозичених словах головна сила: вони в меншій мірі впливають на характер мови. Своєрідним характером, тим так званим «духом» своїм, мова спирається передусім на стилістиці, складні, фразеології та словотворі. А сучасну українську літературну мову названими царинами підганяють під російську літературну мову [1]. Сучасна українська наддніпрянська літературна мова — найбільше в спеціально-наукових та популярно-наукових виданнях — своєю складнею та фразеологією, почасти й словотвором, мало нагадує українську народню мову; вона намагається йти шляхом російської наукової мови з її здебільшого далеким від народнього складом фрази. Через що-найрізніші впливи, які зазнала на собі російська літературна, найбільше наукова мова, вона надто відбігає від народньої мови; в ній ми не відчуваємо своєрідности, живости російського народнього вислову. А що психологія мови, спосіб думати в наддніпрянської української інтеліґенції через історичні обставини виросли на російській літературній мові, то стилістичні, синтактичні та фразеологічні особливості російської літературної мови — не кажу вже за запозичений у великій мірі лексичний матеріял — перенесено й в українську літературну мову. Зрозуміла річ, що найбільше цього впливу має на собі сучасна українська наукова мова тих авторів, що від недавнього почали по-українському писати.

Далека відстань літературної мови від народньої — зокрема це стосується до російської літературної мови — є явище зрозуміле: літературна мова витворюється на різних умовах історичних, політичних та соціяльних; проти народніх говірок вона відбиває певною штучністю, умовністю. Як і иншими сторо-

[1] Приблизно те саме сказано в 1-ому виданні «Уваг» п'ять літ назад. Сказане тоді має силу й тепер.

нами, так і мовою кожна культурна нація мусить вбирати в себе різні як до умов впливи, а українська нація своїм наддніпрянським елементом в найбільшій мірі прихиляється до російського впливу: так бо історія склалася. Але коли сучасна українська літературна мова, здебільшого наукова, заховуючи тільки свої фонетичні, морфологічні та лексичні (переважно) особливості, усіма иншими сторонами відбігає свого природнього джерела — народньої підстави, де є инші психічні асоціяції, і набігає чужої собі тропи, що нею йде російська літературна мова, то вона стає в такій мірі неприродня й штучна, що перестає бути українською мовою. Така мова, надто в популярних виданнях, крім багатьох своїх инших гріхів, не дає збагнути змісту тим, хто черпає свою освіту в популярно-наукових виданнях, тоб-то українській півінтеліґенції, затемнює їй думку і цим задержує її духовний розвиток. Вони бо, українські півінтеліґенти,— люде народу, села; їх думка пливе за народньою психологією, їм важко, а часом вони й не можуть підігнати чужі їм, важкі звороти сучасної української літературної мови під своє розуміння. Тож слова, складня мови зв'язані з уявами, з асоціяцією уяв, що багатьма своїми фактами йшли в процесі свого творення відмінним для кожного народу шляхом, залежно від різних умов його минулого в найширшому розумінні. І чи така літературна мова, яка є сучасна українська в багатьох спеціяльно-наукових та популярно-наукових виданнях, підручниках, не може почасти спричинитися до того, до чого — в більшій, розуміється, мірі — спричинилася російська школа на Україні? Народ у своєму розвиткові твердим ступає кроком тільки тоді, коли має за підставу ту живу, рідну мову, що її віками викохала собі народня психологія. І що більше українська інтеліґенція хоче стати в пригоді народові, визволити його з темряви, піднести його культурний рівень, то більше вона повинна використовувати українську народню мову, вона повина *вчитися від народу висловлювати його думками, його психологією мови наукові правди*. Такий є єдиний нормальний шлях, що ним може йти розвиток української літературної мови.

Усталеної в ширшому розумінні української наукової літературної мови ми ще не маємо, і чи та неусталеність не стає їй (мові) десь у пригоді саме тим, що дає їй найширші можливості, а передусім можливість мати народню підставу і розвитком своїм іти за розвитком народньої мови. Инакше б сказати: вона ще має в собі можливість стати такою мовою, якою б сам народ заговорив, дійшовши нормальним шляхом відповідного культурного рівня.

В якій мірі народня мова в *певних культурних умовах* впливає на літературну мову, що розвиток її нормально (без утисків) відбувається, почасти вияснюється хоча б із таких прикладів. Виходячи з цілком инших умов, що склалися для російської канцелярської мови, від XIV віку починаючи, проф. Е. Будде каже: «...мова ділових паперів потроху взяла відставати від живої мови і за деякий час стала потреба *доганяти живу мову* (язык жизни). Ця догоня передусім почала виказуватися в сміливій спробі того чи иншого письмака, а пізніше літератора вжити на письмі слова, форми й звуки з народніх уст: і що письменник був сміливіший та освіченіший, то рясніші ставали під його пером такі спроби; що яскравіший хист мав письменник, то міцніше зв'язувалося слово його писаного твору із словами живої мови, тим більше міг виказуватися вплив окремої особи на літературну мову, яка за її (особи) допомогою зближалася з народньою і знаходила своє справжнє річище» [1]. Хоча проф. Е. Будде ілюструє сказане фактами морфологічними, лексичними та фонетичними, проте, думаю, воно стосується й до фактів синтактичних. За німецьку літературну мову Ch. Bally каже: «Ця мова є наче море, де розливаються її діялекти і через них рівень раз-у-раз міняється, міняються й властивості води. Вони заливають мову своїм спеціяльним лексиконом, мальовничим і рябим; різноманітність у їх граматичних зворотах заважає встановити одноманітні форми й складню настільки, що мало є літературних творів, де б діялектичні особливості не відігравали певної експресивної ролі. Німецька мова має багато більше слів, ніж їй треба, і, що важливіше, вона рясніє граматичними формами, що конкурують із собою. Звідсіля велика вільність в індивідуальному вживанні мови» [2]. А звідсіля свідомість, що й надалі народня мова має бути за джерело дальшому розвиткові літературної мови: «Життя та свіжість може наша літературна мова тільки тоді заховати, як що вона держатиметься джерела, де постає життя мови. Це рідна народня мова, як вона живе в наших діялектах» [3].

Українська народня думка, як вона виражена в мові, має в собі багато матеріялу до абстрагування, і це б для літературної мови слід використати; вона має в собі багато фразеологічних

[1] *Будде.* Очеркъ исторіи современнаго литературнаго русскаго языка (XVII—XIX) — Энциклопедія Славянской Филологіи. Выпускъ 12, СПб. 1908, ст. 41

[2] *Ch. Bally*: Le langage et la vie 1913, ст. 96—97.

[3] Die deutschen Mundarten von Pr. Dr. Hans Reis, ст. 136.

зворотів, що їх можна й у науковій мові прикласти замість кувати нові й штучні. Взяти б перші кращі: *зводити на очі* — Звожу на очі їй чимало таких, що любили та й покинули МВ. II, 130; *на волю давати* — Мачуха пасинку на волю давала: хоч люлю купи, хоч голий ходи Ном. 9377; *братися парою, водою, льодом* — Вода береться парою Гр.; *міць узяти* — Таку міць узяв наш волосний, що й мирового не слуха Гр.; *дати навід* Ном.— рос. дать указание, навести на путь, і багато-багато інших фразеологічних зворотів, що на них така багата українська народня мова і що їх, на жаль, ми так мало ще знаємо.

Як же наблизити українську літературну мову до народньої, як зберегти її «дух», її індивідуальні прикмети? Як навчитися *думати по-українському* і не збиватися на чуже? Треба уважно читати українських клясиків слова, вважати на їх мову, відзначити в ній своє, українське, найбільше синтактичні та фразеологічні явища в мові. Так само треба й до етнографічних записів поставитися. Таке свідоме вивчання язикових особливостей витворює певне чуття самої мови, те, що німці називають Sprachgefühl. А те чуття мови стає у великій пригоді тоді, коли думка, ширшаючи, ідучи вглиб, вимагає нових висловів, коли треба знайти зв'язок між конкретним і абстрактним значінням окремих слів і цілих зворотів, словом, коли треба творити мову. Тим чуттям ідучи, легко й влучно абстрагує конкретні поняття П. Куліш: — Нове порядкування виявилось усюди так голосно (*беру цеє слівце для ока і розуму, а не для вуха*) Кул. VI, 588; просто й влучно пристосовує народні звороти до абстрактного розуміння С. Єфремов: «Драматична парость деякий час *лежала облогами*» Є. Іст. Письм., 174; наші письменники по первах ще не могли *пустити свого плуга* в бідну землю ibid. 136 та ин.

Але що мати в основі, щоб із-поміж численних паралельних форм народньої української мови в найрізніших її діялектах, серед численних синонімів синтактичних, лексичних та фразеологічних вибрати щось певне, встановити usus, наскільки це, розуміється, взагалі дається зробити в живій мові? Живою бо має бути літературна мова.

Кожна мова виявляє своїми кращими представниками слова певну властиву даній нації звичку думати, що витворилася як на даних з оточення, як і на суб'єктивних авторових рисах у мові. Суб'єктивізм той кришталізує, шліхує, словом, стилізує народню мову. Це і є лінгвістичний смак даної особи, її чуття мови. І те чуття мови йде в наших кращих представників слова здебільшого одним шляхом: воно висовує *своє, одмітне*. Так

стилізували українську народню мову Квітка-Основ'яненко, Куліш, Марко Вовчок [1].

Треба на оці мати й поширеність даного язикового факту.

Це і є той шлях, що ним і надалі повинна йти українська літературна мова. Певна річ, ще довгими часами матимемо паралелізми, не відтінені синоніми, — але чи мова взагалі може їх збутися? За класичний приклад може нам стати німецька мова. Пор. вищенаведену цитату з Ch. Bally. Синоніми становлять у великій мірі багатство мови, розуміється, коли авторів лінгвістичний смак і чуття мови вміє їх одтінити. Шевченко каже: «Думав доля *зустрінеться, спіткалося* горе». Поняттю «нога, лапа» німецька мова, як до вимог стилю, як до відтінку в значенні, дає такі назви: Lauf, Pranke, Arm, Ständer, Fang, Ruder, Latsche та ін. крім загальновживаних: Fuss, Bein, Pfote, Tatze. K. Voszler каже: «Вмілість говорити є саме в тому, щоб із найтоншими звуковими, флексивними, синтактичними та лексикологічними відтінками вміти одночасно й звязати відповідньо відтінені уяви» [2]. Одно з великих завдань, що стоїть іще перед українськими філологами, це дати семазіологію української мови, де б відтінити треба окремі близькі значінням слова, синоніми. Завдання те ще не близької мабуть прийдешности, бо синоніми не здобули собі ще потрібної для літературної мови традиції. Розмаїтість, точність та глибина вислову — а це властивості, що до них повинна прямувати літературна мова — вимагають того багатства лексичного, синтактичного та фразеологічного, що є в сукупності українських діялектів.

Богумил і Житецький наприкінці спільної розвідки своєї таке пишуть: «Від народу через культурні верстви знов до народу — такий основний процес розвитку української мови» [3]. Українська літературна мова останніх років, найбільше наукова мова, ухилилася від того основного процесу, і треба докласти що-найбільшої праці, щоб ізнов наблизити її до народньої, до мови класиків українського слова.

Завдання я собі в оцій своїй роботі поставила переважно практичне: стати хоч трохи своїми увагами у пригоді сучасній

[1] Надто висовую Кулішеву мову в перших п'ятьох розділах його «Історії»: 1. Історія України од найдавніших часів. 2. Первий період козацтва. 3. Руїна. 4. Хмельнищина. 5. Виговщина. Це найбагатші, найкращі зразки українського слова, що досі на мають рівних собі в українській прозовій літературі.

[2] Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft. Karl Voszler. Heidelberg 1904.

[3] Начерк історії літературної української мови. Україна 1914, II, 28.

українській літературній мові, щоб на її характерні хиби вказавши, подати й поправні форми й звороти, а передусім вказати на ті особливості в українській народній мові, що їм мало, а то й зовсім не дає уваги сучасна українська літературна мова в ширшому розумінні, тоб-то і мова красного письменства.

Виходячи з практичного характеру «Уваг», я не мала змоги розмежувати явища синтактичні й стилістичні. Переважною своєю частиною поданий матеріял обіймає явища синтактичні; зачеплено також факти морфологічні та семазіологічні.

Вказуючи на ту чи иншу поправну форму проти хибної, я йду шляхом індуктивним: за вихідний пункт маю поширеність даного язикового явища в мові народній та в мові кращих знавців українського слова і намагаюся обминути все те, що могло б відбивати суб'єктивною вподобою.

В основу розподілу поданого матеріялу взято ознаки формальні, проте через міркування практичного характеру деякі явища відокремлено на підставі їх семазіологічних ознак, як ото «часові звороти» та ин. Місцями з одної формальної категорії виділено те, що має серед уваг до сучасної літературної мови самостійне значіння, як ото, наприклад, прикметники дієслівного походження, що відповідають російським дієприкметникам, відокремлено від інших прикметників, тощо.

О. Курило. Уваги до сучасної української літературної мови.— Вид. третє.— Книгоспілка, 1925.— с. 1—8; перевидання: К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004.— С. 11—17.

Олекса Синявський

НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ПЕРЕДМОВА

Ніде ніхто й ніколи не може вивчитися якоїсь мови практично в таких розмірах, як це потрібно для щоденного вжитку людині інтеліґентної професії, без належного мовного оточення. Хоч мовне оточення й не одинока умова такого вивчення, та без нього годі й думати за більш-менш серйозне засвоєння мови. Щоденне читання часописів, книг, розмова, письмо, вуличні написи, плякати, афіші, театр — ось та нормальна мовна атмосфера, де може нормально організовуватися мова окремої людини. Навіть в умовах одномовної школи значіння оточення й повсякденної практики дуже велике для формування

мови людини, подвійно, потрійно велике воно в таких умовах, коли мову доводиться засвоювати вже по школі, отже щонайбільше з самого оточення й практики. А в такому як раз стані широкі верстви інтеліґенції на Україні щодо української мови.

Звичайно, тепер, на 12 р. революції на Україні майже немає людини інтеліґентної професії без певного обізнання з українською мовою, та пересічний рівень того обізнання взагалі недостатній, і, треба признатися, не завсіди недостатній він тільки з причин суб'єктивних. Причини об'єктивні, оте саме мовне оточення, і по сей час іще не абияк перешкоджає засвоїти чистої і поправної літературної української мови. Досить указати на такі непоправні часто написи на вивісках, штампах, блянках тощо, що так дезорганізують мову людей і спантеличують їх. Та й сам правопис донедавна був не зовсім впорядкований і зовсім анархічний у практиці, і тільки власне тепер, по виході «Українського правопису» Державної Комісії, ця сторона мови цілком унормована.

Мета моєї книжечки, розуміється, не навчити когось української мови, бо навчитися мови можна насамперед з широкої мовної практики, її мета допомогти набути певности й правильної звички в уживанні окремих мовних рядів у межах слова, усунути вагання при письмі й вимові, тобто при активному користуванні мовою. Бездоганна «письменність» у межах окремого слова, тобто вміння написати чи вимовити певну форму слова в поправному вигляді — це ж мінімум знання літературної мови, обов'язковий кожній людині інтеліґентної професії. Щоправда, в нашій українізаційній практиці іноді на так званій «граматиці» й обмежуються, залишаючи з боку лексику, синтаксу, але то вже буде не мінімум, а нікчемний огризок знання мови, бо справжнього знання літературної мови навіть у найменших розмірах не можна набути без мовного оточення й мовної практики, звідкіля головним чином і сприймаються потрібні елементи лексики, синтакси, фразеології.

Таким чином «Найголовніші правила української мови» це передусім граматичний довідник для дорослих у межах правопису, морфології, ортоепії, фонетики укр. літер. мови, з одного боку, та в межах мінімальних вимог до неї в умовах серйозного й нормального вивчення її, з другого. Споживач цієї книжечки належним чином зможе використовувати її тільки при неодмінній умові, що лексично та синтаксично його мова повсякчас збагачується його мовною практикою й мовним оточенням, бо ці сторони мови й набуваються майже виключно в практиці.

Все ж не тільки на самі довідки придасться ця книжечка: можна з неї покористати й більш систематично вивчаючи мову,

напр., на курсах. Головним чином це застосування книжечки маючи на увазі, подаю я додатком матеріял на практичні вправи, перенятий мовним утилітаризмом та ідеєю потреби вивчати мову тільки на широкій базі мовної практики, зокрема читання найкращих творів українського письменства.

Ставлячи таке суто-практичне завдання й орієнтуючися на дорослих і знайомих із «граматикою» хоча б іншої мови, зрозуміло, я зовсім не інтересуюся граматичною термінологією і не подаю зайвого безумовно відомого споживачам книжечки граматичного матеріялу.

О. С.

О. Синявський. Найголовніші правила української мови (За новим правописом).— ДВУ, 1929.

ПРАВОПИС

ВІД ДЕРЖАВНОЇ КОМІСІЇ ПРИ НКО ДЛЯ ВПОРЯДКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

23-го липня 1925 року Рада Народніх Комісарів УСРР постановила:

«1. Для розробки правил правопису української мови організувати при Наркомосі Державну Комісію під головуванням Наркома Освіти О. Шумського з таких осіб: т. т. П. Солодуба, М. Яворського, А. Кримського, О. Синявського, С. Пилипенка, О. Курилової (Курило), Є. Тимченка, Г. Голоскевича, М. Йогансена, Є. Касяненка, А. Річицького, Н. Калюжного, М. Ялового, О. Попова, М. Грунського, В. Ганцова, М. Сулими, В. Бутвина, В. Коряка, М. Хвильового, С. Єфремова, Т. Секунди, С. Кириченка, І. Соколянського й О. Скрипника.

2. У своїй праці Комісія повинна виходити з сучасної літературної мови, що є синтезом основних народніх діялектів, принявши за основу "Найголовніші правила українського правопису Всеукраїнської Академії Наук", затверджені НКО УСРР 1921 року.

3. З метою приваблення широких кіл наукових і літературних сил до участи у виробленні правил правопису української мови доручити Наркомосові скликати спеціяльну конференцію для обміркування виробленого комісією проєкта правил правопису».

1-го серпня того ж року Наркомос скликав організаційну нараду Комісії, де взяли участь т. т. О. Шумський, В. Бутвин, М. Йогансен, Н. Калюжний, Є. Касяненко, О. Попів, А. Річицький, О. Синявський, П. Солодуб, М. Яловий, П. Дятлів та з Києва — С. Єфремів, В. Ганцов, Г. Голоскевич, Т. Секунда.

Обміркувавши питання всебічно, Комісія одностайно визнала, що перед нею стоїть завдання ширше за впорядкування самого правопису, що взагалі сучасна літературна українська мова, як орган державних і громадських установ, школи й науки, потребує дещо більшої «стабілізації», більшої одноманітности, ніж та мова могла її набути в умовах дореволюційного існування.

Таким чином, на організаційній нараді вирішено внести в план своєї праці не тільки чисто правописні питання, а й інші питання нормалізації літературної мови, а саме намічено опрацювати:

1. Правопис незмінної частини слова (корінь, наросток, приросток).
2. Закінчення відмінних слів.
3. Правопис чужих слів.
4. Власні імення.
5. Пунктуацію.
6. Грамагичну термінологію.

Крім того, вирішено за потрібне впорядкувати український альфабет і скласти словничок важких з правописного боку слів.

Окремим референтам — членам Комісії — доручено підготувати всі ці розділи й переглянути в спеціяльних підкомісіях, при чім у ці підкомісії кооптовано кілька нових членів і внесено побажання запросити до Комісії репрезентантів Західньої України: акад. С. Смаль-Стоцького, акад. В. Гнатюка та д-ра В. Сімовича.

Наостанці обрано президію Комісії в складі О. Шумського, П. Солодуба, А. Кримського й О. Синявського. На секретаря Комісії призначено П. Дятлова.

З 11-го до 21-го листопада 1925 р. в Харкові відбувався з'їзд Комісії (1 пленум) і розглядав проекти: В. Ганцова — *Правопис незмінної частини слова*, О. Синявського — *Закінчення відмінних слів* та *Пунктуацію*, О. Курилової — *Правопис чужих слів*, М. Сулими та М. Наконечного — *Власні імення*. Переглянув також проєкт елементарної української *Граматичної термінології*, скомпонований з кількох проєктів — М. Йогансена, Л. Булаховського, Київської Комісії при Інституті наукової мови та М. Грунського.

Усі розділи правопису на цім пленумі Державної Комісії зазнали чималих змін, поправок, додатків.

У своїй цій праці Комісія виходила з засад унормування правопису й мови та можливого спрощення правопису, отже ніяких радикальних змін ні в графику (альфабет та інші знаки письма), ні в правопис не внесено. Комісія намагалась лише точно формулювати правила правопису й мови з метою усунути розбіжність, що з'являється в наслідок боротьби в українській літературній мові різних діялектів, впливів, звичок.

Базою для унормування й спрощення служила традиція й природа української мови: встановляючи те чи інше правило правопису й мови, Комісія намагалася не порушувати без крайньої потреби усталеної традиції, узвичаєної норми,

хоч, розуміється, увесь час оглядалася на живу мову в її різних діялектах та її історію.

Розглянувши ввесь матеріял, пленум Комісії доручив його зредагувати обраній редакційній трійці — А. Кримському, В. Ганцову та О. Синявському.

О. Синявський зводив матеріял Комісії, кодифікував його, укладаючи в один суцільний порадник, і потім (7.II—13.II.1926 року на 12 засіданнях у Києві) редакційна колегія у складі вищеназваних трьох осіб та кооптованого Г. Голоскевича (що йому на пленумі доручено скласти правописний словничок до порадника) переглянула підготовлений проєкт, поробивши редакційні поправки та потрібні доповнення в дусі постанов пленуму.

І нарешті востаннє проєкт переглядався на 2 пленумі Комісії в Харкові 5—8 квітня цього 1926 р., де в проєкт знов унесено деякі зміни й поправки в напрямі спрощення правопису. Відбувся цей пленум під головуванням Народн. Коміс. Освіти О. Шумського при участі таких призначених і кооптованих членів Комісії: А. Кримського, С. Єфремова, О. Синявського, В. Ганцова, Г. Голоскевича, М. Йогансена, М. Сулими, Є. Касяненка, А. Річицького, М. Ялового, О. Попова, В. Бутвина, М. Хвильового, С. Пилипенка, С. Кириченка, І. Соколянського, Т. Секунди, Н. Калюжного, К. Німчинова, М. Наконечного, Л. Булаховського, Ф. Калиновича, В. Дем'янчука, Б. Ткаченка, М. Гладкого, С. Вікула.

Друкується цей проєкт для ознайомлення широких кіл — як спеціялістів-філологів, так і робітників слова, як от письменників, редакторів то-що, а надто педагогів-практиків.

Уваги з приводу його Комісія просить надсилати до ред. часопису «Вісти» (Харків, вулиця К. Лібкнехта, 11), де вони друкуватимуться в спеціяльному додаткові, або на адресу Комісії (Харків, вулиця Артема, 29, кімн. 25).

По 2—3 місцях дискусії збереться 3-ій пленум Комісії (конференція) для остаточного перегляду й затвердження проєкту.

Квітень 1926 р.

Український правопис (Проєкт).— Харків: ДВУ, 1926.— С. 3—7.

ПОСТАНОВА

За постановою РНК УСРР з 23 липня 1925 року організована при НКО Державна Комісія для впорядкування україн-

ського правопису виробила проект українського правопису, що в його основу, згідно з тою ж постановою РНК, взято «Найголовніші правила українського правопису», прийняті Всеукраїнською Академією Наук 17.V.1919 р., 12.VII та 29.XI.1920 р., затверджені Народнім Комісаром Освіти 1921 року.

Проект правопису розглянула Всеукраїнська Правописна конференція з 26.V до 6.VI 1927 р. і, з її доручення, зредагувала його Президія Державної Комісії для впорядкування українського правопису.

За доповіддю Наркомосу РНК постановою з 4 вересня 1928 року визнала, що зазначений державний правопис мусить набути загальнообов'язкової чинности.

Отже, на підставі постанови РНК з 4 вересня 1928 р. (протокол засідання РНК ч. 43, п. 7) ухвалюю:

Вищезазначений «Український правопис» затвердити.

Народний Комісар Освіти
МИКОЛА СКРИПНИК

Харків,
6 вересня 1928 р.

Український правопис.— Харків: ДВУ, 1929.— С. 3.

II.

«Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті».

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ 30-х РОКІВ

ПОСТАНОВА НАРОДНОГО КОМІСАРА ОСВІТИ УСРР

від 5-го вересня 1933 р.
ПРО «УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС»

«Український правопис», затверджений М. Скрипником 6-го вересня 1928 року, був скерований на штучний відрив української мови від тої мови, що нею говорять багатомільйонні маси українських робітників та селян, на штучний відрив української мови від мови російської. Правописна комісія на чолі з М. Скрипником провела націоналістичну лінію в побудові, в літературному оформленні правопису.

6-го квітня 1933 року наказом нового керівництва Наркомосу України було організовано комісію під головуванням т. А. Хвилі для перевірки роботи на мовному фронті. Комісія, крім питань української наукової термінології, розглянула правопис і кардинально його переробила, відкинувши штучне відмежовування української мови від російської мови, спростивши правопис, ліквідувавши націоналістичні правила цього правопису, що орієнтували українську мову на польську, чеську буржуазну культуру.

Текст «Українського правопису» в редакції правописної комісії тов. Хвилі — затверджую.

Народний комісар освіти УСРР *В. Затонський*

Український правопис.— Харків: ДВУ, 1933.— С. 3.

ДО ВИДАННЯ НОВОГО УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

На мовній ділянці українські націоналісти провели шкідницьку роботу. Але навіть після процесу СВУ — старе керівництво НКО на чолі з М. Скрипником не зробило належних висновків щодо мовної ділянки, не провело боротьби з націоналізмом і не приділяло тої уваги роботі на мовному фронті, якої

вимагає ця важлива галузь будівництва української радянської культури.

Внаслідок цього класовий ворог до останнього часу шкодив на всіх ділянках мовознавства: в складанні словників, в граматиці, правописі. НКО боротьби проти цього не вів, а М. Скрипник в питаннях мови розвивав націоналістичні теорії «мішаної говірки», боровся проти введення в українську наукову термінологію інтернаціональних термінів, відривав літературну українську мову від мови, якою говорять багатомільйонні українські працюючі маси.

Правопис, ухвалений М. Скрипником 6-го вересня 1928 року, скеровував розвиток української мови на польську, чеську буржуазну культуру. Це ставило бар'єр між українською та російською мовою, гальмувало вивчення грамоти широкими трудящими масами.

Граматичні правила, що їх прищеплювали націоналісти, засмічували українську мову націоналістичними елементами. Націоналісти забороняли вживати в літературній мові ті форми, що зайшли в мову за революційної доби.

В галузі словниковій шкідники відкидали революційну термінологію, інтернаціональну лексику, відкидали лексику, властиву широким масам трудящих, зокрема ті терміни, що є спільні мовам народів Союзу Радянських Республік.

Все це було скеровано на відрив української літературної мови від потреб пролетаріату в його класовій боротьбі, на відрив від мови українських трудящих мас. Націоналісти намагалися українську мову протиставляти іншим мовам братніх народів нашого Союзу, особливо мові російській.

Комісія створена при НКО переглянула «Український правопис», очистила його від націоналістичних перекручень, що ставили перешкоди оволодінню грамотністю широкими масами і спрямовували українську мову на відрив від мови російської. Правопис перероблено і наново відредаговано.

Основні виправлення стосуються ліквідації усіх правил, що орієнтували українську мову на польську та чеську буржуазні культури, перекручували сучасну українську мову, ставили бар'єр між українською та російською мовами. В зв'язку з цим — а) ліквідовано націоналістичні правила щодо правопису іншомовних слів; б) викинуто з правопису форми, що засмічували сучасну українську мову архаїзмами, непотрібними паралелізмами, провінціалізмами; в) змінено правило про вживання роду в іншомовних словах; г) ліквідовано націоналістичне правило нормування географічних назв; д) змінено ілюстративний

матеріал, що мав націоналістично-куркульський характер; е) внесено зміни в граматичну термінологію.

Викинуто встановлені націоналістами мертві консервативні норми, що перекручують сучасну українську мову, живу мову практики трудящих мас України. Правила в граматиці унормовано відповідно до тих форм, що є в сучасній українській мові.

Голова правописної комісії *А. Хвиля.*

Український правопис.— Харків: ДВУ, 1933.— С. 5—6.

ПІСЛЯСЛОВО ДО 2-го Й 3-го ВИПУСКІВ II ТОМА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА

Працю коло укладання двох останніх випусків другого тома Російсько-Українського Словника розпочала наприкінці 1928 року стара редакційна колегія Словника, що шкідницьку діяльність її проводирів згодом викрив процес СВУ. Нова редакційна колегія в складі головного редактора А. Кримського і упорядників-редакторів М. Калиновича та В. Ярошенка перезняла на себе закінчення початої праці в листопаді 1929 року, діставши від попередньої редакційної колегії таку спадщину: укладених і переведених через головну редакцію понад 15 аркушів на 103 тисячі друкарських знаків кожний (до слова *над*), з них набраних понад 10 арк. (до слова *можжевельник*), заверстаних 8 арк. (до слова *место*) і віддрукованих зовсім 7 арк. (до слова *междучеловеческий*). Отже, беручи до уваги, що кінцева частина другого тома має 41 друк. аркуш, новій редакційній колегії довелося укласти і зредагувати понад 25 аркушів. На цю працю пішло тринадцять місяців. Останні аркуші рукопису здано до друкарні в грудні 1930 року.

Перейнявши на себе викінчення початого не тільки укладанням, а й друкуванням твору, редакційна колегія не мала змоги усунути всі його хиби, особливо хиби початкових, уже віддрукованих аркушів. Найприкрішою з цих хиб є друкування другого й третього випусків другого тома за старим правописом. До цього редакційна колегія була змушена помилкою своїх попередників, що влітку 1929 року, за кілька місяців по опублікуванні нового державного правопису, все ж вирішили друкувати черговий випуск словника за старим правописом. Так само не мала змоги редакційна колегія виправити в перших дванадцятьох-п'ятнадцятьох аркушах другого випуску й инших хиб: неповноти й деякої застарілости реєстру російських слів (почасти це надолужено в додатках до другого тома, вміщених

наприкінці третього випуску); недовикористання сучасної української мови; надуживання в перекладі російських слів та зворотів і в цитації етнографічного матеріялу такого типу, як «хвирса», «(о)хиза» (під *метель);* спорадичного наведення таких висловів з української дореволюційної минувшини, як «москаля везти» (під *лгать);* подання подекуди цитат релігійного змісту; написання в двох-трьох місцях на початку другого випуску слова «бог» і подібних до його з великої літери; невитриманости і примітивізму в тлумачних поясненнях, у термінологічних скороченнях то-що.

Своє прагнення оздоровити академічний словник, не допуститися в цій його частині шкідливих буржуазних і націоналістичних тенденцій попередніх випусків, зробити з його корисне знаряддя для будування української пролетарської культури редакційна колегія могла здійснювати лише в останніх аркушах другого випуску і в третьому випускові, коло яких працювала пильно прислухаючись до критичного і порадчого голосу радянської громадськости.

Конкретно це прагнення відбивають такі удосконалення і ново-заведення:

1. Повніше і ширше опрацьовування лексичного матеріялу (це стосується до всієї кінцевої частини другого тома);

2. Критичне використовування, як головних джерел, для реєстру російських слів і в їх семантичному та фразеологічному розробленні словників Даля і російського академічного;

3. Запровадження до реєстру російських слів лексичних новотворів, зокрема абревіятур (скорочених слів), і широке розроблення відповідної семантики та фразеології;

4. Максимальне скорочування в доборі реєстрових слів, у семантиці та фразеології тих специфічних дворянсько-поміщицьких і церковницьких елементів російської мови, що були властиві їй за капіталістичної суспільно-економічної формації, а за доби пролетарської революції вийшли чи виходять з ужитку в живій розмові і літературній творчості. Редакційна колегія намагалася давати таким лексичним, семантичним і фразеологічним пережиткам буржуазного минулого пролетарське ідеологічне тлумачення, або, що-найменше, відзначати їх термінологічність (*церковн.*) чи застарілість. Можлива непослідовність у такого роду тлумаченнях пояснюється новістю і складністю цього завдання;

5. Орієнтація в доборі українських лексичних і фразеологічних відповідників до російських слів і зворотів на сучасну українську мову, скільки вона виявляється в живій розмові міських і сільських робітників та трудової інтеліґенції, в доку-

ментах державних, партійних і професійних установ, у пресі, красному письменстві і наукових творах. З огляду на те, що сучасна українська літературна мова ще перебуває в стадії реконструкції і що в змаганні за норми стандартної мови українського пролетарського суспільства може перемогти і певна кількість поширених тепер на вужчому терені слів і зворотів, редакційна колегія дала місце в Словнику і цікавішим діялектизмам та провінціялізмам, намагаючися, проте, систематично відзначати їх локальний характер;

6. Критичний підхід до лексичної, семантичної і фразеологічної спадщини української дореволюційної мови, зокрема до мови українського дореволюційного письменства. Все застаріле в цій спадщині упорядники намагались відкидати, чи то як зайвий баласт, чи то як ворожий, явно шкідливий для розвитку та нормування літературної мови українського пролетаріяту чинник;

7. Обмеження цитат з дореволюційного письменства на користь ширше запровадженої в Словнику цитації з української радянської преси і пролетарських та попутницьких письменників УСРР. (Список нововикористаних джерел додається до третього випуску);

8. Широке критичне використовування термінологічних словників, надто російсько-українських, що з'явилися в УСРР і Західній Україні за останні дванадцять років;

9. Критичне запозичання з инших мов у тих випадках, коли українській мові бракує певного слова або фразеологічного звороту;

10. Намагання подавати поширені міжнародні слова і терміни в їх інтернаціональній формі, не перекладаючи їх штучно, без потреби на українську мову;

11. Різні дрібніші лексикографічні поліпшення, як от: удосконалення в диференціяції значень російських і українських слів, уточнення тлумачних пояснень, виразніше розмежовування стилістичних відтінків у значенні українських слів і зворотів, послідовніше позначання термінологічних слів, систематичність у перекладі російських nomina actionis, прислівників і дієслівних форм переємного стану то-що.

Проте праця нової редакційної колегії теж не вільна від помилок та недоглядів, зокрема не вільна від деякої розбіжности в перекладі російських слів і зворотів, у подаванні українських граматичних форм, наголосів і т. ин. До останньої найбільше спричинилося здавання оригіналу цих випусків Словника, як і попередніх, для друку невеликими частинами, до закінчення рукопису. З огляду на пекучу потребу в повному російсько-

українському словнику редакційна колегія і видавництво все ж видають ці далекі від ідеалу його випуски, сподіваючися, що вони хоч до деякої міри стануть у пригоді українській радянській громадськості.

З загальної кількости 41 друк. аркуш, з яких складаються 2-ий і 3-ій випуски другого тома Російсько-українського Словника, М. Калинович опрацював близько 29 аркушів, В. Ярошенко понад 8 аркушів, решту, 4 аркуші, опрацювали члени попередньої редакційної колегії. Проте ці чотири аркуші почасти перероблено. Починаючи з 36-го аркуша остаточно упорядковував оригінал до друку після головної редакції і мав загальний нагляд за виготовленням та друкуванням Словника М. Калинович. В. Ярошенко брав участь, починаючи з 36-го аркуша, в читанні першої коректи і подавав свої редакційні уваги до неї.

Російсько-український словник.— К., 1932 р.— С. 1052—1054.

Андрій Хвиля

ВИКОРІНИТИ, ЗНИЩИТИ НАЦІОНАЛІСТИЧНЕ КОРІННЯ НА МОВНОМУ ФРОНТІ

В питаннях української мови, її творення, останніми роками від НКО не було дійсно більшовицького керівництва. Зараз на цій ділянці ми маємо такий загрозливий стан, коли потрібно це питання докладно обговорити і скерувати цей процес більшовицькими шляхами.

Ленін, Сталін учили нашу партію про те, що творення української культури повинно йти шляхами спільними з твореннями культури братнього нам російського народа.

На початку виступу Шумського та Хвильового проти ленінської національної політики тов. Сталін в своєму листі до ЦК КП(б)У, викривши всю націоналістичну суть шумськізму-хвильовизму, писав про культурний рух на Україні, що:

«при слабкості корінних комуністичних кадрів на Україні цей рух, що на його чолі стоїть усюди некомуністична інтелігенція, може подекуди набрати характеру боротьби за відчуженість української культури і громадськости, від загально-радянської культури і громадськости, характеру боротьби проти "Москви" взагалі, проти росіян взагалі, проти російської культури. Я не доводитиму, що така небезпека стає дедалі більш

реальною на Україні. Я хотів би тільки сказати, що від таких дефектів не вільні навіть декотрі українські комуністи»...

Ці слова тов. Сталіна не було реалізовано по лінії творення української культури на мовному фронті. На мовному фронті українська контрреволюція, прикриваючись національною формою, проводила по суті велику шкідницьку роботу. Вона виявилася в тому, що останніми роками в питаннях творення української термінології, в питаннях української синтакси, — українську мову спрямовували на націоналістичні шляхи. Ця робота провадилася в напрямку ліквідації загальновживаних в українській і російській мові термінів у науковій, технічній термінології.

Ці спільні в українській мові з російською мовою терміни ліквідували, вигадуючи штучні так звані українські самобутні слова, які ніякого поширення серед широких багатомільйонних робітничих та колгоспних мас не мали і не мають. Ось ці новотвори — українські «відповідники»:

Слово петит замінено на слово дрібень

«	курсив	«	письмівка
«	фотометр	«	світломір
«	сифон	«	духовик
«	сектор	«	витинок
«	сегмент	«	утинок
«	экран	«	застувач
«	экскаватор	«	копалка
«	контакт	«	дотик
«	штепсель	«	притичка
«	кинофабрика	«	кінарня
«	кабельный завод	«	жільникарня
«	автозавод	«	автомобілярня
«	фабрика игрушек	«	цяцькарня
«	обувная фабрика	«	взуттярня
«	электр. станция	«	електровня
«	буфер	«	відпружник
«	аэрография	«	марсознавство
«	атом	«	неділка

Таке слово, як завод, відоме широким багатомільйонним масам, було ліквідовано і замінено словом «виробня». З приводу ліквідації цього слова відбулася спеціяльна ухвала українського інституту наукової мови в 1930 р. В 2 числі «Вісника» цього інституту подано матеріяли Арбітражної Комісії, з яких видно мотиви ліквідації слова «завод». За ухвалою арбітражної комісії слово «завод» ліквідовано через те, що воно походить з

російської мови. І хоч це слово замінено словом «виробня», що не є українське слово, а походить з чеської та польської мови, проте, як видно з протоколів арбітражної комісії, його ліквідовано, через те, що це слово є «русизм» [1].

Треба сказати, що й тов. Скрипник по суті виступив проти інтернаціональних термінів, проти їх запровадження в українській мові. Його мотиви досить цікаві. Він вважає, що такі терміни не можна запроваджувати доти, доки не буде створено інтернаціональної мови.

Цебто треба підождати, поки в усьому світі буде побудовано комуністичне суспільство.

Ось що казав тов. Скрипник у своєму виступі на катедрі нац. питання в УІМЛ 3/V 1931 р.:

«*З другого боку запровадження інтернаціональних термінів, замість національних, це ще не є інтернаціоналізація мови,* бо ці терміни це не інтернаціоналізми, а європеїзми; і нам *ніяк не личить хворіти на европейську обмеженість.* Існують же сотні мільйонів трудящих Китайського, Індійського й інших народів, які мають інші терміни, інші згуки» [2] (підкреслення моє — *А. Х.*).

Таким чином, *сховавшись за спину Індії та Китаю,* — тов. Скрипник виступав *завуальовано проти того, щоб в українську термінологію вносити інтернаціональні — технічні та наукові терміни.*

Процес творення української наукової термінології, скеровування української наукової мови, — було направлено по лінії штучного відриву від спільної, братньої українській мові, мови російського народу.

На мовному фронті націоналістичні елементи роблять усе, щоб між українською радянською культурою та російською радянською культурою поставити бар'єр і повернути розвиток української мови на шляхи буржуазно-націоналістичні. Це робилося для того, щоб, користаючись українською мовою, виховувати маси в куркульсько-петлюрівському дусі, виховувати їх в дусі ненависти до соціялістичної батьківщини, а любови до козацької романтики, гетьманщини тощо.

Ведучи таку роботу, буржуазно-націоналістичні елементи відгорожували українську мову від досягнень світової культури, від інтернаціональної технічної термінології, що є, зрозуміла річ, досягненням усього людства.

---

[1] «Вісник і-ту української наукової мови», вип. 2, стор. 56 1930 р.

[2] «Червоний Шлях» 1932 р № 1—2, стор. 92.

Націоналістична робота по лінії термінології

Наведемо кілька прикладів із тої «термінології», що нею українські буржуазно-націоналістичні елементи замінювали широко вживану, знайому широким масам технічну наукову термінологію. Таку шкідницьку націоналістичну роботу ми маємо по лінії видання науково-технічних словників. Так, наприклад, ми маємо виключне засмічення української наукової термінології у фізиці, хемії, математиці, природознавстві тощо. А звідси, з цих словників ця термінологія йшла в підручники наркомосівські, в школи. Таким чином, мільйони дітей калічили, відривали від загальновідомої наукової термінології, прийнятої самим життям соціялістичної країни — збивали на шляхи штучного відгорожування від російської мови.

Тут ми маємо справу не з випадковим явищем, не з окремими помилками, не з окремими зривами тощо, а маємо справу з шкідництвом українських націоналістичних елементів на фронті творення української радянської культури.

Як робили це буржуазно-націоналістичні елементи?

Про це казав український націоналіст Сергій Єфремов на допиті на процесі СВУ:

«...трохи згодом, коли вийшов відомий роман Винниченка "Соняшна машина", ця п'ятьорка півжартом прозвала себе "Інарак", взяла цю назву з названого роману. Плян роботи цей "Інарак" накреслив собі у формі пропаганди ідей СВУ серед тих груп громадянства, що вдавалися за всякими мовними справами до інституту, між іншим, малося на увазі і безпосередні стосунки з селом, збираючи там термінологічний матеріял і одшукуючи для цього кадри кореспондентів, була думка вносити національну течію і в саму роботу інституту по складанню словників, *надаючи термінам переважно українського вигляду, замінюючи загальновживані спеціяльно вигаданими*»... (підкреслення наше — *А. Х.*) [1].

Настанова Єфремова, щоб вносити націоналістичну течію в творення української мови, — була відбита в практиці інституту української наукової мови. В передмові до «Вісника Інституту української наукової мови» сказано, що цей інститут ставить собі за завдання створити «однолиту суцільну націю працівників» і творити українську термінологію наукову «на щирій народній основі». У «Віснику Інституту Української Наукової Мови» вказано, як саме треба творити нові терміни, як їх треба добирати та вигадувати. Там ми читаємо інструкцію, в якій

[1] Спілка визволення України — стенографічний звіт судового процесу, том І, вид. ДВОУ, Пролетар., с. 100.

точно дано спрямування цій роботі. Там зазначено, що не треба подавати готового існуючого терміну, «а треба повернути справу так, щоб слухач сам його подав, або *вигадав*» (підкреслення наше.— *А. Х.*). Таким чином, ми бачимо, що інститут дав директиву вигадувати терміни в той час, коли ці терміни існують. Цікаво, якими термінами в цій інструкції радив інститут замінювати вже існуючі терміни.

Ось зразки «порад» з цієї інструкції про те, як треба творити українську наукову термінологію:

Перший приклад:

«Як звуть, чи як би назвати ту дудочку, що нею переливають воду або й наливку з бутиля? (слід продемонструвати сифона і попросити описати й назвати його)».

Другий приклад:

«Як звуть електричну лямпу: лямпа, банька, пухирець чи може ще як?»

Третій приклад:

«Як-би назвали антену: — "той дріт, що хапає, ловить хвилі" чи "ловичка" або "перехоплювач", чи ще як? "Приймач" чи "підслухувач?"»

Четвертий приклад:

«Рупор» чи «говорило», «голосник», «голосномовник» чи може ще яке слово?

Отже бачимо, що Інститут української наукової мови давав ясну і точну директиву про те, щоби такі слова, як лампа електрична, антена, рупор, сифон, що є і в українській і в російській науковій термінології, що кожен день вживаються в словесному матеріялі десятків мільйонів трудящих мас в Росії і на Україні, щоб ці слова викинути й замінити на «баньки», «пухирці», «дудочки», «ловички», «говорила», тощо.

Така настанова складання словників вела до того, що в усіх спеціяльних термінологічних словниках ми бачимо багато замінених загальновживаних термінів на терміни вигадані, незрозумілі широким масам. От, наприклад, у 4-му томі російсько-українського словника, що його підготовив до друку Інститут української наукової мови, замість терміна «нефтяной фонтан» знаходимо терміни — «нафтограй», «нафтомет».

Коли ми маємо слово російське «скоропечатный», то замість нього треба обов'язково придумати слово українське «скородруківний», слово «пресс» замінено на слово «гніт».

Така словотворчість призводить до того, що коли треба, припустімо, перекласти «советский пресс», то українською мовою вийде «радянський гніт».

Націоналістична настанова призводила до того, що українську мову, українську термінологію, яка зараз серед багатомільйонних трудящих мас відбиває собою процес бурхливого соціялістичного будівництва,— повертали назад до часів, коли українська мова і термінологія відбивала феодальний стан України, добу козаччини.

З'явилися теоретики, які, виходячи з цих націоналістичних настанов, доводили, що терміни нові в українській мові, звороти в українських реченнях треба повернути до часів романтично-козацьких, коли речення мали іншу конструкцію. Для цього автори цих теорій шукали собі підтверджень в історичних українських грамотах часів Литовсько-Української держави, Запорізької Січі, Богдана Хмельницького, в українських євангеліях, життях святих.

Треба зазначити, що словники ці буржуазно-націоналістичні елементи оформляли буржуазно-націоналістичним, релігійним, чорносотенним літературним матеріялом. Ось приклади:

В IV томі російсько-українського словника знаходимо такі націоналістичні, релігійні, чорносотенні ілюстрації:

«Московська протекція дорого коштувала Україні».
«Безладний блудить мир, а хто сліп той проводир».
«Повна руйнація господарства».
«Плутають публіку, не даючи нічогісенько».
«Пастор добрий душу свою поклав за вівці».
«Сидить христос на святих облаках».
«Бог це найвища істота, створитель світу і всього, що в нім».
«Ангол — це небесний дух».
«А хто-ж їй (євангелії) вірити не хоче? Сам тільки поганин та жид».
«Іван Попович узявся за полковництво і жидів казав усіх вибити».

Зрозуміла річ, що таке оформлення словників мало за мету провадити буржуазно-націоналістичну роботу.

Скерування розвитку української мови на націоналістичні шляхи

Це по суті робилося так, як радив робити це проф. Іван Огієнко, бувш. петлюрівський міністр, керівник автокефальної

церкви, теперішній петлюрівський емігрант. В своїй роботі про чистоту і правильність української мови (вид. Львів, 1925 р.) він пише так:

«З цього коротесенького нарису життя української літературної мови ясними стають перед нами й її найважливіші хиби: процес перетворення старої нашої літературної мови на нову все відбувався в нас ненормально, бо для цього ми не мали так потрібної своєї власної державности. Чужі й шкідливі для язикового розвитку впливи — польський та московський — глибоко вдерлися до нашої мови і перервали нам стару нашу язикову традицію, перервали часом постільки, що чуже — польське чи московське — часто стає в нас за своє, бо загал втратив як раз розуміння своєї рідної традиції».

Ось чому він дає настанову звертатися, орієнтуватися на джерела, що мають зразки того, як розвивалася «давня українська мова, поскільки її можна познати по старих пам'ятках» [1].

Як бачимо, за цими настановами йшла група націоналістичних елементів, що руйнувала українську мову в інтересах буржуазно-націоналістичних.

Всі ці теорії — є теоріями української буржуазії, українського фашизму.

Українські фашисти — Донцов та інші завжди розвивали теорії про те, що українська мова, українська культура — европейські, а тому можуть і повинні орієнтуватися в своєму розвиткові на буржуазну Европу. Вони в питанні мови стояли і стоять на тих позиціях, що українська мова, українська культура — повинні втікати від впливів, від братнього співжиття з російської культурою, бо це, мовляв, єсть азіятська мова, культура.

Звідси вони кличуть до того, щоб творення української мови пішло такими шляхами, коли між українською мовою та російською мовою було б поставлено китайський мур.

Ця ж лінія війни проти так званих русизмів провадилася в підручниках Наркомосу. Берімо для ілюстрації один з таких підручників — «Українська мова в найвищих групах учителів» Миколи Осипова. Кажучи про знання мови слухачем, він відзначає, що в мові є:

«чималий лексичний запас з української мови, вельми неорганізований, забруднений *росіянізмами*, чи просто витворами зросійщеного інтелігента на кшталт: завідуючий, слідуючий...»

Або ось ще один приклад з того ж підручника:

[1] Проф. *І. Огієнко.* «Чистота і правильність української мови», с. 7—9, вид. Львів, 1925 р.

«...але словниковий матеріял нашого слухача здебільшого так забруднений росіянізмами, жаргонізмами і т. інш., що доводиться до курсу найвищої групи заводити спеціяльні години, щоб скультивувати поправну лексику та викоренити все чуже українській мові, все зайве...» [1].

Як бачимо, мова йде тут про війну так званим росіянізмам. І такого підручника «Державний науково-методичний комітет Наркомосвіти УСРР дозволив по секції соціяльного виховання, професійної освіти, політосвіти до вжитку на курсах українознавства та книгозбірнях установ соцвиху, політосу та масової професвіти».

Але справа ходить не тільки про термінологію. В 1932 р. вийшла книжка Сергія Смеречинського «Нариси з української синтакси». Ці нариси роблять спробу повернути будову української фрази, її стилістику до старих часів української мови, яка зовсім не може відповідати украиській мові багатомільйонних трудящих мас, що ведуть соціялістичне будівництво.

Наприклад, автор тільки через те, що дієслово (глагол) — «було», «буде» — не відповідає українській народній мові при формах на — «но», «то», вважає, що не можна писати так: постанови XVI партз'їзду було (буде) видруковано, а можна писати тільки постанови XVI партз'їзду видруковано. Або не можна писати: постанови XVI партз'їзду будуть видруковані, а можна писати тільки: постанови XVI партз'їзду видрукують. Таким чином, слова «було», «буде» викидаються. Це робиться з мотивів тих, щоб викинути російські впливи, бо, мовляв, «ці невластиві народній мові звороти — було, буде... знає українська література не без впливу, гадаю, російської літератури».

Для ствердження цього положення автор приводить такі ілюстрації: «Минуло ще тільки 20 років після того, як замучено козака Байду в Цареграді».

Далі, мовляв, не можна писати — «ці постанови ухвалено XVI партз'їздом», а можна тільки писати — «ці постанови ухвалив XVI партз'їзд». Чому це зроблено? Тому, що, мовляв, коли писати — «ці постанови ухвалено XVI партз'їздом», то це буде відповідати російській фразі: «эти решения утверждены XVI партсъездом», а треба писати, на думку Смеречинського, «ці постанови ухвалив XVI партз'їзд» — («эти решения утвердил XVI партсъезд»).

Далі виходить, що не можна писати так: «написані мною оповідання», а можна писати тільки: написані від мене опо-

[1] *Микола Осипів.* «Українська мова в найвищих групах учителів», с. 4, 10, вид. Центр Держ. Курсів українознавства при УПО НКО.

відання, бо це, мовляв, невластиво українській фразеології і буде нагадувати русизм — «написанный мною рассказ». До чого це може приводити, можна бачити хоч би з такого. Візьмемо такий приклад: за цим правилом не можна писати «Звільнена Червоною армією територія», а можна тільки писати «звільнена від Червоної Армії територія». Таким чином виходить, що це правило зовсім викривляє зміст і замість фрази російською мовою: «Освобожденная Красной Армией территория» виходить «Освобожденная от Красной армии территория».

Цікаво, між іншим, що така побудова української фрази не відповідає мовному матеріялу, що ми його маємо зараз в широких українських народних масах.

Що ж робить Смеречинський, щоб повернути назад будову української фрази і спасти її від близькости з російською мовою? Він для ствердження своїх думок приводить приклади, починаючи від посилання на «Слово о полку Ігореві» і літописів.

Ось ці приклади:

«Тогда Игор възре на светлое сонце і виде от него тьмою вся своя воя прикрыты» (Ак. В. Перетц. «Слово» 97). «Привилей данній от короля». (Літопис самовидця)».

«Твоя корова зіпсована від їдної чарівниці».

«Од рук Енеєвих лежали *порізані* Онит Супрон».

«А Мазепа од Палія був навчен».

Звороти в українській мові, конструкція українських фраз, як бачимо, повертається до часів князя Ігоря, польських королів та Івана Котляревського. Все це робиться спеціяльно для того, щоб «спасти» українську мову од впливу конструкції російської мови. Зрозуміла річ, що тут ми маємо буржуазно-націоналістичну спробу взяти українську мову, яка з часів пролетарської революції бурхливо розвинулася, має величезні досягнення, і відкинути її на кілька сторіч назад. І така книжка Смеречинського виходить з передмовою керівника Київського н. д. інституту мовознавства Ткаченка. В ній він, між іншим, так характеризує роботу Смеречинського: «як старанно призбирані матеріяли, саме як матеріяли для дослідника-марксиста, — "Нариси" стануть у пригоді»!?

Зрозуміла річ, що мова кожного народу в СРСР живе, зростає, розвивається. Цей процес іде в країні будованого соціялізму УСРР. Це знайшло свій відбиток і в українській мові. Ростуть нові поняття, терміни. Мова українська збагачується, її, як і кожну мову, не можна взяти в береги раз встановленої

термінології тих чи інших галузевих словників. Але нові слова, терміни ми повинні брати з життя, бо їх творять мільйони трудящих мас і це треба зрозуміти кожному робітникові на мовному фронті. Як *висновок* з цього, *треба відновити в усіх словниках загальновживані терміни в українській мові.* Треба відкинути увесь штучний, мертвий термінологічний матеріял, що його збудовано на основі буржуазно-націоналістичного підходу до складання української, наукової термінології. Треба витравити буржуазно-націоналістичне оформлення українських словників, треба усталити технічну термінологію, уніфікувавши її з термінологією, що існує у всьому Радянському союзі. Треба ввести радянську лексику, яка б відбивала могутній процес розвитку соціялістичного будівництва, в усі нові словники.

Що зробили з українським правописом?

Але питанням словників, питанням української наукової термінології та будови української фразеології-синтакси, питання мови не вичерпується. Треба рішуче поставити одне з найважливіших питань — це питання про існуючий правопис, що його затверджено 6-го вересня 1928 р. тодішнім наркомом освіти України т. М. Скрипником. Ми маємо на увазі особливо 3-й розділ цього правопису — «Правопис чужих слів».

Перед цим кілька слів до історії українського правопису. 23 липня 1925 р. Раднарком України організував при НКО державну комісію для розробки правил українського правопису. В цій ухвалі Раднарком України дав таку директиву НКО: «У своїй праці комісія повинна виходити з сучасної літературної мови, що є синтезом основних народніх діялектів, прийнявши за основу "Найголовніші правила українського правопису Всеукраїнської Академії Наук", затверджені НКО УСРР 1921 р.». НКО України розгорнув цю роботу і вже 1926 р. було виготовлено проекта українського правопису, було його видруковано в 2000 тиражі. З серпня м-ця 1926 р. почався другий етап широкої публічної критики проекту.

25 травня 1927 р. відкрилася в НКО України правописна конференція, яка тривала 10 днів і детально обговорила поданий проект українського правопису.

Найбільше на конференції було суперечок з приводу розділу 3-го, про «правопис чужих слів». Крім того, на конференції виникла дискусія в зв'язку з тим, що виступала досить значна *група робітників* конференції *на чолі з т. Пилипенко*, яка запропонувала ввести латинську абетку в українську мову замість дотеперішньої кирилівки. Зрозуміло, що це поставило б

бар'єр між російською та українською мовою, зрозуміло, що це на руку українським націоналістам. І коли голосуванням ці пропозиції було відкинуто, справа з алфавитом на цьому не скінчилася. Тов. М. Скрипник *вніс пропозицію* в український алфавіт *внести дві латинських літери* для визначення звуків «дз» та «дж». Тов. Скрипник для визначення «дз» пропонував ввести латинську літеру — S, а для визначення «дж» — Z.

Отже після цієї реформи треба було б писати:

Замість — дзвін — sвін
дзига — siга
джерело — zерело
ходжу — хozy

Можна собі уявити, як би виглядало українське письмо, коли б цю пропозицію т. Скрипника було запроваджено в українському правописі!

ЦК КП(б)У під керівництвом тов. Л. М. Кагановича — засудив таку лінію на введення в українському алфавіті нових латинських літер. Конференція скасувала своє попереднє рішення про «дз» і «дж».

Але конференція прийняла розділ про правопис чужих слів, який одриває, відштовхує українську мову од російської мови, *утруднює для трудящих засвоєння українського правопису*, створює великі труднощі для засвоєння його робітниками і таким чином утруднює розвиток української мови.

В чому суть розділу «правопису чужих слів»? Суть його ось в чому. В § 54 правопису сказано так:

«Чужомовне "l" в українській мові почасти передаємо як не м'яке, себто "ле", "ла", "ло", "лу", "л", почасти як м'яке, себто "лі", "ля", "льо", "лю", "ль". Це пояснюється головним чином тим, що чужі слова заходили до нас із різних мов, у різні часи і різними шляхами».

Таким чином, як бачимо, § 54 правопису встановлює, що чужомовне «л» в одних словах чужоземних треба писати твердим «л» — ле, ла, ло, лу, л, в інших словах треба писати його м'ягким «л» — себто: лі, ля, лю, льо, ль і робити це треба в залежності від того, з якої чужоземної мови зайшло це слово, в які часи і якими шляхами.

В слідуючому абзаці цього § 54 сказано так:

«Запозичення старіші, особливо до середини XIX сторіччя, більше засвоєні з нем'яким "л", запозичення пізніші — з "л" м'яким. Точно визначити випадки з м'яким і не м'яким "л" неможливо».

Таким чином, як бачимо, в цьому § 54 перший і другий абзац діяметрально один одного заперечують. Перший абзац твердо наказує писати «л» тверде або м'яке в залежности від того, з якої мови і коли це слово зайшло і якими шляхами воно зайшло. Кінець другого абзацу каже, що точно визначити випадки з м'яким і нем'ягким «л» неможливо. Перший абзац, очевидно, ставить питання про те, щоб той, хто пише чужоземне слово з «л», знав, чи слово зайшло з Греції, чи з Риму, чи з Німеччини, чи воно заходило суходолом, чи через Чорне море. Другий абзац ставить питання, що, мовляв, можна в запозичених чужоземних словах писати тверде «л», але в тих словах, які запозичено до середини XIX сторіччя. Проте, не сказано, до якого саме десятиріччя середини XIX сторіччя, подруге, бачимо, що навіть до середини XIX сторіччя не можна писати всі слова з твердим «л». Як бачимо, перед кожним, хто хоче вивчити український правопис, коли він дійде до 3-го розділу, зразу стане нерозрішиме завдання: поперше, він повинен знати усі чужоземні мови, щоб знати, з якої саме мови йшло те чи інше слово, подруге, він повинен знати, в які часи це слово йшло і якими шляхами і, нарешті, він повинен знати, які слова прийшли на Україну з чужоземних слів до середини XIX сторіччя і навіть, коли вони прийшли, то які більше засвоєні. Окрім цього, він повинен знати, які чужоземні слова зайшли в українську мову після середини XIX сторіччя.

§ 54, відзначивши, що «точно визначити випадки з м'яким і не м'яким "л" неможливо», все таки береться ці випадки визначати.

З цього визначення ми довідуємось, що:

«У словах грецького походження, як здавна запозичуваних з нем'яким "л", звичайно пишемо "ла", "ло", "лу", "л", а також і в старих запозиченнях з інших мов».

Таким чином ми пишемо:

«Атланти, Атлантійський океан, атлас, Лакедемон, Платон, аналогія, кілограм, колона, колонія, Лондон і т. ін.».

Але для того, щоб написати так ці слова, ми повинні знати, що це слова грецького походження, що їх запозичували давно з нем'яким «л», або що це слова давно запозичені з інших мов. Бо другий розділ § 54 каже таке:

В інших випадках новіші запозичення з західньо-европейських мов віддаємо м'яким «л».

Таким чином за правилом правопису чужих слів, згідно з настановою другою розділу § 54, замість слова: —

аероплан треба писати аероплян		
балада	«	баляда
баланс	«	балянс
бацила	«	бациля
булла	«	буля
галантерея	«	галянтерея
декламация	«	деклямація
капелла	«	капеля
клас	«	кляса
лабораторія	«	ляборатория
лава	«	лява
ландшафт	«	ляндшафт
лафет	«	ляфет
парламент	«	парлямент
план	«	плян
прокламація	«	проклямація
балон	«	бальон
блокада	«	бльокада
пломба	«	пльомба
флора	«	фльора
флот	«	фльота

і т. д.

Поперше, ми бачимо, що тут є слова далеко не новішого запозичення з західно-европейських мов. Як відомо, папи римські існують далеко раніше середини XIX сторіччя, «булли» почали видавати теж давненько і слово «булла» зайшло на Україну ще з часів панування Польщі. А це, як відомо, було теж раніше середини XIX сторіччя. Як бачимо, справа з «лаканням» і «ляканням» в українському правописі цілковито заплуталась. Можна «лякати» і до середини XIX сторіччя, можна «лякати» і після середини XIX сторіччя, можна «лякати» і в грецькій мові і в інших мовах. Поради тут будь-якої український правопис чужих слів не дає, а тільки шкідливо зводить писання слів із чужоземних мов на неправдиві, шкідливі шляхи, що відривають українську мову, термінологію від російської мови, термінології, забивають дітям голову і до неможливости утрудняють роботу викладачам, які дійсно сумлінно хотять дати дітям знання з української мови.

І, дійсно, кому потрібно оце «лякання»? Адже відомо всім, що український робітник та селянин говорить не «аероплян», а «аероплан». Відомо, що український робітник та селянин говорить не «плян», а «план», не «плятформа», а «платформа». Відомо, що український робітник та селянин говорить не «фльота», а «флот». Відомо, що український робітник та селянин говорить не «льозунг», а «лозунг».

Як бачимо, ці вправи з українським правописом зроблено для того, щоб одірвати визначення термінології чужоземних слів в українській мові від того визначення, що воно є в російській мові, і цим самим утруднити сприймання цієї термінології багатомільйонними масами трудящих.

Йдемо далі в § 55 читаємо:

Чуже «h» передаємо нашою «г», щодо чужого «g», то в новіших запозиченнях його треба передати через «г», у запозиченнях, засвоєних давніше, особливо з грецької мови, віддаємо нашим «г».

Таким чином, в кожному чужоземному слові, де треба писати українське «г», трудящий повинен знати, як це слово пишеться в оригіналі відповідної чужоземної мови, чи воно пишеться через «h», чи воно пишеться як «g». Друге, він повинен знати, що коли навіть в чужоземній мові пишеться слово через «g», то чи це слово є новіше запозичення, чи воно давно запозичене українською мовою і, нарешті, він повинен знати, чи ця літера «g» перейшла в слові з грецької мови, чи з якоїсь іншої мови. Таким чином, виходить, що в одних словах можна писати м'яке «г», в других словах потрібно тверде «ґ». Наприклад, через м'яке «г» можна писати: «Англія», «газ», «газета», «гамма», «Германія», «генерал», «геній», «географія», «граф», «Грузія» і т. інш., зате в інших словах можна писати тільки через тверде «ґ», наприклад: «ґарантія, ґвардія, ґлядіятор, ґумма, диріґент, інтеліґент, Чікаґо» і т. інш.

Зрозуміла річ, в українській мові звук «г» вимовляється двояко. Наприклад, не можна сказати «ганок», а треба казати тільки «ґанок» з твердим ґ. Але це не тому, що це слово заходило в тому чи іншому сторіччі до української мови, з тої чи іншої мови, а тому, що слово це так вживається в багатомільйонних українських масах. І все. Отже нічого забивати голову людям тим, коли яке слово зайшло і в залежности від цього повинно відбивати літеру «g», бо це буде надзвичайно великою перешкодою до засвоєння української мови. А *треба, очевидно, вимовляти твердо, або м'яко «г» в залежности від того, як слово зайшло з чужоземної мови в українську мову, як воно тут в широких багатомільйонних масах сприйнято, вимовляється.* А писати його можна одним знаком — «г».

Отже ми бачимо, що *оскільки мова йде про надзвичайно велику кількість слів і оскільки такий порядок правопису цих слів ставить бар'єр між українською і російською мовою, бо він змінює спільні для нас терміни, що зайшли з чужоземних мов, бо він утруднює процес засвоєння широкими масами україн-*

ського правопису,— потрібно правопис в певних частинах переглянути й змінити.

З'являється питання, як і звідки внесено такий пакт, таку течію в український правопис?

Це вніс т. М. Скрипник.

Ще в 1926 р. вийшло виданням Державного вид-ва України «Дві тактики» Леніна за головною редакцією М. Скрипника. Там же ми читаємо у вступній статті від редакції перекладу за підписом М. Скрипника таке:

«В кінці декілька пояснень щодо правопису. Як відомо, правопис української мови також ще не цілком удосконалений та вироблений. Правопис вироблений Комісією Академії Наук під головуванням академіка А. Кримського та затверджений в 1921 р. Наркомосом т. Гриньком перше всього не має і не мав обов'язкової сили. Навіть сам Наркомос не цілковито проводив його у своїх виданнях, зокрема підручниках. Академія Наук у нових виданнях правил правопису занадто змінила затверджені Наркомосом правила. Хоча так званий академічний правопис зробив велику працю для уніфікації українського правопису, однакож і зараз ще це завдання уніфікації правопису остаточно не вирішене. По моїй пропозиції комісія по Українізації при Раднаркомі УСРР постановила доручити Наркомосові скликати конференцію для вироблення правил українського правопису, які повинні бути остаточно затверджені в законодавчому порядкові, щоби надати їм обов'язуючу силу для всіх офіційних видань. *Тут приходиться уникати уклонів в двох напрямках, що мають місце при виданню українського правопису: стремління шляхом правопису відріжняти українську мову від польської або від російської мови, залежно від тої чи іншої орієнтації, яка є у тих чи інших представників нашої науково-суспільної думки.*

У цьому виданню за підставу мною, як головним редактором, прийнятий академічний правопис з деякими змінами, а саме:

1) У всіх чужоземних словах літеру "g" передано через "г".

2) Після літери "л" у всіх чужоземних словах ставиться м'ягка голосна.

3) З двох слів "програма" та "програм" взято слово програм, як більш вживане».

Таким чином, як бачимо, вже в 1926 р. перед М. Скрипником стало питання, що за допомогою українського правопису можна «відріжняти українську мову від польської або від російської мови. Залежно від тої чи іншої орієнтації, яка є у тих або

інших представників нашої науково-суспільної думки». Очевидно, т. М. Скрипник стояв і на тій «орієнтації», щоб відріжняти українську мову за допомогою українського правопису від російської мови. Бо тов. Скрипник, як бачимо, ще в 1926 р., редагуючи український переклад Леніна, ввів в український правопис «ґакання» і «лякання», а потім, ставши Наркомосом, ввів це «ґакання» і «лякання» в чужоземних словах, що увійшли в українську мову, 3-м розділом в український правопис.

Що саме з цієї орієнтації виходила правописна конференція, яка прийняла таке рішення під головуванням тов. Скрипника, видно хоч би з того, що в книжці «Культура українського слова» проф. Синявський в статті «Коротка історія українського правопису», згадуючи про те, як обговорювалося це «ґакання» і «лякання» на мовній конференції, пише так:

«Але питання ще ускладнювалося тим, що спинитися на першому для Наддністрянців значило визнати надто велику залежність нашої літературної мови від мови російської, що звичайно сприймає західньо-европейські слова з твердим "л". Виходило, західньо-европейські слова до нас ішли і *мають іти* тільки через російську мову, а не безпосередньо. Так само і для Наддніпрянців видавалося неймовірним переробляти споконвічні наші "ла", "ло"... в грецьких запозиченнях на "ля", "льо"..., бо в їх очах це значило безоглядно підлягати польщизні. Наслідком довгого грунтовного змагання з'явилося непевне і власне значною мірою відповідне до справи голосування: *22 учасники конференції стояло за "ля", "льо"... 20 за "ла", "ло"* і один утримався. Очевидно таку важку справу не можна було вважати вирішеною» [1].

Але, як бачимо, ця справа була вирішена і *вирішена саме по лінії відриву української мови від російської мови.* Український правопис, не зважаючи на те, що половина конференції була проти 3-го розділу його, було затверджено, згідно з тими позиціями, які в питаннях орієнтації українського правопису тов. Скрипник посідав у наведеній нами передмові до перекладу Леніна «Дві тактики» — ще в 1926 р.

24 червня 1931 р. відбулося засідання редакційного бюро Української Радянської Енциклопедії під головуванням т. М. Скрипника. Розглядалося спеціяльно лінгвістичні питання УРЕ. З протоколу цього засідання, опублікованого в бюлетені УРЕ № 2, що розійшовся в 2-х тисячах екз., ми бачимо, що там знову повстало питання про «ґакання» і «лякання» в чужоземних словах, що занесено в українську мову. Цебто там стояло

[1] «Культура українського слова», О. Синявський, с. 104, 105.

питання про те, як в українській радянській енциклопедії має бути запроваджено розділ українського правопису про правопис чужоземних слів. Ось що в ухвалі записано:

«Мовне оформлення української радянської енциклопедії має базуватися на твердих і ясних принципових засадах державного правопису української мови.

Ред. Бюро заздалегідь відхиляє всілякі пропозиції, що приводили б, принципово чи фактично, до перегляду основних засад державного українського правопису.

Ред. бюро визнає, що перед ним стоїть лише завдання — відповідно до потреб української радянської енциклопедії — далі розвивати і деталізувати державний український правопис, виходячи з його принципових настановлень».

Які ясні принципові засади українського державного правопису,— ми вже про це казали.

Проте, подивимось, як розшифровує ухвала ред. Бюро УРЕ розділ українського правопису про правопис чужоземних слів, що зайшли в українську мову. Читаємо ухвалу ред. Бюро далі:

«Визнати, що в чужомовних словах, зокрема тих, що приходять з західньо-европейських мов, фонеми "l" і "g" згідно з принциповими настановами державного українського правопису, як правило, треба віддавати "л" пом'якшеним (ль, ля, льо, лю) і "г" з винятком таких основних груп, твердо визначених державним українським правописом».

І далі йде перелік тих груп. Потім ухвала зазначає, що:

«Поза цими групами уживати "г" і "л" відповідно до чужомовних "l" і "g" лише в окремих небагатьох словах — здебільше старих запозиченнях, повний реєстр їх дасть майбутній державний правописний словник української мови».

Як бачимо, вже редбюро забилося в круг протиріч, бо ті правила, які записані в українському правописі щодо правопису чужоземних слів в українській мові, зовсім неясні, плутані й шкідливі. Редбюро обіцяє, що буде видано спеціяльного правописного словника української мови, де буде реєстр старих запозичених слів чужоземних в українську мову. Таким чином, коли б ми йшли по лінії виконання настанов українського правопису в цьому пакті, нам потрібно видати реєстр, де і як писати «г» і «л». Це було б щось подібне до тої старої таблиці в старому російському правописі дожовтневому, де було зазначено, де писати і де не писати «ять».

Які висновки з усього вищенаведеного треба зробити? Ці висновки такі:

1. На мовному фронті ми маємо проведену націоналістичними українськими елементами шкідницьку роботу.

2. Ця робота йшла по лінії відгороджування української мови від російської мови, відгороджування української мови від інтернаціональної наукової термінології, спрямовування української мови та термінології на буржуазно-націоналістичні шляхи.

3. В українському правописі, особливо 3-й розділ, це відгороджування української мови, термінології від російської мови продовжено вже в правописній формі та при запозиченні чужоземних слів.

4. Проти цієї роботи Наркомос України не вів будь-якої боротьби, а, навпаки, сприяв цьому.

5. Отже потрібно:

а) припинити негайно видання всіх словників,

б) переглянути словники і всю термінологію,

в) провести уніфікацію технічної термінології з тою термінологією, що є в Радянському союзі і вживана й на Україні,

г) переглянути кадри на мовному фронті і вигнати з цього фронту буржуазно-націоналістичні елементи,

д) переглянути український правопис,

є) змінити настанову щодо мовного оформлення УРЕ,

ж) видати спеціяльного документа, який би всі ці питання всебічно охопив і забезпечив цілковитий дальший розвиток української радянської культури на мовному фронті дійсно більшовицькими шляхами, так, як вчив нас Ленін, як цьому вчить нас тов. Сталін.

На протязі травня і червня Наркомос України розгорнув роботу у справі ліквідації націоналістичного засмічення мовного фронту України.

В питаннях термінології, граматики, українського правопису проведено роботу в напрямкові ліквідації всього шкідництва на мовному фронті.

В питаннях термінології — розпочато перегляд усіх словників з тим, щоб викинути з словникового матеріялу всі буржуазно-націоналістичні засмічення та провести певну уніфікацію науково-технічної термінології до тої, яка існує в нашому Радянському Союзі, зрозуміла для широких українських трудящих мас.

Вже проведено таку уніфікацію з хемічної, фізичної, математичної, географічної термінологій.

З словників викинуто шкідливий націоналістичний матеріял. Ліквідовано вигадані націоналістичними елементами штучні терміни.

В *граматиці* ліквідовано всі штучні, націоналістичні форми, які відтягали творення української мови назад на цілі століття. Роблячи це, націоналістичні елементи хотіли відтягти розвиток української мови від завдань соціялістичного будівництва.

В *українському правописі* в III розділі «правопису чужих слів» ліквідовано правило про вживання пом'якшеного «л», коли це не виникає з природи самої мови.

Для визначення двох звуків «г», що має українська мова, — визнано за потрібне залишити одну літеру «г».

Ліквідовано архаїчні форми та провінціялізми.

Ліквідовано паралельні форми. В «Український правопис» внесено виправлення, зміни по лінії усунення всіх штучних правил, які було спрямовано на те, щоб повернути розвиток української мови в бік польської буржуазної культури.

Крім того, потрібно цілковито змінити переважну більшість літературних ілюстрацій, бо в тому правописі, що його схвалив т. Скрипник, є низка літературних ілюстрацій націоналістично-куркульського гатунку.

Буржуазно-націоналістичні елементи ведуть шалену боротьбу проти розгорнутого наступу соціялізму. Це, як бачимо, особливо позначилося на мовному фронті.

Проти цієї роботи націоналістів не було розгорнуто дійсно більшовицької боротьби по лінії органів народньої освіти, в наукових установах.

Зараз під керівництвом ЦК КП(б)У, що його зміцнено ухвалою ЦК ВКП(б) від 24/I 1933 р., — розгортається велика робота на фронті боротьби за дійсно більшовицькі шляхи розвитку української радянської культури.

Ці завдання роботи на культурному фронті — з усією більшовицькою чіткістю, цілком правдиво поставив, підняв на велику принципову височінь тов. П. П. Постишев.

Ті викривлення національної політики, що останніми часами мали місце на Україні, — є наслідок відсутности класової пильности, відсутности нещадної боротьби.

Цю роботу треба розгорнути на всіх ділянках, нещадно б'ючи, викриваючи всілякі буржуазно-націоналістичні елементи, які подекуди ведуть свою ворожу роботу, прикриваючись партійними квитками.

Цю роботу потрібно вести нещадно, борючись проти російського та українського націоналізму.

Нашу роботу на мовному фронті українські націоналістичні елементи намагаються витлумачити як «нищення української культури». Ми нищимо не українську культуру, а українську буржуазну культуру.

Ми робимо це для того, щоб ще швидшими темпами розгортати будівництво української пролетарської культури.

Під геніяльним керівництвом тов. Сталіна ми в усіх ділянках соціялістичного будівництва досягли велетенських перемог. Під керівництвом тов. Сталіна, ми на фронті будівництва української пролетарської культури в нещадній боротьбі проти українських націоналістів — дійдемо всесвітніх історичних досягнень.

Для цього потрібна дійсно більшовицька пильність, дійсно більшовицька робота.

Більшовик України, 1933, № 7—8.— С. 42—56.

Михайло Орлов

ПРОТИ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ НАСТАНОВ У РОБОТІ УРЕ

(Бюлетені УРЕ № 1, 2, 3)

Ще на травень 1932 року намічалося видати перший том Української Радянської Енциклопедії. Після того термін виходу першого тому кілька разів відсувався. Остання постанова редбюра УРЕ говорить про жовтень 1933 року. Проте, всі дані говорять, що й на жовтень цього року ще не буде хоча б першого тому Української Радянської Енциклопедії.

Отже, два з половиною роки минуло, як розпочало роботу редбюро УРЕ, але за ввесь час воно спромоглося видати тільки три тоненькі «Бюлетені» про свою роботу. Перший — у квітні 1931 року, другий — у вересні 1931 року, третій — в січні 1932 року. А з того часу й бюлетенів немає. Витрачені сімсот тисяч карбованців не матеріялізувалися у відповідній продукції, а для бюлетенів це надто дорога річ.

На сторінках бюлетеня УРЕ часто-густо пропагувалися націоналістичні погляди — звісно, здебільшого, в завуальованій формі.

Найгостріше цей націоналізм випирає в статті Кленовича. «До методології плану УРЕ» в № 1 Бюлетеня. Він договорився до того, що «УРЕ буде першою українською (не лише радянською) енциклопедією» (стор. 10). Таке протиставлення українського — радянського являє собою яскравий зразок шовінізму. Бо один із брутальніших наклепів буржуазних націоналістів і

полягав у такому протиставленні. Сказати, що енциклопедія буде «не лише радянською», можна тільки перебуваючи в полоні націоналізму.

А що ця Кленовичева фраза не випадкова, свідчать інші його висловлювання в тій таки статті. Ось на сторінці 9-й читаємо:

«Радянські енциклопедії, що видаються в Москві, хоч праця над ними триває вже чимало років, також не дали відповідного досвіду... При тому, очевидно, ці енциклопедії ні в якому разі не вдоволяють під кутом зору спеціяльних завдань української енциклопедії».

Таке підкреслювання тут і буквально на кожному кроці відмінности й надзвичайної специфічности роботи над українською, «не лише радянською» енциклопедією йде в супроводі виразної орієнтації на «соборність» всіх українських земель і колоній. У цій же статті подибуємо, що:

«Україніка має охопити не лише матеріял УСРР, а також і матеріял *усіх українських земель*, що знаходяться під пануванням капіталу та матеріял української еміграції за океаном» (с. 10—12).

У бюлетені № 3 (ювілейному, виданому до 60 роковин з дня народження та 35 років революційної діяльности т. Скрипника) статті М. Наконечного маємо аналогічне висвітлення справи. Наприклад, там підкреслено, що правописна конференція будується

«за принципом *найповнішої репрезентації*, заступництва *всіх територій*, територіяльних груп, відламів українського працівного народу» (с. 11).

Відзначається також

«намагання *забезпечити* якнайширшу участь у розв'язанні правописних питань геть усіх українських теренів та навіть розкиданих по цілім світі колоній» (с. 10).

Отже, ясна й незаперечна ціль правописної конференції полягає в створенні

«єдиного правопису, однакового на всіх землях, де живуть трудящі українські маси» (с. 12).

Так само визначається провідна роля тов. Скрипника та найчільніша його участь

«в величезній колективній праці коло *вироблення сталих і єдиних*, спільних для всіх земель українських, ортографічно-граматичних норм українського язика» (с. 7).

Всім цим настирливо повторюваним твердженням дається теоретична база, зформульована в тій самій статті М. Нако-

нечного. На авторову думку, керівник цілої правописної роботи т. Скрипник увесь час виходив

«*з загальних настанов*, загальних поглядів своїх у питанні про *культурну одність* і культурне будівництво трудящих державно роз'єднаної нації, які, органічно випливаючи з усієї ленінської національної політики компартії, є водночас спрямованням і поглядами цілої комуністичної партії та радянської влади» (с. 9).

Проте, розшифровка поняття державно роз'єднаної нації в даному конкретному випадку має виразно націоналістичний характер. Справді, в постанові редбюра УРЕ під головуванням тов. Скрипника (Бюлетень № 2, с. 25) читаємо:

«Географічні назви цілої етнографічної території української (з винятком острівців нацменшостей), отже не тільки Української соціялістичної радянської республіки та суміжних з УСРР земель Російської соціялістичної радянської республіки з українською більшістю людности (південна Курщина, південна Вороніжчина, частина Донщини, Кубані й інш.), а й усієї Західньої України (Галичина, Лемківщина, Західня Волинь, Полісся, Підляшшя) — в межах сьогоднішньої Польщі, Закарпатської України — в межах сучасної Чехо-Словаччини, Північної Буковини, Хотинщини та інш.— у межах сучасної Румунії й окупованої нею Бесарабії — трактуємо в правописі як назви українські і застосовуємо до них правила державного українського правопису».

У простодушного читача після такої красномовної постанови серед інших не може не виникнути таке питання: а чому це суміжні з УСРР землі з українською більшістю людности віддано до РСФРР, вони ж бо і суміжні з УСРР, і з українською більшістю людности, оті перелічені області? Чи не таке питання й хотіли викликати, та ще ставлячи поряд із цим українські землі Польщі, Чехо-Словаччини, Румунії. І ніяк не врятовує справу, що редбюро під головуванням т. Скрипника трохи виправило ухвалу підготовчої наради, що відбулася під головуванням т. Річицького — першого заступника головного редактора УРЕ. Це виправлення полягало в заміні порядку переліку «суміжних» українських земель, бо в попередньому тексті виходило цілком неприпустиме співставлення. Там говорилось:

«... у межах сучасної Румунії й захопленої нею Бесарабії, як і географічні назви суміжних з УСРР земель Російської...» і т. д.

Проте й перестановка не змінила націоналістичного змісту цілої постанови. А втім редбюро й неспроможне було дати таку відсіч, воно не раз потурало націоналістичним тенденціям. Так,

наприклад, в ухвалі про мовне оформлення УРЕ воно записало, що:

«заздалегідь відхиляє всілякі пропозиції, що приводили б, принципово чи фактично, до перегляду основних засад державного українського правопису» (№ 2, с. 23).

Тільки перебуваючи в націоналістичному полоні, можна ухвалити таку категоричну резолюцію; це тепер особливо виявилося, коли деякі з засад правопису дали змогу націоналістичним елементам провадити дедалі гострішу лінію на «окремішність» від братніх народів СРСР.

А ось маємо ще такий приклад з статті М. Наконечного (підпис «М. Н-ий») у № 1 бюлетеня під назвою «Укладання номенклатурного реєстру». Тут до однієї купи звалені БСЭ і МСЭ з різними ворожими виданнями. Справді, ніяких хоч би коротких критичних зауважень про реакційні енциклопедичні, словникові й бібліографічні видання немає. Навпаки, автор, зважаючи на потребу доповнити загальний реєстр слів українською «в найширшім цього слова значенні, що її в потрібнім для нас обсязі не дає жодна з енциклопедій взагалі (в тому числі й українська "Українська книга", що виходить тепер у Львові)» (стор. 37), не знайшов навіть кількох «теплих слів», щоб як слід схарактеризувати фашистську Львівську енциклопедію, а тільки ставить її як українську, поряд з російськими БСЭ і МСЭ. Обмежитися висловом *українська* для Львівської «Книги знання» це значить свідомо стати на позиції запеклого націоналізму.

У Наконечного це річ не випадкова. В тій таки статті він так само «об'єктивно» повідомляє, що до словника на букву «А» серед інших потрапили 571 з Вуанівських «Матеріялів до словника діячів України», складених буквально в петлюрівському дусі. Буржуазний об'єктивізм, сполучений з націоналізмом, статті Наконечного залишився непомітним для редакції бюлетеня, яка, доречі, складалася спочатку з Геттлера, Біленького й Кленовича, а в № 3 — з Геттлера і Біленького. Чого чекати від редакції, до якої увіходили контрреволюціонер і шкідник Біленький та автор націоналістичної теорії «не лише радянської» енциклопедії Кленович.

Та що казати, коли й сам головний редактор УРЕ т. Скрипник у промові на засіданні редбюра УРЕ 4.XII.1930 року (див. Бюлетень № 1 «УРЕ — то наша пролетарська зброя») першими ж словами став на непевний шлях роздмухування націоналістичних тенденцій, почавши промову так:

«Це буде перша українська, перша велика і перша радянська енциклопедія» (с. 3).

Сказане просто не відповідає дійсності й тільки лає воду на націоналістичний млин. І що дивуватися, коли в передовій до бюлетеня № 1, захлинаючися від «патріотизму», редбюро за зв'язок із братніми народами СРСР і наголошувало, головним чином, «національні» особливості:

«УРЕ буде перша українська енциклопедія не тільки щодо мови й місця свого видання. Вона буде українська через те значення й питому вагу, що в ній мусить посісти українка» (ст. 2).

Хіба ці слова не можна з таким же правом віднести й до фашистської «Книги знання» у Львові? Ох, не випадково ця «Книга знання» фігурує у М. Наконечного, як згадано, нарівні з радянськими енциклопедіями.

Націоналістичні збочення редбюра відбилися на характері підготовки енциклопедії. Про «географічні» справи вже говорилося. Ще один тільки невеличкий, але дуже яскравий приклад. У № 3 «Бюлетеня» вміщено невеличку нотатку «Словник з географічних об'єктів» (стор. 16). Ось як визначаються ріки, що входять до словника УРЕ:

«Ріки по *укр. землях* (підкреслення моє.— *М. О.*) — від 100 км, в СРСР та в Европі — від 250 км, в решті світу від 500 км довжини».

Об'єднання всіх «українських земель» з одного боку, а СРСР з Европою з другого,— ось конкретний відбиток складання таки справді української «не лише радянської енциклопедії».

Крім «географічних» справ настанови редбюра відбилися дуже виразно в лінгвістиці.

Редбюро в передовій № 1 «Бюлетеня» поставило перед собою щодо лінгвістики надзвичайно відповідальне й важливе завдання:

«Перед цілим колективом працівників УРЕ, спеціялістів-лінгвістів насамперед, стоять надзвичайно важливі завдання — зробити УРЕ літературним документом могутнього впливу на розвиток мови української».

На жаль, не сказано тут, якого саме характеру має бути цей могутній вплив. І доводиться самому шукати відповідь в ухвалах редбюра в лінгвістичних справах. Отже, відповідь і знаходимо в уже згадуваній ухвалі редбюра «Лінгвістичні питання УРЕ» (див. Бюлетень № 2, стор. 23–28).

Відхиливши заздалегідь усякі пропозиції щодо перегляду державного правопису, редбюро свою знаменну ухвалу почало з проблем «гакання» й «лякання», розв'язавши їх, зрозуміло, в тому ж таки дусі замаскованого націоналізму, як це т. Скрипник провів у державному українському правописі. Під суто

вченим виглядом наукового обгрунтування, де вживати «г» і «л», а де «ґ» і «ль», перекручено буквально всю вимову трудящих УСРР на зовсім невластивий їм кшталт, як, наприклад: «паралякса, піґмент, піґмей, пластика, протоплязма, поліґамія, фаґоцит, сталяктит, сталяґміт, фльогістон, цикль» і т. ін.

Отже, виходить, що українські робітники й колгоспники повинні точно знати, які саме слова взяті з чужих мов, як вони пишуться там: з «g» чи з «h», давно вони запозичені, чи недавно. Зрозуміло, що така лінія редбюра розв'язувала руки націоналістичним елементам. Тим паче, що під прикриттям ученої «возні» навколо розташування літер вороги, насамперед, розташували свої сили й наробили чимало шкоди, про що так чітко сказав т. Постишев у своїй промові на червневому пленумі ЦК КП(б)У.

Надзвичайно симптоматично, проте, що редбюро не наважилося бути послідовним до кінця в своїй лінгвістичній настанові і зробило виняток для слова «енциклопедія», ухваливши писати з *л* непом'якшеним, хоч лінгвістична нарада при УРЕ цілком послідовно після слів «фльогістон», «цикль» написала в дужках «отже й енцикльопедія». З усього цього можна зробити один тільки висновок, що редбюро само начебто відчуло невірність своєї позиції, але, не виправляючи її, пішло шляхом паліятиву, зробивши виняток для одного слова.

Про прізвища та ймення систематично дбається, щоб якнайбільше писати в українській формі. Це основне, цьому підкоряються всі інші міркування. Отже, треба писати «Мордовець», а не «Мордовцев», бо «прізвища й імення українських діячів, що брали водночас участь у культурно-історичному житті російського чи польського народу, не дезукраїнізуємо».

Скажімо прямо, раніше згаданий термін із пропозиції тов. Річицького «дерусифікація» та тут уживаний «дезукраїнізація» надто подібні до формули «дезанексії», висунутої підчас імперіялістичної війни. Як під дезанексією ховалися імперіялістичні анексіоністичні прагнення, так і тут «учені міркування» про дезукраїнізацію та дерусифікацію є димова заслона для націоналізму в лінгвістиці. Тим паче, що далі редбюро знов таки ухвалило також писати в українській формі «імення росіян з походження, що були історичними діячами на українській території», так само «імення та прізвища російські і польські з часів спільного й культурного життя українського і польського чи російського народу».

Ми не збираємося тут відкривати лінгвістичну дискусію, не відкидаємо геть усі лінгвістичні пропозиції редбюра, але вва-

жаємо, що *висування на перше місце національного* якраз і треба кваліфікувати найменше як націоналістичне збочення.

Куди не кинеш оком на сторінки Бюлетеня, так і випирає звідти отой націоналістичний присмак. Ось, припустімо, в питанні про урахування досвіду БСЭ і МСЭ (і позитивного і негативного) теж бачимо якусь «окремішність», якусь обмежену задиркуватість.

Щоправда, в № 2 «Бюлетеня» маємо статтю А. Геттлера «Використаймо досвід БСЭ». Але т. Геттлер змушений визнати «порядком самокритики», що:

«Ми в своїй роботі в УРЕ недосить, правдивіше, занадто мало ще знайомились і з позитивним, і з негативним досвідом БСЭ» (стор. 9).

Після того т. Геттлер чимало написав про потребу й шляхи використання БСЭ». Але все це залишилося на папері. З тих побажань нічого не здійснено.

Стаття т. Геттлера нічим не змінила загального становища, бо в силі залишилися настанови передової 1-го «Бюлетеня», де свідомо БСЭ ігнорується. Навпаки, кілька разів підкреслюється завдання творити «оригінальну енциклопедію»; досвід БСЭ, власне, не передбачається використати (хоч і багато там негативного), а ввесь час намічена робота протиставляється завданням і практиці БСЭ.

Ось Кленович у кілька разів цитованій статті пише:

«Проте, деякий, хоч невеликий, досвід російських енциклопедій (БСЭ, МСЭ та інш.), а *головно їх окремі хиби та помилки* (підкреслення моє. *М. О.*) — дали редакції певні елементи, щоб розробити план УРЕ».

Красненька подяка за таке використання! Це ж таки неприпустимий підхід до найсерйознішої справи використання досвіду *радянської* енциклопедії.

Окремо треба відзначити велику методологічну помилку редбюра УРЕ при складанні плану роботи. Методологію плану УРЕ саме й виклав Кленович у тій таки статті. Ось його основна настанова, що її редбюро уперто, але невдало намагалося здійснити:

«Праця над складанням планів іде двома шляхами. Перший — *це розроблення тематичних словників* по окремих відділах. Кожний відділ редакції розподіляє призначену йому кількість матеріялу між окремими дисциплінами, що належать до цього відділу. В межах цього розподілу розроблюються тематичні словники для окремих дисциплін... Тематичний словник має дати *систему даної дисципліни* в певній кількості тем. Тому зрозуміло, що в складанні цього словника застосовується не за-

саду абетки, а засаду логічної побудови системи даної дисципліни...

Ясна річ, що диференціяцію можна вести без кінця, даючи щораз вужчі теми. Межею є кількість матеріялу, що призначається на дану дисципліну».

Хоч і довгу цитату наведено, проте це позбавило нас потреби своїми словами розповідати витівки Кленовича. Ось у цих тематичних словниках редбюро перші місяці й загрузло. Бо складачі словників провадили «диференціяцію без кінця», а час ішов, і статті готували за наспіх складеними абетковими номенклатурними словниками.

Кленович сам, очевидно, побачив, що надто вже далеко запланувався і почав бити відбій у статті «До плану перших томів УРЕ» (Бюлетень № 2).

«Застосування повнотою планової засади в складанні УРЕ вимагало б відсунути перехід до безпосереднього виготування перших томів на час закінчення цілого плану (див. «Бюлетень» № 1). Проте, не вважаючи на певні, безсумнівні переваги такого методу, Редакція УРЕ прийшла до висновку, що треба розпочати видавати перші томи, не чекаючи на виготування загального плану УРЕ».

Отже, хибна механістична позиція — не покинута, вона тільки тимчасово відсунута з причин, читачеві бюлетеня невідомих. По суті ж ця метафізично-механістична вимога — спочатку все до тонкощів скласти, а потім розпочати видання, — чималою мірою відбилася на затримці видання Української Радянської Енциклопедії. Хіба не жалюгідними виглядають псевдо-планові передбачення редбюра (див. Бюл. № 1, стор. 44), що 1931 року:

«на 1.VII — підвідділ словника складає номенклатурний реєстр на 1.VIII — редвідділи складають тематичні словники, 1.VIII — 1.IX — редвідділи звіряють тематичні словники з номенклатурним реєстром, 1.IX — 1.XII — плановий відділ складає загальний реєстр, 1.XII — 1.I.32 р. — головна редакція розглядає й затверджує словник».

Все це нагадує славетного генерала Пфуля з романа Л. Н. Толстого «Война и мир», який точно розрахував перед боєм на папері, де має бути кожна військова колона, але зробив це незалежно і всупереч фактичному станові речей. Тим то Наполеон розбив військо ще до того, як воно дісталося визначених на папері позицій. Редбюро УРЕ цілком перебувало на методологічних позиціях генерала Пфуля. Тим то живе життя розтрощило всі його витівки і спростувало механістичний і метафізичний проєкт.

Тематичних словників немає в належному вигляді на сьогодні. А деяких немає ні в якому вигляді.

Відзначимо, нарешті, ще деякі окремі недоречності, що свідчать про безвідповідальність і несерйозність в роботі редбюра УРЕ.

Ось тов. Скрипник в промові «УРЕ — то наша пролетарська зброя» заявляє:

«Доволі широке, *не менше половини* (підкреслення моє. *М. О.*) місце треба буде приділити питанням пізнання природи — природничим наукам».

Це — слова. А на ділі, за першим варіянтом — природничим наукам і техніці відводиться 27 %, за другим — 31 %. Якщо навіть сюди додати географію, то буде відповідно 38 % і 41,5 %. Отже, кінець-кінцем треба чітко сказати, як же розуміти стенографічні промови, чи як відповідальний документ, чи просто так собі.

Більшовик України, 1933, № 7—8.— С. 66—72.

РЕЗОЛЮЦІЇ КОМІСІЇ НКО В СПРАВІ ПЕРЕВІРКИ РОБОТИ НА МОВНОМУ ФРОНТІ

Резолюція Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті на доповідь тов. *Хвилі* «Націоналістична небезпека на мовному фронті й боротьба проти неї» (26 квітня 1933 р.)

Заслухавши доповідь тов. Хвилі про стан мовного фронту, *нарада констатує*:

І. Мовна ділянка ідеологічного фронту, як частина цілого процесу нацкультбудівництва, вимагає особливо більшовицької пильності, бо вірне спрямування шляху розвитку мови у великій мірі визначає вірний розвиток цілої української радянської культури, пролетарської, соціалістичної змістом, національної формою.

Завдяки ленінській національній політиці партії за роки революції українська радянська культура, як і культура всіх народів СРСР, бурхливо розвивалася, досягши нечуваного розквіту. Зокрема українська мова надзвичайно розвинулася, збагатилася і вдосконалилася, ставши могутнім знаряддям комуністичного виховання мас і залучення їх до активної участі в соцбудівництві.

II. На перешкоді величезному мовному будівництву, що його провадить партія, намагались і намагаються ставати контрреволюційні націоналістичні елементи. Процес СВУ в повній мірі виявив намагання класового ворога — контрреволюційних петлюрівських елементів запроваджувати шкідництво на цій саме ділянці ідеологічного фронту. Куркульсько-петлюрівська агентура в наукових інституціях намагалася спрямувати розвиток української літературної мови буржуазно-націоналістичним шляхом, з метою відірвати розвиток української культури від цілого розвитку соціалістичної культури братерських республік СРСР. Конкретно це виявилося:

А) **На теоретичній ділянці** — в націоналістичній теорії самобутності розвитку української мови, в пропаганді відриву її від загального процесу мовного будівництва в СРСР, а насамперед — відриву від мови російського пролетаріату; у відкиданні інтернаціональних термінів у мові, що прикривалося націоналістичною теорією «народності»;

Б) **На практиці** — в шкідництві, що запроваджувалося в загальних і термінологічних словниках (навмисне відкидання термінів та інших слів, тісно пов'язаних з процесами соцбудівництва і класової боротьби), відкидання загальновживаних і засвоєних масою термінів та заміною їх штучними новотворами з метою гальмування процесу соцкультзросту мас; в просякненні наукової та учбової літератури націоналістичними поглядами на мову та в пропаганді націоналізму через ілюстративний матеріал (добір націоналістичних, чорносотенних і релігійних прикладів у словниках і підручниках); у відкиданні спільних з російською мовою лексичних і синтаксичних засобів, особливо тих, що зумовлюються спільним характером соцбудівництва (відкидання новотворів пожовтневої доби, створення штучних синтаксичних відмінностей, культивування архаїчних форм тощо); у спрощуванні, вульгаризації і звужуванні мовних засобів з метою знизити культурний рівень мас.

III. Процес СВУ показав, яку велику небезпеку становить шкідницька робота куркульсько-петлюрівської агентури; уже після цього процесу СВУ НКО не подбав про посилення проводу мовним фронтом, не виявив більшовицької пильності в боротьбі з націоналістичними виявами на мовному фронті. Провід уже перебудованих після процесів СВУ мовознавчих інституцій, а також і робітники мовної ділянки в масі не зробили належних політичних висновків з виявлених на процесі СВУ фактів; не провадили систематичної боротьби проти націоналістичних спроб впливати на розвиток української літературної мови; керівництво київського Н.-д. інституту мовознавства по-

турало буржуазно-націоналістичним елементам в проведенні їх класово-ворожих настановлень, і це створило умови для дальшої шкідницької діяльності цих елементів.

Уже після процесу СВУ маємо такі факти, як видання термінологічного словника Шелудька та ін., таких праць, як «Нариси з української синтакси» Смеречинського та ряду підручників, що продовжували застосовувати націоналістичні, шкідницькі настановлення. Це свідчить про відсутність належної класової пильності на мовному фронті, про значну засміченість науково-дослідних інституцій та апарату практичної мовно-літературної роботи класово-ворожими націоналістичними елементами. Цілком правильно «Правда» і «Комуніст» викрили цю націоналістичну роботу на мовному фронті.

IV. Нарада вважає, що:

1. Треба розгорнути широку роботу щодо остаточного викриття і викорінення націоналістичних викривлень на мовній дільниці, а саме — скритикувати і вилучити шкідливу продукцію, мобілізувати широку пролетарську громадськість на боротьбу з націоналістичними виявами, як з місцевим націоналізмом — з куркульсько-петлюрівською агентурою, так і з великодержавницькими тенденціями здискредитувати саму ідею і практику нацкультбудівництва та досягнення в галузі українізації.
2. Переглянути словники і виправити в дальших виданнях припущені в них хиби, спрямувавши розвиток термінології відповідно до інтересів соціалістичного, господарського і культурного розвитку та інтернаціонального виховання мас.
3. Переглянути наукову і учбову підручникову літературу, викривши націоналістичні прояви, та надалі спрямувати висвітлення мовних питань з марксистсько-ленінських методологічних позицій.
4. В зв'язку з тим, що в державному українському правописі, зокрема в 3-ій частині його, є пункти, що їх застосування, як виявилося, дає політично шкідливі наслідки, скорегувати український правопис в частині правопису іншомовних слів в напрямку більшої конкретизації пунктів про вживання «ґ», «ль», «л» з метою забезпечити якнайлегше засвоєння правопису масами.
5. Посилити партійний провід роботою мовознавчих інститутів, переглянути плани науково-дослідної роботи, перебудувавши їх в напрямку максимального наближення тематики до практичних проблем (видання словників, наукової літератури для вишів і шкіл, дослідження мови

письменства і преси, поліпшення перекладів, підвищення кваліфікації редакторських кадрів, учителів) на базі глибокого опрацювання і усвідомлення їх в світлі марсистсько-ленінської методології; переглянути склад н.-д. інститутів, курсів українізаторів, перекладачів, літредакторів і іншого мовно-літературного персоналу видавництв та очистити його від націоналістичних класово-ворожих елементів; посилити політичне виховання мовних робітників; покласти край практиці відриву загальнополітичної редактури від мовної, запровадивши в принципі єдиноосібну авторську і редакторську відповідальність за єдність змісту і форми літературного твору.

Мовознавство, 1934, № 1.– С. 15–17;

Хвиля А. Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті.– Харків: Радянська школа, 1933.– С. 115–118.

Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології

1. Українська термінологія за роки існування диктатури пролетаріату має чималі досягнення. Власне кажучи, й говорити про українську термінологію як таку можна лише з часу існування радянської влади на Україні. Лише переможна пролетарська революція дала змогу розвиватися українській мові в усіх її ділянках, зокрема в термінологічній.

2. Буйному розвиткові української термінології сприяло ціле соціалістичне будівництво, зокрема реконструкція промисловості, колективізація сільського господарства, що поряд з ростом техніки покликало до життя цілий ряд нових, досі незнаних у мові, термінів.

3. Цей зріст української термінології відбувався і відбувається в умовах щонайгострішої класової боротьби в країні, що позначилася і на термінологічній ділянці цілої мовної галузі, як складової частини національно-культурного процесу на Україні.

4. Найхарактернішим з цього погляду є етап словникової діяльності кол. Інституту наукової мови в Києві, цього найактивнішого осередку СВУ. Цей Інститут за час свого існування видав 15 словників: математичний, словник зоологічної номенклатури, ботанічної номенклатури, загальнотехнічний, природничої термінології, електротехнічний, педагогічних і психологіч-

них термінів, технічної термінології (мануфактура), механічної термінології, ділової мови, мірництва, комунальної термінології, економічної термінології, будівельної, музичної термінології.

5. Методологія укладання цих словників відбиває ту політичну платформу, на якій стояв кол. Інститут наукової мови, бувши найактивнішим осередком СВУ. Ця методологія в своїй суті буржуазно-націоналістична. У застосуванні до української термінології ця методологія виглядає як лінія на цілковите відмежування української мови від інших мов, зокрема від російської, як лінія, спрямована на самобутність української мови, на безоглядне пересаджування на сучасний нам мовний грунт термінів доби феодалізму на Україні тощо.

6. Практично ця методологія продиктувала силу термінологічних спотворень на українському мовному грунті, що, як мовне шкідництво, йшло такими лініями:

А. Ліквідація загальновживаних в УСРР, а то й у всьому Союзі, принятих у науковій, технічній і загальній українській літературі і виробничій практиці термінів та слів термінологічного значення з заміною їх на:

1) спеціально вигадані штучні «українські відповідники» — новотвори, напр.: «петит» — «дрібень»; «курсив» — «письмівка»; «фотометр» — «світломір»; «сифон» — «духовик»; «сектор» — «витинок»; «сегмент» — «утинок»; «екскаватор» — «копалка»; «тютюнова фабрика» — «тютюнарня»; «кінофабрика» — «кінарня»;
2) на витягнений з архіву лексичний мотлох, невідомий (або майже невідомий) живій українській мові, напр., «виробня» замість «завод», «фабрика», «виробневий» замість «заводський», «фабричний» та ін.;
3) на провінціалізми, народно-хуторянські локалізми та слова, витворені в процесі спеціальним методом веденого збирання відповідного матеріалу (викликання старих бабів та дідів із статечного і обов'язково неписьменного селянства на словотворчі проби) та ін., напр., «мутра» замість «гайка», «спиж» замість «бронза», «крутень» замість «шкив», «сучка» замість «буй», «чав» замість «прес»; «сторч» замість «перпендикуляр», «банька» або «пухирець» замість «електрична лампа».

Б. Викорчовування т. зв. «русизмів», а справді звичайних чисто українських слів, тільки гомонімічних з російськими, спільних в українському язику з російським, або й запозичених з російської мови, але віддавна масово уживаних на українському грунті: пожар (у словниках тільки «пожежа»), кочерга (у словниках тільки «коцюба»), кочегар (у словниках тільки

«паливничий», «паровичник»), кочегарня, кочегарка («паровичня»), приспособляти (тільки «пристосовувати»), прикладати (тільки «застосовувати»), прикладний (тільки «застосовний»), курити (тільки «палити»), кустар (тільки «домороб») та ін.

В. Ігнорування невід'ємних елементів з сучасної пролетарської радянської лексики, що відбивають творчі процеси, які розгортаються в країні будованого соціалізму, напр.: абревіатур і таких (далеко не вузько-фахових) термінів, як «блюмінг» тощо.

7. Найнебезпечніше тут у цій справі те, що ця націоналістична термінологія широко розлилася на Україні, пролізши до книжки, літератури, преси тощо, не зазнаючи щоразу гострої відсічі тощо.

8. Навіть після розгрому СВУ, а відтак і того осередку, де квітнула націоналістична термінологічна робота — колишнього Інституту наукової мови — вплив і діяння словників з ворожою ідеологією ще не знешкоджені. Більше того, уже після 1930 року вийшов ряд словників (виробничої термінології, транспортовий тощо), де таксамо маємо чимало націоналістичної термінології.

9. У цілому вся дотеперішня словникова продукція, як кол. Інституту наукової мови (термінологічні словники), колишньої Комісії Словника живої мови при ВУАН (Російсько-укр. загальномовний словник), кол. Комісії Історичного словника (Історичний словник), так почасти навіть і Інституту мовознавства свідчить про несумісне з поглядами пролетаріату методологічне настановлення деяких наукових робітників, в основі своїй буржуазно-націоналістичне, що виявляється в штучному вигадуванні спеціально для словників слів нацдемівського типу, тенденційному підбиранні українських слів і цитатного матеріалу, де відбивається ідеологія ворожих радянській країні класів, а також у тлумаченні слів. Наслідки такого методологічного настановлення часто позначаються яскравим націоналізмом, назадництвом і тенденцією штучно відмежувати українську мову від російської, отже таким спрямованням що йде різко проти інтересів пролетарської революції й соціалістичного будівництва в країні Рад і переходять у шкідництво.

10. Як наслідок такого націоналістичного методологічного настановлення треба розглядати й факт викриття в Інституті мовознавства рік тому в процесі укладання IV тому РУС-а ряду методологічних збочень (що виправлені тепер і далі виправляються), які виявилися у штучному вигадуванні нацдемівського типу слів, у недосить критичному підході до термінологічних словників, у підбиранні політично шкідливого цитатного мате-

ріалу. Це сталося тому, що Інститут мовознавства недостатньо боровся з буржуазним націоналізмом, не виявив потрібної класової пильності, не добачив нової прихованої тактики класового ворога, що проліз до Інституту у формі націоналістичної методологічної спадщини колишнього Інституту наукової мови та в особі деяких теперішніх і колишніх наукових робітників Інституту (Курило, Шелудька, Трохименка, Драй-Хмари).

11. Тепер, у момент загострення класової боротьби, момент, коли куркульсько-петлюрівські елементи, відчуваючи свою неминучу загибель, відживили акцію і на ідеологічній ділянці, словники з такою, як вище подано, термінологією, становлять в руках класового ворога войовниче знаряддя боротьби з соціалістичним будівництвом на мовному фронті.

12. Щоб вибити з рук класового ворога цю зброю, щоб знешкодити в корені її націоналістичний вплив, щоб вигнати націоналістичну термінологію з ужитку в пресі, книжці тощо, мовна нарада при НКО УСРР вважає за потрібне в ділянці словниковій українського мовознавства здійснити таке:

а) Розгорнути за участю широкої радянської громадськості гостру критику всіх словників, виданих колишнім Інститутом української наукової мови та пізніше Інститутом мовознавства.

б) Негайно переглянути всю словникову продукцію, що друкується (словники: метеорологічної термінології, лісової, фізичної, театральної, пірогенетики, кераміки й скла, зоологічної, шкіри), що виготовлена до друку й здана до видавництва УРЕ (соціально-економічної термінології, органічної хімії, ветеринарно-зоотехнічної, фізичної географії), що опрацьовуються в Інституті мовознавства (медичної термінології, неорганічної хімії, рос.-укр. і укр.-рос. технічний, англо-український технічний, німецько-український технічний, військовий, харчовий, поліграфічний, цукровий, англо-український загальномовний, французько-український загальномовний, польсько-український загальномовний, РУС — IV том, Історичний — том II, вип. 1, з погляду повної і цілковитої ліквідації націоналістичної ідеології в термінології.

в) Доручити Інститутові мовознавства негайно виділити склад комісій і організувати досконалий, з погляду ідеологічного насамперед, перегляд словників і термінології, встановивши черговість перегляду словникової продукції відповідно до термінів і завдань виготовлення стабільного підручника для школи. Про склад комісій і ті словники,

що вони (ці комісії) мають переглянути, негайно повідомити НКО.

г) Матеріали критики й перегляду опублікувати.

д) Дальші шляхи розвитку української термінології й цілої словникової діяльності треба цілком побудувати на основі марксоленінської методології, на основі ленінської національної політики.

е) Треба категорично засудити дотеперішню практику укладання словників за принципом навмисного вигадування слів нацдемівського типу для словника, тоді як терміни інтернаціональні, широко відомі масам, і загалом терміни, поширені в ужиткові трудящих, в літературі тощо *викидали*.

ж) Кожний термін має бути спрямований на полегшення трудящим засвоювати як елементи, так і вищі ступені знань даної галузі науки.

з) Термін має буги відповідний до загальної мовної політики радянської влади.

13. Праця над словником типу російсько-українського повинна базуватися на правильних методологічних засадах, отже й мусить бути спрямована на послуги соціалістичному будівництву й зміцненню братерських зв'язків трудящих. Зокрема в цій праці треба керуватися такими принципами:

а) в українській частині словника не подавати ніяких штучних, вигаданих, націоналістичного типу слів, надто критично використовуючи під цим поглядом словникову спадщину й категорично відкидаючи всіляку нацдемівщину;

б) добирати українську лексику під поглядом потреби її для культ- і соцбудівництва, отже відкидаючи зайві архаїзми, провінціалізми;

в) у перекладі слів і фразеології не вносити штучної відмежованості української мови від російської, подаючи відповідники обох мов лише ті, що становлять сталий мовний елемент у них;

г) у жодному разі штучно й тенденційно не обминати спільних для обох мов елементів (слів), зокрема й слів інтернаціонального походження;

д) якнайбільше використовувати цитатний ілюстративний матеріал з радянського письменства й взагалі не подавати цитат, де відбивається ворожа пролетаріатові психоідеологія.

14. Цілком відкидаючи штучне вигадництво слів і термінів буржуазно-націоналістичного типу, *мовна нарада вважає*, що

дальший розвиток і творення української термінології мають бути побудовані на мовному матеріалі пролетарських і колгоспних мас. Виходячи з цього погляду, нарада не заперечує проти подавання в окремих випадках новотворів, передусім у технічній термінології, але ці новотвори можуть бути подані лише на основі мови пролетаріату й колгоспного селянства, вони можуть бути подавані лише тоді, коли українська мова не знає потрібного відповідника, поширеного в масах трудящих, інтернаціонального типу.

15. Зважаючи на те, що попередня праця збирання лексичного матеріалу в колишньому Інституті наукової мови була сперта на сітку кореспондентів, що в основі своїй складалася з куркульських елементів, які подекуди лишилися й досі, зважаючи на те, що кадри мовознавців-словникарів засмічені людьми з буржуазно-націоналістичною ідеологією, переглянути персональний склад працівників згаданих ділянок українського мовознавства, вигнати з мовної дільниці ворожі нам елементи і водночас вжити відповідних заходів до організації й готування пролетарських кадрів словникарів і кореспондентів-лексикографів.

16. Зважаючи на велику вагу для науки взагалі й зокрема для укладання практичних термінологічних словників повного словника української мови, звернути увагу НКО, Інституту мовознавства на потребу зробити відповідні заходи для організації праці коло збирання матеріалів для повного академічного словника української мови та опрацьовання його й належного спланування цієї праці під контролем широких кіл радянських наукових робітників і радянської громадськості.

Мовознавство, 1934, № 1.— С. 17—21;

Хвиля А. Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті.— Харків: Радянська школа, 1933.— С. 119—124.

Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній

В галузі граматики, фразеології й стилістики шкідницька націоналістична робота полягала в організації через теоретичну науково-лінгвістичну думку й мовну практику (методичну, підручникову, редакційно-стилістичну) ворожого пролетаріатові спрямування розвитку укр. літературної мови.

1. Система цієї шкідницької теорії й практики грунтом і вихідними пунктами мала такі засади:

2. Орієнтація на мовний стан і мовні особливості старого передреволюційного села (за зразок і канон бралося мову фольклорних записів в основі з минулого століття. Роботи Є. Тимченка, О. Курило, М. Гладкого, С. Смеречинського, М. Сулими та ін.).

3. Ігнорування й заперечення історично зумовлених шляхів розвитку укр. літературної письмової мови; тенденційне не критичне й антидіалектичне використовування спадщини (за виключний непорушний зразок для наслідування бралося зразки старих літературних джерел; іноді навіть перекручувалося й тенденційно фальсифікувалося дані про мовний стан досліджуваних джерел).

4. Навмисна дискредитація післяжовтневої доби розвитку укр. літ. мови, доби нечуваного поширення сфер чинності укр. літ. мови та якісного її піднесення (мову революційних пролетарських письменників, публіцистів, політичних діячів проголошувалося непоправною, зіпсованою «чужими» впливами тощо; ганьбилося й мову нашої преси, згори заперечувалося її ролю в процесі творення літературної мови, як масового поширювача язикового стандарту, оскільки шкідницькі елементи не в силі були зробити більшовицьку пресу плацдармом для поширення своєї, ворожої пролетаріатові мовної практики).

5. Свідоме відштовхування від наявних уже між кількома мовами спільних структурно-граматичних моментів, зокрема повсякчасне відштовхування від спільностей українсько-російських (зчаста й ширших міжмовних спільностей, а надто спільних фразеологічно-лексичних елементів вироблених в різних національних мовах пролетаріатом в його інтернаціональній боротьбі за соціалізм).

6. Відштовхуючися від пролетарських шляхів розвитку укр. літ. мови, ігноруючи й поборюючи все позитивне для цих шляхів, нацдемівські мовники, як теоретики-дослідники, так і практики, широко запроваджували й пропагували натомість свої власні граматичні, фразеологічні, стилістичні вигадки, видавали це власне робливо за «закони» укр. мови, намагалися підносити й прищеплювати різні забобонні вигадки й свої вподобання, як непорушні канони.

Конкретно до цих націоналістичних рецептів належать наприклад:

1. Усування оруд. відмінка дієвої особи при формах на *-но -то* при пасивних присудках і атрибутах. Тип: «це зроблено мною», «затверджено з'їздом», «затверджений з'їздом».

2. Натомість висування, як поширеної норми, конструкції від + род. в. Тип: «звільнена від Рад Україна», замість «звільнена Радами».

3. Усування конструкції з род. присвійним (лист сільського вчителя) й безоглядне заступання її конструкцією з присвійним прикметником: тип: «герцогове Гізове слово», «з листа вчителевого сільського» і т. д.

4. Усування орудн. присудкового. Тип: «він є (був) ковалем», і безоглядне заступання його іншими конструкціями, особливо з «за».

5. Усування конструкції з віддієсл. іменник. на *-ння, -ття* в позиції родового в., залежного від другого іменника. Тип: «спосіб збирання матеріалів». Застосування натомість невиправданого сучасною мовною практикою інфінітива замість нормального іменника. Тип: «машина шити».

6. Безоглядні рецептурні перепони найменшим можливостям творення прикметникових форм типу дієприкметників активних, неминучих в деяких випадках стилістично-перекладницької практики (напр. існуючий, пануючий, меншовикуючий).

7. Ступенювання прикметників лише за типом — іший, най...іший і усування типу — більш, найбільш+1 ступ.: усування прислівникових форм ступ. прикметників у присудку.

8. Керування при ступ. прикметниках з усуванням родового в. і надуживанням конструкції з «за» (стіна вища за п'ять метрів, перш за все).

9. Безоглядне усування пасивних конструкцій, зокрема типу: «книжка друкується».

10. Усування природних конструкцій з «по» й надуживання орудн. відмінка. Тип: «дебати суттю доповіді (зам. по суті) закінчилися». Також: «розподіл групами» замість нормальн. *розподіл по групах*.

11. Безоглядне усування нормальних в укр. мові порівняльних конструкцій типу: чим... тим, чим... то, (о) скільки... (о) стільки.

12. Надуживання сполучника «та» в невластивій йому функції: «туди та сюди», «виходити та входити забороняється», «день та ніч не був».

Треба оголосити непримиренно жорстоку боротьбу цьому шовіністичному намулові й рішуче викорінювати, як ворожу мовній політиці пролетаріату, теоретичну продукцію й мовну практику українських контрреволюційних, націдемівських елементів, які в порядкові своєї шкідницької діяльності створювали й настійливо пропагували протягом років свою власну

систему граматичних норм, з метою відтягати розвиток укр. літ. мови з шляхів пролетарського її розвитку.

Одночасно слід вважати за небезпеку спроби компрометації укр. літ. мови з боку великодержавницьких, націоналістичних елементів, що намагалися, намагаються й намагатимуться протиставити свої реакційні теорії про укр. мову, як діалект, наріччя великоруської мови, буйному розвиткові літературної мови пролетарської України.

Ці елементи намагатимуться подекуди й заходи, спрямовані на очищення укр. літ. мови від нацдемівського шовіністичного намулу, використати для своєї мети. Намагатимуться товмачити їх, як заходи до «русифікації» укр. літ. мови. Треба рішуче вдарити й по цих класово-ворожих пролетаріатові спробах, що збігаються з практикою українських контрреволюційних шовіністичних елементів в галузі творення літ. мови, маючи один спільний намір — затруднити процес творення пролетарської культури на Україні і тим вбити клин між трудящими масами України й Росії.

Спрямування розвитку укр. літ. мови у згоді з мовною політикою пролетаріату мусить базуватися в галузі граматики, фразеології, стилістики на таких засадах:

1. Граматичне оформлення мови (синтаксична структура, фразеологія) як і всі сторони функціонування мови в країні пролетарської диктатури й будованого соціалізму мусить бути скероване в класових інтересах пролетаріату, відповідати історичній місії пролетаріату в створенні нової соціалістичної культури.

2. Граматичне оформлення має базуватися на грунті сучасного стану укр. літературної мови, покликаної обслуговувати потреби розгорнутого соціалістичного будівництва й стати засобом творення укр. пролетарської культури — соціалістичної змістом.

3. У зв'язку з цим граматичне оформлення укр. літ. мови повинно базуватися на мовній практиці широких багатомільйонних трудящих мас України; в цій роботі слід широко використовувати мовні цінності української радянської літератури, як також критично використовувати попередню мовну спадщину, непримиренно поборюючи ворожий пролетаріатові намул нацдемівських теорій та найменших проявів цих останніх у мовній практиці.

4. Отже, матеріалом для конструювання граматичних норм укр. літ. мови мають бути насамперед масово-поширені язикові прикмети сучасної укр. мови на території УСРР в усіх її виявах (мова пролетарських і революційних письменників, мова по-

літичних вождів, преси, наукової літератури, жива розмовна мова міського й сільського пролетаріату, як також критично використовувана мовна спадщина).

5. В галузі мовно-теоретичної дослідницької роботи для відповідної мовної політики пролетаріату, нормалізації літературної мови слід неухильно базуватися на таких методологічних засадах:

а) дослідження провадити єдино-правильною [так у тексті.— *В. К.*] діалектично-матеріалістичним методом, всебічно вивчаючи мовні факти й джерела, відкидаючи, як антидіалектичний, суб'єктивно-ідеалістичний прийом тенденційного добору джерел і довільної інтерпретації їх (практика націдемівських шкідників);

б) досліди граматичних явищ мусять бути спрямовані на виявлення й пізнання специфіки мовних фактів у всій різноманітності їх функціонування, отже і на доцільне (з погляду мовної політики пролетаріату) використаная їх.

Хвиля А. Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті.— Харків: Радянська школа, 1933.— С. 125–129.

ХРОНІКА НДІМ* 1933–1934 рр.

Відділ української літературної мови

Націоналістичне шкідництво і перекручення в галузі українського мовознавства виявилося в усіх ділянках мови — в термінології, синтаксі, правописі тощо. Інститут мовознавства у другій половині минулого року широким фронтом став до знешкодження націоналістичної продукції в галузі термінології і викриття націоналістичних тверджень і концепцій в інших ділянках українського мовознавства.

При перегляді словникової продукції виявилось велике націоналістичне шкідництво в питаннях словотвору української мови.

Відділ літературної мови, в контакті з Словниковим відділом віддав багато уваги на дослідження питань словотвору, питань суфіксології української мови, пов'язуючи цю роботу з безпосереднім переглядом і знешкодженням попередньої словникової продукції.

* Науково-дослідчий інститут мовознавства.— *В. К.*

Протягом другої половини 1933 р. відділ розглянув понад 15 питань українського словотвору, з приводу яких були прочитані доповіді робітниками інституту. З цих доповідей найголовніші такі:

1) Прикметники з суфіксами *-овий, -ний* (Сабалдир Гр.).

Доповідь з'ясовує, що в термінологічних словниках, а так само і в пресі, часто маємо безпідставне, всупереч живій мові трудящих, поширення прикметників з суфіксом *-овий*, замість суфікса *-ний* (предметовий, позакласовий, машиновий, високовольтовий, мільйоновий і т. д.— замість: предметний, позакласний, машинний, мільйонний...). Крім того, в деяких термінологічних словниках навіть подається в словах з суфіксом *-овий* тенденційно наголос на о (-о́вий); напр., у Техн. ел. маємо: атраментóвий, карболóвий, касторóвий, каолінóвий, кашмірóвий, лямпóвий і т. д.

Таким штучним протаскуванням прикметників на *-овий* (при наявності прикметників на *-ний*) і наголосом на о, -о́вий, націоналістичні елементи намагалися в словниковій роботі провести шкідливу тенденцію — відривати українську літературну мову від мови працюючих, орієнтувати її в напрямку до полонізації.

2) Іменники жін. роду на *-ка, -ча* із значенням процесу.

Проти вживання іменників жін. роду на *-ка, -ча* із значенням процесу була як теорія, що називала їх «невластивими українській мові» («Уваги» О. Курило), так і практика (найрізніші нові словники — термінологічні і живомовні, шкільні підручники тощо). Тимчасом факти української мови — сучасної, пожовтневої, а таксамо і мови дожовтневої — показують, що українська мова має слова на *-ка* і *-ча* із значенням дії, процесу. Це потверджує сучасна мова (розробка, поставка, очистка і т. д.) і матеріал давніший,— напр., у словнику Б. Грінченка вид. 1906 р., де маємо посилка (= посылание); перебірка (= переборка, сортировка); підсипка (= подсыпание); передача, віддача і т. п. Отже боротьба проти слів на *-ка, -ча* жін. роду з значенням процесу становить собою фальшування української мови і націоналістичне відкидання тих явищ її, що фактично є в ній і були.

3) Іменники чол. роду з суфіксами *-щик, -чик* (Горецький П.).

Так само, як безпідставно заперечувались в українській мові іменники жін. роду на *-ка, -ча* із значенням процесу — заперечувались у ній як ніби «невластиві», як ніби «русизми» і

іменники чол. роду з суфіксами *-щик, -чик.* Здійснюючи націоналістичні приписи «теоретиків», обминали ці слова упорядники словників, шкільні підручники тощо. Звертаючись, проте, до мовних матеріалів, ми знаходимо в українській мові слова з суфіксами *-щик, -чик*: маємо їх у словнику Б. Грінченка (лямщик, засольщик, змінчик, доказчик і ін.); в рос.-укр. словнику Уманця (отдатчик, підводчик, майданщик, рознощик, мурівщик тощо), а таксамо і в сучасній мові — в мові літературній (підводчик, збірщик, покажчик) і в живій мові трудящих (постановщик, барабанщик, зціпщик, пильщик тощо). Отже заперечення і заборона слів з суфіксами *-щик, -чик* (коли такі слова існують у мові) було продиктоване націоналістичним відмежуванням української мови від російської і становить перекручення існуючих фактів української мови.

4) Іншомовні слова на *-иза, -іза, -еза* (Кириченко І.).

Такі слова (грецького і латинського походження) в галицькому словнику Кузелі подані і в чол. і в жін. роді. У живій українській сучасній мові такі слова вживані в чол. роді (гіпноз, анабіоз, наркоз, аналіз, синтез...). Але в термінологічних словниках (а за ними і в наукових працях) маємо ці слова у формі жін. роду: гіпноза, анабіоза і т. д. Намагання прищепити таким словам жін. рід суперечить живій мові і отже націоналістичне, шкідливе.

5) Слова з префіксами *обез-* і *зне-* (Горецький П.).

Націоналістичне перекручення фактів української мови, намагання знищити в ній схожі з російською мовою явища виявилось і в цьому пункті — в питанні про префікси *обез-* і *зне-*. Як відомо, в українській мові є чимало слів (особливо дієслів) з складними префіксами *зне-* (знешкодити, знесилити, знеславити і т. ін.), з префіксом *обез-* (іноді *збез-*) (обезголовити, обезчестити, обезлюдіти, обеззубіти тощо — приклади з словника Грінченка). Префікс *зне-* дуже близький до *обез-*, але не завжди він рівнозначний з ним, так само, як і не завжди він є відповідний до російського префікса *обез-* (обеззброїти — але не «знезброїти», обезголовити — але не «знеголовити» і т. ін.).

Але деякі словники, опрацьовані за націоналістичними настановами, або обминають префікс *обез-*, або роблять префікс *зне-* майже монопольним для подавання відповідників до російських дієслів з префіксом *обез-* (*обес-*). Напр., в III т. Рос.-укр. словника (1927 р.) на рос. «обезглавить» не дано обезголовити (є в сл. Грінченка і загальновживане), а дано стинати голову; на «обесчестить» дано збезчестити та інші (але не дано обезчестити, що є в сл. Грінченка).

А словник Загально-технічний (1928 р.) з націоналістичною метою відповідно до російських слів з префіксом *обез-* дав українські слова виключно з префіксом *зне-*: *обезвоживать* — зневоднювати; *обессеривать* — знесірчувати і т. ін. У Медичному словнику (1931 р.) відповідно до російського слова «обезволить» дано українське зневолити, що означає «зробити невільним», а не «зробити безвільним»! (до речі — такі слова, як «зневоднювати», «знесірчувати» та ін., які ми маємо у великому числі в сл. Загально-технічному, вигадані, а не взяті з живої мови).

Отже обминання в українській мові слів з префіксом *обез-* [відповідно до рос. *обез-* (*обес-*)], коли такі слова існують у мові, є націоналістичне шкідництво. Звичайно, що це не виключає існування в українській мові слів з префіксом *зне-* (знеосібка, знешкодити тощо) або з іншими суфіксами, які семантично відповідають російським словам з префіксом *обез-* (напр., забезпечити — *обеспечить*).

6) Іменники дієслівного походження на *-ування, -ювання* (О. Ізюмов).

Питання про *-ування, -ювання* забрало три засідання і викликало гарячі суперечки двох течій: перша — за форми на *-ування* у значенні процесу і *-ювання* у значенні субстанціональному (наслідок, річ, час, місце) і друга — проти форм на *-ювання*.

Друга група доводила, що форми на *-ювання* стали культивуватися тільки з 1928 р. і за джерело собі мали український правопис 1928 р. («малювання = дія і мальовання = малюнки — тільки з таким значенням», с. 25). Фактично ж цього розрізнення жива мова не знала і не знає, і форма з *-ювання* залежить лише від наголосу, а не зв'язана з різним значенням, через що в сучасній мові маємо на кожнім кроці змішування форм з *-ування* і *-ювання*: підчас опрацьовання; закінчив опрацьовання; витрати на доустаткування залізниці; перші асигнування включаються в бюджет, покидають Лондон з розчаруванням і т. ін. (приклади з «Комуніста» 1933 р.). Інші матеріали, як словник Грінченка, теж не дають підстав розрізняти *-ування* = процес і *-ювання* = наслідок: напр., малювання в словнику Грінченка означає і дію і малюнки, а риштування означає: 1) «леса» і 2) «постройка лесов».

В наслідок обговорення питання ухвалена резолюція: Вважати основними формами літературної мови дієслівні іменники (від дієслів на *-увати*) на означення дії і наслідку на *-ування*. З іменників на *-ювання* із значенням наслідку залишаються

тільки ті, які в теперішній практиці набули широкого вжитку (напр., риштування, угруповання, спростування).

7) Відповідники до російських прикметників з *складниками -подобный, -образный, -видный* (Ярошенко В.— Сабалдир Г.).

Дуже важливе і складне питання про українські відповідники (особливо в термінології) до російських слів із складниками *-подобный, -образный* і *-видный*. В термінологічних словниках майже завжди відповідно до російських слів із цими складниками подаються українські прикметники з суфіксами *-уватий* (*-юватий*), або *-астий* (*-ястий*), *-истий*. Тільки в деяких випадках, де суфікс *-уватий* (чи інший) ніяк не може бути, дається відповідно до російських слів з *-подобный* (*-образный, -видный*) український прикметник з *-подібний*: напр., у словнику Загально-технічному: *М-образный* — М-подібний; *Z-образный* — Z-подібний тощо.

Але суфіксами *-уватий, -астий* можуть творитися прикметники з подвійним значенням — значенням рясноти і подібності (дугуватий — подібний до дуги; кущуватий — кустистый); отже прикметники з цими суфіксами навіть у зв'язному тексті можуть дати різне розуміння і тому вони незручні, особливо в термінології.

Слова з складником *-подібний*, обминалися в словниках, очевидно, не без певної націоналістичної тенденції відмежуватися від схожості з російською мовою і культивувати «своє одмітне».

Відділ ухвалив не обминати в українській мові слів із складником *-подібний*, дослідивши глибше питання про слова з *-подібний* і *-видний* в новій українській літературній мові, ліквідувати надмірне поширення суфікса *-уватий*, залишивши його як основний відповідник до російського суфікса *-оватый*.

8) Прикметники з суфіксами *-аль, -оз* (Ліперовська Н.).

Доповідь з'ясовує, що в мовній практиці (особливо словниковій) у багатьох випадках можна помітити шкідливе обминання іншомовних прикметників з суфіксами *-аль(ний), -оз(ний)* і заміну прикметників з цими суфіксами штучно утвореними «українськими» прикметниками без цих суфіксів («пірамідний» або «пірамідовий» зам. пірамідальний, «артерійний» зам. артеріальний, «тифовий» зам. тифозний тощо).

Така лінія — обминання прикметників з суфіксами *-альний, -озний* і заміна їх навмисно утвореними прикметниками без цих суфіксів — спрямована на шкідливий націоналістичний відрив літературної української мови і української термінології

від живої української мови трудящих, а таксамо від мов інших народів Союзу, і мови російської зокрема.

9) Прикметники від іменників жін. роду на *-ка* (Горецький П.).

Шодо іменників жін. роду на *-ка* з попереднім приголосним (як «барка», «байка» і т. д.), то висловлювався погляд (у М. Гладкого), що прикметники від таких слів ні в якому разі не можуть творитися суфіксом *-ний*, тобто не можуть мати закінчення *-очний*, а творяться лише суфіксом *-овий*. Цей погляд здійснювався і в практичній праці, зокрема в словниках, які обминали прикметники на *-очний*, як слова з «неукраїнським наростком».

Тимчасом факти мови говорять: від іменників жін. роду на *-ка* з попереднім приголосним найчастіше маємо прикметники на *-овий* (спілка — спілковий, довідка — довідковий, річка — річковий...), рідко на *-аний* (копійка — копійчаний), але іноді маємо й прикметники на *-ний*. Доводи на це дає і сучасна мова, і матеріал давнішої мови, як напр.: баночний цех («Комуніст»), стрілочний пост та ін.; у словнику Грінченка маємо: зірочний (від «зірка»), карнавочний, копіяшний, люлешний (за нашим правописом треба: копієчний, люлечний); у словнику Уманця: барочний (від «барка»), ятошний (= яточний — від «ятка»), чарочний та ін.

Отже погляд, що суфікс *-очний* (у прикметниках від іменників жін. роду на *-ка*) є «неукраїнський», і практика штучного, всупереч фактам живої української мови, обминання прикметників із суфіксом *-очний* становлять по суті націоналістичне перекручення української мови.

Маючи в українській мові переважно творення прикметників від іменників на *-ка* суфіксом *-овий* і рідше *-ний*, треба зазначити, що іноді маємо від того самого слова прикметники з обома суфіксами: напр., чарка — чарочний і чарковий; голка — голочний і голковий; посадка — посадочний і посадковий та ін.

10) Іншомовні дієслова з префіксом *з-* і без нього (Горецький П.).

В термінологічних словниках (а за ними часто і в наукових виданнях) відповідно до російських дієслів іншомовного походження даються в українській частині дієслова двох видів — доконаного і недоконаного (з префіксом *з-*); напр.: «мобилизовать» — мобілізувати, змобілізувати, «организовать» — організувати, зорганізувати. Цим додаванням форм з префіксом *з-* до дієслів непрефіксованих на визначення доконаного виду дається думка, ніби в українській мові безпрефіксові форми мають лише значення недоконаного виду і що значення доконаного виду в українській мові може передати тільки форма з префік-

сом *з-*. Такою здебільшого стала словникова практика і навіть спрямована на це теорія (див. «Бюлетень УРЕ», № 1, с. 35).

Доповідь доводить хибність цього погляду і практики: в українській мові в дієсловах іншомовного походження може з'явитися для визначення доконаного виду префікс *з-* (мобілізувати — змобілізувати; редагувати і зредагувати), як це є часом і в російській мові (конструировать — сконструировать), але це не означає, що дієслова іншомовні без префікса *з-* мають лише значення недоконаного виду: вони зберігають двовидове значення. Тому безоглядне подавання (в словниках) відповідно до російських іншомовних безпрефіксових дієслів двох українських — безпрефіксового і з префіксом *з-* (для доконаного виду) безпідставне, механістичне і по суті тенденційно викривляє факти мови.

11) Іменники на *-івник* і прикметники на *-івний* (Якимів).

Доповідь на тему про іменники з суфіксом *-івник* показує, що в термінологічній роботі (а таксамо і в теорії — напр. «Бюлетень УРЕ», № 1, с. 36) пропагуються іменники з цим суфіксом — часто навіть супроти популярніших іменників на *-альник* та інших, як маємо це в указаному «Бюлетені УРЕ» (напр.: шліфівник, штампівник, зам.— шліфувальник, штампувальник, лямпівник, зам.— ламповик тощо).

Аналогічне явище маємо з прикметниками на *-івний*. І тут словникова практика дуже часто дає штучно утворені прикметники на *-івний*, замість прикметників на *-увальний* (напр., «шліфівний» зам. шліфувальний; «паківний» зам. пакувальний, «шеретівний» зам. шеретувальний); крім того, прикметники на *-івний* у багатьох словниках стали штучно вживатися для обминання дієприкметникових форм на *-учий, -ачий* (відповідно до російських прикметників активних тепер. часу). Треба боротися з обома явищами — штучним культивуванням прикметників з суфіксом *-івник* супроти існуючих прикметників з іншими суфіксами *(-альник, -ик* тощо), а таксамо з штучним утворенням прикметників з суфіксом *-івний* (замість *-увальний* та ін.). Зокрема прикметники на *-івний* ні в якому разі не можуть бути відповідниками до російських дієприкметників активних тепер. часу на *-щий*.

Крім доповідей на вказані вище питання, були ще розглянуті: 1) прикметники з суфіксами *-астий, -истий* (скелястий — скелистий); 2) слова з складниками *багато-, много-*; 3) складені слова з *верхньо-, нижньо-* і *горішньо-, долішньо-*, з *товсто-, грубо-* тощо.

Крім розгляду словотворчих питань (розв'язання їх у великій мірі сприяло правильному розв'язанню питань термінології і знешкодження словників), відділ розглядав новий правопис 1934 р. (до його надрукування) і дала [так у тексті.— *В. К.*] на нього 86 зауважень (цей розгляд забрав чотири засідання).

Таксамо відділ розглядав і дав свої зауваження до ухваленої НКО географічної, математичної і фізичної термінології для стабільних підручників (два засідання).

Відділ протягом 1934 р. мав 34 засідання.

За перший квартал 1934 р. у відділі української літературної мови прочитані доповіді:

1. Націоналістичне шкідництво в синтаксі української літературної мови (тт. Горецький П. і Кириченко І.).

2. Націоналістичне шкідництво в українському правописі (тт. Губаржевський І. і Лоюк).

3. Про укладання Академічного Словника української мови (т. Синявський О.).

4. Рецензія на «Курс української мови для Педвишів» (рукопис) О. Синявського (бригада з тт. Бабака В., Василевського Ст., Горецького П., Грищенка І., Сабалдиря Гр.).

5. Мова українських перекладів творів Леніна (т. Рудницький Є.).

Відділ мови і мислення

Відділ мови і мислення утворено з початку 1934 р. як нову наукову одиницю в складі Інституту мовознавства. Праця відділу спрямовується на піднесення рівня науково-теоретичної роботи Інституту мовознавства, на нещадне викорінення буржуазно-націоналістичних концепцій в теорії і в практиці мовознавства, зокрема наслідків націоналістичного шкідництва на українському мовному фронті. В основу науково-дослідної роботи в галузі мовознавства відділ ставить методологію марксизму ленінізму [так у тексті.— *В. К.*], детальне вивчення висловлень Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна про мову й мислення. Спрямовуючи мовознавчі дослідження також на якнайбільше використання і застосування на конкретному мовному матеріалі досягнень нового вчення про мову акад. М. Я. Марра, відділ ставить своїм завданням вивчення проблем мови й мислення в нерозривному зв'язку з історією суспільних форм та форм матеріального виробництва. На своїх наукових засіданнях відділ заслухав такі доповіді:

1. Ленін і Сталін про мову й мислення (Грищенко І. Я.).

2. Палеонтологічний аналіз язика (аналітична транскрипція) (Сугак М. М.).

3. Фонематична структура язика і семантика (Сугак М. М.).

Протягом 1934 р., крім тем, що їх виконують наукові робітники Інституту мовознавства, заплановано ряд тем, які опрацьовуються для відділу мови й мислення науковими робітниками Інституту язика і мислення Академії Наук СРСР, а саме:

1. Проблема класифікації мов в світлі нового вчення про мову (акад. І. Мєщанінов).

2. Мова й мислення родового суспільства (акад. І. Мєщанінов).

3. Боротьба за історизм в ділянці українського і російського мовознавства (наук. роб. О. М. Безкровний).

4. Питання абревіатур і процес їх створення (т. Зборовський).

Словниковий відділ

Словниковий відділ Інституту мовознавства впродовж другої половини 1933 р., виконуючи ухвали мовної комісії НКО, працював над переглядом цілого ряду термінологічних словників. За цей час переглянено такі словники: практичний виробничий, загально-технічний, практичний медичний, біологічний, ботанічний, фізичний, три математичних, сільськогосподарський, ділової мови, електротехнічний, силові станції, керамічний. Надзвичайна складність цієї роботи у зв'язку з величезним засміченням словників націоналістичною термінологією, потреба погодити термінологію в усіх словниках, щоб ліквідувати розбіжності, забезпечити єдину методологію, не дозволила Інститутові зразу здати до друку всю виготовлену продукцію. Тому тепер у друкові лише виправлення до словників: медичного, трьох математичних, ботанічного, біологічного, фізичного, практичного виробничого, загально-технічного. Усі інші мають бути здані до друку найближчим часом.

Переглядаючи словники, Інститут налагодив в основному контакт з Харківським інститутом мовознавства і деякими видавництвами («Радшкола», Медвидав).

З 1934 р. словниковий відділ став до опрацювання ряду термінологічних і загальномовних словників. Протягом 1934 р. Інститут мав здати до друку такі словники*:

---

* З перелічених словників не вийшов друком жоден Лише 1936 року «Держмедвидавом» видано «Словник медичної термінології» І. М Кириченка Наступний термінологічний словник вийшов друком 1959 року. — *В. К.*

1)	Російсько-український загальномовний словник, т. IV (від Р до Я)	100 арк.
2)	Правописний словник	100 арк.
3)	Англо-український загальномовний	50 арк.
4)	Французько-український загальномовний	50 арк.
5)	Німецько-український загальномовний	50 арк.
6)	Практичний медичний	15 арк.
7)	Фізичної географії	115 арк.
8)	Зоологічної термінології	30 арк.
9)	Лісової термінології	15 арк.
10)	Ветеринарно-зоотехнічної термінології	25 арк.

Виробничий план відділу чималий. І він безумовно буде виконаний. Для того є всі умови. Колектив наукових робітників, переглядаючи словники, борючись з націоналізмом в термінології, значно ідеологічно виріс. А це є основна передумова успішного виконання нашого плану, основна передумова для того, щоб дати дійсно радянські українські словники нашому культурному фронтові, щоб остаточно добити націоналізм в українському мовознавстві і зокрема в термінології.

Лексичне бюро

Доручаючи кореспондентам записувати на місцях ті чи ті назви, слова, шкідники мовознавчого фронту намагалися спрямувати увагу кореспондента переважно на вишукування и подавання архаїчних елементів лексики, таких слів, що їх у мові робітника, колгоспника не було.

Якщо націоналістичне, шкідницьке керівництво й не підказувало іноді просто своєму кореспондентові запис старого, вже відмерлого слова, то часто просто пропонувало записати від осіб, які не знали, не бачили й не чули про певну річ, виробничий процес, назву цієї речі, процесу.

Це призводило до того, що до речей практики соціалістичного будівництва прикладали замість тих назв, що фактично існували в мові робітника, колгоспника, якісь вигадані чи знову таки старі, що існували на позначення не знарядь, процесів реконструйованого соціалістичного виробництва, а знарядь, робіт попередньої примітивної практики. Спеціально добирали шкідники й людей, від яких записували слова (куркулів, куркуленків, попів, ворожі пролетаріатові елементи з «решток»).

Відповідно до цих настанов «наукової» (?) роботи комплектували й склад кореспондентів лексичного бюра Інституту української наукової мови.

Попереднє керівництво Інституту мовознавства, як відомо, продовжувало реалізацію ганебної націоналістичної традиції ІУНМ. Це було основною причиною того, що справа лексичного досліду в НДІМ за попереднього керівництва була в прориві.

На 19.X.1933 р. 76 кореспондентів лексичного бюра НДІМ зовсім не мали анкет, 15 кореспондентів не мали засвідчених анкет.

Борючись з місцевим націоналізмом — головною небезпекою тепер на Україні — та з великодержавництвом у науковій роботі над словом, Інститут мовознавства ВУАН нині спирається на досвід справжньої, а не фальсифікованої мови (різних жанрів) українського пролетаря, колгоспника, трудової інтелігенції.

Лексичне бюро НДІМ, кардинально змінюючи на основі вказівок науки Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна засади лексичного досліду, вважало за свій перший обов'язок налагодити роботу з кореспондентом, пильно перевіряючи соціально-політичне обличчя кореспондента, очистити мережу дописувачів від усяких націоналістів, класововорожих елементів (Кузьомських та ін.).

Документальну перевірку кореспондентів та вивчання кореспондента в процесі роботи лексичне бюро запровадило в щоденну практику, вживаючи заходів на активізацію праці цінних кореспондентів, залучення нових кореспондентських кадрів з лав трудящих.

Загальна кількість кореспондентів лексичного бюра НДІМ на 28.IV.1934 р.— 201, з них комсомольців, партійців — 68, юних піонерів — 9.

Усі кореспонденти, що з ними лексичне бюро провадить листування, мають засвідчені анкети.

Актив дописувачів лексичного бюра (з загальної кількості — 201) — 94. Діставши ганебну спадщину — невпорядковану й необроблену науково картотеку, лексичне бюро, виділивши матеріали, здобуті вже в наслідок праці лексичного бюра після реорганізації, виконавши відповідну роботу, має заабетковану картотеку, придатну для використовування в науковій праці.

Прагнучи забезпечити єдність теорії й практики в світлі постанов XVII партз'їзду, лексичне бюро, як складова частина словникового відділу НДІМ, провадить працю відповідно до вимог плану відділу на 1934 р.

Інститут мовознавства виготовив до друку І том половецькомовних документів Київського центрального архіву давніх

актів, що за них бралося Московське археологічне т-во ще у 1894 р. (див. прот. «Восточной комиссии» № 44, «Древности восточные», т. 11, в. 1, М. 1896, с. 124) і про які згадував французький турколог Ж. Дені на засіданні паризького «Societe Asiatique» в червні 1921 р. (див. «Journal Asiatique», 1921, juillet — sept., p. 1 — 5).

До цього тому входять судові акти Кам'янець-Подільської колонії тюркомовних вірмен, що датовані серединою XVI ст. До транскрибованих текстів додається переклад, необхідні коментарі й фонетичний та морфологічний нарис мови у порівнянні з мовою «Cod. Cumamcus'a» і сучасними живими тюркськими мовами.

Мовознавство, 1934, № 2.— С. 139—145

Степан Василевський

ДОБИТИ ВОРОГА

На жаль, у нас і досі нема добрих праць, які б показали, довели численними прикладами, як Маркс, Енгельс, Ленін, Сталін шанують слово, як високо вони підносять і розвивають культуру слова, слова не взагалі, а слова партійного, класового, щоразу доводячи тим самим, яку колосальну зброю в класовій боротьбі становить слово, мова. Читаючи й вивчаючи Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна, ми захоплюємося їхнім словом, їхньою мовою, ми бачимо кожного разу, яку непереможну класову силу становить їхня мова, ми бачимо, що тут кожне слово продумане, поставлене на свою позицію не випадково, а цілком свідомо, кожному слову тут надана певна функція, воно, слово, покликане тут говорити не про будьщо, а обороняти, обстоювати певний партійний, більшовицький погляд, покликане стати агітатором, пропагандистом, учителем.

І коли говорити про марксоленінську методологію в мовознавстві, то, безумовно, насамперед треба говорити про глибоке, найдетальніше вивчення не лише висловлювань класиків марксизму-ленінізму про мову, мовознавство, мислення, а й про вивчення, дослідження всього мовного скарбу в працях класиків марксизму-ленінізму.

Часто, трактуючи питання про культуру слова, дослідники посилаються на окремих представників художнього слова. Ніяк не заперечуємо того, що в художній літературі маємо

чимало прекрасних зразків нашої класової культури слова. Але нема ні в якому художньому творі кращих зразків нашої класової партійної культури слова, як в працях класиків марксизму-ленінізму.

Нема ні в якому художньому творі таких класичних зразків більшовицької пильності в мові, як у творах класиків марксизму. Саме в працях Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна більшовицька пильність в слові не є якась «річ у собі», а виявлена в найконкретнішій, найвойовничішій дійовості.

У наших мовознавчих працях протягом останнього п'ятиліття можна натрапити на чимало місць, коли той чи інший автор присягається марксизмом-ленінізмом, цитує навіть окремі думки з творів класиків марксизму, чимало декларує про потребу побудови марксоленінського мовознавства. Але деклараціями справа в більшості й обмежується. Конкретно, по більшовицькому радянські мовознавці на мовному фронті України досі працювали мало.

Це зрештою й спричинилося до того, що класовий ворог — націоналісти, петлюрівці, агенти фашизму використали так зручний для них момент, використали обставини втрати класової більшовицької пильності на мовному українському терені і рушили свої ворожі сили на цю ділянку нашого ідеологічного фронту.

Це вони — агенти української буржуазії, з одного боку, з провокаційною метою створювали дискусії про те, наукова, чи не наукова словникова робота, першорядна чи другорядна, а з другого — посиленим темпом випускали наскрізь націоналістичну словникову продукцію. Це вони — агенти української буржуазії — з провокаційною метою створювали дискусії про граматичні категорії, а самі тимчасом сотнями тисяч випускали націоналістичні підручники. Це вони — агенти української буржуазії — величезними томами своїх «праць» доводили, що мовознавець є анатом, який лише пізнає мовний процес в його розвиткові, але ніяк на нього не впливає, бо, мовляв, яке він має право накидати мові свої індивідуальні смаки, уподобання. Це вони — агенти української буржуазії — всіляко намагалися довести, мобілізуючи для цього весь арсенал своєї ворожої зброї, що мова, зокрема українська, не є класова категорія. Це вони — агенти української буржуазії — усякий новий факт української мови таврували знаком «русизм» і таким чином уперто працювали над тим, щоб скувати розвиток української мови, щоб спрямувати його біг на капіталістичний шлях, щоб створити бар'єр між мовою українською і мовами братніх республік, зокрема мовою російською.

Роками творилася мерзенна робота. І те слово, що про нього поет-трибун гнаних і голодних покріпачених трудящих мас України — Шевченко сказав: «Возвеличу малих отих рабів німих! Я на сторожі коло них поставлю слово», — те слово, яке в поета було могутньою зброєю в його боротьбі за визволення покріпачених, експлуатованих, знедолених в його боротьбі з царатом, яке лунало в поета войовничим закликом до боротьби, яке голосно на цілу Україну, на ввесь світ закликало «малих отих рабів німих» рвати кайдани, ворожою, злою кров'ю кропити волю, — те слово жовто-блакитна наволоч, агентура фашизму спотворила, спробувала перетворити на свою класову зброю, вістря якої спрямоване на український пролетаріат, на колгоспне селянство.

Українська мова зазнавала не раз утисків і переслідувань. Роки найлютішої царської реакції на Україні в першу чергу позначилися на українському слові. Цензура, поліція, царська наука — все ставилося на ноги для того, щоб остаточно знищити навіть коріння української мови. Відомий наказ 1876 року, який говорив, що

«Государь император в 18/30 день минувшего мая высочайше повелеть соизволил:

1) Не допускать ввоза в пределы империи, без особого на то разрешения Гласного управления по делам печати, каких бы то ни было книг и брошур, издаваемых за границей на малорусском наречии;

2) печатание и издание в империи оригинальных произведений и переводов на том же наречии воспретить, за исключением лишь: а) исторических документов и памятников и б) произведений изящной словесности, но с тем, чтобы при напечатании исторических памятников безусловно удерживалось правописание памятников, в произведениях же изящной словесности не было допускаемо никаких отступлений от общепринятого русского правописания и чтобы разрешение на печатание произведений изящной словесности давалось не иначе, как по рассмотрении рукописей в Главном управлении по делам печати;

3) воспретить также разные сценические представления и чтения на малорусском наречии, а равно и печатание на таковом же текстов к музыкальным нотам».

— прекрасна ілюстрація до того, як царат боявся розвитку української мови, як люто розправлявся він з українським словом, які тортури ставив він на шляху його розвитку. З другого

боку, докладали рук і представники української буржуазії до того, щоб увібгати живий процес розвитку мови в сонні й тихі береги Росі, кулішівського хутора, в коло інтересів основ'янської перекупки.

Пролетаріат і трудящі маси України, керовані комуністичною партією, в спілці з пролетаріатом і трудящими масами усієї кол. Росії, рушили на штурм фортець капіталізму. Перемігши в цій довгій, упертій, кривавій боротьбі, трудящі маси стали до творчого мирного будівництва на всіх ділянках свого буття і свідомості, маючи безмежні, досі небачені в історії людства, перспективи для своєї творчої роботи. Це особливо стосується України, колишньої царської колонії, для якої Жовтень приніс повне соціальне, економічне й національне визволення, дав всі можливості для всебічного розвитку.

Жовтень, визволивши Україну спід колоніального гніту, дав усі можливості для національно-культурного розвитку її, зокрема для української мови, що віками була на нелегальному стані, віками була гнана, переслідувана.

Ми маємо всі підстави сказати, що саме з часів Жовтня починається й розвиток на Україні науки про мову — українського мовознавства, саме з часів Жовтня українська мова дістала право зватися мовою, а не «наречием».

Нам можуть заперечити і вказати, що давно, давно, ще в XVI столітті, ми маємо факти наукового вивчення української мови, зокрема спроби лексикографічні. Можуть назвати нам Лаврентія Зізанія Тустановського і його книжку, видану у Відні 1596 р. «Наука ку читаню, и розуменю писма словенского, ту тыж о святой Тройци, и о въчловечении Господни», Памву Беринду й його «Лексикон словенороссний и имен Тлъкование...», виданий в Києві 1627 року, Павловського й його «Грамматику малороссийского наречия» з «Кратким малороссийским словарем» (1818 р.), чимало авторів інших і їхні лексикографічні збірники чи словники і нарешті самого Б. Грінченка і його словник.

Так, ми ніяк не відкидаємо певної історичної цінності цього матеріалу. Але попри все це, то були все таки аматорські спроби окремих представників, зокрема буржуазної чи дрібнобуржуазної інтелігенції на Україні, перейняті буржуазно-народницькими ідеалами, ідеалами сільського багатія, куркуля. Це не були Шевченки. Ні. Слово вони не розуміли й не цінували так, як його цінував, використовував поет покріпачених злидарів. Вони не боролися за це слово і цим словом так, як боровся Шевченко. Їхня боротьба не виходила за межі інтересів і бажань інтелігента-ліберала.

За яскравий приклад такої ліберально-буржуазної боротьби може правити хоч би Антонович.

«Есть ли малорусская речь — язык, наречие, говор или диалект, не беремся судить,— это вопрос спорный, и назначение ранга, к которому следует отнести эту речь, охотно предоставляем филологам-специалистам по славяноведению» [1],— каже Антонович.

Отже — «спорный вопрос», що таке є українська мова. Буржуа, «общеросс» Антонович ухиляється від визначення «ранга» української мови і «охотно» віддає цю справу філологам. Побачимо, як філологи говорять про це. Відомий буржуазний український філолог К. Михальчук у статті «До питання про українську літературну мову» полемізує з чорносотенним «Киевлянином» на цю ж таки тему — що таке є українська мова, чи то є якась «річ у собі», чи то є конкретна реальна дійсність. Позиції «Киевлянина» досить відомі в цьому питанні,— це позиції російського імперіалізму, позиції колоніального придушення України. К. Михальчук наводить у статті чимало яскравих незаперечних фактів і часами майстерно, разюче б'є свого противника. Але попри це все він далі за межі буржуазного ліберала не виходить. Супроти Антоновича він прогресивніший хібащо тим, що визначає «ранг» української мови і домагається для неї, благає... автономії.

«Дозволимо собі заявити категорично, що й місцевий краєвий патріотизм і культурний націоналізм українців аж ніяк не заваджає їх щирому бажанню бути цілком лояльними. Думати на них, ніби вони мають зазначені вузько націоналістичні прагнення, можна тільки через якесь непорозуміння» [2].

Або:

«Подруге, щодо політичної благонадійності українців, то, залишаючи осторонь ті супроти неї огріхи (що від них не вільні й росіяни в Росії і німці в Австрії), взагалі не можна заперечувати того загальновідомого факта, що відколи впала польська держава й одночасно розв'язано політичну долю українського плем'я, і український народ і його національна інтеліґенція не тільки в Росії, а й в Австрії не давали жадних істотних приводів, щоб сумніватися в їх щирому бажанні бути цілком лояльними й відданими інтересам тих держав, до яких їм судилося увійти (нагадаймо випадок, коли українська інтеліґенція могла заявити себе більш або менш самостійно цією стороною, а саме її поведінка підчас польських заколотів на Правобережжі в 1869 р. й адреса з цього приводу київської української молоді, складена з її

[1] *В. Антонович*, Твори, т. I, с. 279.

[2] «Укр. діялектол. збір.», кн. II, с. 36.

власної ініціативи). І отака вірність своїм державам завсіди була тим живіша й глибша, чим з більшою довірою та увагою ставилися були ці держави до їх природного й цілком законного почуття прихильності до всього свого рідного, заповіданого від батьків та дідів» [1].

Ідеологія «вірних тирольців Сходу» в межах Російської імперії стопроцентна в оцих Михальчукових рядках. Зберегти для власного замилування одну-другу тисячу «запашних» слів — така програма боротьби української буржуазії в мовознавстві. А між тим скільки крику про «народ» український, про його мову, скільки балаканини облудної, ніби про боротьбу за розвиток української культури, мови. Впродовж цілих віків під таким огидним прапором ошуканства, обдурювання українська буржуазія в спілці з буржуазією російською, польською, єврейською творила своє мерзенне діло — шалену експлуатацію трудящих мас. І свої ліберальні гасла, зокрема в мовознавстві, вона висувала лише тільки в інтересах своєї конкурентної боротьби: лише в інтересах своєї власної кишені, відвертаючи увагу експлуатованих мас від їх справжніх соціальних класових інтересів і боротьби. Коли представники російського царату в науці, як, наприклад, Флоринський, виконуючи замовлення російського імперіалізму, за всяку ціну намагалася філологічно, етнографічно й антропологічно підперти «единую, неделимую», то українські буржуазні мовознавці й письменники не йшли далі сантиментальних благань і, висловлюючи свою вірнопідданість тронові, в найкращому разі просили... автономії для українського слова, пісні, прикриваючи щоразу свою убогу потріпану природу й безсилля «народницькими» гаслами.

Після Жовтневої революції, як і в дні її, українська буржуазія активно виступала весь час проти диктатури пролетаріату. Ця активна політична контрреволюційна акція української буржуазії також активно відбилася і на теоретичній ділянці, зокрема в мовознавстві. Українська буржуазія спрямовувала всі свої сили на те, щоб реставрувати капіталізм на Україні. Ці контрреволюційні політичні плани української буржуазії широко відбилися на мовній ділянці.

Виразним представником цієї контрреволюційної програми української буржуазії в українському мовознавстві є безумовно Курило, автор «Уваг до сучасної української літературної мови». Ми маємо всі підстави так говорити, бо врешті саме «Уваги» довгий час були найавторитетніші в мовних питаннях, саме в «Увагах» сконденсовано найбільше націоналістичної

[1] «Укр. діялектол. збір.».— С. 38, 39.

зарази, саме «Уваги» заподіяли чи не найбільше шкоди, що й тепер ще дається взнаки, саме «Уваги» були продовженням отої буржуазно-націоналістичної ошуканської програми під заялозеним, спаскудженим «народницьким» прапорцем.

Побіжний огляд усього того, що зібрано в «Увагах», переконує з усією категоричністю в тому, що це згусток ідеології українського націоналізму. Починаючи від «Вступного слова», де кожна літера буквально агітує за націоналізм на зразок того, що:

«Але коли сучасна українська літературна мова, здебільшого наукова, заховуючи тільки свої фонетичні, морфологічні та лексичні (переважно) особливості, усіма іншими сторонами відбігає свого природного джерела — народної підстави, де є інші психічні асоціації, і набігає чужої собі тропи, що нею йде російська літературна мова, то вона стає в такій мірі неприродна й штучна, що перестає бути українською мовою» —

і кінчаючи найменшими, найпростішими прикладами, — усе в «Увагах» спрямоване на те, щоб звернути шляхи розвитку української мови на націоналістичну основу. «Уваги» претендують на те, щоб на підставі аналізу цілого ряду мовних фактів — фонологічних, морфологічних, лексичних, синтаксичних — проказати шляхи розвитку української літературної мови. Завдання чималої політичної ваги, чималої відповідальності, завдання державної ваги. Адже хто буде заперечувати величезне політичне значення того, як має висловлювати свої думки український трудящий, як має говорити з мільйонними масами наша преса, як має йти комуністичне виховання в школі. Хто нарешті зможе будьяк заперечити, що це є справа партійна. Можуть бути різні шляхи розвитку літературної мови і ці шляхи передусім залежать від того, в чиїх руках держава, а відтак і преса, школа, як органи партійного впливу, партійного виховання. Курило, сумлінно виконуючи політичне замовлення недобитків петлюрівщини, українського куркуля, подала розгорнуту програму націоналізму в українському мовознавстві. Чимала кількість етнографічного матеріалу, мобілізована Курило, повинна була довести, що українською мовою треба говорити «плазовий емпіризм», а не «повзучий», «ростівний», а не «ростучий», треба говорити тільки «За яскравий приклад більшовицького готування до весни є колгоспи села Ставище» і ніяк не можна сказати «Яскравим прикладом більшовицького готування до весни є колгоспи с. Ставище», треба говорити «Злодій, вбитий від міліціонера», а не «Злодій, вбитий міліціонером» і т. д.

На допомогу силі етнографічного матеріалу «Уваги» покликали представників художньої літератури, як Куліш, Квітка-Основ'яненко.

Загалом мобілізована була чимала сила, яка за всяку ціну мусіла розвиток української літературної мови в умовах Радянської України спрямувати на буржуазно-націоналістичні шляхи. «Уваги» вперто, свідомо, як заклятий і одвертий класовий ворог, ігнорували і обминали факти сучасної мови, вперто ні слова не говорили про нашу пресу, про нашу художню літературу.

Класовий ворог діяв за заздалегідь продуманою програмою і на чільне місце, замість, скажімо, Микитенка, висував Квітку-Основ'яненка, як зразок літературної норми.

Який справді це зразок — ми побачимо зараз. Цілком очевидно, що письменника Квітку-Основ'яненка з його мовою ми ніяк не можемо відривати від Квітки-Основ'яненка публіциста, політика, вірнопідданого ідеолога українського дворянства, куркульства. От чому нам завжди й треба пам ятати, що в особі Квітки-Основ'яненка ми маємо найзавзятішого реакціонера, вірного слугу царського трону.

«От я доложився нашому начальству, бо без нього не треба нічого робити, хоч би ти і думав, що воно дуже гаразд буде, отже то начальство і позволило мені обо всім до вас писати... Якби не до діла списав або не до добра вас навчав, так би мені не позволило начальство» [1].

«А всьому свому народові, хоч солдатам, хоч мужикам усякого сорту, і купцям, і панам, і судящим, і усім, усім, хто є у нашому царстві, одна голова, один начальник, один государ наш імператор Ніколай Павлович, нехай бог для нашого і дітей наших, і унучат наших щастя на світі продержить у щасті і здоров'ї. Як бог на небесах, так він у нас на землі. І що то? Як отець милосердний. Так словно, як батько у сім'ї вбивається за всіх, доглядує за усіма, щоб усім було порівно, чи роботи, чи достатку, і щоб ніхто з його дітей ні жодно зобидів; так він, його імператорське величество, ніч і день трудиться, над усім догляда, начальників поставля усюди і якомога повеліва і укази посила, щоб усюди була правда, щоб ніхто не смів нікого і нічим ізобидіти...»

Ці дифірамби на адресу найбільшого ката України і всіх трудящих народів колишньої Російської імперії Миколи I виголошував саме Квітка-Основ'яненко, загальну ідеологію якого ми не можемо розглядати окремо від його язикового мислення. Та й він сам це прекрасно довів. У листі до Плетньова Квітка пише:

[1] Листи до любезних земляків.

«По случаю был у меня спор с писателем на малороссийском наречии. Я его просил написать что серьезное, трогательное. Он мне доказывал, что язик неудобен и вовсе неспособен. Знав его удобства, я написал «Марусю» и доказал, что от малороссийского языка можно растрогаться. Здешние предлагали мне напечатать, и я, предохраняя себя от насмешек русских журналистов, написал «Солдатский портрет». Книгопродавец просил составить целую часть; я написал «Мертвецький Великдень». И так пошло далее, именно для одной забавы себе, веселого чтения с женою и видя, что землякам это нравится» [1].

Безперечно, Курило читала, знала цей документ. Проте, як бачимо, на висновки в мовознавстві це аж ніяк не вплинуло. Навпаки, Квітка в «Увагах», поряд з Кулішем — центральна постать, незаперечний авторитет мовного розвитку. Адже природно, здається, мусіло б бути так, що «захисниця народу», «народної мови», «борець» за швидше «визволення» спід «московського поневолення» в мовознавстві вірнопідданого Квітку викриє, заперечить, покаже його монархічне лице. Тимчасом, як бачимо, сталося навпаки. Квітка, Куліш владно панують в «Увагах». Звичайно, нам це зовсім не видається якоюсь несподіванкою, фактом незрозумілим, фактом, що його важко з'ясувати. Ми знаємо, що так звані українські народники-націоналісти ніколи справді не боролися з царизмом і його агентурою на Україні.

Ця боротьба, як ми й вище вже казали, не виходила за межі конкурентної боротьби української буржуазії за ринки, за масштаби експлуатації. Звідси й походять тактика української буржуазії, звідси і створення теорії безбуржуазності української нації, жонглювання минулим, розпалювання національної ворожнечі. Але як тільки повстала безпосередня загроза пануванню всякої буржуазії на Україні в дні Жовтневої революції, як «національний» жовто-блакитний прапор раптом зблокувався з монархізмом російським, німецьким і яким хочете. Те, що ми мали в політичному житті, яскраво відбилося в науці, зокрема в мовознавстві.

Післяжовтнева епоха в розвиткові української мови, як і в мовах усіх народів СРСР,— це історична епоха, від якої почався новий якісно і кількісно творчий процес розвитку мови. Феодальні дворянські і буржуазні традиції в правописі, лексиці, термінології гинуть, як і їх клас-носій. Проте, без бою своїх позицій не здають вони. І як у політиці українська буржуазія, змагаючись з пролетарською революцією, висовує фальшиві націоналістичні гасла, посилаючись щоразу на минуле, вистав-

[1] «Основьяненко», Сочинение Гр. Данилевского, СПб, 1856, с. 92.

ляючи його в формі ніби справжньої національно-визвольної боротьби українського народу, так і в мовознавстві Курило допомагає своєю лінгвістичною зброєю боротьбі української буржуазії з пролетарською революцією, мобілізуючи для цього всі їй знані етнографічні пам'ятки, Куліша, Квітку тощо. І як у політиці українська буржуазія виступає спільно з російською буржуазією проти пролетарської революції, так і в мовознавстві Курило виступає наслідувачем і прихильником поглядів чорносотенців-монархістів типу Квітки. Приховується справжнє лице цієї персони, і вона подається як зразок, на який треба орієнтуватися. Це було політично потрібно агентові української буржуазії в мовознавстві і це, попри все відоме негативне, робилося.

Такі факти фальшування матеріалу не поодинокі в українському мовознавстві. Ми знаємо, що запізнілий епігон українського націоналізму Смеречинський таксамо ошукував довірливого читача, подаючи з етнографічних і літературних джерел лише ті мовні факти, які потрібні йому були, щоб доводити неможливість, наприклад, уживання в українській мові складного присудка в орудному відмінкові, і заховуючи той численний матеріал у цих же пам'ятках, що заперечував його твердження. Ми знаємо, що ціла плеяда молодших епігонів, як Мироненко, Осипів, Сулима тощо в свою чергу свідомо продовжували націоналістичну справу своїх учителів.

Не меншою мірою, ніж Курило, обгрунтовував націоналістичну орієнтацію на священні мовні традиції етнографічних пам'яток і «талантів» XVII—XVIII—XIX віку Кримський. Говорячи про літературну історію української мови, Кримський пише так:

«Найдавніші пам'ятники, писані чистісінькою малоруською мовою, а не отаким язичієм (Кримський тут має на увазі пам'ятки XVI—XVIII вв., писані мішаною церк.-слов., пол. і укр. мовами.— *С. В.*) — це записи народних пісень XVI—XVIII віку, драматичні жартівливі інтерлюдії з початку XVII в. (Гаватович та інші), вірші XVII—XVIII віку. Густо-часто писано їх буквами латинськими, а не священною церковно-слов'янською кирилицею. З отакої простонародної літератури XVII—XVIII віку, підо впливом теж ідей західноєвропейського романтизму XVIII віку, виріс на Наддніпрянській Україні отой язиково-демократичний літературний рух, що його виразником зробилися Котляревський і інші талани» [1].

[1] Акад. *Ол. Шахматов.*— Акад. *Аг. Кримський*, Нариси з історії української мови та хрестоматія, с 114.

Курс на далеке минуле, як бачимо, досить виразний, не прихований. У тому минулому, за словами Кримського, і «чистісінька малоруська мова», у тому минулому «язиково-демократичний літературний рух» і «талани» Котляревський та інші, у тому минулому всі мовні ідеали Кримського. Не вперше, звичайно, в історії ми здибуємося з таким захопленням минулим і категоричним відкиданням сучасного. Коли Кримському сучасне не миле, коли в майбутньому не має він жадних перспектив, коли його буржуазний клас, а відтак і він, як носій його ідеології, конає, нічого іншого не лишається робити, як полинути думками у віки феодалізму, нічого іншого не лишається, як змагатися в передсмертних корчах цією зброєю. Але перемогти не вдалося і не вдасться. Ми досить уже сильні, ми досить уже зміцніли, щоб добити ворога остаточно.

Проте, недооцінювати ворога ми не маємо права і тому, що це сприяло б послабленню нашої пильності, і тому, що ворог не добитий остаточно, що заподіяна ним шкода надто дається ще нам взнаки і досі, що чимало фактів свідчать про величезну знахабнілість представників українського націоналізму в мовознавстві. Ось, наприклад, той же Кримський в тій же роботі так характеризує роль Шевченка в процесі розвитку літературної української мови:

«Шевченків геній трохи був надламав силу оцього принципу (тобто принципу наслідування в мові пам'яток XVI—XVIII вв. і Котляревського.— *С. В.*), а саме в словарному погляді. Шевченко, захопившися слов'янофільством, виходив з ідеї, що український письменник повинен вибирати із словарної скарбниці живої української мови переважно такі елементи, що їх могли б зрозуміти по змозі геть усі слов'яни, і повинен він, на скільки це річ можлива, не брати тих українських слів (хоч би й дуже звичайних), котрі могли б являти собою будьякі труднощі для решти слов'янства. Щоб українську мову краще розуміли всі інші слов'яни, Шевченко широко користувався таксамо словами церковно-слов'янськими, біблійними. Щоправда: Шевченкова мова не переставала через те бути дуже художньою малоруською мовою, та все ж таки в Шевченка виявилася вкраїнська мова лиш так, як у прекрасній мармуровій білій статуї виявляються риси живої людини,— без тієї колоритності, якою виблискуватиме живописний малюнок, і без тієї детальної точності, яку може дати фотографія» [1].

Ми не фетишизуємо Шевченка, не робимо і не збираємося робити з нього культу. Ми прекрасно знаємо окремі зриви поета і в його літературній практиці, і в його мові. Ми не

[1] Там само, с. 114—115.

приховуємо цих зривів, про них говоримо, з'ясовуємо їх з погляду наших партійних позицій. Але ми нікому не дозволимо робити наклепів на поета кріпацько-батрацьких мас. Те ж, що говорить Кримський про поетову мову, є не тільки наклеп. Ні, це далеко більше. Це явно ворожий випад проти трибуна гноблених. Наш «учений» навіть не потурбувався навести хоч би один переконливий доказ. Та й навести його він не зможе, не сфальсифікувавши мови Шевченка.

Адже що надає величезної соціальної функції сильній революційній ідеї поета в його літературних творах? Що величезною мірою сприяло тому, що в особі Шевченка ми маємо справді народного поета, поета трудящих мас? Безумовно мова. Але річ у тім, що мова поета була справді мовою української голоти, українських кріпаків, а не панів Котляревських, Квіток тощо. І чи не тому вона так ріже панське вухо «вченим» типу Кримського, і чи не тому вона їм видається лише як «риси живої людини у прекрасній мармуровій білій статуї», і чи не тому проти цієї мови ці «вчені» оголошують похід, вдаючись ло наклепів на поета, вдаючись до фальсифікації.

Канівський повітовий дворянський маршалок перелякано писав до Києва своєму начальству 1861 р., що «могила Шевченка — це ніби гасло для об'єднання тим людям, що прищеплюють ненависть селянам до місцевого дворянства» і що «селяни починають ненавидіти всіх: поміщиків, що вимагають од їх повинностей за землю; усе начальство, що примушує їх виконувати свої обов'язки». Сила поетового слова була колосальна, слово його — бойовий заклик. Ворог тремтів. Це прекрасна ілюстрація до того, що саме Шевченкова мова була справді українською мовою, мовою українських трудящих, які прекрасно розуміли те, що говорив їм поет. І тому то ми маємо повне право сказати, що найкраща наша традиція української літературної мови саме пов'язана з ім'ям Шевченка, а не Котляревського чи Квітки, і тому то ми маємо повне право сказати, що Кримський, роблячи наклеп на мову Шевченка, виступає як відвертий реакціонер, націоналіст, фальсифікатор.

Таке от націоналістичне брудне діло впродовж багатьох років творилося на ділянці літературної мови українського мовознавства. Але, звичайно, справа цим не обмежувалася. Ворог уперто й завзято працював на інших ділянках, зокрема в галузі історії українського язика, дуже важливій галузі нашого мовознавства. Що ця галузь мовознавства дуже важлива, вряд чи треба наводити особливі якісь докази для цього. Доводиться тільки пожалкувати ще й ще раз, що в нас і досі ця ділянка найзанедбаніша. Наше подекуди легковажне ставлення до цієї

ділянки мовознавства, а почасти й лівацьке — мовляв, це глибока давнина — треба кваліфікувати передусім як антиленінське ставлення до історії язика, треба кваліфікувати як політичний злочин. Наша легковажність, байдужість переросла в даному разі в явний опортунізм, саботаж, а це дало змогу класовому ворогові щоразу зміцняти тут свої націоналістичні, буржуазні позиції.

Безумовно, найколоритнішим репрезентантом буржуазного націоналізму в історії українського язика є проф. Тимченко. Свої буржуазні погляди на історію язика взагалі, і українського зокрема, проф. Тимченко найвиразніше виклав у своїй праці «Курс історії українського язика», виданій двома виданнями, — останнє видання 1930 року.

ДВУ, видаючи згадану книжку 1930 року, коли в мовознавстві уже цілий ряд тверджень буржуазних лінгвістів, що довгий час вважалися незаперечними, зазнали критики, і цим твердженням були вже протиставлені думки діаметрально протилежного порядку, думки, побудовані на базі розуміння мови як явища соціального, класового [1], почувало, очевидно, певну ніяковість, що з його редакційного портфеля виходить на 13-му році Жовтневої революції мовознавча праця, та ще й з історії мови, від початку й до кінця явно буржуазна своїм ідеологічним спрямованням, націоналістична своєю суттю. Так от, почуваючи напевно цю ніяковість, ДВУ додало передмову Глухенка до праці проф. Тимченка. Але навіть побіжне ознайомлення із згаданою передмовою переконує одразу в тому, що передмова зовсім не мала на увазі знешкодити ворожу ідеологію «Курсу...», а якраз навпаки — ліберальними делікатними зауваженнями проторувати легальну стежку для буржуазно-націоналістичної пропаганди Тимченка.

Глухенко, з перших рядків похваливши Тимченка, бо, мовляв, «"Курс" проф. Тимченка є саме на часі, бо досі ми мали самі монографії з історії української мови чи її теорії, а загального й стислого викладу цих дисциплін нам бракувало, коли не брати на увагу деякі поодинокі спроби (напр., І. Огієнка та ін.). Це є підручник, насамперед, але до того ж, особливо в своїй теоретичній частині (фонетиці), цей курс має подекуди ще й характер наукової розвідки» (с. III), переходить до «критики», але не цілої праці, а лише, як він каже, «елементів соціологіч-

[1] Маємо на увазі плідну працю акад. М. Я. Марра, який викрив буржуазну суть індоєвропейського мовознавства в таких питаннях, як єдина прамова, прабатьківщина, питання родини індоєвропейських язиків, питання расовості в мові тощо і протиставив буржуазним концепціям стрункy систему вірних поглядів на ці питання.

ного порядку», уважаючи, очевидно, що «історично-мовознавчий аспект» не є елемент соціологічний і тому чи є підстави підозрівати Тимченка в чомусь. І от Глухенко починає на 13 сторінках своєї передмови полемізувати з Тимченком на тему, що таке нація, коли постала українська нація, нація і держава тощо. Вірний до кінця своїй настанові, Глухенко за всяку ціну намагається врятувати націоналіста Тимченка і його ворожі концепції, а відтак під заслоною ніби марксистського переднього слова дати легальну можливість для поширення шкідницької продукції. Замість того, щоб чітко показати на основі вчення Леніна, Сталіна вороже трактування Тимченком питань поняття нації, держави, затаврувати його, Глухенко переконує Тимченка, повчає, делікатно критикуючи за те, що «автор допустивсь логічного анахронізму» (с. V).

А тимчасом під обороною буржуазно-ліберального переднього слова Глухенка проф. Тимченко, здобувши вільну трибуну для своєї пропаганди, проголошує:

«Різні язики виявляють неоднакові акустичні властивості. Ці властивості є вислідом питимих артикуляційних рухів, що виявляються в формі язика і в напрямі його рухів, в чинності губ, спіднього щелепу, м'якого піднебіння, голосових в'язел, і передаються з покоління в покоління. Так, наприклад, в українській мові вимова більше середньоязикова, як у московській, губи діяльніші, м'яке піднебіння енергійніше, артикуляційна енергія триває до кінця складу, через те наприкінці слів шелестівки заховують свою голосність, тимчасом в московській мові вони вимовляються глухо» [1].

Два питання варті інтересу в оцій цитаті. Перше — це спадковість в артикуляційній базі. Лінгвісти буржуазного табору доводять, що артикуляційну базу, тобто суму звичок і артикуляційних рухів, властивих даному язиковому колективові, ми успадковуємо біологічно, або, як каже Тимченко, «з покоління в покоління». Очевидно, це твердження треба розуміти так, що, скажімо, українець народжується з готовою артикуляційною базою своїх предків і тому він ніколи не спроможний буде вимовляти «форм, жертв, капіталізм, імперіалізм, соціалізм, комунізм», а тільки «фором, жертов, капіталізом, імперіалізом, соціалізом, комунізом», бо тільки ж так за Тимченком спроможна віддавати українська артикуляційна база ці слова. Нічого, звичайно, доводити, що цей погляд Тимченка нічого спільного з наукою не має, що цей погляд силкується обгрунтувати теорію націоналістичної самобутності в мовознавстві. За цією

[1] «Курс...», с. 45.

концепцією, всупереч усім фактам нашої мовної дійсності, укладався старий правопис під проводом Скрипника.

Друге питання — це питання характеристики артикуляційної бази в українській мові. Передусім, треба ясно сказати, говорячи про характеристику артикуляційної бази, що ні в одній мові світу, в тому числі, звичайно, і українській, нема загальнонаціональної артикуляційної бази з властивими тільки їй і більш нікому ознаками, тобто, наприклад, такого стану, щоб українець не міг вимовити слово «ґород», а росіянин «бригада», а не «бриґада». Питання щонайбільше зводиться до набутих у певному соціальному оточенні звичок, які зникають, міняються, як тільки змінюються соціально-економічні умови, де живе даний мовний колектив, класовий колектив. А тимчасом «вчені» типу Тимченка не тільки твердять про загальнонаціональну артикуляційну базу, а більше того — визначають цілий ряд ознак, властивостей, на зразок того, що «губи діяльніші, м'яке піднебіння енергійніше», ніж у «московській мові». Це націоналістична ланка одного ланцюга, що охоплював усі науки. Адже відомі, наприклад, факти такого от «наукового» дослідження в етнографії, як:

«Українець-русин вважає за етичне все те, що справедливо. У великоруса виступний етичний пункт сила»; «Великоруси охочі слухати тільки авторитету і слухати абсолютно, безперечно. Вони проти авторитету не тільки не мають нічого незгідного, суперечного, а, навпаки, ще знаходять таку підлеглість дуже потрібною, пожиточною і корисною. Русини мають інший ідеал — це правда, правдивість, громадська рівноправність. Такий ідеал вбачається в стародавнім віці, в козацькій раді, в Запоріжжі, де члени мали повну волю і рівноправність — всі були однакові й рівні» [1].

Це одвертий зоологічний націоналізм. І в етнографічних дослідах Антоновича, і в мовознавчих поглядах Тимченка це виявлено досить активно. Це ще й ще раз свідчить про те, що відверта пропаганда націоналізму була по всіх ділянках науки.

Але підемо далі за «Курсом...» Тимченка. На с. 39 читаємо таке:

«Нарешті в останні два віки XVIII—XIX постерігаємо дужий вплив на українську мову в.-руської, як вислід російської державності на Україні і сполученої з цим денаціоналізації українських вищих і середніх верстов, цим пояснюється і той факт, що багато неологізмів в сучасній термінології утворено на російський слововзір».

[1] *Антонович*, Твори, с. 204, 205, 210.

Про що йде мова в поданій цитаті? Чи тут є справді бажання з'ясувати правильно політичну суть історичних явищ і їх вплив на українське мовознавство, на розвиток української мови, чи тут є хоч краплина зненависті до царату, що душив віками українське слово. Ні, нічого подібного нема тут. Зате тут є інше. Тут є наклеп на ленінську національну політику. Досить вдумливо прочитати подане твердження, щоб переконатися в тому, що учений професор, як літописець, констатує, що «постерігаємо дужий вплив на українську мову в.-руської», більше нічого,— не «постерігаємо» політики царської, політики Валуєвих, ні. Але, коли справа йде про радянські часи, професор кидає манеру літописця і починає «пояснювати», що «цим пояснюється і той факт, що багато неологізмів в сучасній термінології утворено на російський слововзір». Що це означає? Це означає, що фактично між царською мовною політикою і нашою радянською ніякої різниці нема, що ми успадкували великодержавництво і всіляко сприяємо його дальшому розвиткові в мовознавстві, в лексикографії. Ясно, хто це говорить, хоч би й як він прикривався ученими фразами і мантією літописця. Це говорить націоналіст.

Про абсолютну, що не потребує ніяких доказів, ігнорацію фактів нашої мовної дійсності, про абсолютне небажання спробувати проаналізувати хоч би один факт нашої мови в її сучасному вигляді свідчить взагалі вся праця, але зокрема такі розділи, як «Фонетична еволюція», «Фонетичні умови еволюції голосівок», «Фонетичні умови шелестівок», «Зміни в мові нерегулярні». Жадного сучасного факта, прикладу. Але більше того. Тимченко дозволяє собі, наприклад, такий випад. Щоб пояснити «людову етимологію» (термінологія автора «Курсу...»), він говорить так: «Або, почувши російський романс "Звук унылый фортепьяна", сприймали як "Жук у глині, Харко п'яний"» [1]. От де «людова етимологія»! Націоналістична це етимологія, куркульська, петлюрівська.

Такі окремі «наукові цінності» «Курсу...». А коли додати, що вся книжка методологічно побудована на основах індоєвропеїстики, коли «Курс...» трактує всі явища мови лише з погляду фізіологічного й психологічного, опиняючись таким чином в обозі навіть буржуазного мовознавства, коли зважити на те, що буржуазно-націоналістичні розмови Тимченка оздоблені такою термінологією, як *тембро, фором, литвин* (білорус.— *С. В.*), *москаль, людова мова, забара в чинності, риттмо високості, забара в наступі, ділати на фонетичні зміни* і т. ін., то

[1] «Курс...», с. 101

стане цілком очевидним, яку небезпеку націоналістичну являє «Курс...», особливо легалізований «Переднім словом» Глухенка, стане очевидним, що в особі Тимченка і його зброєносця Глухенка ми маємо активних войовничих націоналістів.

Між іншим, дуже цікаво в зв'язку з націоналістичною термінологією Тимченка в його «Курсі...» зупинитися на «етимологічних» вправах Глухенка в «Передньому слові». Справа йде про уживане Тимченком слово «москаль». Глуxенко в стилі ортодоксального дидакта так повчає автора «Курсу...»:

«Річ у тому, що це слово ("москаль".— *С. В.*) в нашій мові має потрійне значення: а) насамперед, це є зневажлива назва для народу росіян, що витворилася переважно в Польщі, а звідти й поширилася на захід України, б) серед селянства цим терміном називали солдатів, незалежно від їхньої національності, в) у східній (українській) Галичині цим терміном означали москвофілів. Ми скажемо, що з методологічного боку його слід уникати, бо з його є назва певної територіальної ознаки: москаль визначає — "мешканець Московщини", як киянин означав "мешканець Київщини". Це все є терміни що не розкривають суті явища, в даному разі — національної приналежності» [1].

Відомо, що «язик якраз і є практична, існуюча і для інших людей, і лише тим самим існуюча також і для мене самого дійсна свідомість» [2], що «свідомість (das bewusstsein) ніколи не може бути чимсь іншим, як усвідомленим буттям (das bewusste Sein), а буття людей є реальний процес даного життя» [3], і що коли з такою настановою підійти до трактування слова «москаль» чи «хахол», «кацап» тощо, то, звичайно, поважаючи хоч найменшою мірою радянську науку про мову, бажаючи хоч найменшою мірою стати до боротьби з ворожою ідеологією, треба, нехай і в історичному аспекті, подати етимологію слова «москаль» ніяк не таку, яку подано в «Передньому слові».

Припустімо, що справді колись селянство на Україні солдатів називало «москалями», припустімо, що справді це слово, як слово із зневажливим значенням для російського народу, походить з Польщі, припустімо нарешті, що в Галичині називали так москвофілів. Нехай так. Історичні екскурси не заважають справі, коли оцінено, проаналізовано історичні факти правильно і з допомогою правильного аналізу минулого дано правильний висновок, аналіз сучасному. У минулому «москаль», як каже Глуxенко, назва для солдат. А в сучасному що?

[1] «Курс...», с. XI.

[2] «Маркс, Енгельс, Ленін, Сталін о проблемах языка и мышления», с. 75.

[3] Там же, с. 78.

Сталася чи ні трансформація в значенні цього слова? Глуханко мовчить, Глуханко на це не відповідає.

Трансформація сталася і то чимала. Сталася вона тому, що змінилися історичні умови буття, змінилося мислення. От чому значення слова «москаль» тепер не те, що, скажімо, було в добу Шевченка (хоч і тоді воно не в усіх суспільних верствах було однакове; зовсім не те значення, напевно, вкладав у це слово кріпак-селянин і козацький старшина, землевласник). Петлюрівщина досить попрацювала над тим, щоб націоналістичний зміст цього слова якомога більше поширити. І як відображення націоналістичної ідеології звучить це слово в «Курсі...» Тимченка. А тимчасом Глуханко повчає Тимченка: «...з методологічного боку його слід уникати, бо з його є назва певної територіальної ознаки: москаль визначає — "мешканець Московщини", як киянин означає "мешканець Київщини"». Як бачимо, наш «методолог» все звів до «територіальної» ознаки лише. Ясно, що це цілком очевидний націоналістичний маневр, який не лише прикривав справді ворожу суть націоналістичного терміна, а й, надаючи йому безневинної ніби територіальної ознаки, легалізує йому життя.

Таким чином український націоналізм в мовознавстві виступає під політичним прапором української буржуазії. Тут специфічними засобами лінгвістики він, націоналізм, бореться за реставрацію капіталізму на Україні, за відрив України від СРСР.

Кримський, Курило, Тимченко, Сулима та інші сумлінно виконували замовлення свого умираючого класу — буржуазії. Вони вперто боролися своєю зброєю. У теоретичних працях розроблялися на підставі архаїчних форм, чужих тепер уже українській мові, цілі системи у фразеології, лексиці, суфіксації, префіксації, правописі, кожний підручник, словник оздоблювався прикладами з літературних джерел давнього минулого, в багатьох випадках спеціально підібраними, сфальсифікованими.

Про те шкідництво, що його заподіяли націоналісти в мовознавстві, вже писалася чимало, уже й викрито чимало фактів цього шкідництва. Зокрема вже багато зробив в цьому напрямкові Інститут мовознавства. Перегляд 19 словників — технічних, природничих, математично-фізичних і ін.— велика вкладка в справу боротьби з націоналізмом.

Але, хоч і чимало вже зроблено, проте все ж зроблено ще мало і навіть дуже мало. Досвід перейденого вже етапу боротьби досить наочно довів, що націоналістична ідеологія в мовознавстві це не просто пара праць Кримського, Курило, Тим-

ченка тощо. Він, досвід, переконливими і численними фактами довів, що ми маємо справу з цілою викінченою націоналістичною системою, що корінням своїм сягає XIX віку, що ми маємо справу з ворогом озброєним, який перегорнув не одну тисячу сторінок етнографічних пам'яток і взагалі різних літературних джерел. Ми не маємо права по спрощенському підходити до цієї справи. Нам безумовно треба таксамо перегорнути і уважно переглянути ці тисячі сторінок, викрити, як націоналісти фальсифікували факти, показати справжнє лице ворога-інтервента, буржуа, показати трудящим, що за «чистою наукою» Тимченка, Кримського, Курило та інших ховалися фашистські інтервенціоністські плани, показати трудящим з погляду науки Маркса-Леніна-Сталіна справжню цінність нашого мовного минулого, показати, що з того минулого нам годиться використати і що не треба.

Коли ми зробимо все це, коли твердо станемо на мовний грунт нашого прекрасного сучасного і, з його позицій і потреб виходячи, будемо будувати українське радянське мовознавство і з його позицій і потреб будемо оцінювати наше мовне минуле, коли викриємо до кінця ворожу суть у теоретичних і практичних студіях мовознавства, коли в усіх деталях викриємо націоналістичний ухил Скрипника в мовознавстві, що безумовно живив націоналістичні концепції в мовознавстві, тоді українське мовознавство стане справді потужним чинником соціалістичного будівництва, зокрема національно-культурного.

Боротьба не закінчена, боротьба триває. Охвістя ворога люто борються. Але як би не змагався ворог, ми безумовно переможемо. Ми, озброєні наукою Маркса-Леніна-Сталіна, остаточно доб'ємо ворога і побудуємо більшовицьке українське мовознавство, гідне доби соціалізму.

Мовознавство, 1934, № 1.— С. 23—36

Петро Горецький

НАЦІОНАЛІСТИЧНІ ПЕРЕКРУЧЕННЯ В ПИТАННЯХ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВОТВОРУ

(Читано на засід. Секції сучасної української літературної мови 27.X 1933 р.)

> «Ми, комуністи, зараз будуємо культуру — ми будуємо українську культуру, але, будуючи українську культуру — ми встановлюємо, що пануюча роль в цій культурі належить, мусить належати робітничому класові і що в процесі будівництва української культури буржуазну культуру ми будемо викривати, ми будемо з нею боротися».
>
> *КАГАНОВИЧ.*

З часу перемоги Жовтневої революції на Україні широко розгортається в Українській Соціалістичній Республіці під проводом комуністичної партії на основі ленінської національної політики національно-культурне будівництво і творення соціалістичної змістом, національної формою пролетарської української культури. Цей розвиток національно-культурного будівництва і творення пролетарської соціалістичної української культури викликають шалений опір класово ворожих елементів, зокрема в галузі мовного будівництва, в ділянці мови, цього надто важливого знаряддя культурного будівництва і творення пролетарської культури. Виступаючи і борючись проти соціалістичного будівництва і розвитку пролетарської української культури, буржуазні націоналістичні, петлюрівські елементи намагаються спрямувати цей розвиток на буржуазний шлях. Таксамо в галузі мовного будівництва вони прагнуть, супроти розвитку пролетарської мови, як зброї класової боротьби пролетаріату і знаряддя соціалістичного будівництва, створити своє буржуазно-націоналістичне мовознавство, яке мало б служити знаряддям розвитку буржуазної української культури, яке мало б служити знаряддям експлуатації буржуазією широких мас трудящих. Класово-ворожі елементи розгорнули націоналістичне шкідництво і на мовному фронті, в галузі мовного будівництва в найрізніших його ділянках — в лексиці, в складанні термінологічних словників, у граматиці — в синтаксі, в стилістиці, фразеології сучасної літературної мови, в правописі, зокрема в словотворі.

У розвитку мови, власне в поширенні її лексики (словника), величезне значення мають т. зв. словотворчі елементи мови суфікси (наростки) і префікси (приростки), з допомогою яких з готового, наявного в мові матеріалу — з кореня слова, що має певне значення,— утворюються в мові, в процесі соціального єднання цією мовою, нові слова на означення нових понять, предметів і т. ін. (напр.: облік — обліковий, обліковець, удар — ударник, ударництво, колгосп — колгоспник, особа — знеосібка і т. д.).

Націоналістичне шкідництво, що найяскравіше виявилося в питаннях сучасної літературної української мови — в синтаксі, в лексиці, в словниково-термінологічній роботі та ін.— не обминуло й ділянки словотвору, цієї важливої ділянки сучасної української літературної мови. Націоналістичні елементи намагаються і в словотворі спрямувати розвиток сучасної української літературної мови на відрив її від живої мови широких мас робітництва і колгоспного селянства, на ослаблення мови як знаряддя класової боротьби пролетаріату і всього нашого соціалістичного будівництва, стараються спрямувати розвиток мови і в словотворі на націоналістичні шляхи, словом, вони намагаються і словотвір використати для створення своєї буржуазної, націоналістичної мови, знаряддя свого класового впливу.

Уже в «Увагах» О. Курило [видання третє — Київ, 1925] [1], які пройняті методологічним принципом «висувати своє одмітне» (с. 6), орієнтуватися на «загальнонаціональну», «позакласову», т. зв. «народну» мову, мову половини минулого століття, звернуто увагу і на словотвір. О. Курило пише:

«Своєрідним характером, тим так званим «духом» своїм, мова спирається передусім на стилістиці, складні, фразеології та словотворі. А сучасну українську літературну мову названими царинами підганяють під російську мову» (Уваги, с. 2).

«Уваги» не досліджують широко питань словотвору літературної української мови, проте деякі явища словотвору розглядають, напр., іменники дієслівного походження (розд. «Дієслівні речівники», с. 59—66), дієслівні суфікси («Деякі явища в словотворі дієслів», с. 115—117), деякі суфікси прикметників («Деякі характеристичні прикметникові наростки» — с. 128—130). У розгляді цих окремих питань словотвору «Уваги» залишаються вірними своїй основній методологічній позиції — культиву-

[1] Не розглядаємо тут давнішої роботи Р. Смаль-Стоцького «Abriis der ukrainischen Substantivbildung», Відень, 1915 р., і його «Значення укр. прикметників», 1926 р.

вати «своєрідності», відповідні «духові української мови», висувати їх як «національно властиві» українській мові, всупереч іншим словотворчим явищам сучасної літературної української мови, які самі «Уваги» констатують у мові, але які радять обминати і відкидати, бо вони схожі з явищами російської мови і «мало властиві» або «невластиві» українській мові, як найчастіше каже про них авторка «Уваг».

1. Говорячи про дієслівні іменники на *-ння, -ття,* «Уваги» зазначають:

«Ідучи за російською та польською літературною мовою, де дуже рясні дієслівні речівники на *-ie,* українська літературна мова надто часто творить дієслівні речівники на *-ння, -ття* там, де, з народної виходячи мови, треба б іншого творення вжити» (с. 59; підкреслення моє. — *П. Г.*).

Супроти цих «надто часто вживаних» (значить вони їй властиві? — *П. Г.*) у сучасній українській літературній мові іменників на *-ння, -ття* авторка «Уваг» висуває інші — зокрема іменники з нульовим суфіксом. Про це «Уваги» кажуть: «в українській мові дієслівні речівники нульового суфіксу чоловічого роду дуже поширені» (с. 60), — і далі даються приклади таких іменників не з сучасної мови, а з мови Куліша і з Сл. Гр. (а, як відомо, словник Грінченка складений на підставі мовних матеріалів тільки до 70-х років минулого століття). Звичайно, не можна заперечувати існування і в сучасній літературній українській мові дієслівних іменників з нульовим суфіксом (як перевіз — перевезення, тиск — тиснення, догляд — доглядання...», але протиставлення таких іменників (з нульовим суфіксом), «надто часто» вживаним у сучасній літературній мові, дієслівним іменникам на *-ння, -ття* шкідливо, бо воно спрямоване на боротьбу з цими дієслівними іменниками, без яких сучасна літературна мова обійтися не може і часто вживає їх. Ця прихильність «Уваг» до іменників з нульовим суфіксом — супроти іменників на *-ння, -ття* — породила й такі перекручення, як маємо в «Бюлетені УРЕ» № 1 (Харків, 1931):

«Де немає особливої потреби спеціальною формою відтінити вид (доконаність або недоконаність, процесуальність чи многоразовий характер чинності), там орієнтуємось (супроти іменників на *-ння, -ття.* — *П. Г.*) на короткі чисто пневі форми» (с. 35).

І далі «Бюлетень» у переліку цих «коротких чисто пневих форм» дає такі цілком вигадані і неіснуючі в мові слова (це — виявлення метафізично-суб'єктивістичної методології), як *похід* («слова східного походу»), *розпоряд* («у нашому розпо-

ряді» — це замість загальновживаного «у нашому розпорядженні. — *П. Г.*), обріб, переріб тощо («Бюлетень», с. 35). Пропагатори цих «чисто пневих» перлів чи не конкурують з «історичним» словотвором буржуазного проф. Тимченка, який у передмові до «Історичного словника українського язика» (Харків — Київ, 1930) пише такими самими «чисто пневими» витворами: «в означенні *походу* слова», «є в повсякденнім *розпоряді* комісії», «повний *вичерп* джерел» («Істор. сл. укр. язика», передмова, с. III, VII).

2. У цьому ж розділі «Уваг» про дієслівні іменники О. Курило спиняється і на питанні про дієслівні іменники жін. р. на *-ка*, зокрема на іменниках із значенням процесу (дії) (такі іменники дуже часті в російській мові — перевозка, переработка, чистка і т. д.).

Про ці іменники на *-ка* «Уваги» кажуть:

«Цього творення дієслівних речівників на *-ка* сучасна літературна мова часто застосовує в мало властивому ім значенні назви чинності і в її процесі, і в її наслідку, як ото *доставка, перевозка* та ін. Де треба вказати на назву нетривалої чинності або наслідку чинності, там краще по українські сказати *достава, перевіз* та ін.; у розумінні назви чинності в її тривалому процесі (див. нижче) треба *доставляння* чи *достачання* та ін.» (с. 62).

У вказаному «див. нижче» маємо доповнення:

«Де треба вказати на самий процес чинності, її тривалість, там мова застосовує речівника на *-ння, -ття* від недоконаних дієслів» (с. 63).

Такі думки «Уваг» О. Курило про дієслівні іменники жін. р. на *-ка* із значенням чинності (в її процесі і в її наслідку) суперечать фактам давнішої мови (зафіксованим у Сл. Гр., який використовували «Уваги») і — це основне — суперечать фактам сучасної літературної мови, яка «часто застосовує», як констатують це «Уваги», «дієслівні речівники на *-ка*... в значенні назви чинності і в її процесі, і в її наслідку».

Думку, що іменники дієслівного походження на *-ка* жін. р. не означають назви чинності і в її процесі, і в її наслідку, висловлюють автори-теоретики і автори підручників з мови. Наприклад, проф. Синявський у «Нормах української літературної мови» (Харків — Київ, 1931) пише:

«...при цім треба зауважити, що віддієслівні іменники на *-ка* значать не дію (процес), а наслідок дії, час, місце дії або знаряддя; *думка, кладка, прядка, чутка, хватка, січка, схованка*... Тільки ті

іменники на *-анка, -янка*, що витворені з переємних дієприкметників (і то буває переважно від дієслів на *-ати, -яти*), можуть означати і дію: *копанка* — копання і наслідок дії (колодязь), *рубанка* — дія і наслідок (махорка)» і т. д. («Норми», с. 128).

Таксамо ця думка повторюється і в шкільних підручниках, які розглядають суфікс *-ка*: напр., у підручнику П. Горецького — Ів. Шалі (Київ, 1929), де про суфікс *-ка* автор цих рядків писав так:

«Примітка: Іменники на *-ка*, утворені від дієслів *(бійка, зупинка)* не означають дії в її відбуванні, а лише саму дію, як абстраговане поняття, абож означають виявлення чи наслідок цієї дії. Тільки іменники від дієприкметників пасивних на *-ний*, тобто іменники на *-нка (співанка, сіянка...)*, означаючи абстраговане поняття дії, наслідок її чи виявлення і т. ін., можуть іноді означати й саму дію в її відбуванні *(оранка — орання...)*» («Українська мова». Практично-теоретичний курс, с. 130).

Указаний вище погляд «Уваг» О. Курило на дієслівні іменники жін. р. з суфіксом *-ка* (погляд, повторений і в інших теоретичних і практичних працях,) став ніби каноном в українській лінгвістиці. А. Вовк, автор спеціальної розвідки «Дієслівні іменники жін. роду з наростком *к*» («Збірник Секції граматики НДІМ». Київ, 1930) пише:

«Авторка "Уваг" О. Курило присвячує там окремий розділ дієслівним іменникам, і це була не тільки єдина тоді орієнтація, а часом і норма, провід на практиці вживання цих іменників в українській мові» («Збірник Секції граматики», с. 116).

І автор цієї, написаної 1930 р., розвідки не відкинув і не заперечив «єдиної тоді орієнтації» щодо іменників жін. р. на *-ка*: знаходячи в дожовтневій українській мові іменники жін. р. на *-ка*, він навіть висловлює дивування — «як потрапили до словника Грінченка *приготовка, перебірка*» («Збірник Секції граматики», с. 126).

А. Вовк із словника Б. Грінченка подає такі слова на *-ка* із значенням дії (наводимо їх тут з тими значеннями, які подає Сл. Гр.): *чинка* — выделка кож; *добавка* (добавка фантазії — Куліш); *покупка* — покупка; *підсипка* — подсыпание; *посилка* — посылание, посылка; *перебірка* — 1) переборка, сортировка, 2) переодевание; *розплатка* — платеж; *роз'їздка* (посилали в стан на роз'їздку козаків) — объезд, рекогносцировка; *вирядка* — снаряжение в дорогу; *об'явка* (пішов робити об'явку в волость) — объявление; *приготовка* (= приготування) — приготовление; *карбівка* — нарезание меток; *межівка* — размежева-

ние; *шлямівка* — очистка дна пруда та деякі інші. До речі зазначити, що з тих слів на *-ка*, які А. Вовк подає в своїй статті, як узяті з Грінченка — я в Грінченка не знайшов: *вербівка* і *виволочка*. Зате навпаки — автор не взяв, очевидно, багатьох слів на *-ка* (із значенням дії) з Сл. Гр.: побіжно перегорнувши Сл. Гр., я з нього виписав: *обробка* — обработка, *перевірка* — проверка, *скубка* — дергание, щипание (шерсти, волос), яких не подає стаття А. Вовка.

Говорячи далі про дієслівні іменники жін. р. з суфіксом *-ка* із значенням дії в пожовтневій літературній мові (автор багато їх подає в своїй статті), А. Вовк оцінює їх як запозичення з російської мови, як слова, «невластиві» мові українській. Автор пише:

«Загалом літературна мова оминає їх. У красному письменстві дожовтневої доби цієї категорії слів дуже мало, трапляються як винятки. У літературі пожовтневій здебільшого вживають письменники, що змальовують у творах багато виробничих процесів (підкресленая моє — *П. Г.*) (Яновський, Влизько), але й тут вони маячать, як самотні зайди з російської мови. Термінологічні словники зовсім, як система, не дають цих слів на означення назви чинності» (с. 138).

А на закінчення своєї статті автор пише:

«Вживання дієслівних іменників ж. р. з наростком *-ка* на означення процесу у випадках, де українська мова може протиставити влучніше творення, є ознака недоброї української мови» (с. 133).

Факти мови (і самий матеріал, який наводить автор у вказаній вище статті) суперечить твердженням про «невластивість» українській літературній мові дієслівних іменників жін. р. на *-ка* із значенням процесу, дії: хоч і не часто, але маємо такі слова в дожовтневій мові [з Сл. Гр. вище наведені — *вирядка, перебірка, перевірка, чинка, карбівка* (= карбування) та ін.]. Уживання іменників на *-ка* із значенням дії в пожовтневій літературній мові констатують як «Уваги» Курило, так і вказана вище стаття А. Вовка. Подаємо нові матеріали, які свідчать про досить широке вживання в сучасній українській літературній мові дієслівних іменників на *-ка* із значенням процесу (такі іменники на *-ка*, звичайно, не усувають існування інших дієслівних іменників на *-ння,-ття, з* нульовим суфіксом і т. ін., як напр.: *посилка* — посилання, *обробка* — обробляння, оброблення...).

З «Комуніста» (1933 р.): ...формування... частин — для *посилки* в Манджурію (1.VIII); Фінансова *підтримка*... (1.VIII); Колгоспи приступили до *засипки* насінних фондів (3.VIII); При

розробці національного питання... (4.VIII), ...план будівництва вузькоколійок, зокрема *прокладка* колії (16.VIII); ...про обов'язкову *поставку* м'яса державі 1934 р. (29.VIII); ...зголосилися сьогодні таки виїхати на *підвозку* снопів... — і там же: на *підвозі* снопів спочатку було 8 гарб (29.VIII); ...проводити *очистку* насіння пшениці на трієрах (29.VIII); Трактори перед *відправкою* з заводу (11.IX); ...його [вагон] фіктивно перелічували в холодну *промивку* (14.IX); У Кам'янську закінчено *кладку* третього корпусу на 32 квартири (28.X); Гальмові колеса зменшують перебіг на землі після *посадки* (4.XI).

З «Пролетарської правди» (1933 р.): *Проробка* спеціального питання (20.VII);

...виконали план *хлібопоставки* (20.VII); Забезпечити вчасну *доставку* будматеріалів (28.VIII); ...прискорити *надсилку* грошей назад (28.VIII); ...розпочався сезон... *засолок* (23.IX).

Крім цих матеріалів, подаємо деякі з Лексичного бюра НДІМовознавства (записи 1931—1932 р.): Корба для *заводки* трактора (с. Мальчовці Барс. р.); Бритваль — приладдя для випалювання олива для *обливки* горшків (с. Гушиці Калинів. р. Він. окр.); Плоскозубцями робиться *обтяжка* кожі на копилі (с. Мала Перещепина Ново-Санжар. р.).

Тимчасом показаний вище погляд на іменники жін. р. з суфіксом *-ка* не тільки був каноном, правив за закон, але і здійснювався дуже ретельно в найрізніших словниках, котрі, як це свідчить і згадана вище стаття А. Вовка, «зовсім не дають цих слів на означення чинності». Навіть більше: погляд на іменники жін. р. з суфиксом *-ка* в термінологічних словниках був поширений і на слова з закінченням *-ча* (*видача, віддача* та ін.). Коли звернемось до академічного Рос.-укр. словника (т. III), то відповідно до російських слів на *-ча* маємо: отдача — *віддавання, віддання;* передача — *передавання* и оконч. *передання...* хоч у Сл. Гр. є слова *віддача* і *передача.*

У «Рос.-укр. сл. ділової мови» (Київ, 1930) це уникання слів на *-ча* із значенням дії виявляється виразно: выдача — *видача,* (действие) *видавання* (а в I т. РУС-а — 1924 р.— *видавання, видача);* дача — *дача,* (действие) *давання* (в I т. РУС-а *давання, дача*); отдача — *віддавання, віддача,* (действие) *віддавання, віддання* і т. ін.

Сучасна наша мова широко вживає іменники дієслівного походження на *-ча* із значенням дії (хоч таких слів взагалі небагато; найбільше їх від кореня дієслова *дати).* Даємо приклади: Поїзд з 53 вагонів готовий до *подачі;* Забезпечити *видачу* авансів (обидва приклади з «Комуніста», 16.XI.1933 р.);

Через три дні після *подачі* скарг («Пр. правда», 23.IX. 1933 р.); *Видача* паспортів («Вісті», 10.VII.1933 р.); *Подача* применшених даних («Пр. правда», 20.VII.1933 р.); *Передача* на... хвилях («Пр. правда», 20.VII.1933 р.); Завдання у *здачі* фабричних буряків («Комуніст», 9.IX.1933 р.).

Так українські слова на *-ка* і на *-ча* із значенням дії обминалися в словниках — навіть ті слова, що зареєстровані в Сл. Гр. і Сл. Уманця, і, очевидно, всі ті, які були в матеріалах до словників термінологічних і до РУС-а, обминалися через те, що вони ніби «невластиві» «духові» української мови, що вони є «русизми». Таке ухиляння від слів жін. р. на *-ка* і на *-ча* із значенням дії, коли вони фактично існують у мові, не можна інакше кваліфікувати, як шкідливе націоналістичне збочення.

3. У розділі «Деякі явища в словотворі дієслів» «Уваги», крім інших суфіксів, коротко спиняються на суфіксі *-ир, -ір* в запозичених дієсловах:

«Українські запозичені дієслова, що їм відповідають німецькі дієслова *-ieren, не* мають наростка *-ир,* як це буває в російській мові (реквизировать, командировать) — отже *реквізувати, реквізований, акомпанювати, лакувати — лакований* (Гр.) та ін. Часто вживані слова *командирувати, відкомандирувати,* щоб не сплутувати з *командувати* (рос. командовать...), легко дають замінити словами *відряджати, відрядити»* (Уваги, с. 117).

Тут висловлений принцип: за всяку ціну обминати суфікс *-ир,* «як це буває у російській мові»; і навіть часто вживані слова з *-ир* (їх авторка «Уваг» указує два — *командирувати і відкомандирувати*) рекомендується викинути з мови, замінити на інше, щоб позбутися схожості з російською мовою. Такі словотворчі твердження передусім є яскраво виявлений націоналізм. Ці твердження, крім усього, перекручують факти сучасної української літературної мови, бо, крім *командирувати, відкомандирувати,* невже не знають «Уваги» слова *репетирувати* (п'єсу), а в 1 томі РУС-а (1924 р.), побіжно його переглянувши, знайдемо *буксирувати, вигравірувати, гравірувати, декатирувати.* Звичайно, це не єдині слова з *-ир* в українській сучасній мові: вони з'являються і можуть з'являтися й далі під впливом великого числа іншомовних слів з *-ир,* що приходять до нас через російську або німецьку, мову. Отже тут не може бути особливого «властивого українській мові» безумовного закону зникання суфікса *-ир у* запозичених дієсловах. І, напр., відповідні до російських дієслів утрировать, котировать українські дієсло-

ва будуть *утрирувати, котирувати* (так вони і вживаються в літературі) [1].

4. Нарешті, говорячи про «деякі прикметникові наростки», «Уваги» насамперед спиняються на суфіксі *-уватий, -истий, -астий* з погляду їх семантики відповідно до російських прикметників із складниками -подобный, -образный, -видный.

«Російська літературна мова,— кажуть "Уваги",— коли вона прикметником хоче означити подібність до певного речівникового поняття, додає до відповідного речівникового пня слів наростків -подобный, -образный, -видный, напр. шарообразный, шаровидный, человекоподобный. Ідучи за російською мовою, українська мова і собі додержується такого словотвору і каже: *кулеподібний, стебловидний* та ін. Українська мова має на означення подібності свої наростки *-уватий, -стий, -астий, -ястий*» (с. 128).

І далі «Уваги» пишуть:

«Де з речівника не можна творити прикметника з наростком *-уватий, -астий, -истий*, там можна дати описовий зворот: на взір чого, взором чого, нагадуючи собою що» (с. 128).

Так яскраво виявляється тут бажання уживати «свої наростки» і навіть, коли тих «своїх наростків» не вистачає для мови, дається «рецепт», за допомогою якого рекомендується обминати схожість з російською мовою «описовим зворотом»: «на взір чого, взором чого, нагадуючи собою що». Не кажучи про потворність таких описових зворотів (а це питання придатності й зручності мови як знаряддя соціального єднання), треба звернути увагу на те, що суфікс *-уватий* (при іменникових основах) дає не тільки значення подібності (*дугуватий* = подібний до дуги), але дуже часто значення рясноти (*кущу-*

[1] Про іншомовні дієслова з суфиксом *-ир* у російській мові проф. Богородицький пише: «многие французские глаголы поступили в русский язык с суффиксальным элементом *ир* (нем. ieren или iren), широко распространившимся в немецком языке, напр. accompagner — нем. accompanieren — рус. аккомпанировать, concourir — нем. konkourieren — рус. конкурировать...: впоследствии такое образование стало применяться в русском языке по отношению к французским словам и независимо от немецкого языка, напр., манкировать (фр. manquer)» (Общий курс русской грамматики, с. 465). Зазначимо, що при великому числі іншомовних дієслів з суфіксом *-ир* у російській мові маємо в ній і деякі дієслова без цього суфікса (або паралельно — з суфіксом *-ир* і без нього): атаковать (фр. attaquer, нім. attcaquieren), линовать (і линевать) (фр. ligner), критиковать (фр. critiquer, нім. kritisieren), цитовать (і цитировать) (фр. citer, *нім.* zitieren) та деякі ін.

ватий, зіллюватий...), а суфікси *-астий, -истий* найчастіше дають значення рясноти *(гіллястий = гіллистий, джерелястий = джерелистий, гранчастий = гранистий, вапнястий = вапнистий...*— всі приклади з Сл. Гр.) — отже часто ці суфікси можуть творити прикметник з подвійним значенням (рясноти і подібності); тому вони можуть навіть у зв'язному тексті дати різне розуміння і цим не завжди зручні для мови.

Зазначимо при цьому, що є прикметники (правда, нічим не стверджені) з складниками *-видий* (поруч з іншими прикметниками) в РУС-і (Академічний рос.-укр. словник), напр., на слова: волнообразный *(хвилистий, хвилюватий, хвилевидий),* запятовидный *(комовидий),* женообразный, женоподобный *(жоновидий),* ореховидный *(оріховидий).*

Із складником *-подібний* маємо такі приклади прикметників: *правдоподібний* (загальновживане), *людиноподібний* («людиноподібні мавпи»,— Енгельс, Діалектика природи, 1932 р., с. 46), *кадетоподібний* (Ленін, т. X, с. 164), *червякоподібний* («червякоподібні фрези» — «Комуніст», 23.IX.1933 р.). У перекладі Жюль Верна «Таємничий острів» (1929) маємо: «Оболонка (аеростата)... ставала *яйцеподібною*» (с. 7); «Ця маса формою своєю нагадувала тіло величезної *китоподібної* тварини» (с . 357) [1].

З поданих матеріалів бачимо, що прикметники з складником *-подібний, не* зважаючи на націоналістичні проти них заборони (це особливо треба мати на увазі) є в сучасній мові. Поширення слів такого творення пояснюється прагненням до точності й стислості (особливо в науковій мові): подібний до людини — *людиноподібний;* подібний до правди — *правдоподібний;* подібний до яйця — *яйцеподібний* і т. ін.

Інші мови теж мають прикметники з таким складником — пор. нім. menschenähnlich (человекообразный, человекоподобный), thierähnlich (звероподобный, скотоподобный), atlasähnlich (атласистый)...

Висловлений в «Увагах» О. Курило погляд на українські прикметники, відповідні до російських прикметників з складниками -подобный, -видный, -образный, яким нібито в українській мові обов'язково повинні відповідати прикметники з суфіксами *-уватий, -астий, -истий* або «описові звороти», знайшов собі найширше і, можна сказати, безвинятковe приложения в праці практичних робітників мови (в наукових виданнях, у пресі і т. д.) і особливо в термінологічних словниках,

[1] У цьому ж перекладі маємо *деревуватий* у значенні рос древовидный, певно взяте з «авторитетного» джерела — I т. РУС-а (на с. 11).

які старанно обминали можливі в українській мові прикметники з *-подібний,* заміняючи їх прикметниками з суфіксом *-уватий, -астий* тощо і даючи такі спотворені слова, як *серцюватий* (= рос. сердцевидный), *яйцюватий* (= рос. яйцевидный), крутнюватий (!) (= рос. шкивообразный) (Сл. техн. термінології, Київ, 1928). Характерно, що Сл. заг.-технічний, даючи скрізь відповідно до російських прикметників з складниками -подобный, -видный, -образный українські прикметники на *-уватий,* уживає складника *-подібний* тільки там, де *-уватий* ніяк «не пощастило» припасувати: М-образный — *М-подібний*; S-образный — *S-подібний;* Н-образный — *Н-подібний* тощо. А в інших випадках він уже не хоче вживати складника *-подібний* і дає безумовну або виключну перевагу суфіксові *-уватий:* зетообразный — *зетуватий, Z-подібний;* Т-образный — *тетуватий, Т-подібний;* А-образный — *розногуватий* та ін.

Отже окремі розглянуті вище питання словотвору, як їх трактують «Уваги» О. Курило (не маємо змоги всі їх тут розглядати), пройняті — відповідно до основних своїх методологічних принципів — орієнтацією на архаїчну мову минулого століття і на «висування свого, одмітного», на відкидання тих явищ, які існують у сучасній мові, але схожі з іншими мовами, передусім з російською. Такі теоретично шкідливі настановлення і поради «Уваг» щодо словотвору, як бачимо, охоче підхоплювали націоналістичні елементи в своїй практичній роботі, в словниках і т. ін.

5. Другий автор, який у своїй праці про сучасну літературну мову торкається питань словотвору,— М. Гладкий. У своїй сугубо націоналістичній розвідці «Наша газетна мова» (Київ, 1928) М. Гладкий пише:

«Під впливом російської мови у нас зустрічається ще наросток іменниковий *-щик...*» («Наш. газ. мова», с. 22).

В другому місці цей автор каже:

«...поруч з поправним *пайовик* читаємо *пайщик* («Радянське село», № 311) і маємо ряд невластивих українській мові іменників з наростком *-чик: упарядчики* (№ 314), *покажчик* (№ 310) («Н. г. м.», с. 118).

Отже цей автор, стоячи на грунті індоевропеїстичної методології, з її «духом» мови і національними «властивостями» мовних явищ, визнає суфікси *-чик, -щик* для української мови «невластивими», «чужими», і тому слова з цими суфіксами

треба, на його думку, «заступати українськими іменниками на *-ник, -ач, -яр*» («Н. г. м.», с. 22). Це й робить автор, заміняючи навіть зафіксоване в Державному правописі (1928 р.) слово *покажчик* на *показник* у своєму «Показнику до Державного правопису».

У своїй праці «Норми української літературної мови» (Харків — Київ, 1931) проф. О. Синявський, розглядаючи суфікси чоловічого роду, дуже мало говорить про суфікс *-чик* і зовсім не згадує про *-щик*. У «Нормах» читаємо:

«...*-ик, -ник, -альник, -івник, -ільник, -чик, -ік* надзвичайно поширений наросток, надто ж у сполученні з *н, аль, їв, ч* з різними значеннями при різних пнях: а) на означення осіб і конкретних предметів за певною ознакою *(верховик, січовик.., цегельник...)*; б) на означення здрібнілості іменн. чол. р. *(волик, дощик, голубчик...)* (с. 123).

Але в прикладах до пункту а) автор не подає ні одного слова з суфіксом *-чик* або *-щик*. Далі автор пише:

«Зрідка *-чик* уживається на означення особи як члена певного колективу: *братчик, забродчик, сільрадчик, переворотчик, підсудчик* (новотвори)» (с. 124).

Відсутністю згадки про суфікс *-щик* і прикладами слів з суфіксом *-чик* тільки із значенням «членів певного колективу» (і то з ремаркою «новотвори») в поданих цитатах ніби проводиться думка про відсутність в українській мові іменників чол. р. на *-щик, -чик* у значенні особи (чи приладу) за певною ознакою.

У підручнику Горецького П. і Шалі Ів. (1926 р. і пізніші видання), де подані «Деякі наростки іменників чол. роду» (с. 113—115), зовсім не згадано суфікси *-чик, -щик*. У праці М. Наконечного «Українська мова» (Харків, 1928) в розділі «Наростки іменників (найголовніші)», дається навіть застереження про суфікс *-щик: «будівник, керівник, візник, межівник, носильник, подавальник, сортувальник* (не: носильщик, подавальщик — рос. форми), *ресорник...»* (с. 139). Не маючи змоги ширше освітлювати тут питання про суфікси *-чик, -щик* на означення дійових осіб і предметів (також приладів), зазначу, що навіть побіжно переглянувши словник Грінченка, знайдемо у ньому такі слова на *-чик, -щик: барабанчик* (= барабанщик), *змінчик* (= работник, пришедший на смену другому), *забродчик* (= рабочий, занимающийся рыбной ловлей сетями), *доказчик, -чиця, засольщик* (= занимающийся солением рыбы на заводах), *зрущик* (= палочка в ловушках для зверей), *лямщик* (= работающий на рыбных ловлях)... Не мало їх дає і Рос.-укр.

сл. Уманця: *віддатчик* (на слово отдатчик), *підводчик* (на подводчик), *приводчик* і *заводчик* (на слово зачинщик), *розвідчик* (на разведчик), *докажчик* (на доказатель), *докажчик, доводчик, викажчик* (на доноситель), *хлібовчик* (на булочник); *майданщик* (смолокур), *мурівщик* (каменщик), *рознощик* (на разносчик), *точильщик* (на точильщик), *збірщик* (на сборщик), *ціновщик* (на оценщик)...

Тим важніше для нас констатувати, що, не зважаючи на шкідливі заборони або застереження проти суфіксів *-чик* і *-щик,* подібні до вказаних вище у деяких авторів,— тим важніше констатувати, що іменники чол. р. на *-чик, -щик* маємо в сучасній мові: *здатчики* лиття (Київ, завод «Більшовик»), *апаратчик* (...хоч я й апаратчик, але цукор ще не в мене — с. Спиченці, Плисків. р.); *підводчик* (Олена веде за руку підводчика до рядка — «Пр. правда», 1. IX 1933 р.); *постановщик* (...постановщики ставлять форми на вагони — Київ, завод «Більшовик»); *ваганщик* (...*у* нашім цеху є *8* ваганщиків — Київ, завод «Більшовик»), *зціпщик* (Зціпщик внизу зачіпляє деталі — Київ, завод «Більшовик»); *стерновщик* (Стерновщик — людина, яка ходить за сівалкою, держачись за стерно — с. Рожівці Ічнян. р.); *пильщик* (...козел — це на чотирьох ніжках прибитий товстий кілок, на якому становиться пильщик — с. Рожнівці, Ічнян. р.); *збірщик* (Збірщик членських внесків — «За радянську Академію», 1933 р., № 21/57). Поруч із іменниками на *-щик* на означення дійових осіб *(як ваганщик, зціпщик...)* зафіксовані на київському заводі «Більшовик» іменники на *-ник: заливник* (...заливники набирають чавуні заливають у форми) *завальник* (...завальники кидають у ваганку чавун), *обрубник* (...обрубники обчищають і обрубують литво). Отже суфікси *-чик* і *-щик,* хоч і не такі активні, як *-ник, -ач, -яр* (питання це потребує спеціального і докладного освітлення, але вони існують в українській мові,— і заперечувати, відкидати існуючі слова з цими суфіксами — це значить штучно відривати літературну мову від живої мови робітництва і колгоспного селянства; а заперечувати їх тому, що вони є нібито запозичені з російської мови — це значить виявляти націоналізм і перекручувати факти української мови.

Тимчасом націоналістичні думки на зразок тверджень М. Гладкого про «ряд невластивих українській мові іменників» з суфіксами *-чик, -щик* поділяли і словники термінологічні, старанно уникаючи іменників з цими суфіксами *-чик, -щик* і штучно даючи натомість іменники з суфіксом *-ник* (чи іншими), де жива мова має слова з *-чик (-щик)* або знає слова з різними суфіксами (напр., *пиляр* і *пильщик, розвідчик і розвідач* тощо).

Такі уникання іменників на *-чик, -щик* дуже послідовно проведено, напр., у словниках Загально-технічному (1928 р.) і Виробничому (1931 р.), де немає жодного іменника на *-чик, -щик* і дано на рос. слово рядчик укр. *рядник* (хоч Сл. Ум. дає *рядчик*), на разносчик — *розносець* (Сл. Ум. дає *рознощик*), на барабанщик — *барабанник*, на камеронщик — *камеронник* і т. д. (хоч жива мова знає *барабанщик, камеронщик).*

6. Той самий автор, М. Гладкий, у вказаній роботі кидає таке зауваження:

«Здається, не розповсюдився в нашій мові й прикметниковий російський наросток *-очний* (махорочный, проверочный), хоч іще зустрічаємо: *прийомочний* (П. П.) ("Пролетарська правда" — *П. Г.*) (замість *приймальний, командировочні* гроші ("Тарс" у П. П.)» («Наша газетна мова», с. 22).

В націоналістичному засліпленні автор хоче з української мови видалити те, що нагадує російські форми. Так він робить і з закінченням *-очний* або *-ечний* у прикметниках, які утворюються від іменників жін. р. на *-ка* (з попереднім приголосним), суфіксом *-ний (командировка — командировочний).* А насправді такі прикметники є в українській мові. Без труду їх можна знайти у Сл. Гр.: *балберочна* (і *балберна)* снасть; *зуривочна* слава; *зірочний; карточний; карнавочний; копіяшний; люлешний* (за теперішнім правописом *люлечний* — від слова *люлька* і *копієчний* від *копійка).:* Таксамо в Сл. Ум.: барочный — *барочний...*; веревочный — *вірьовочний...*; балаганный — *ятошний* (за тепер. правоп.— *яточний*); распивочный — *чарочний*; сказочный — *казковий, баєчний* і т. ін. Отже маємо прикметники на *-очний (-ечний),* утворені від іменників жін. р. на *-ка,* в дожовтневій українській мові. Питання про суфікс *-ний* прикметників від іменників жін. р на *-ка* (отож *-ний* у прикметників на *-очний* — на зразок *банка — баночний)* в сучасній, пожовтневій українській мові, на жаль, не досліджене. Але й невеличкі матеріали, що подаємо тут, потверджують існування прикметників на *-очний у* пожовтневій літературній мові, як і в живій мові робітничих і колгоспних мас. Напр.: Чудово справляється з програмою бляшано-баночний цех («Комуніст», 5.VII.1933 р.); *Страховочний* документик («Комуніст», 23.VII.1933 р.); Будинок матиме 8 *виставочних* зал («Комуніст», 29.VIII.1933 р.); Завдання... в зборі маточних буряків («Комуніст», 9.IX.1933 р.); *Стрілочні* башмаки («Пр. правда», 11.XI. 1933 р.); *Стрілочний* пост (ст. Бородянка); *...підсочний* промисел (з допису робкора до «Пр. правди», 1932 р.). Звичайно, що

прикметник на *-очний* може утворитися і від дієслівного іменника на *-ка* (коли він є в мові). Маємо такі приклади: *Пробілочних* машин у нас є дві на цукроварні (с. Спиченці Плисків. р.); *Обвалочний* цех — де обвалка туші — зчищання м'яса (Київ, Дарницький м'ясокомбінат); Маркс зупиняється на питаннях *оціночної* семантики («Критика», 1933 р., № 6, с. 80); *Шпалонасочний* завод («Комуніст», 4.V.1933 р.); *Перевалочною* пакгаузу ще не устатковано («Комуніст», 16.VII.1933 р.) [і в іншій формі ...розвантаження хліба на *перевальному* пункті («Комуніст», 11. IX.1933 р.)].

Тимчасом висловлений вище погляд М. Гладкого на прикметники з закінченням *-очний* керував і складачами деяких словників (у більшій чи меншій мірі). Очевидно, через це навмисне, штучне і шкідливе націоналістичне обминання прикметників із закінченням *-очний* маємо, напр., у деяких словниках такі відповідники до російських слів: кружечний — *карнавковий* у РУС-і і *карнавковий* у Сл. діл. мови (хоч у Сл. Гр.— *карнавочний*); выставочный — *виставовий* у РУС-і і Сл. діл. мови; оценочный — *цінувальний* у РУС-і і 1) *(о списке) оцінний, 2) (о комиссии) цінувальний* у Сл. діл. мови; балаганный — *ятко́вий, я́тошний* у РУС-і і тільки *ятко́вий* у Сл. заг. техн.; барочный — *барковий* у Сл. техн. (хоч у Сл. Ум. *барочний).*

Так у практиці словниковій бачимо штучне, всупереч фактам української живої мови, обминання існуючих в українській мові прикметників з суфіксом *-очний*, уникання, яке по суті становить шкідливе націоналістичне перекручення української мови.

Маючи приклади прикметників на *-ний* від іменників жін. р. на *-ка* (з попереднім приголосним), тобто прикметників на *-очний* (іноді *-ечний*), треба зазначити, що від іменників на *-ка* (з попереднім приголосним) прикметники частіше творяться суфіксом *-овий*; напр.: *довідка — довідковий, квітка — квітковий, помилка — помилковий, річка — річковий, ланка — ланковий, спілка — спілковий, жниварка — жниварковий* (...ллють масло на *жниваркові* частини — с. Митки, Барськ. р.) і т. ін. Іноді маємо від таких іменників на *-ка* прикметники в двох формах — з наростком *-овий* і *-ний*; напр.: *голка — голочний, голковий; ятка — ятковий, яточний; матка — матковий, маточний; чарка — чарочний, чарковий; посадка — посадочний* (Утворення *посадочного* майдану — «Пр. правда», 20.VIII.1933 р.), *посадковий* (...конструктор проектної групи *посадкових* машин — «Комуніст», 14.IX.1933 р.) і *посадний:* аеродроми, *по-*

садні майданчики — «Більшовик України», 1933 р., № 7—8, с. 101) і т. д.[1]).

7. Крім указаного вище націоналістичного перекручення в словотворі українських прикметників, помічаємо в словниковій роботі ще й інший ухил: у деяких словниках, як напр., у Загально-технічному, маємо суворо додержану систему подавання переважно прикметників з суфіксом *-овий* (хоч частіше в живій мові маємо суф. *-ний*. Даючи такі прикметники на *-овий*, словник майже завжди ставить у них наголос на *о (-óвий): машинóвий, мільйонóвий, цементóвий* і т. д., навіть у таких словах, які в надійних щодо наголосу матеріалах зафіксовані з наголосом не на *о*; напр., у Сл. техн. маємо: *асфальтóвий, атраментóвий, батистóвий, букóвий, касторóвий, карболóвий, каолінóвий, кашмірóвий* і т. ін.,— хоч у Сл. Гр. *атрамéнтовий, бýковий* і в РУС-і — *асфáльтовий, батúстовий, кастóровий, карбóловий, каолíновий, кашмúровий...*

Так у систематичному протаскуванні наростка *-овий* супроти *-ний* і навіть у наголосі слів на *-овий* націоналістичні елементи намагалися в словниковій роботі провести свою тенденцію — відірвати літературну мову від мови широких мас Радянської України, орієнтувати цю мову в напрямку до польщизни.

8. Крім націоналістичних тенденцій у словниковій роботі щодо словотвору прикметників, маємо в цій роботі перекручення і в словотворі дієслів. Деякі словники, мавши в українській мові дієслова з префіксом *зне-* (*знеславити, знешкодити, знесилити...*), який семантично відповідний (у деяких випадках) до російського префікса *обез-* (*обесславить, обезвредить, обессилить*), зробили цей суфікс *зне-* майже монопольним для подавання українських відповідників до всіх російських дієслів із префіксом *обез-*. Так префікс *зне-* використовують ці словники для націоналістичного обминання спільного з російською мовою префікса *обез-* (іноді *збез-*), який дає нам жива мова. У Сл. Гр. маємо слова с суфіксом *обез-*: *обезвічити, обезглуздити, обезголовити, обезчестити* (і *збезчестити*) та ін. Подає українські дієслова з префіксами *обез-* (і *зне-*) і Сл. Ум.

У російській мові від ім жін. р. на *-ка* (з попереднім приголосним) творяться звичайно прикметники суфіксом *-ный*, а часом паралельно і суфіксом *-овый:* банка — баночный, банковый; колодка — колодочный, колодковый, настилка — настилочный, настилковый; галька — галечный, гальковыи і т. ін. (див. Сл. Даля).

[*обезлюдіти, обезглуздіти, обездолити (і знедолити)* та ін.]. А РУС (т. III, 1927 р.) виявляє виразне обминання префікса *обез-*: обезглавливать, -вить — *стинати, стяти кому* голову (у Сл. Гр. є *обезголовити*); обезлюдеть — *злюдніти, збезлюдніти, вилюдніти,* (не подано зафіксованого в Сл. Ум. *обезлюдіти*); обезчестить — *збезчестити, зганьбити, зганьбувати* (не дано *обезчестити*, що є в Сл. Гр.) і т. ін. Сл. техн. термінології для обминання спільного з російською мовою префікса *обез-* уживає виключно *зне-* (вигадуючи слова з цим суфіксом): обезвоживать, -дить — *зневоднювати, зневоднити;* обезжелезивать, -зить — *знезалізнювати, знезалізнити;* обезжиривать, -рить — *знетовщувати, знетовщити;* обессеривать, -рить — *знесірчувати, знесірчити...* і т. д.; словник Медичний (Крамаревського, Х., 1931 р.) російське слово обезволить (отже в значенні зробити безвільним) передає, користуючись улюбленим префіксом *зне-*, словом *зневолити*, яке означає — лишить свободи, зробити невільним (а не безвільним).

9. Шкідливі перекручення в словниковій роботі не обминули і словотвору в іншомовних інтернаціональних словах. Маємо на увазі особливо іншомовні прикметники з суфіксами *-аль(ний),* почасти *-оз(ний).* Таких слів, особливо з суфіксом *-аль(ний),* дуже багато в загальній і особливо в науковій мові. Невелике число з таких іншомовних іменників іноді уживаються паралельно в двох формах з суфіксом *-аль* і без нього *(професійний — професіональний, емоціональний — емоційний* та ін). Деякі словники використовують цю наявність в українській мові невеликого числа іншомовних прикметників без суфіксів *-аль* поруч із прикметниками з цим суфіксом [почасти *-оз*, напр., тенденційний (тенденціозний)], щоб подавати іншомовні (інтернаціональні) прикметники обов'язково без суфіксів *-аль, -оз,* штучно викидаючи з них ці суфікси, щоб цим надати більше «національного українського» вигляду іншомовним прикметникам; напр., *пірамідовий* (або *пірамідний)* замість *пірамідальний; базидійний* замість *базидіальний; інструментовий* замість *інструментальний* (Сл. техн.); *бронховий* замість *бронхіальний* (Сл. мед. Крамар.); *тифовий* замість *тифозний* (Сл. мед. Крамар.) та ін.

Автор цих рядків у невеличкій розвідці розглядав питання про іншомовні наростки в запозичених прикметниках в українській мові (Вісник ІУНМ, 1929, № 2, с. 22—27). Тут коротко розглянуті прикметники з суфіксом *-альний, -анський, -атський, -ичний, -озний* та ін. У статті всі прикметники з цими

суфіксами поділені на три групи: 1) тільки з іншомовним суфіксом (на зразок: *теоретичний, філіальний, меліоративний...*); 2) без іншомовного суфікса (на зразок: *конституційний, еволюційний...* тут у приклад помилково попало слово *спортовий*, яке є і в третій групі); 3) «між цими двома групами — прикметники, що можуть бути в двох рівнобіжних формах» (с. 22) (на зразок: *енергійний — енергічний, спортовий — спортивний, емоційний — емоціональний...*).

Ні в якому разі не стоявши на тому погляді, щоб віддавати перевагу прикметникам — при наявності в мові паралельних форм — без іншомовних суфіксів або щоб уживати тільки прикметники без іншомовних суфіксів, я, проте, в розвідці цього моменту не акцентував; і хоч я писав: «Часто в укр. мові, відповідно до таких слів із чужомовним наростком *-аль*, маємо прикметники від чужомовних пнів без цього наростка *-аль*» (с. 22) (тут словами «відповідно до таких слів» вказується на паралелізм форм з *-аль* і без *-аль*),— але в дальших висловленнях не підкреслював цього паралелізму і в деяких місцях навіть затушкував принцип паралелізму форм з іншомовними суфіксами і без них. До таких місць належить, напр., це: «...можна творити прикметники, уникаючи наростка *-аль*, самим наростком *-ний* від чужомовних слів на *-ія: гімназійний* (зам. *гімназіальний), провінційний (провінційний лікар* — «Пр. правда», 11.X.1929 р.)»... (с. 22). Цим моя розвідка об'єктивно могла дати підставу для шкідливого обминання або витиснення прикметників з іншомовними суфіксами.

Подруге: подаючи в розвідці приклади вживання в сучасній мові прикметників без іншомовних суфіксів *(офіційний, емоційний...; принциповий, металургійний, енергійний, азійський* та ін.) я не відрізнив матеріалу, існуючого в сучасній живій мові (який я брав з «Пр. правди», з «Критики», з «Червоного шляху», з «Комуніста»), від матеріалу термінологічних словників ІУНМови, в яких прикметники без іншомовних суфіксів часто були штучно і тенденційно утворені (вигадані). Отже, тенденцію авторів цих словників я прийняв за «тенденцію мови», класового спрямування авторів цих словників, які (автори) подавали багато прикметників без іншомовних суфіксів (часом відкидаючи зовсім паралельні форми — з іншомовними суфіксами), щоб боротися з іншомовними елементами в українській мові — цієї тенденції тоді я не схопив, не викрив і не засудив. У цьому моя друга велика помилка, яку я зробив у вказаній своїй розвідці.

Розглянутими вище моментами не вичерпуються націоналістичні перекручення в питаннях українського словотвору (не

спиняємось у цій статті на дієприкметникових формах на *-чий* [типу *існуючий, умираючий, несучий* (*несуча* поверхня літака — «Більшовик України», 1933 р. № 7—8, с. 92), *компромітуючий* («Пр. пр.», 26.IX.1933 р.), *протестуючий* («Пр. пр.», 28.IX 1933 р.), *співчуваючий* комсомолові — «Пр. пр.», 10.X.1933 р.] на прикметниках а суфіксом *-мий* [*неприпустимий* («Пр. пр.», 10.X.1933 р.), *незлічимий* (Ю. Смолич), *здійснимий* («Комуніст», 1.VIII.1933 р.), *любимий* («Комуніст», 6.VII.1932)], які належать скоріше до питань синтакси і потребують ширшого спеціального освітлення, та на інших дрібніших питаннях словотвору). Ці націоналістичні перекручення в словотворі являються свідомим шкідництвом буржуазних націоналістичних куркульсько-петлюрівських елементів, які в своїй ворожості до розвитку пролетарської української культури намагаються використати і словотвір мови для просування націоналістичної ідеології, для створення мови, відповідної до класових завдань буржуазії, намагаються відірвати сучасну українську літературну мову від живої мови передових мас українського робітництва і колгоспників і навмисно вносити в неї штучні відмінності проти російської мови, намагаються ослабити літературну мову, як зброю класової боротьби пролетаріату, знаряддя соціалістичного будівництва і творення пролетарської української культури.

Отже перед нами, радянськими лінгвістами, стоять бойові, відповідальні і почесні завдання: якмога швидше допомогти мові звільнитися від націоналістичного шкідництва; викривати і остаточно викрити націоналістичні перекручення, зокрема в галузі словотвору української літературної мови і, досліджуючи сучасну літературну мову, мову робітництва і колгоспників на базі марксоленінської методології, громити націоналістичні перекручення, всякі думки і погляди в питаннях словотвору, ворожі національній ленінській політиці, суперечні марксоленінській методології і шкідливі для розвитку нашої сучасної літературної мови і творення пролетарської української культури.

Мовознавство, 1934, № 1.— С. 37—51

Григорій Сабалдир

ПРОТИ БУРЖУАЗНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ І ФАЛЬСИФІКАЦІЇ

(*С. Смеречинський*, Нариси з української синтакси в зв'язку з фразеологією та стилістикою, «Радянська школа», 1932 р.)

> «Существо уклона к местному национализму состоит в стремлении обособиться и замкнуться в рамках своей национальной скорлупы, в стремлении затушевать классовые противоречия внутри своей нации, в стремлении замкнуться от великорусского шовинизма путем отхода от общего потока социалистического строительства, в стремлении не видеть того, что сближает и соединяет трудящиеся массы национальностей СССР, и видеть лишь то, что может их отдалить друг от друга.»
>
> «...Опасность этого уклона состоит в том, что он культивирует буржуазный национализм, ослабляет единство трудящихся народов СССР и играет на руку интервенционистам.»
>
> *СТАЛИН*
>
> («Отчет Центр. комитета XVI съезду ВКП(б)», с. 86).

У своїй короткій рецензії ми маємо на меті виявити класову ворожість націоналістично-буржуазного мовознавства, виявом якого є згадана праця Смеречинського, неспроможність цього мовознавства подати дійсну оцінку мовних фактів і освоїти мовний процес взагалі, а особливо мовний процес пожовтневої доби.

Жовтень викликав до життя гноблені за царату національні культури, знищив разом з тим і всі перешкоди, що їх створював царат для мовного розвитку різних націй. Українська мова не була винятком з цього. Тому українського мовознавства, як науки, і синтакси зокрема, до Жовтня фактично не було. Жовтнева революція знищила соціально-політичний і національний гніт, створила всі умови для буйного розвитку національної формою і соціалістичної змістом пролетарської культури. Школи — нижчі, вищі й середні, преса, художня література, театри і інші культурно-освітні установи — красномовні свідки розвитку ленінської національної політики на Україні. Але у цій грандіозній роботі трудящі маси України натрапили на великий опір класового ворога, що всіляко намагався й ще

намагається перешкодити національно-культурному будівництву на Україні. Особливо гострих атак зазнав розвиток української соціалістичної культури від буржуазних українських націоналістів. Згадана праця С. Смеречинського є чимале кільце в цілому ланцюгу націоналістичного шкідництва. Початки цього ланцюга ховаються досить глибоко. Українізація різних установ, преси, школи вимагала найрізноманітніших відповідей на різні питання, що виникали в процесі щоденної роботи. Крім моментів правописних, потрібно було дати термінологію, форми ділового листування, переклади різних фразеологічних звоpотів, щоб задовольнити в першу чергу вимоги українізації. Мільйонні маси трудящих вимагали приступної науково-популярної літератури, творів красного письменства; школа — різних підручників; наукові установи — певної термінології з свого фаху. От оці всі потреби суспільства і треба було задовольнити негайно. На це переважно й була спрямована головна увага тогочасного українського мовознавства. Але поряд із продукцією, яка справді задовольняла потреби трудящих, ми мали й цілий ряд праць ворожих, націоналістичних.

До них у першу чергу належить праця О. Б. Курило «Уваги до сучасної української літературної мови», що вийшла з друку першим виданням на початку 1920 року. Праця О. Курило, безперечно, є синтез націоналістичних синтаксичних і фразеологічних правил. Курило застерігає, що

«сучасна українська наддніпрянська літературна мова... своєю складнею та фразеологією, почасти й словотвором, мало нагадує українську народну мову; вона намагається йти шляхом російської наукової мови з її здебільшого далеким від народного складом фрази» («Уваги», II вид., Передмова).

І щоб

«визволити український народ з темряви, піднести його культурний рівень...»

українська інтелігенція

«повинна вчитися від народу висловлювати його думками, його психологією мови наукові правди» (Передмова; підкресл. авторки).

Щоб обгрунтувати цю «теорію», Курило подорожує по глухих селянських закутках, вишукує там різні архаїзми, видаючи їх за справжню українську мову. Твердження О. Курило, на жаль, досить довгий час були незаперечним каноном синтак-

сичним, рідко хто зважувався піднімати проти них голос. Нічого й говорити, що «Уваги» є твір, ворожий нам.

Цілковите ігнорування нової української літературної мови, агітація за буржуазний націоналізм у мовознавстві червоною ниткою проходить у працях проф. Є. Тимченка. Праці цих двох авторів в їх буржуазно-націоналістичному спрямованні виразно позначилися на «Нарисах» С. Смеречинського. Про силу різних окремих розвідок, підручників з мови, де були певні розділи з синтакси, ми тут згадувати не будемо, треба тільки зазначити, що майже на кожній з них позначився вплив праць проф. Є. Тимченка й О. Курило. Особливо близько своїм типом стоять «Нариси» С. Смеречинського до «Уваг» О. Курило. Але ця праця має й виразні свої відміни. Автор поставив собі за мету дати

«допоміжно-довідкову книжку для студентства (головно лінгвістичної спеціальності), кваліфікованої частини учительства та взагалі для кваліфікованих робітників слова, що для них мова українська є, сказати б, знаряддя виробниче. Зміст "Нарисів" — розвідки на теми переважно синтаксичні (у зв'язку з фразеологією та стилістикою), об'єкт — українські селянські діалекти. Крім того, автор, подекуди й принагідно, брав приклади з творів письменників XIX—XX ст. (Квітка-Основ'яненко, Куліш, Марко Вовчок, Коцюбинський та ін.). До українсько-мовного матеріалу автор частенько дає порівняння-паралелі з інших мов: російської, польської, білоруської, сербської, чеської, болгарської (церк.-слов.), німецької, французької, англійської, латинської та ін.» (Від автора).

До речі буде зазначити, що з усіх названих тут мов і «інших» автор подав на 282 сторінках своєї роботи 15—20 прикладів, тобто на кожну мову припадає $1^1/_2$—2 приклади. Тому ми не рекомендуємо читачеві шукати тут, як це можна сподіватися з передмови, широких порівнянь і паралелів.

У своїй праці С. Смеречинський зупиняється переважно на тих питаннях, що вже й перед ним дебатувалися не один раз і не в одній праці, на питаннях, що їх протягом пореволюційних років висунуло життя. Зупиняється автор на багатьох цікавих питаннях української синтакси, але ми вважаємо зайвим розглядати всі ці питання; досить буде й декількох з них, щоб показати вихідні позиції й націоналістичну методологію автора.

Ми знаємо, що питання синтакси взагалі, а української зокрема, належить до найменш опрацьованих ділянок нашого мовознавства. Синтаксичні питання вимагають негайного глибокого й широкого дослідження. Глибокого — це значить теоретично щонайдосконаліше обгрунтувати свої твердження; широкого — притягти щонайбільше різноманітного мовного

матеріалу. Треба також спрямувати синтаксичні досліди в бік історичний — опрацювати широкі порівняння-паралелі. Не можемо ж ми вважати за порівняння, коли хтось використає з праці Потебні чи Міклошича один-два приклади і на підставі цих прикладів робить якесь узагальнення, часто цілком несподіване, а то й протилежне до першоджерела. У своїй праці С. Смеречинський намагається за всяку ціну дати тверді правила. Оця претензія на законодавця, на непорушний авторитет аж надто впадає на очі в твердженнях автора. На кожному кроці, в кожному правилі він говорить, як категоричний законодавець, що виступає від «української мови», що знає, що вона любить, чого не любить, щь їй властиве, що невластиве. Напр.: «Ці невластиві народній мові звороти з б у л о, б у д е» (с. 11); «У цьому, невластивому, вважаю, українській мові типі...» (24); «Отже, це, на мою думку, полонізм» (25); «Уважаю, що тут...» (33, 34); «Широко знає українська мова прийменника *за*...» (48); «Народна мова знає досить широко знахідний із прийменником *у (в)*» (49); «Українська мова здавна характеризується тим...» (68); «Особливо улюблений і поширений у цій конструкції знахідний прикметниковий...» (90); «В українській мові він (дієйменник) уживається геть ширше...» (147) і так майже на кожній сторінці до кожного правила є. От і спробуй тут піти проти автора! Аджеж тоді ти підеш проти української мови, проти її властивостей і «поширених» і «улюблених» зворотів. Нам треба перевірити, чи українська мова дійсно доручила Смеречинському говорити від її особи, перевірити, як націоналіст Смеречинський перекручує мовні факти.

Дотеперішні праці з української синтакси виразно мають націоналістичні підходи до оцінки мовного матеріалу і його нормативної цінності. Група «мовознавців»-націоналістів вважає, що норми української синтакси заховує тільки мова, як вони кажуть, «народна». Цією мовою писали й деякі письменники, особливо письменники першої половини XIX ст. Мова «народна» відбита в різних етнографічних записах — казках, кажуть вони, прислів'ях, приказках, піснях, народних оповіданнях і под. Мова цих записів ніби й має дати нам незаперечні синтаксичні норми. Щождо творів літературних, то їх, мовляв, тільки незначною мірою можна використати. А загалом мова письменників не може правити за зразок, бо ця мова зросла переважно на сторонніх мовних впливах, особливо впливах російської синтакси і менше польської. Особливо зневажливе ставлення цих «мовознавців» до мови літератури пожовтневої, як мови, що ніби зовсім відбилася від «народної» мови, мови, «засміченої» русизмами, полонізмами й різними іншими «ізма-

ми», а в деяких окремих письменників прямо таки мови «непись-менної», безграмотної. Таких «думок», по суті націоналістичних наклепів, ми можемо знайти багато в різних підручниках і порадниках, де подається різні рецепти, як цю мову виправити. А за цими рецептами хто тільки не виправляв у нас протягом останніх часів! Чи не найбільшої вершини в цих націоналістичних вправах досяг у своїй праці Смеречинський.

У своїх «Нарисах» Смеречинський пише: «Особливо любить українська мова вживати плеонастичних прийменників з метою підсилити» (236) (що підсилити він не каже). І подає приклад: «До батька, до матері, до роду утікати»; «Із города, із Озова, з турецької неволі...» (Дума). Може цю особливість мова українських дум і дійсно «любить», але автор, певне, не любить її, бо в своїй праці на 282 сторінки ні разу не вжив цього «плеонастичного» звороту. Отже й виходить, що добре в одному жанрі, в один час, те непотрібне, недоречне в іншому жанрі і в наш час. Коли б же хто намагався дати синтаксичні висновки з дійсно української мови, то він повинен був би базуватися не на власних уподобаннях, а на всій сумі того, що має назву — українська мова. Такий дослідник повинен був би вивчити мову окремих літературних жанрів і зробити висновки з кожного окремо — з мови преси, мови ораторської, мови теоретичної, популярно-наукової тощо; він мав би вивчити особливості мови віршованої, дослідити мову наших великотиражок, мову робітничих центрів, колгоспного селянства, і тоді б уже можна було говорити, що́ українська мова «любить», а чого ні; що́ в ній поширене, а що́ ні, розуміється, як до жанру. На цьому грунті ми мали б право засудити той чи інший зворот молодого письменника, визначити, де він відступає від норми; мали б змогу кваліфікувати ці відступи, як непотрібні й шкідливі, чи як оригінальні, що їх не треба засуджувати. Коли б ми розуміли синтаксу української мови, як синтез синтакси окремих літературних жанрів, то тоді б і мова літературна посіла у наших дослідах досить поважне місце, таке місце, яке їй належить по праву. Свідоме ігнорування літературної мови в науці про українську синтаксу є вияв ідеології буржуазного націоналізму.

Протягом свого існування українська літературна мова переживала різні впливи залежно від різних виробничих і соціально-економічних стосунків. Мову творив певний соціальний колектив. Творив він свою мову залежно від соціально-економічних, політичних, культурних умов свого життя, і з цієї мови нам треба було б викидати не запозичення взагалі, а ті запозичення, витвори, перекручення, що виразно носять у собі шкідливий класовий елемент, що заплутують класовий світо-

гляд робітничо-селянських мас. Наша літературна мова широкою річкою щодня, щохвилини вливається в мову робітничих мас через газету, книжку, школу, кіно, радіо, театр тощо.

І тільки злочинець, шкідник може регулювати цей широкий потік мовою Величка, Галятовського, Беринди, мовою різних актів XV—XVII ст. Це було б те саме, коли б у мові російській поставити, як зразок, мову Кантеміра, Ломоносова або Кирила Тредьяковського. Те саме ми можемо сказати й про мову селянську. Беручи за зразки синтаксичні мову етнографічних записів XIX ст., ми тим самим припускаємо, що мова села не еволюціонує, що вона й до сьогоднішнього дня захолонула на одному рівні. Як би для мене не звучало гарно «дерево літі квітне», мова сучасна наша не сприйняла б цього, бо на сьогодні це сполука мертва, хоч вона й має місце в історичних матеріалах і в матеріалах етнографічних.

Праця С. Смеречинського збудована, як це зазначає автор, на мові «народній». Але від визначення розуміння, що таке «народна мова», автор ухилився. На с. 150—151 автор, з'ясовуючи способи передавати пряму мову, зазначає:

«Цей спосіб максимально поширений по всій Україні, як наддніпрянській, як і наддністрянській, як у живій народній мові, як у думах, як і в таких класиків, як от Куліш, Марко Вовчок, Квітка та ін. Літературна мова його майже не знає».

От тут і розберись: поширений і в класиків — Куліша, Марка Вовчка, Квітки й інших, і разом з тим «літературна мова майже не знає». А куди ж автор відносить згаданих і «інших класиків»? Невже це не літературна мова? На с. 218 автор подає таке твердження щодо заперечних конструкцій:

«Це один з найхарактеристичніших образних зворотів, що його широко знає народня українська мова, щоб підсилити, піднести ствердження, відрізнити того, що за цього говориться».

І далі до цього правила подані приклади, які повинні ілюструвати поширеність цього явища в «народній мові». З 17 поданих прикладів 12 взято з літературної мови — з творів Квітки, Куліша, Стороженка, п'ять з етнографічних матеріалів. Отже хоч автор в передмові й зазначає, що об'єкт його дослідження «народна» мова, але дуже й дуже часто він використовує мову літературну, особливо там, де вона не йде всупереч авторовим твердженням, та ще й подає її, як «мову народну». Найбільше автор використовує мову Куліша, Квітки, Марка Вовчка, Мирного, Котляревського, Олеся, зрідка — Заливчого, Хвильового, Нечуя-Левицького, Франка, О. Вишні. Використо-

вує також деяких письменників XVII—XVIII ст., але подається це все, як мова «народна». Як бачимо, галерея письменників підібрана за виразно націоналістичною ознакою.

Категорично можна сказати, що автор у всіх своїх твердженнях виходить не з мовних фактів, а з упередженої думки, що українська мова повинна бути такою, як її собі уявляє автор, а мовні факти повинні ствердити авторові міркування й уподобання. На перший погляд у «Нарисах» ніби все гаразд: приклади — як приклади, є з мови етнографічних матеріалів, є з літератури, є категоричні правила й фразеологічні до них звороти. Але коли розплутаєшся в цьому матеріалі, то приходиш до висновку, що мовні приклади ілюструють видумане чи придумане узагальнення-правило,— а це вже не мовна наука, а фальсифікація. Щоб ствердити це, подамо трактування декількох кардинальних питань української синтакси і покажемо, як ці питання «розв'язує» С. Смеречинський.

Перше питання — це питання про орудний присудковий. Протягом останніх 6—7 років це питання дебатується і в науковій і навіть у підручній літературі.

У своїх «Нарисах» автор виходить з такого твердження: «Назовний присудковий чи не найбільша особливість української мови», але цього явища «не добачали Огоновський, Синявський, Йогансен та інші, абож її бачили, її підносили навіть, але не досить, Симович, Смаль-Стоцький, Курило, Огієнко, Тимченко». «Намагаючись дати певні правила (коли назовний, а коли орудний), прищеплювали тим самим, на мою думку, неслушний погляд, нібито українській мові однаково властиві обидва відмінки, ба ще й з певними відтінками. А дехто вважають навіть, ніби "форми інструменталю потроху випирають форми з номінативом" (Є. Тимченко)» (79). Далі подано низку прикладів, на підставі яких автор робить висновок:

«При всіх формах дієслова бути у всіх позиціях і без жадних відтінків значення українська народна мова знає, як норму, лише присудкового назовного, а поруч із ним, у певних (*? — Г. С.*) випадках прийменникові та інші конструкції. Орудний тут не властивий, буває здебільшого через чужі впливи (хоч і в архаїзмах своїх)» (87).

Щодо інших дієслів, то й «при інших дієсловах меншої формальності... українській мові властивий або тільки назовний, здебільшого при прикметниках, або знахідний з прийменником *за, на*, або назовний, або...»

«орудний при іменниках, що є ще в мові, можна пояснити тим самим, що й при формах дієслова "бути", тобто це або впливи, або українські архаїзми» (90—91).

Отже, як бачимо, С. Смеречинський цілком і безоглядно ліквідує орудний присудковий, як явище української мови. Які ж у автора для цього підстави? Щоб ілюструвати, що «народна» мова, як норму, знає при «бути» тільки називний, автор бере приклади з творів Котляревського, Куліша, Квітки, Тимченка («Калевала»), Мирного, Костомарова. Таких прикладів подано тридцять шість. Ці приклади перемішані з прикладами, взятими з етнографічних матеріалів. Певне тому так упевнено й зазначає, що мова «народна» знає тільки називний присудковий.

Автор з надзвичайною безапеляційністю заявляє, що ніде, ні в якій позиції в теперішньому часі орудного присудкового немає. Але забув, певне, одну сполуку, що ми її дуже часто зустрічаємо і в живій розмовній мові, і в літературних пам'ятках. Це такі сполуки: «Жарт-жартом». «Синицю й на салі поклади, то синиця-синицею». «Старець-старцем, а повагу любить» (Ном.). «Служба-службою, а дружба-дружбою» (Ном.). «Човен-човном, а байдак-байдаком по одній воді правлять» (Ном.). «Наука-наукою, а робота роботою» (Неч.-Лев.). Де ж ці приклади діти, коли українська мова їх «не знає»? Але вертаймося до основного тут питання,— як автор з'ясує подані нижче сполуки,— невже «впливами» чи «архаїзмами»? Подані нижче приклади взяті виключно з тої мови, яку автор називає «народною»: з приказок Номіса, з збірки пісень Метлинського, з збірки пісень Б. Грінченка тощо.

«В погоду і смутний веселим буває» (Ном.). «Як була я сім рік удовою, не чула я землі під собою» (Ном.). «То був волом, а тепер не хочеш зостатися конем» (Ном.). «Бути тобі вгадьком» (Ном.). «Не буде баба дівкою» (Ном.). «Андрею, не будьте свинею, коли вас люди величають» (Ном.). «Скільки води не пий, п'яним не будеш» (Ном.). «Ой доню, доню, не будь дурною» (пісня). «Також бо я в сьому селі невісткою буду» (Метл.). «Він моїм буде» (Метл.). «Ой не будеш ти мені жоною, а я тобі дружиною» (Метл.). «Ой не смійся, дівчіноньку, сама сміхом будеш» (Метл.). «Вона мене вірно любить, дружиною буде» (Метл.). «Чорт усе чортом буде» (Ном.). «Коли б мені орлом бути та швидко літати» (Гр., 111—163). «Ой чи мислиш, чи не мислиш дружиною бути» (Гр., 111—228).

Прикладів таких з тих джерел, що ними оперує Смеречинський, можна подати ще декілька десятків чи й сотень. Щодо мови окремих письменників, то автор подав таких прикладів 36 на називний, ми можемо подати на орудний 336, а коли б треба було, то й більше. Гадаємо, що ніхто не може заперечити твер-

дження: нема українського письменника, який би не вживав орудного присудкового.

Щодо орудного присудкового при дієсловах меншої формальності, то автор і тут цілком виявив свою націоналістичну методологію. Він подає один приклад з орудним присудковим, а 4-5 з називним, і читач має враження, ніби й справді орудний не є «властивий» українській мові. А це дуже легко зробити й навпаки. Або подає один приклад з Котляревського і зазначає, що в ньому ужито орудного «лише тому, що його вимагає рима: тьмою — покою». Алеж у Котляревського є багато інших сполук, що в них орудний аж ніяк не залежить від рими. Напр.: «Гевальдигером був шинкар, вожатими — сліпці, каліки, ораторами — недоріки, шпигоном — з церкви паламар» і ін. Автор про такі приклади не згадує. Чому автор тут не використав Кулішевої «Чорної ради», де майже на кожній сторінці є орудний присудковий?

Розглядаючи цей розділ в «Нарисах», стоїш перед якимсь прикрим непорозумінням: невже автор думав цим націоналістичним фальсифікатом замазати очі радянському вчителеві, студентові і іншому читачеві? Ні, помилився націоналістичний фальсифікатор. Його висновки збудовані на перекрученні і минулих і сьогочасних мовних фактів, спрямовані проти нашої дійсності, вони, нарешті, суперечать вимогам бодай найелементарнішої науковості. Автор посідає з своїми твердженнями цілком виразну націоналістичну позицію. Сам він не подає нічого такого, що могло б заперечити право на існування орудного присудкового. Авторові посилання на «впливи» й «архаїзми» нікого не переконують, бо вони цілком безпідставні. Автор дуже часто, як «мову народну», використовує твори Куліша, і чомусь він тут не звернув уваги, що в «Чорній раді» аж надто рясніють речення з орудним присудковим. Однією стороною Куліш — зразок для автора, а другої він не добачає, навіть не згадує, що в Куліша є відповідні конструкції з орудним. Про письменників новіших і говорити нема чого: орудний присудковий у них звичайнісіньке явище і при формах від «бути» і з іншими дієсловами.

Ми гадаємо, що коли орудний присудковий так поширений у мові, як це відзначають різні інші дослідники, базуючись на мовних фактах, то його треба не засуджувати на небуття, як щось шкідливе для української мови і навіть злочинне, а треба знайти ті причини, що викликають його до життя, з'ясовують його змістову особливість супроти називного, його соціальну вартість, простежити, в яких мовних жанрах він почав поширюватись. І тоді тільки можна говорити про якісь певні виснов-

ки й правила. Ніхто ж не заперечує, що в польській і російській мові орудний присудковий становить мовну норму, і про його «шкідливість» у цих мовах і не згадував ніхто, — чому ж власне в мові українській, що своєю синтаксою близька до згаданих мов, виникає питання про його недоцільність і шкідливість? Автор тут одверто виступає, як нацдемівець, та ще й науково безпорадний. Коли б навіть хто й довів фактами, що орудний присудковий — явище нове, що виник він під сторонніми впливами, то й це ще не означало б, що він не має права на існування в українській мові. А головне те, що як не обминає його Смеречинський у своїх «Нарисах», як не відвертає нашої уваги від нього, а він все таки в мові є.

Другий тип сполук з орудним присудковим виникає під впливом вимог, пов'язаних з порядком слів у реченні. Це сполуки типу «суддею був ведмідь». Такі сполуки С. Смеречинський з'ясовує іномовними впливами або вимогами віршового розміру, вважаючи, що ніби ці останні вимоги не мають під собою грунту в українській мові, як явища випадкові. Алеж коли б і довів хто, що в живій масовій мові, як і в мові літературній, вимоги розміру впливають на появу і поширення орудного присудкового, то це вже була б певна причина, що виправдувала б його існування. Та крім вимог розміру й іномовних впливів, є інші фактори, що зумовлюють орудний присудковий у згаданому типі сполук. Це значення сполук з орудним. Будова речень у мові має відповідати комунікативній функції мови, — вона повинна бути така виразна, щоб не вносити неясності в зміст. Порядок слів з цього погляду має не останнє значення. Не однаково сказати: «ведмідь був суддя» і «суддя був ведмідь», інтонуючи звичайно ці сполуки. У таких сполуках із звичайною інтонацією на першому місці ставимо підмет. Тільки особлива інтонація, як вияв відповідного змісту, дає нам змогу іменник, що стоїть на першому місці, сприймати, як іменник-присудок. Щоб уникнути двозначності і неясності вислову, коли ми на першому місці ставимо присудок, присудковий іменник ми відрізняємо формою, беручи його в орудному відмінку. Це виправдує орудний присудковий і в Котляревського у вірші «Гевальдигером був шинкар, вожатими — сліпці, каліки, ораторами — недоріки, шпигоном — з церкви паламар». Автор рекомендує в таких і подібних сполуках заміняти орудний знахідним з прийменником *за*. Але треба пам'ятати, що не кожний орудний присудковий можна замінити знахідним з *за*, бо ці сполуки змістом не тотожні: «він був відомий учений», «був відомим ученим», але не «був за відомого вченого». Також не можна замінити орудного на знахідний з прийменником і в та-

ких сполуках: «дівчина зосталася сиротою», «вона була вдовою», «я був ще парубком, як це сталося» тощо.

Взагалі питання про присудкове йменя автор вирішує, йдучи за своїми власними уподобаннями й нацдемівськими смаками; науково цього питання він так і не обгрунтував. Коли зв'язка між підметом і присудком має передусім формальне значення, тоді можна говорити про присудковий відмінок. Коли ж дієслово в реченні зберігає й свій лексичний зміст (напр., «став за писаря», «звуть Іваном»), то це додатки передусім до дієслова, а не тільки до підмета. І ледве чи й можна говорити про однакову синтаксичну вартість присудкових відмінків у таких сполуках, як: «перевернулась у сороку», «переробився на хлопця», «переодягся циганом» чи «на цигана» і под. Автор, напр., гадає, що в реченні «з жінки став птах» присудкове йменя буде з ж і н к и на тій підставі, що це речення можна змінити на «жінка стала птахом». Вважати таку заміну за надійний критерій присудковості якогось відмінка, звичайно, не можна.

При інфінітиві бути автор вважає за єдино можливий назовний відмінок. Між прикладами, що ілюструють це твердження, є й такий: «Уповала, мамцю, на жупани, думала бути з ним пані» (Метл.). «Метод» тут у автора такий же, як і скрізь. У цій же пісні, на цій же сторінці, двома рядками нижче, маємо: «Уповала, мамцю, на керею, думала бути попадею». Але цього речення автор не подав, певне, вважав його за «невластиве» українській «народній» мові. А це й для автора був би цікавий приклад впливу рими. Тільки цей приклад викликав би і в автора питання: де саме вплив рими, а де його нема? Жупани — пані, чи керею — попадею? Та всупереч твердженню автора при інфінітивах ми маємо переважно, коли не виключно, орудний: «Бути тобі вгадьком» (Ном.). «Бути ловчим невелика честь» (Л. Укр.). «Бути пасішником» (Ак. Сл.). «Він хоче бути господарем своє хати» (М. Б.). «Бути вираним, прочитаним, скошеним» і под. Те саме й при дієприслівниках: «Будучи парубком» (Н.-Лев.). «Будучи паном на всю губу» (Куліш). «Хто родився вовком, тому лисицею не буть» (Ном.) тощо. Щодо впливів рими на поширення орудного присудкового, то це аж ніяк не стверджує думки авторової, що він не властивий українській мові. З вимог рими й ритму вживають переважно, а може й завжди тих форм, що властиві даній мові. Письменник практично не гірше, як дослідник, знає мову, щоб не вживати якихось ненормальних для мови форм. Та й читач досить чутливо ставиться до всіх незвичних мовних форм. Коли, напр., Франко вжив декількох провінціалізмів у своїх віршах, як

мнов, тобові і под., то ми їх сприймаємо, як форми, незвичні для нас. А орудний присудковий ніколи не вирізняється в нашій свідомості, ми його навіть не помічаємо, не помічає його й С. Смеречинський, коли відірветься від свого упередження проти цієї сполуки, бо й сам він подає сполуки із орудним. Напр.: «Вона полетіла за дві милі, зробилася камінцем і упала межи гори...» (с. 249).

Підсумовуючи все сказане тут, ми робимо висновок, що автор сфальсифікував мовні факти, по націоналістичному висвітлив питання орудного присудкового; його висновки неправдиві, ворожі, шкідливі.

Невиразно автор поставив питання про «другий знахідний», чи знахідний присудковий. Насамперед авторові слід було визначити, що він називає знахідним присудковим у цьому розділі (бо вище вже був знахідний присудковий з прийменником *за*), докладніше схарактеризувати його формальні зв'язки і роль в реченні. З типового прикладу, що подає автор, з'ясувати це все майже неможливо. Автор бере за зразок приклад «застанеш мене молодицю». Зміст цього прикладу за автором, повинен бути такий, як у «застанеш мене молодицею», як це й співається в пісні: «Не їдь та й у Крим по сіль, бо застанеш молодицею», — хоч автор і забороняє так розуміти. Присудковість типу «молодицею» в таких сполуках — питання дискусійне. У реченні «застанеш мене молодицею» підмет і присудок не розчленовані, вони об'єднані в слові застанеш; іменниковий додаток — мене. Присудковий член завжди залежить від підмета формально й змістом. Постає питання: від чого залежить, чи з чим пов'язаний іменник «молодицею»? В усякому разі з підметом він не має нічого спільного. Не зв'язаний він безпосередньо і з дієсловом застанеш, бо застанеш мене тоді, коли я вже буду молодицею, чи молодиця. Отже найближче іменник «молодиця» пов'язаний з займенником мене, і в поданому сполученні він ніяк не може правити за присудок. Що це знахідний, то так, але зовсім він не присудковий.

«Улюбленість і поширеність» трактованої тут конструкції в українській мові автор ілюструє такими прикладами: «Дати пану дар коника в сідлі», «Взяв я сватове з моря ракове». «Жону соби понял куму Чаплинскую». От уже приклади дійсно «свіжі» й «прозорі» щодо свого змісту, і їх ми можемо взяти за зразок для мови XX століття! Невже автор гадає, що він сам колинебудь використає приклад: «Взяв я сватове з моря ракове»? А тимчасом орудному присудковому, напр., автор відбирає право на існування між іншим нібито й за архаїчність його.

Друге кардинальне питання української синтакси — це питання про безпідметові речення з присудковими формами на -но, -то. У цьому питанні автор не оригінальний, він іде за «Увагами» О. Курило. Залишивши поза увагою багато інших цікавих моментів у цьому питанні, зупинимося тільки на тому, чи з формами на -но, -то можна вживати зв'язки було, буде чи ні. С. Смеречинський прийшов до таких висновків: «Українській народній мові невластиво до форм на но, то додавати помічного дієслова ні в формі було — для минулого часу, ні в формі буде — для майбутнього часу». «Ні народна мова, ні мова старших класиків таких зворотів з було, буде та з об'єктом у знахідному відмінку не знає, хібащо в окремих випадках і підо впливами» (10). Неясно, кого автор розуміє під «старшими класиками», але будемо вважати, що це письменники від Котляревського до Винниченка. Свої твердження автор застосовує до мови «народної» і тільки побіжно до літературної, але більшість поданих прикладів автор бере з літератури — з Квітки, Куліша переважно.

Будемо тепер ілюструвати авторове твердження, ніби «народній» мові сполуки з було, буде невластиві. А зважаючи на те, що автор властивості цієї мови ілюструє мовою окремих письменників, то й ми дозволимо собі взяти дещо у письменників.

На означення давноминулості маємо: «Повиїдали, що було понаварувано». «Домолочував жито: півкопи було насаджено». «Він все поробив, як йому сказано було». «Як написано було, так я й зробив». «Було забрато п'ять снопів, кланя лишилася». «Стали кошем серед степу, де було визначено» (Кул. і под.).

На означення умовного способу: «Я ж кажу, що коли б деяким двом-трьом сім'ям приказано було від начальства...» (Кв.). У наказових реченнях: «Щоб притьмом було зроблено». «Вимагав, щоб написано було протокола й посаджено злодія в холодну» (Грінч.). На означення доконаної чинності або наслідку доконаної чинності, яка відбулася в минулому, коли нема потреби відтінити її актуальність у теперішньому: «Заказано було привозити на Січ жіночий рід» (Кул.). Таких прикладів з тих джерел, що ними оперує Смеречинський, можна подати ще не один десяток, але їх треба вміти зібрати. Та тут річ не в тому, щоб таких сполук подати якнайбільше: автор їх завжди зможе з'ясувати «впливами». Незаперечний факт, що їх має і мова масова і мова літературна. Щоб обгрунтувати своє твердження, авторові слід було б показати, звідки пішли ці впливи, коли вони почалися, в наслідок яких виробничих зносин вони з'явилися, у яких літературних жанрах, у яких синтаксичних сполу-

ках і под. Аджеж письменники XVI—XVII ст., напр., з російської мови, ще не могли запозичати, а ми маємо в Галятовського: «Было звитяжено» (6). «Тѣло было ошпетено й пошарпано» (5 зв.). «Тѣло было коштовне приод'ѣто» (194). «Читано было» (243 зв.). «Написано было» (43 КД) [1] і под. У Величка: «О чом впредь будетъ выражено» (11—15); «Было донесено» (11—38); «Тылько кварціяльного войска п'ятьдесят тысячъ абы было зобрано» (1—121). «З чым мене отправлено будетъ» (1—138). «Зложено бываетъ» (1—138). Правда, у Величка присудки без б ы л о частіше зустрічаємо. Але, як ми вже говорили, сила не в кількості: може, Величкові їх більше й не треба було. Він уживає їх там, де вони потрібні. Навіть в одній фразі буває з б у д е і без його: «Зъ чым мене послано, и зъ тымъ назадъ повернутися повыненъ єсмъ, зъ чымъ мене отправлено будетъ» (1—138).

Автор зазначає, що в Кулішевій «Гісторії» він знайшов форм з б у л о тільки шість. Ми можемо додати з Кулішевих творів ще декілька прикладів. Напр.: «Тут скрізь було вирівняно й посипано піском» (Ч. Р.). «Якби не було написано» (Ч. Р.). «А на таці було намальовано таке...» (Ч. Р.). «Давно вже було з Сомком полажено» (Ч. Р.). «Нехай же не дурно буде мене за неї бито киями» (Ч. Р.)[2]. Але справи не вирішує те, чи буде в творах Куліша шість прикладів з б у л о, б у д е, чи двадцять шість. Річ у тому, що Кулішеві п о т р і б н і були ці сполуки, і потрібні в той час, коли він свідомо вживав і форм присудкових без зв'язок, яких у нього дійсно рясніше, ніж із зв'язками.

Щодо письменників другої половини XIX століття, то з певністю можемо зазначити: нема письменника, який би не вживав присудків типу «було зроблено». А в деяких, як Коцюбинський, вони правлять за норму. Коли б це була й помилка проти давньої мови, то так поширені помилки можна вважати вже за правило. Доцільніший і правдивіший був би тут висновок О. Синявського, коли б він довів, що форми на -н о, -т о тепер вживані інакше, як колись: «У формах на -н о, -т о занепадає часовість, а тому виникає потреба в допоміжному дієслові»[3].

Автор виразно віддає перевагу мові Квітчиній, Кулішевій, іноді Котляревського. Для нього мовні норми в минулому. Гадаємо, що хоч мова цих письменників і не позбавлена певного інтересу і уваги, але в цілому все ж мова кожного з них — це мова окремого письменника, що відбиває не тільки загальне, а

[1] *І. Галятовский*, «Ключ разумѣнія» і «Казаня доданые», 1759 р.

[2] *П. Куліш*, Чорна рада, вид. 1859 р.

[3] *О. Синявський*, Норми української літ. мови, Київ, 1931.

передусім індивідуальні класові уподобання даного письменника. У мові Квітки й поверховому дослідникові впадає в очі оте підроблювання під мову заможного, куркульського селянства. До того ж Квітчина мова — це мова певної говірки, тому вона далеко стоїть від літературно-мовних норм, а надто сучасних. Дарма що в окремих випадках вона може бути матеріалом до цих норм, особливо в об'єктивного дослідника-марксиста. Мова Куліша — це мова літературна, але з виразною познакою особи автора, його класових буржуазних нормалізаторських смаків. Зважаючи на це все, ми гадаємо, що для нормативної української синтакси куди цінніша мова Коцюбинського, Л. Українки, Франка, а про мову пролетарських письменників нема чого й казати: це наші сьогоднішні норми.

Порушив автор і питання про вживання дієслівних іменників, але це питання з площі синтаксичної він переносить у площу лексично-морфологічну. Розглядає він не сполуки з цими іменниками, не семантичну вартість цих сполук як певних синтаксичних норм, а перевагу форм з нульовим суфіксом над формами на -нння, -ття. Щоб довести «невластивість» українській мові дієслівних іменників на -нння, -ття, автор базується на тому, що їх в українській народній мові мало, а в деяких конструкціях то й зовсім вони уже невластиві, а тому ці викувані дієслівні іменники треба обминати» (165). «Українська мова не потребує спеціальних форм для різних відтінків (тривалість, нетривалість...). Самий факт, що навіть у літературній мові не розрізняють здебільшого віддієслівних іменників на -нння, що утворені від доконаних і недоконаних дієслів,— самий цей факт показує, що ці спеціальні форми для відтінків (назверхній їх вияв) непотрібні й штучні» (166). Отже автор категорично викидає з ужитку форми на -нння, -ття, засуджує доконані й недоконані форми, як штучні й непотрібні. Метод автора, на якому він грунтує свої твердження, такий, як і в попередніх розділах; але тут він ще застосовує «статистику». Безсилість авторову видно хоч би з таких його міркувань: «Дієслівні іменники хоч і "рясні" в давній мові, хоч вони поширені і в мові літературній, але їх "мало" в мові народній,— тому вони "штучні й непотрібні"». Але й свого методу автор не скрізь держиться. Щоб довести, що українська мова замість орудного дійової особи вживає родового з прийменником *від*, автор посилається на приклади з Іпатського списку літопису, з «Слова о полку Ігоревім», забуваючи при цьому XVI—XVII ст., коли дійсно в цих конструкціях міг позначитися вплив латинської або польської мови. Отже для автора завжди незаперечний авторитет — давня мова. А в питанні про іменники на -нння,

-ття він іде проти цього авторитету. На мову літературну нову автор взагалі не зважає, а в цьому питанні грунтується на цій мові: «самий факт, що навіть у літературній мові не розрізняють здебільшого(?)...». Ці форми справді витворено, тобто не було такого то іменника, а життя взяло й витворило, бо в цьому була нагальна потреба. Було парування, а треба було віддати в слові тривалий процес, от і появилося випаровування. Таких іменників останніми часами утворено справді багато, але це не штучність, а нормальний процес активізації певного суфіксу, зумовлений соціальними потребами. А чи менша буде штучність в авторових заор (заорювання), оформ (оформлення), вибіл (вибілювання), підлив (підливання), переслух (переслухування)? Тут автор, виходячи з своїх уподобань, дійсно натворив такого, що йому немає ні ладу, ні поладу. А де взяв автор такі форми, як: утіканка, копанка, рубанка, прядінка, громадінка, товчінка, чеканка, роздаванка і под.? Чом було не подати джерел, звідки автор взяв ці «не штучні» ніби витвори? Ми знаємо, що наша мова знає форми — поранка, гулянка, схованка, обіцянка, але це ж не означає, що ми можемо безоглядно творити форми з суфіксом -анк-а. Аджеж від дієслова взять у російській мові є іменник взятие, а від брать — немає братие. На сьогодні це архаізм, а в «Фортификации», що видана за Петра I, маємо: «Наука о братии крепостей». Отже, коли схованка, обіцянка і под. нормальні для нас форми, то прядінка, громадінка, учінка, товчінка — це те, що й братие. А з другого боку далеко гірше, бо автор відриває мову від її нормального процесу розвитку й тягне в націоналістичне багно. Не взяв до уваги автор того, що з одним суфіксом не можна безоглядно творити за певним шаблоном від різних коренів одноманітні форми. Від дієслів мокнути, сохнути, крикнути, грюкнути і под. не утвориш форм на -нння, -ття.

Щодо статистики, то вона дає якраз протилежний висновок супроти того, який ми маємо в автора. Словник Грінченка дав авторові дієслівних іменників на -нння, -ття 335; з нульовим суфіксом — 661; з іншими суфіксами — 342. З джерел літературних на -нння, -ття (у автора «ненародних джерел») — 961; з нульовим — 497; з іншими суфіксами — 316. Це ніби доводить «малу властивість українській мові віддієслівних іменників на -нння, -ття» (165). Мимоволі напрошується питання: скільки іменників на -нння, -ття повинен був мати словник Грінченка, щоб автор визнав їх за нормальні, повноправні утвори української мови? З «іншими» суфіксами маємо 342, тобто на семеро слів більше, і автор визнає їх за суто українські, рекомендує їх

уживати, утворює за цими зразками товчінка, мочінка, прядінка і под. Отже доля певних форм в залежності від статистичного методу автора висить на тоненькій волосинці: було б у Грінченка на сім прикладів більше, і справа вирішена на користь форм на -ння, -ття. Коли ж узяти до уваги приклади з «народних» і «не з народних джерел», то будемо мати: з суфіксом на -ння, -ття 1296, з нульовим суфіксом — 1158, з іншими — 658. Який же висновок з цих фактів повинен зробити неупереджений дослідник і читач? Автор робить ось який: «Споміж усіх типів віддієслівних іменників українській народній мові мало, а в деяких конструкціях то й зовсім уже невластиві віддієслівні іменники на -ння» (165). Коли б цей висновок стосувався тільки до «народної», як каже автор, мови, то хай би вже й так, алеж автор намагається просунути його як норму до мови сьогочасної, літературної. Ця ж мова, передусім, своїми фактами теоретичної ділової мови має перевагу форм на -ння. Висновок ясний: літературна мова зіпсована, захаращена, занечищена, важка на вислів і под. Автор не заперечує, що форми на -ння, -ття є в масовій і літературній мові (див. 335 і 961), він доводить тільки невластивість цих форм українській мові. Якась це неподобна мова, коли вона натворила собі стільки невластивих форм. Це знову черговий наклеп буржуазного націоналіста на українську мову.

А тимчасом форми на -ння, -ття цілком органічно утворилися на українському грунті, їх вживає український народ і наддніпрянський, і наддністрянський. Та й сам націоналіст Смеречинський, супроти своїх «теоретичних» настанов, вживає їх, та ще й часто. Напр., твердження, порівняння, закінчення, розуміння, сприймання, застереження, пояснення, заперечення, узагальнення, мислення і под. і под. Іноді на одній сторінці по три, чотири рази (див. 220, 222, 28). Невже автор так поширює ці форми тому, щоб довести читачеві, що вони невластиві українській «народній» мові? Ми можемо сказати, що формами на -ння, -ття від доконаних і недоконаних дієслів сучасна мова аж надто рясніє. С. Смеречинський розпочав боротьбу з цим з націоналістичних позицій. Сили надто нерівні.

Автор намагається довести, що по українському буде однаково сказати: викрик — викрикування, відтиск — відтискування, відтиснення і под. Алеж форми з нульовим суфіксом в жодному разі не можуть скрізь і завжди заступати форми на -ння, -ття, а надто там, де іменниками на -ння, -ття підкреслена доконаність чи недоконаність. Цілком справедливо було б сказати, що помітна тенденція заміняти форми на -ння формами

з нульовим суфіксом там, де зміст вислову дозволяє на це. Що іноді цими формами захаращують мову, це теж правда, але це не може служити критерієм, що вони взагалі зайві. Кожна форма, надмірно й не до речі вжита, захаращує мову, затемнює зміст. Що форми з нульовим суфіксом коротші, то це не підстава до заміни ними довших форм: вони повинні мати своє місце тільки там, де вони на місці. Автор гадає, що заміна дієслівних іменників на -н н я іменниками з нульовим суфіксом «є спосіб найґрунтовніший і в українській народній мові найпоширеніший. Літературна мова його не знає» (165). Разом з цим автор подає за словником Грінченка з літературного матеріалу іменників з нульовим суфіксом — 497, тобто таку кількість, яку й сам автор вважає достатньою, щоб визнати її повноправною. Та й невже літературна мова не знає таких слів, як: рев, вигук, присуд, викуп, випас, допис, допит, продаж, регіт та ін.?

У своїх «рецептах», як заміняти іменники на -н н я, -т т я, автор повторює звичайні твердження пересічного українізатора-націоналіста. Сполуки — «так мені обридло читання», «він любить малювання», «усім надокучило байдикування» — він рекомендує замінити на: «так мені обридло читати», «він любить малювати», «усім надокучило байдикувати». Чому тут було не замінити рекомендованими автором формами от хоча б: «усім надокучили байдики», «мені обридла читанка», «він любить малюнки», «він любить учінку» і под. Принаймні було б послідовно.

Праця С. Смеречинського є яскравий зразок боротьби націоналізму з творчим процесом розвитку української мови. Автор рішуче й категорично повстає проти пожовтневого мовного процесу. Його мовний ідеал — мова Самовидця, мова старих етнографічних пам'яток. Та й до цього матеріалу автор підійшов з готовими вже уподобаннями. Навіть мова письменників дореволюційних у нього не в пошані. Де вже тут говорити про нові методи дослідження! Але претензійність на бездоганну науковість, категоричність у твердженнях може підкупити малодосвідченого читача-практика, і він безоглядно почне переправляти й ламати все, чим живе мова сьогоднішнього дня. Іноді автор, вишукавши якийсь з давніх-давен забутий зворот, поодинокий і в «народній» мові, намагається пропхнути його, як товар першого гатунку. Наприклад, відповідно до нім. ich sah ich gehen, франц. je l'ai vu marcher автор бере в Міклошича приклади: «я його видів ходити», «я його чув говорити» і зазначає, що ці конструкції «трапляються діалектично також в українській мові», що вони «цілком у згоді з укр. синтаксою,

що широко знає скорочені конструкції без сполучників щ о, щ о б тощо» (148). І далі — «ці конструкції мають велику стилістичну цінність...» (149). Поперше, ніякої вони стилістичної цінності для нас на сьогодні не мають, бо це поодинокі випадкові діалектизми; подруге, автор безнадійно заплутався в цих конструкціях, поставивши в один ряд сполуки: *«я видів його ходячи», «хвалився бити»* і под. Конструкції типу «я бачив його ходячи» трапляються в мові українського й російського фольклору. Напр.: *Ой там парня ізморозило коло воріт та гуляючи... Только и видели молодца на коня седаючи...* і под. У автора: *Я чув його співаючи.* Отже це явище одного порядку; дієприслівник тут стосується не до підмета, а до іменникового додатку: ізморозило парня; що гуляв коло воріт, видели молодца, на коня седающего тощо. А тому: *я його видів ходячи* — це один тип сполук. Але зовсім інша річ: *хвалився бити* і под. Ми не будемо зупинятися на дрібніших питаннях «Нарисів» С. Смеречинського, бо вважаємо, що й поданого досить, щоб переконатися в шкідливому, націоналістичному трактуванні мовних фактів у рецензованій праці, а відтак визнати її за твір ворожий, що його негайно треба знищити, бо важко, мабуть, найти виразніший націоналістичний твір в українському мовознавстві, ніж «Нариси» Смеречинського, де так чітко й войовниче сформульовані ідеї українського фашизму в мовознавстві, що фальсифікують факти української мови, що тягнуть процес розвитку мови в далеку феодальну давнину, що намагаються позбавити українську мову інтернаціональних термінів, що створюють бар'єр між мовою українською і мовами братніх республік, зокрема російською, що ігнорують мову трудящих мас УСРР.

Ставка Смеречинських і йому подібних бита остаточно. Українське мовознавство під прапором генеральної лінії партії бурхливо розвивається і розвиватиметься, як наука доби диктатури пролетаріату, доби соціалізму.

Мовознавство, 1934, № 1.— С. 53—6

Делчо Дрінов, Павло Сабалдир

ПРОТИ НАЦІОНАЛІЗМУ В МАТЕМАТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Як з'ясувалося на процесі СВУ, українські буржуазні елементи, недобитки петлюрівщини, готуючи збройне повстання

для повалення радянської влади, розгорнули велику шкідницьку контрреволюційну роботу в українському мовознавстві, зокрема на термінологічній ділянці. В Інституті української наукової мови ВУАН, де зосереджувалась термінологічна робота, був організований наприкінці 1926 р. активний осередок СВУ — ІНАРАК, на чолі з директором Інституту Г. Холодним. У завдання цього осередку входило по лінії термінології «вносити національну течію і в саму роботу Інституту по складанню словників, надаючи термінам переважно українського вигляду, заміняючи загальновживані — спеціально вигаданими» [1]. Захопивши в свої руки керівництво ГУНМ, змінивши його структуру, в бажаному для завдань СВУ напрямі, підібравши відповідні кадри, ІНАРАК виконував активно свої завдання щодо словникової роботи, провадячи «конкретне шкідництво в ділянці складання українських словників, віддаляючи українську мову від пролетарських мас, викидаючи інтернаціональні слова й перетворюючи українські словники на зброю шовіністичного виховання мас» [2].

Але НКО, очолюваний Скрипником, не зробив по лінії української мови тих висновків, які треба було зробити після процесу СВУ. Значна кількість працівників ГУНМ, після його ліквідації, перейшла до новоорганізованого Науково-дослідного інституту мовознавства. Друкована продукція ГУНМ не була знешкоджена, вона продовжувала отруювати своєю шовіністичною отрутою свідомість широких радянських читачів. Більше того, частина термінологічних словників, складених ще в ГУНМ, була видрукувана вже після процесу СВУ під маркою НДІМ. Це могло статися тільки в наслідок свідомого продовження з боку частини відповідальних співробітників НДІМ націоналістичних традицій кол. ГУНМ.

Боротьба з шкідництвом на мовному фронті в цілому і зокрема на ділянці термінологічній розпочалася з весни 1933 року, коли КП(б)У, на чолі з своїм ЦК, зміцненим одним з кращих соратників тов. Сталіна, тов. Постишевим, викрила націоналістичне шкідництво, зокрема на ідеологічній ділянці, викрила націоналістичний ухил Скрипника і повела рішучу боротьбу з націоналізмом у всіх його проявах. У статтях та

[1] Свідчення Єфремова. Стенографічний звіт судового процесу СВУ, т. I, с. 100. Скрізь в цитатах зберігається правопис оригіналу.

[2] Там само, с. 102.

промовах тов. Хвилі [1] показані конкретні факти шкідництва на мовному фронті, викрите їхнє коріння та їхнє спрямування. У резолюціях спеціальної комісії, утвореної новим керівництвом НКО для перевірки роботи на мовному фронті [2], накреслені ті практичні заходи, що їх треба вжити, щоб ліквідувати наслідки шкідництва на мовному фронті.

Виконуючи ці настанови, ми переглянули Словник математичної термінології і вважаємо за потрібне показати картину націоналістичного шкідництва, що є в цьому словнику.

Словник математичної термінології складається з трьох випусків. Перший з них містить термінологію «чистої математики» [3], другий — термінологію теоретичної механіки [4], третій — термінологію астрономії та небесної механіки, крім того — ще незначну кількість термінів з геодезії [5].

Перший випуск зредагувала математична секція природничого відділу кол. Інституту української наукової мови. ВУАН, другий випуск — та сама секція разом з математично-природописно-лікарською секцією наукового товариства ім. Шевченка у Львові; третій випуск, зредагований цими двома секціями, був переглянутий ще термінологічною комісією Одеської науково-дослідної кафедри математики.

Загальна система побудови словника в усіх трьох випусках в основному однакова: після передмови надрукований список використаних літературних джерел, а далі йдуть словник і покажчики.

---

[1] Див. *Андрій Хвиля.* Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті. Харків, 1933.

[2] Ці резолюції надруковані в зазначеному збірнику тов. *Хвилі* с. 115—129.

[3] Всеукраїнська Академія Наук. Інститут Української Наукової Мови. Природничий відділ. Матеріяли до української природничої термінології та номенклатури. Том IV, випуск І. *Ф. Калинович.* Словник математичної термінології. (Проєкт). Ч. 1. Термінологія чистої математики. Державне видавництво України, 1925, с. XI + 240.

[4] Всеукраїнська Академія Наук. Інститут Української Наукової Мови, Природничий Відділ. Матеріяли до української природничої термінології та номенклатури. Том IV, випуск 2. *Ф. Калинович.* Словник математичної термінології. (Проєкт). Ч. II. Термінологія теоретичної механіки. Державне видавництво України, 1926, с. VIII + 80.

[5] Всеукраїнська Академія Наук. Науково-Дослідний Інститут Мовознавства. Відділ термінології та номенклатури. Словник математичної термінології. Том III. Астрономічна термінологія й номенклатура. (Проєкт). Уложили *Ф. Калинович і Г. Холодний.* Державне видавництво «Радянська Школа». Харків, 1931, с. 117.

Словник являє з себе абетковий реєстр українських термінів з російськими, німецькими і французькими відповідниками. Якщо для передачі одного поняття існує декілька українських синонімів, всі вони подані поруч з тим із них, який, на думку секції, яка редагувала словник, є найвлучніший. Синоніми йдуть в такому порядку: на першому місці надруковані курсивом терміни, які словник рекомендує; далі надруковані звичайним шрифтом терміни, що їх словник не рекомендує; але вживання яких вважає за можливе; нарешті в квадратних дужках подані терміни помилкові і секцією нерекомендовані. Після кожного терміна зазначені літературні джерела, звідки він взятий. Терміни, вигадані упорядником, подані без позначки або (в III випуску) з позначкою N (новотвір), а терміни, запропоновані секцією під час редагування, мають позначку Сек.

Але в системі побудови III випуску є деякі відміни проти I та II випусків. Це стосується передусім принципу побудови покажчиків. Далі, в III випуску після деяких термінів подані речення з метою дати «проєкт уживання даного терміну». Ці відміни, які при інших умовах могли б спростити до деякої міри роботу читача, використані, як буде показано далі, в шкідницьких інтересах авторів та редакторів цього випуску.

Куди скеровували свою шкідницьку роботу автори СМТ? Поперше, на відрив української наукової термінології від термінології, вживаної в усіх культурних мовах, від термінології інтернаціональної. З цією метою інтернаціоналізми свідомо уникались, а замість них подавались звичайно вигадані новотвори, рідше слова, які в живій мові мають зовсім інше значення.

Приклади.

На рос. экспозиция (нім. Exposition, фр. exposition, англ. exposition, іт. esposizione тощо) подається *вистава;*

сигнал (нім. Signal, фр. signal) — *гасло;*

канал (Kanal, canal) — *перекіп;*

ореол (Aureole, auréole) — *облямівка;*

объект (Objekt, objet) — *предмет;*

диафрагма (Diaphragma, diaphragma) — *вічко;*

диафрагмировать (diaphragmieren, diaphragmer) — *відкувати;*

компенсационный балансир (Kompensationsbalance, balander compensateur) — *коливник-зрівноважник;*

элемент (Element, élément) — *первень;*

нивеллир (Nivellierinsturment, niveau) — *рівнило;*

меридианный зал (Meridiansaal, salle méridienne) — *світлиця південникова;*

окулярная линза (Okularlinse, lentille oculaire) — *сочка очникова;*

апогей (Apogäum, apogée) — *точка відземна;*

апоастрий (Apoastrum, apoastre) — *точка відзірна;*

афелий (Aphelium, aphélie) — *точка відсонцева,* і багато інших.

В окремих випадках СМТ подав на другому місці після вигаданих «українських відповідників» ще й інтернаціоналізми. Так, ми маємо:

сектор (Sektor, secteur) — *вирізок* і *сектор;*

сегмент (Segment, segment) — *відрізок* і *сегмент;*

диагональ (diagonale, diagonale) — *косина* і *діягоналя;*

центр (Zentrum, centre) — *осередок* і *центр;*

хорда (Chorde, corde) — *тятива* і *хорда;*

коэффициент (Koeffizient, coefficient) — *сучинник* і *коефіцієнт;*

меридиан (Meridian, méridien) — *південник* і *меридіан;*

вертикаль (Vertikal, vertical) — *дозем* і *вертикаля;*

радиус (Radius, rayon) — *луч* і *радіюс* (у I вип.), *промінь* і *радіюс* (у III вип.);

экватор (Aquator, equateur) — *рівник* і *екватор;*

селенограф (Selenograph, selenographe) — *місяцезнавець* і *селенограф,* і ще деякі.

Але автори СМТ зробили все можливе для того, щоб обмежити вживання і цієї малої кількості інтернаціоналізмів, що є в словнику, або і зовсім не допустити їх. Це досягається різними способами. Поперше, в усіх похідних та складених термінах автори виходять тільки з «українського відповідника», а не з інтернаціонального терміна. Коли на термін сектор подані відповідники *вирізок* і *сектор,* то на конический сектор подається тільки *конічний вирізок,* на круговой сектор — *круговий вирізок* тощо; на диагональ подані відповідники *косина* і *діягоналя,* але під складеним терміном главная диагональ знаходимо тільки *головна косина,* під термінами диагональ определителя, побочная диагональ — тільки *косина визначника, побічна косина;* на центр подані відповідники *осередок* і *центр,* але на геометрический центр — тільки *геометричний осередок,* центр многоугольника переданий тільки як *осередок многокутника,* сферический центр — *сферичний осередок,* линия центров — *лінія осередкова,* центробежный — *відосередковий,* центро-

стремительный — *доосередковий;* для терміна меридиан маємо *південник* і *меридіян,* а галактический меридиан буде тільки *галактичний південник,* земной меридиан — тільки *земний південник,* небесный меридиан — *небесний південник,* околомеридианный — *припівденниковий* тощо; коли для терміна тропик маємо *зворотник* і *тропік,* то вже тропик Козерога буде тільки *зворотник Козорога,* тропик Рака — *зворотник Рака,* тропический — *зворотниковий* і т. д. Подруге, в усіх прикладах вживаються виключно «українські відповідники». Коли для терміна диск знаходимо відповідники *кружало* і *диск,* то вже в прикладі маємо: «*Сонцеве кружало коло обрію має еліптичний вигляд*».

Зрештою у III випуску приховуванню інтернаціоналізмів від користувача словника сприяє і система побудови покажчика; із — російського, німецького, французького.

В перших двох випусках перед кожним терміном в українській частині стоїть порядковий №, а в покажчиках проти російського (відповідно: німецького, французького) терміна подається не український відповідник або українські відповідники, а тільки порядковий №, під яким читач може знайти їх в українській частині. Шукаючи, наприклад, за першим випуском, який український термін відповідає російському координата (нім. Koordinate, фр. coordonnée), читач знайде проти даного слова в російському (німецькому, французькому) покажчику № 1102. Під цим № в українській частині він дізнається, що єдиний рекомендований словником відповідник є також *координата:* термін же *сурядна,* хоч і не відкидається, але і не рекомендується.

У III випуску СМТ в українській частині перед термінами нумерації, як у I і II випусках, не знаходимо, а в покажчиках проти російського (німецького, французького) терміна поданий його ніби український відповідник, при чому тільки один, — той, що стоїть в українській частині на першому місці. Так, коли б читачеві довелося шукати за III випуском, який термін відповідає в українській мові російському координата (німецькому Koordinate, французькому coordonnée), він знайшов би в російському (німецькому, французькому) покажчикові проти цього слова тільки *сурядна.* Після такої категоричної відповіді читач навряд чи буде звертатися до української частини словника, де, поруч з терміном *сурядна,* стоїть також і термін *координата,* тим більше, що ніде в покажчиках не зазначено, що в них подається тільки один з рекомендованих українських відповідників, решту ж можна знайти під цим відповідником в українській частині. Таким чином, відкинувши нумера-

цію, перенісши інтернаціональні терміни на друге чи на третє місце в українській частині і обмеживши в покажчиках подаванням тільки першого з українських відповідників, автори словника виключили будьяку можливість використовувати інтернаціоналізми в тих випадках, коли доводиться шукати український термін за відомим російським (німецьким, французьким). А відомо, що головним чином в таких випадках і доводиться звертатися до термінологічних словників.

Друге, на що скеровували свою роботу автори СМТ — це штучний відрив української наукової термінології від наукової термінології російської мови. З цією метою українські терміни, однакові з термінами російськими, безоглядно викидались, а на їх місце висувались вигадані слова, архаїзми або провінціалізми; там, де автори словника змушені були подавати українські терміни одного кореня з російськими, ці терміни подавались у такому граматичному оформленні (префікси, суфікси, рід, наголос, синтаксичні сполучення тощо), для якого жодних підстав не дає сучасна українська літературна мова. Це все мало створити бар'єр між мовою українською і мовою російською. Водночас ця заміна термінів, вживаних в українській мові, відомих широким масам українських трудящих, на терміни вигадані, штучні, створювала величезні труднощі в опануванні наукою для тих сотень тисяч, мільйонів робітників і колгоспників, які вчаться в наших школах, вишах, науково-дослідних інститутах.

Декілька прикладів:

На російський термін круг подається як відповідник не широко відомий в українській мові термін *круг*, а *кільце; круг* поданий на другому місці. Отже, круг положений в одному місці передається *круг положень* (III вип., с. 30), а в другому місці (III вип., с. 29) — *кільце положень*. Азимутальный круг передається *азимутне кільце*, вертикальный круг — *доземне кільце* тощо, а, з другого боку, кольцо Сатурна — *кільце Сатурнове*, кольцевой микрометр — *кільцевий мікрометр*, але кольцо метеоритов — вже *коло метеорне*. Туманность передається не *туманність* (слово знане і в живій мові, і в літературних джерелах), а *мряковина;* освещение — *освіт*, а не *освітлення;* точка падания — *падовище*, хоча на точка дається відповідник *точка*, а на падение — *падання*, отже цілком натуральне було б сполучення *точка падання;* часовой пояс — *крило годинне*, а *пояс годинний* тільки на другому місці; іменник след передається новотвором *прослідок*, хоча є матеріали на *слід;* карта земных полушарий передано не *карта земних півкуль*, а *пляніґльоб;* уровень

— не *рівень*, а *поземниця, лібеля;* положение — не тільки *положення*, а і *полога;* противостояние — *противополога, противоположення*, хоча літературні джерела дають *протистояння;* солнцестояние — *сонцезворіт*, хоча є матеріали на *сонцестояння;* а вже точка стояния — *точка зупинкова.* Таких прикладів можна навести багато.

В деяких випадках і тут, на другому місці після вигаданих термінів, подавались і терміни, спільні для української мови і російської. Але в складених термінах і в похідних фігурують тільки новотвори. Так, коли для терміна маятник маємо відповідники *хитун і маятник*, то в усі складені терміни входить тільки *хитун: хитун-зрівноважник, хитун секундний, хитун стіжковий* тощо; маятниковий передається як *хитуновий.* А в реченнях, поданих при окремих термінах, знаходимо навіть не *хитун*, а *вагало: «Відхил площі хитання вагала доводить добовий рух землі», «Прискорення сили ваги визначають із спостережень хитань вагала», «На рівнику вагало хитається швидше, як на бігуні».* Коли на термін боковая поверхность наводяться відповідники *бічниця* і *бічна поверхня*, то на боковая поверхность призмы — тільки *бічниця призми*, тощо.

Часто одне поняття диференціюється в значенні і на один російський термін подаються два різні відповідники, при чому неможливо зрозуміти, коли вживати один з них, коли другий, що значно утруднює засвоєння та користування термінологією. Напр., на термін величина (нім. Grösse, фр. grandeur) в I випуску словника поданий відповідник *величина;* так рос. величина передається і в трьох десятках складених термінів: *величина абсолютна, величина від'ємна, величина геометрична* і т. д. Термін *великість*, вживаний в підручнику Конiського «Арихметика або щотниця для українських шкіл» (II вид., Полтава 1907), зазначений як помилковий. II випуск дає на російський термін величина знову відповідник *величина.* А в III випуску на величина маємо два відповідники: *величина* та *великість.* Абсолютная величина в цьому випуску — *абсолютна великість*, а видимая величина — *видима величина* і т. д. Рос. высота (нім. Höhe, фр. hauteur) має в I випуску укр. відповідник *висота;* термін *вишина*, запропонований як відповідник на рос. высота в «Проекті геометричної термінології» (Київ, 1918), зазначений як невдалий. II випуск знову подає на рос. высота тільки *висота.* Але III випуск вже дає на высота два відповідники: *висота і вишина.* Чомусь соответственная высота передається *відповідна висота*, а вже относительная высота — *відносна вишина.* Так само для

рос. прикметника лунный подаються два відповідники: *місяцевий* і *місячний*, (лунные горы — *місяцеві гори*, а лунная ночь — *місячна ніч);* для рос. солнечный подаються знову два відповідники: *сонцевий* і *сонячний* і т. д. Навпаки, різні поняття іноді передаються одним українським словом, що позбавляє термінологію необхідної точності. *Оберт* значить вращение і время вращения. «*Оберт землі на її осі спричиняє явища добового руху небесної кулі*» значить «вращение земли...» і т. д.; «*оберт Юпітера на його рівнику дорівнює* 9^h55^m» значить «время вращения Юпитера...» і т. д. Таксамо *обіг* значить обращение і время обращения, *прилад* — аппарат і инструмент, *промінь* — луч і радиус і т. д.

Того самого порядку спотворення української мови маємо і в таких прикладах: бинормаль — *бінормаля*, діагональ — *діягоналя*, нормаль — *нормаля* (поданий за пропозицією секції, хоча в літературних джерелах, наведених в словнику, є *нормаль*), вертикаль — *вертикаля*, горизонталь — *горизонталя*, параллель — *паралеля;* эллипсис — *еліпса* (це слово зареєстроване в одному літературному джерелі; в другому джерелі, новіших часів, показано *еліпс*, але автори вважають цей термін за помилковий); трапеция — *трапез;* символ — *симболь;* протуберанц — *протуберанца;* параллакс — *паралакса;* флоккул — *фльокула;* период — *періода;* аксоида — *аксоїд* (термін, запропонований секцією, не дивлячись на те, що літературні джерела дають *аксоїда*). Тенденційно поширюється суфікс *-овий* для творення прикметників: *квадратовий* замість *квадратний, кубовий* замість *кубічний.*

Слова, утворені в російській мові за допомогою префікса *около*, передаються послідовно з префіксом *при*: околомеридианный — *припівденниковий*, околополярный — *прибігуновий*, околосолнечный — *присонцевий.*

Гипотеза (грецьке ὑπόθεσις;) в словнику подається з наголосом на е: *гіпоте́за*, период — з наголосом на о: *періо́да.*

Родовий відмінок приналежності в складених термінах тенденційно уникається, замість нього, словник подає присвійні прикметники. Ця лінія, що ясно помітна ще в перших двох випусках, особливо виразно проведена в III випуску: гипотеза Лапласа — *гіпотеза Ляплясова;* голова, хвост кометы — *голова кометна, хвіст кометний;* закон Ньютона, Кеплера — *закон Ньютонів, Кеплерів;* система Птолемея, Коперника — *уклад Птолемеїв, Коперників;* направление меридиана — *напрям південниковий;* плоскость эклиптики, орбиты, экватора — *площа екліптична, орбітна, рівникова;*

конус тени, полутени — *стіжок тіневий, притінковий,* та баг. ін.

У тих випадках, де українська мова таких прикметників не знає, доводилося авторам словника ставати на свій звичайний шкідницький шлях, на шлях вигадництва. Так з'явилися такі прикметники: *відсонцевий* (= афелия: расстояние афелия — *віддаль відсонцева), присонцевий* (= перигелия: расстояние перигелия — *віддаль присонцева,* але долгота перигелия — *довгота присонцевої точки), відземний* (= апогея), *відзірний* (= апоастрия), *відсатурновий* (= апосатурния), *від'юпітеровий* (= апойовия), *приземний, призірний, присатурновий, приюпітеровий* і т. д.

Можна ще навести приклади на заміну інших категорій родового відмінка та інших синтаксичних конструкцій прикметниками: аберрация по долготе, по широте — *аберація довготна, широтна;* либрация по долготе, по широте — *лібрація довготна, широтна;* часы с маятником — *годинник вагаловий,* поправка часов — *поправка годинникова;* нуль часов — *нуль годинний,* тощо.

Так, виконуючи на своїй ділянці завдання української контрреволюції, автори та редактори СМТ спотворювали українську мову. Літературні джерела вони наводили для того, щоб надати цій своїй «роботі» видимість «об'єктивності».

Як тенденційно підбирались ці література джерела та в якій мірі їх дані фальсифікувались, можна пересвідчитись з III випуску.

З 61 літературного джерела, що наведені в III випуску словника, до післяжовтневої доби, коли на базі проведення ленінської національної політики розпочався й відбувається буйний розвиток української мови, відносяться тільки 22 джерела. Тільки протягом 1929 року на Радянській Україні вийшло з друку до 30 окремих книжок, які своїм змістом відносяться до астрономії, геодезії. В якій мірі вони прислужились авторам словника? В списку використаної літератури не знаходимо жодного з цих джерел. Ми вже не кажемо про окремі статті, друковані в різних періодичних виданнях.

Цікавий далі характер тих 22 джерел. Серед них знаходимо передусім «Матеріяли Геодезичної Секції Технічного відділу ГУНМ», які, як відомо, збирались тільки від неписьменних людей та за рецептом: «Не слід подавати зразу готового терміна, а треба повернути справу так, щоб слухач сам його подав або вигадав» [1]. Далі серед цих джерел знаходимо: «Калинович Ф.

[1] Див. збірник тов. Хвилі, с. 12 і 22.

Словник математичної термінології, ч. I» та «Калинович Ф. Словник математичної термінології, ч. II». Нижче ми покажемо, що те, що було вигадане або упорядником СМТ Калиновичем, або секцією і внесене до I та II випусків, уже в III випуску розглядається як матеріал, підпертий літературними джерелами. Ще далі серед використаної літератури йдуть «праці» вже другого з упорядників, Г. Холодного: «Космографія» (рукопис) та «З статтів у часописі "Селянське життя", Чернігів, 1924». Це єдиний випадок використання матеріалів періодичної преси — оці статті такого «авторитетного вченого», як Г. Холодний. Зазначмо, що коли «рукопис» Холодного дійсно існував, то він ніким не був апробований, таким чином вигадки одного з упорядників вносились до словника вже як матеріал, взятий з літературних джерел. Нарешті, серед 22 джерел, що вийшли після Жовтневої революції, є й такі: «Грабина Л., інж. доц. Нижча геодезія, ч. I, Падєбради, 1923»; «Лисянський Борис. Курс лекцій по фізиці, ч. 2, вид. Видавничого т-ва при Укр. С.-Господарській Академії, Падєбради, 1923»; «Матеріяли термінологічної комісії при С.-Г. Інженерному відділі Укр. С.-Господарської Академії в Ч. Сл. Р. (Словник російсько-український), Падєбради, 1923». Як бачимо, при повному ігноруванні видань радянської України, широко використовуються матеріали українських контрреволюціонерів, що звили своє кубло під крильцем чехо-словацької буржуазії.

Якщо відкинути ці «джерела» та ще два-три, що вийшли після 1917 року в Галичині (Мельник, «Мінералогія і геологія, Львів, 1918»; Раковський Іван, «Наш всесвіт і його будова, Львів, 1927»), то на долю видань Радянської України залишиться тільки якийсь десяток — це все, що автори III випуску вважали за можливе використати з тої величезної літератури, яка відбиває мову українського пролетаріату за часів його диктатури.

Наведемо декілька прикладів про те, як використовувались ті видання, які автори словника включили в обмежене та тенденційно підібране коло своїх літературних джерел.

На падающая звезда дається єдиний рекомендований відповідник *зоря летюча* на підставі згадуваної вище «Космографії» Холодного, хоча *зоря падуча* зареєстрована в двох літературних джерелах і зоря *падаюча* також в двох; на термін столкновение дається рекомендований відповідник *зутик*, слово, вигадане авторами словника, в той час коли *зіткнення* зареєстроване в двох літературних джерелах, *сутичка* — теж в двох. Крім того, не зазначено, що останнє слово зустрічається ще в словнику Уманця і Спілки, як відповідник на рос. столк-

новение, а в словнику Грінченка дано слово *зіткнутися.* (= столкнуться), від якого іменник *зіткнення* є цілком натуральне явище (обидва словники зазначені в списку використаної літератури).

Не дивлячись на те, що термін *телескоп* зареєстрований в трьох літературних джерелах, автори дають *далекозір.* На сидерический месяц, за пропозицією секції, подається рекомендований відповідник *зоровий місяць,* хоч з двох джерел наведено *сидеричний місяць.* На рос. туманность подано рекомендований відповідник *мряковина* на підставі чотирьох джерел, виключно львівських; термін *туманність* поданий як помилковий, хоч його вживано в п'ятьох джерелах, більшість з них з Радянської України. До того у Грінченка є *туман, туманити, туманитися, туманіти, туманний,* а *мряка* перекладено густой туман с мелким дождем. Таксамо в Уманця і Спілки є *туман, туманитися, туманний* і багато інших слів цього кореня, а мряка пояснено, як *туман густий з дрібним дощиком.*

Немає потреби доводити, що слово *система* поширене в українській мові. Не дивлячись на це, у III випуску словника на рос. система знаходимо на першому місці відповідник *уклад.* Цей відповідник подано за пропозицією секції, ніяких літературних джерел не наведено і навести, очевидно, не можна, бо навіть в перших двох випусках цей термін розглядається як помилковий. А якщо в словнику Грінченка це слово є, то воно значить: 1) уговор, договор, 2) раскладка, распределение денежного сбора, 3) затрата, 4) мелкая глиняная посуда... 5) (у гуцулок) род ожерелья. Як бачимо, серед багатьох значень слова *уклад* значення система не знаходимо.

Таку саму фальсифікацію української мови маємо і по лінії граматики. *Закон Кеплерів, Ньютонів, параболоїд обертовий* подані секцією, хоча літературні джерела дають тільки *закон Кеплера, Ньютона, параболоїд обертання.* У III випуску, де так старанно уникається родовий приналежності, ми маємо такі конструкції, які доводять, що вживання цього родового відмінка є нормальне явище навіть для авторів словника: *«Відхил площі хитання вагала доводить добовий рух землі»;* компенсационная погрешность передано *похибка зрівноваження,* позиционный угол — *кут положення* (тобто родовий відмінок маємо навіть там, де в російській мові стоїть прикметник); і як на курйоз можна вказати ще на те, що під терміном принцип Допплера, переданим, звичайно, як *принцип Допплерів,* знаходимо такий приклад: *«Визначення променевої швидкости зір за принципом Допплера-Фізо»,* а не... *«за принципом Допплеровим-Фізовим».*

Безперечно, що автори СМТ, прагнучи шляхом різного роду фальсифікацій відірвати українську наукову термінологію від інтернаціональної, створити штучний бар'єр між українською термінологією та російською, між мовою українського пролетаріату та російського, діяли не тільки за принципом: «як завгодно, тільки далі від того, що є спільне для двох мов, української та російської, або для багатьох мов, в тому числі для української та російської». Вони крім того, відштовхуючись від цього берега, спрямовували шляхи розвитку української мови в іншу сторону. В яку саме? Коли заглянути в словник польської мови, то з'ясується, що в ньому знаходяться прототипи для більшості тих новотворів, якими рясніє СМТ: *аналіза (аналіз)* — польське analiza, *елінса (еліпс)* — польське elipsa, *великість* (*величина*) — wielkość, *рівник* (*екватор*) — równik, *рівниковий* (*екваторіальний*) — równikowy, *точка відземна* (*апогей*) — punkt doziemny, *точка відсонцева* (*афелій*) — odsłonecznik, *огнище* (*фокус*) — ognisko, *позем* (*горизонт*) — poziom, *поземний* (*горизонтальний*) — poziomy, *вагало* (*маятник*) — vahadło, *рік переступний* (*рік високосний*) — rok przestępny, *точка приземна* (*перигей*) — punkt doziemny, *зворотник* (*тропік*) — zwrotnik, *зворотниковий* (*тропічний*) — zwrotnikowy, *облямівка* (*ореол*) — oblamka, oblamówka, *первень* (*елемент*) — pierwiastek, *південник* (*меридіан*) — południk, *помір* (*вимір*) — pomiar, *уклад* (*система*) — układ, і баг. ін. Як прапор «самостійності» та «незалежності» України, під яким виступали українські націоналісти в своїй боротьбі проти робітників і селян за відновлення капіталістичного ладу, був прикриттям віддачі України під ярмо польських імперіалістів, так «самобутність», під маскою якої спотворювалась українська мова на ділянці термінологічній, спрямовувала розвиток української мови на буржузні полоністичні шляхи.

До того, що зазначено вище, треба додати ще деякі уваги.

Поперше, в словник включено багато термінів, потреби в яких абсолютно ніякої немає. Сюди належать, наприклад: *згідно прямовий, незгідно прямовий, кут тятивний, увзаємний, множення істе, множення неістe, проста лівосічна, проста правосічна, ріжнозглядно від'ємний, степінь істий, степінь неістий, пруг* (з традиційним до нього прикладом із Нечуя-Левицького: *«Сонце стояло вже на вечірньому прузі»*) і т. д.

Подруге, єдності в термінології всіх трьох частин не додержано, що надзвичайно утруднює користування словником. Наведімо деякі приклади. Правильний, неправильний

передається як *істий, неістий:* правильная дробь — *істий дріб,* неправильная дробь — *неістий дріб,* але правильная система — *система правильна,* а не *ієта.* За I і II випусками маємо *аналіз,* за III — *аналіза.* Таксамо: *величина — великість, градус — ступінь, градус; діяметр — поперечник, дисперсія — розсів; вимір — помір; конус — стіжок; координата — сурядна; міра — етальон; паралельний — рівнобіжний; радіюс, луч — промінь; радіюс-вектор — промінь-провідник; система — уклад; слід — прослідок; цикл — коло,* та ін. Особливо помітна розбіжність між першими двома випусками з одного боку та третім — з другого. Це не випадково, це не результат недогляду. I і II випуски складались ще в роки 1919—1920. То були часи, коли автори сподівались на швидке поновлення влади української буржуазії. Так, згадуючи про членів первісного складу математичної підкомісії, більшість яких 1920 року «виїхали з Києва» (очевидно, повтікали разом з білополяками і петлюрівцями), упорядник I випуску пише: «Була надія, що члени повернуться до Києва» [1]. Що і в ті часи словникова робота, зосереджена в руках українських націоналістів, носила шкідницький характер, це зрозуміло. Але при цій «надії» шкідництво ще не набуло тої послідовності, такої систематичності, яку ми бачимо пізніше. Робота ж над III випуском розпочалась весною 1925 року, а ухвала матеріалів математичною секцією відноситься до 1926—1927 років, коли в ІУНМ існував вже осередок СВУ, згадуваний вище ІНАРАК. Одним з упорядників III випуску був якраз організатор цього осередку — Г. Холодний. Яку роль відогравав він в укладанні словника, видно з таких прикладів. Там, де Холодний розходився з друкованими джерелами, хоч би й скільки їх було, перевага віддавалась йому. Так, ось мира передано *вісь світова* за Холодним, хоча *вісь світа* зареєстровано в двох літературних джерелах. В окремих, щоправда дуже рідких, випадках виникали суперечки між секцією та Холодним: секція висувала свій термін. Холодний, вважаючи його, очевидно, за недостатньо шкідницький,— свій. В усіх цих випадках кінчалось тим, що термін Холодного йшов як рекомендований, термін секції — або як рекомендований, але на другому місці, або попадав в категорію нерекомендованих. Наприклад, на російський термін протуберанц (нім. Protuberanz, фр. protubérance) поданий відповідник *виступень* з посиланням на Холодного, а на другому місці — *протуберанца* з посиланням на секцію (в складених термінах изверженный протуберанц, пучкообразный протуберанц, лучеоб-

[1] Передмова с. VI.

разный протуберанц і т. д. термін *протуберанца* переведений вже в категорію порекомендованих). Зрозуміло, що в III випуску система шкідництва розгорнулась на всю широчінь. Іноді доводилось переглядати і «виправляти» навіть те, що було подано в перших двох випусках. Цим і пояснюється розбіжність між I і II випусками СМТ, з одного боку, і III — з другого.

Не можна, нарешті, не звернути уваги і на речення, наведені при деяких термінах в III випуску. Як сказано в передмові, «ці речення зрідка випадково мають характер тлумачення даного поняття або дають фразеологічну конструкцію. А взагалі їх призначення — дати слово в природному астрономічному оточенні, отже дати й проект уживання даного терміну» [1]. Але використовувались ці речення з іншою метою. Ось які речення подано під терміном *обсерваторія:*

«На Україні з її прекрасними кліматичними умовами немає жадної добре устаткованої обсерваторії. Добре устаткована Пулківська обсерваторія більшу частину року позбавлена змоги нормально працювати через несприятливі кліматичні умови». Немає потреби говорити про ті досягнення, яких Україна здобула після Жовтня на фронті культурного будівництва, зокрема на науковій ділянці, в тому числі на ділянці астрономії, організації та устаткування обсерваторій тощо. Ігноруючи ці досягнення, автори протиставляють відсутність добре устаткованих обсерваторій на Україні при прекрасних кліматичних умовах наявності добре устаткованих обсерваторій в РСФРР, хоч там кліматичні умови і несприятливі. Тут маємо одверту пропаганду контрреволюційної тези українських націоналістів про «колоніальний стан України» в системі Радянського Союзу.

СМТ є яскравий приклад шкідницької роботи, яку українські націоналісти провадили в галузі наукової термінології. Бригада, якій було доручено знешкодити цей словник, вела свою роботу в напрямі очищення математичної термінології від тих штучних, вигаданих термінів, якими українські націоналісти, спотворюючи сучасну українську мову, віддаляли українську термінологію від термінології інтернаціональної та від термінології, вживаної у всьому Радянському Союзі; замість них відновлені терміни, відомі і українській математичній літературі, і широким масам українських робітників і колгоспників. Паралельно з цим викинуте те граматичне оформлення, яке штучно розривало історично зумовлену спільність україн-

[1] Передмова до III випуску, с. VI.

ської мови з російською; проведена уніфікація математичної термінології, ліквідовані зайві, непотрібні терміни; синоніми подавались в дуже рідких випадках.

Результати роботи бригади подаються у вигляді російсько-українського словничка. Цей словничок містить тільки ті терміни, які потребували тої чи іншої переробки. Терміни, які були розв'язані в СМТ правильно, до цього словничка не попали. В російському реєстрі ніяких змін не зроблено.

До складу бригади, яка переглянула СМТ, входили Д. П. Дрінов і П. О. Сабалдир. Фахову консультацію давав науковий співробітник інституту математики ВУАН проф. Можар. Остаточну редакцію словничка зробив Д. П. Дрінов, коло його технічного оформлення працювала лаборантка О. П. Дунаєвська.

Багато розв'язань, даних в словничку, переглянула й затвердила редакційна колегія НДІМ.

Математичний термінологічний бюлетень. Виправлення до математичного словника ч. 1, 2, 3. ВУАН, Інститут мовознавства, № 2.— К.: Вид. ВУАН, 1934.— С. 5—22

Проф. Михайло Калинович, Делчо Дрінов

ЛІКВІДУВАТИ НАЦІОНАЛІСТИЧНЕ ШКІДНИЦТВО В РАДЯНСЬКІЙ ФІЗИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

«...Класово-ворожі елементи вели, а подекуди й тепер ведуть контрреволюційну роботу на мовному фронті. Для цього вони поставили собі за завдання вилучити ряд слів, що потрапили із російської до української мови, а так само вилучити з української мови слова спільні в українській та російській мові; подекуди вороги пролетаріату почали заміняти загальновідомі терміни на штучно вигадані слова, незрозумілі широким багатомільйонним українським масам. Петлюрівські елементи, що позасідали в деяких наших наукових інститутах, хотіли відірвати термінологію української мови від широких українських трудящих мас. Вони хотіли ізолювати українську мову від бурхливого процесу соціалістичного будівництва, від героїчної боротьби українських робітників та колгоспників за справу соціалізму.

«Українські буржуазні елементи вели до того, що в словниках технічної, наукової термінології — терміни, що є спільні для російської та української мови, що є спільні для наукової, технічної термінології мов усіх народів — підмінювалися штучно вигаданими термінами, які відривали нас від науки і зводили всю наукову термінологію на шляхи провінціальщини, національної обмеженості, неуцтва» [1].

Характеризуючи в цілому шкідництво агентів буржуазно-націоналістичної контрреволюції на українському мовному фронті, ці слова тов. Хвилі якнайповніше прикладаються і до «Словника фізичної термінології», зредагованого В. В. Фаворським і виданого в 1932 році видавництвом «Українська Радянська Енциклопедія» в серії «Матеріалів до української термінології та номенклатури». Як видно з передмови до словника, його замовив НКО в 1926 році Інститутові української наукової мови, згодом, після розгрому СВУ, ліквідованому за контрреволюційну діяльність. Зібрані ІУНМ матеріали до словника фізичної термінології перейшли до утвореного в 1930 році Н.-Д. Інституту Мовознавства.

Замість рішучої боротьби з буржуазним націоналізмом в українському мовознавстві, НДІМ в перші роки свого існування — існування під керівництвом петлюрівських елементів — створив у своїх стінах сприятливі умови для ворожої, соцбудівництву, підривної роботи в галузі української лексикографії, граматики, правопису і в інших ділянках мовознавства. Отже не дивно, що, укладаючи фізичний словник, сектор термінології та номенклатури НДІМ, засмічений буржуазними націоналістами, базувався на праці своїх петлюрівських попередників з ІУНМ. Автори передмови до СФТ «скромно» вбачали своє завдання в тому, щоб «критично переглянути той чималий (підкреслення наше) картковий матеріал, що його зібрали до фізичного словника попередні упорядники, поповнити в міру змоги (підкреслення наше) реєстр словника, інколи підібрати до термінів нові, відповідніші до сучасного етапу розвитку української пролетарської культури розв'язання й упорядкувати цей матеріал у словник» [2]. Маскуючись, вони гучно декларували радянській громадськості, що «головне настановлення словника — дати українську фізичну термінологію, яка б задовольнила потреби соціалістичного будівництва». Насправді ж вони продовжували попередню шкідницьку прак-

[1] *А. Хвиля.* Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті. ДВОУ, «Радянська школа», 1933, с. 10—11.

[2] Передмова до «Словника фізичної термінології», с. III.

тику націоналістичного перекручення української наукової термінології.

Після того як КП(б)У викрила і розгромила націоналістичний ухил, очолюваний Скрипником, НДІМ, під проводом нового керівництва НКО, почав працю над знешкодженням націоналістичної словникової продукції, над звільненням української термінології від націоналістичного засмічення. Одним із засобів до цього є організований НДІМ за постановою мовної комісії при НКО перегляд і виправлення ряду термінологічних словників, укладених і виданих ІУНМ та НДІМ за старого керівництва, в тому числі і словника фізичної термінології.

Переглянула і виправила словник бригада в складі наукових робітників НДІМ проф. М. Я. Калиновича і Д. П. Дрінова. Фахову консультацію в окремих питаннях давав О. К. Бабенко, редактор — М. Я. Калинович. Коло технічного оформлення виправлень працювала лаборантка О. П. Дунаєвська. Ряд термінів було поставлено бригадою і редактором на розгляд і ухвалу редакційної колегії НДІМ.

Переглядаючи СФТ, бригада мала на меті замінити націоналістичні вигадки, якими він рясніє, термінами, поширеними серед українських робітників, колгоспників і трудової інтелігенції, термінами, вживаними в радянській науці. Звичайно, цілком ліквідувати націоналістичне шкідництво в усій фізичній термінології, яке існує, й поза фізичним словником, зможе тільки новий від початку до кінця словник, укладений в інтересах трудящих мас, в інтересах соцбудівництва, з використанням усієї сучасної фізичної літератури. Виготовлення такого словника — одне з найближчих завдань НДІМ. Бюлетень же, який ми видаємо тепер, розрахований на те, щоб виправити всі націоналістичні перекручення в СФТ. В наш бюлетень занесено лише ті терміни, що потребують зміни. Отже, для реєстрових слів, які в бюлетень не ввійшли, можна використовувати розв'язання, подані в СФТ. До цього треба додати, що наші виправлення стосуються лише першої, російсько-української частини словника (ст. 1—119), як найактуальнішої, при чому поданих у цій частині французьких відповідників до російських і українських термінів ми не переглядали, бо, на нашу думку, цю відповідальну працю буде рація і змога зробити лише в новому словнику фізичної термінології. З тих же міркувань ми лишили без перегляду третю, французько-українську частину СФТ (ст. 168—213). Не переглядали ми також і другої, українсько-російської частини словника (ст. 120—167) вважаючи за недоцільне вміщати в бюлетені окремо поправки до цього показника. Користувач СФТ має шукати їх під відповідними росій-

ськими словами бюлетеня. Знешкоджуючи російсько-українську частину СФТ, ми зважали лише на ті українські розв'язання російських фізичних термінів, які його упорядники рекомендували. «Синонімів», «що їх упорядники не визнали за цілком відповідні» і поставили в «квадратових клямрах» [1], ми в бюлетені не зачепили, відкинувши їх, як зайвий баласт. Але в тих випадках, коли з шкідницької волі буржуазних націоналістів в «квадратових клямрах» опинилося вірне українське розв'язання російського терміна, ми це розв'язання вилучили з «квадратових клямр» і замінили ним в бюлетені відповідну націоналістичну вигадку упорядників словника. Нарешті, як правило з небагатьма винятками ми не заносили в бюлетень тих термінів, що потребують лиши правописних поправок. Користувач зробить їх сам на підставі нового державного правопису.

В цій статті до бюлетеня ми висвітлюємо ті націоналістичні перекручення, які ми знайшли в СФТ. Свої уваги ми розбили на окремі розділи, що показують основні лінії націоналістичного шкідництва в українській фізичній термінології. Всі вони мали вести до однієї мети — до спотворення справжньої мови і термінології українських трудящих мас, до створення штучних бар'єрів «між українською науковою термінологією та тією науковою термінологією, що є в російській мові і що являє собою термінологію, спільну для обох цих мов» [2], до знищення елементів, спільних у мові українській з іншими мовами Радянського Союзу і всіх трудящих, а в кінцевому підсумку — до відриву України від СРСР на користь міжнародному фашизмові.

1. В українській мові є чимало слів однозвучних або майже однозвучних і рівнозначних із словами братніх мов — російської і білоруської, чи, принаймні, котроїсь з них, до того ж слів масових, широковживаних і заразом термінологічних. Упорядники СФТ за всяку ціну намагалися викинути такі терміни, просуваючи натомість провінціалізми, архаїзми, штучні новотвори тощо. Особливо характерна заміна в СФТ цих термінів маловідомими або й зовсім невідомими трудящим масам УСРР полонізмами (політичний сенс цього полонофільства ясний — змикання з польським фашизмом). Наведемо кілька прикладів.

Дюйм. Замість широковживаного дюйм подано полонізм *цаль*.

[1] Передмова до «Словника фізичної термінології», с. III.

[2] *А. Хвиля.* Цит. твір, с. 39.

Кривошип. Замість кривошип (словотворча паралель до таких слів, як кривоприсяга, криворучка тощо) «притягнуто за волосся» «термін» *корба.*

Латунь. Подано не латунь (фр. laiton), а полонізм *мосяж.*

Лист (металла). Не *лист* (*лист* є навіть в націоналістичному російсько-укр. словнику Єфремова і Кримського), а полонізм *аркуш.*

Маятник. Віддано перевагу вигаданому *хитун* з посиланням на застарілий «Словник укр. фізичної термінольогії» (Київ, 1918) [1], а широко вживане *маятник* заточено в «квадратові клямри» , дарма що цей термін засвідчений навіть у дореволюційних львівських виданнях (С. Рудницький, Начерк географічної термінольогії. Львів 1903; і інші).

Накачивать, накачать (насосом). Подано не *накачувати, накачати* (є в словнику Уманця, в згаданому рос.-укр. сл.), а штучні новотвори *смокувати, насмоковувати, насмокувати.*

Паять, паяльник — все гніздо. Подано не загальновживані *паяти* (є в сл. Уманця), *паяльник* тощо, а полонізми *лютувати, лютник* і т. ін.

Подшипник. Подано сумнівний неологізм *вальниця* замість масового *підшипник.*

Поршень. Подано з посиланням на західно-українські дореволюційні матеріали *толок,* а сучасне масове *поршень* взято в дужки, хоч цей термін засвідчений і літературними джерелами.

Раструб. Замість звичайного *розтруб* націоналістична вигадка *розширень.*

Свинец. Замість звичайного *свинець* (є п словниках Грінченка, Уманця) подано полонізм *оливо.*

На польський зразок утворювали упорядники СФТ і такі прикметники на *-овий,* як *атомовий, високонапруговий* (под ток высокого напряжения), *двонитковий, кавчуковий, предметовий* і т. ін.

Там, де упорядники словника не спромоглися уникнути українських термінів одного кореня з російськими, вони відсували ці терміни на друге чи третє місце, подавали їх у невластивому сучасній українській літературній мові граматичному оформленні, або, щонайменше, з відмінним від російського наголосом. Так, масового слова *дзеркало* не зважився викинути з української мови жодний націоналіст. Не викинули його (під зеркало) і упорядники СФТ, але вони поставили це слово на друге місце, приділившії перше місце полонізмові *люстро.*

[1] Правопису ні тут ні в інших аналогічних випадках не змінюємо.

Замість *знімок* (є в сл. Уманця) в СФТ рекомендовано, як відповідник до російського снимок, штучне *зняток* з посиланням на націоналістичну словникову продукцію того ж таки очолюваного петлюрівцем сектору термінології та номенклатури НДІМ. Замість звичайних *ква́нтовий, ква́рцовий* знаходимо в СФТ *квантови́й, кварцови́й* і т. ін.

2. В українській мові є багато слів спільних не тільки з російською і білоруською мовою, а й з іншими мовами,— слів, запозичених з інших мов. Українська мова не становить щодо цього винятку, бо взагалі нема жодної мови, яка була б позбавлена іншомовних елементів. Спілкування різних груп людства між собою, контакт економічний, політичний і культурний, спільні класові інтереси в міжнародному масштабі,— все це має наслідком взаємовплив мов, схрещення і взаємоперейманння їх. Цей загальновідомий факт дістав всебічне соціально-економічне висвітлення в революційному новому вченні про мову акад. Марра і його школи. Ленін дає блискучий приклад на інтернаціоналізацію вже в перші роки Жовтневої революції слова «с о в е т».

«Наше русское слово "С о в е т",— каже Володимир Ільїч,— одно из самых распространенных, оно даже не переводится на другие языки, а везде произносится по-русски» [1].

Впливу інших мов зазнають усі елементи окремої мови — і звуковий склад; і граматичні форми, і лексичний склад. Саме в галузі лексики вкупі з фразеологією найбільше й виявляється взаємовплив мов, при чому, всупереч великодержавницькому твердженню буржуазних лінгвістів, ніби лише економічно і культурно відсталі народи запозичають іншомовні слова, ми бачимо, що об'єктом запозичення раз-у-раз бувають слова не тільки так званих «передових» націй, а й тих народів, що в умовах антагоністичного класового суспільства не мали змоги піднятися на виші ступені економічного і культурного розвитку. Наприклад, в усіх європейських мовах є слова *маіс, шоколад, тапір* — з тубільно-американських мов, *жасмін* — з перської мови, *оранг-утанг* — з малайської мови і т. ін.

Українським буржуазним націоналістам не до вподоби позитивні, природні в кожній мові, отже і в українській, явища схрещення, які є наслідком і щоразу потужнішим чинником інтернаціонального єднання. Їх дратують нагадування, що навіть такі «с у т о - н а р о д н і», за їх фразеологією, слова, як *корабель, грамота, огірок, вишня, левада* — є й у грецькій мові, *дьоготь, клуня, гудити* — у литовській, *коноплі, хміль* — у

[1] *В. И. Ленин*, Сочинения, т. XXV, с. 72.

фінських мовах, *купувати, молоко, хліб* — у германських, *торба, очкур, черга, отара, бугай, чавун* — у тюркських і т. ін.

Певна річ, до пи́тання міжнародної термінології треба підходити діалектично. Не кожне запозичене слово, не кожний запозичений термін — позитивне явище. Є й такі лексичні і термінологічні запозичення, які шкодять справі соцбудівництва. Настанову щодо цього дав нам Ленін, висловившись проти вживання іншомовних слів без потреби, бо це утруднює вплив партії на маси, проти зловживання зайвими запозиченими словами при наявності в даній мові звичних, зрозумілих всім трудящим рівнозначних слів [1].

Упорядники СФТ уникали інтернаціональних відповідників в українській фізичній термінології в трохи меншій мірі, ніж автори аналогічних видань НДІМ за часів урядування в ньому недобитків петлюрівщини, наприклад, «Словника біологічної термінології» (1932), «Практичного словника медичної термінології» (1931). А все ж таких випадків, коли інтернаціональний термін зовсім ліквідується, а натомість просувається вигадане слово, провінціалізм, або слово, яке має в живій мові зовсім інше значення, в СФТ багато. Приклади:

На рос. бином (фр. binome, нім. Binom, англ. binomial) подається *двочлен;*

бипризма (фр. biprisme) — *двопризма;*

мастика (фр., англ. mastic, нім. Mastix) — *мастиво;*

сфера полая (шар полый) (фр. sphère creuse) — *куля порожниста;*

тигель (нім. Tiegel) — *бритваль;*

шарнир (фр. charnière, нім. Scharnier) — *сустав;*

шпат (нім. Spat, фр. spath, англ. шпатовидний — spathic) — *скалинець;*

штатив (нім. Stativ) — *стояк, стоячок.*

Зате у СФТ найяскравіше виявлена тенденція відсувати на останнє місце інтернаціональний термін, а на перші місця ставити, як ніби найбільше розповсюджені, націоналістичні новотвори, провінціалізми тощо. Мета цього цілком ясна: загнаний під самі «квадратові клямри» інтернаціональний термін мав безславно животіти на задвірках української наукової термінології, а потім і зовсім вимерти. Прикладів цього роду безліч. Наводимо для ілюстрації декілька:

на рос. диск (фр. disque, англ. disk) подасться *кружало, диск;*

[1] Див. *В. И. Ленин*, Сочинения, т. XXIV, с. 662.

контур (фр. contour, нім. Kontur, англ. contour) — *обрис, контур,*

масштаб (шм. Maßstab) — *мірило, масштаб;*

сурдинка (італ. sordina, фр. sourdine, англ. sordine) — *глушник, сурдина;*

фронт волны (фр. front de l'onde) — *чоло хвилі, фронт хвилі;*

шаблон (нім. Schablone) — *модло, шабльон;*

элонгация (фр. élongation) — *відхил, ельонгація,*

эшелон (фр. échelon) — *сітка драбинчаста, ешельон.*

Найголовніше ж націоналістична боротьба з інтернаціональними термінами виявляється в СФТ в тому, що його упорядники поруч інтернаціональних термінів раз-у-раз подають їх українські «відповідники», здебільшого вигадані. Свої власні вигадки вони не полінувалися відзначити спеціальною позначкою (N). Не можна цілковито заперечувати право на співіснування в кожній мові рівнозначних термінів — інтернаціонального і його тубільного, так би мовити, відповідника, якщо обидва вони спрямовані «на полегшення трудящим засвоювати як елементи, так і вищі ступені знань даної галузі науки» [1]. Наприклад, слова *міжнародний, новотвір, наросток* цілком законно співіснують в українській мові з рівнозначними запозиченими словами — *інтернаціональний, неологізм, суфікс.* Але буржуазні націоналісти всіх країн намагаються узагальнити поодинокі випадки такого природного співіснування в мові рівнозначних слів і штучно перекладають, чи то, за висловом Пушкіна, «перепирают» інтернаціональні слова «на язык родных осин», сподіваючись, що непереможний сьогодні інтернаціональний термін згодом таки поступиться місцем своєму «перекладові». Саме це й робили упорядники СФТ. Подаємо кілька ілюстрацій.

Абсорб(п)циометр — *абсорбціометр, вбиромір* (N).

Адгезия — *адгезія, прилипність* (з посиланням на дореволюційне західно-українське джерело).

Бифиляр — *біфіляр, двонитник* (N).

Вибратор — *вібратор, коливальник* (N).

Дилатометрический — *дилятометричнй, розширомірний* (N).

Дисперсия — *дисперсія, світлорозсів* (N).

Инфракрасный — *інфрачервоний, позачервоний* (N).

Кабель — *кабель, жильник* (з посиланням на націоналістичне джерело).

[1] *А. Хвиля* Цит твір, с. 123.

Монохорд — *монохорд, однострун,* (N).

Рефлектор — *рефлектор, відбивач* (з посиланням на націоналістичне джерело).

Рефрактометр — *рефрактометр, заломомір* (N).

Самоэвакуация — *самоевакуація, самоспорожнення* (! без посилань).

Склерометр — *склерометр, твердомір* (N).

Суб-электрон — *субелектрон, піделектрон* (N).

Телеметрия — *телеметрія, далекоміряння* (без посилань).

Штепсель — *штепсель, притичка* (з посиланням на націоналістичне джерело).

Ведучи боротьбу з інтернаціональною термінологією, упорядники СФТ все робили для того, щоб окремі українські терміни, схожі з російськими, викидати. Де тільки ставало сили усунути їх, вони це робили, не боячись в таких випадках навіть заміняти давні і звичні слова іншими, аби лише вони були відмінні від відповідних термінів російської *мови.* Наприклад, цілий ряд *«труб»* (астрономічну, Галілеєву, діоптричну і т. ін.) вони переіменували за французьким зразком на *«люнети»*, *«фольгу»* (польське folga), за італійським (foglia) і німецьким (Folie) зразками,— на *«фолію».* Не проминули вони і жодної можливості, коли доводилося volens-nolens рекомендувати інтернаціональний термін, розмежувати українську і російську його форми принаймні правописним бар'єром. Так, єдиним рекомендованим відповідником до рос. магнит подано *магнет* (нім. Magnet), а масове *магніт* (є в сл. Грінченка) загнано на останнє місце в «квадратових клямрах» після таких «відповідників», як *магнес, тягунець, морське залізо.* Відповідники до рос. термінів атмолиз, катафорез, осмос, параллакс, фотолиз, электролиз, эллипс, эндосмос і т. ін. подано не в поширеній в українській мові формі чоловічого роду, а в формі жіночого роду. До речі, самі упорядники не спромоглися послідовно додержати цього принципу. Наприклад, поряд *ендосмоза* (під эндосмос) подано *екзосмос* (під экзосмос). Чи, може, тут просто трапився «прикрий недогляд»?

3. Всіляко намагаючись внести штучну розбіжність між російською і українською мовами, упорядники СФТ заводили безпідставну диференціацію значення або функції окремих російських термінів і до кожного з таких змістових чи функціональних «варіантів» того чи того терміна подавали українські відповідники. Кілька прикладів:

Изгиб — *згин;* (вверх) *вигин;* (вниз) *угин.* Можна подумати, що рос. «изгиб» має декілька змістових відтінків і що в

українській термінології до кожного з них є свій відповідник. Насправді це не так. Адже *вигин* відповідав рос. выгиб. Також і *угин* має відповідник у російській мові: вгиб.

Качание — (колебание) *коливання;* (с верхним подвесом) *гойдання;* (с нижним подвесом) *хитання;* (одно) *похит.*

Останавливать, остановить — (движение) *зупиняти, зупинити, спиняти, спинити;* (колебание) *гамувати, угамовувати, угамувати;* (течение жидкости) *тамувати, утамовувата, утамувати.*

Фотография — *фотографія*; (только снимок) *світлина.*

Чистый — *чистий;* (о веществе) *щирий.* Шкода й говорити, що така диференціація, як ми спробували показати це на прикладі рос. «изгиб», нічим не виправдується. Вона лише вносить плутанину в українську термінологію, утруднює засвоєння її і користування нею. Ми вмістили в нашому бюлетені з відповідними виправленнями всі словникові гнізда цього роду. Розв'язання вищенаведених прикладів мають у бюлетені такий вигляд:

Изгиб — *згин.*

Качание — *гойдання;* (колебание) *коливання.*

Останавливать, остановить — *зупиняти, зупинити, спиняти, спинити.*

Фотография — *фотографія.*

Чистый — *чистий.*

4. Тенденція СФТ просувати замість загальновживаних, масових термінів з тієї причини, що вони схожі з термінами інших мов, а надто російської, вигадані «українські відповідники», тобто націоналістичні неологізми, ми вже відзначили в розділах 1 і 2. Тут висвітлимо її детальніше.

Особливо уподобали собі упорядники СФТ для своїх націоналістичних словотворчих вправ ділянку віддієслівних іменників. З безлічі прикладів наводимо декілька:

Возникновение. На першому місці знаходимо новотвір власного виробу упорядників *виник,* а вже далі приділено місце звичайним українським відповідникам до цього російського слова: *виникання, виникнення,* і т. ін. Те саме бачимо і в інших випадках:

Перемещение — *переміст* (N), *переміщування, переміщення.*

Погружение — *занур* (N), *зануряння, занурення, затоп, затоплювання, затоплення.*

Приближение — *наблиз* (N), *наближування, наближання, наближення.*

Приключение (к сети) — *примак* (N), *примикання, примкнення.*

Прилипание — *прилип* (N), *прилипання.*

Принижение — *зниз* (N), *зниження, депресія.*

Проверка — *перевір* (N), *перевірка, перевіряння.*

Проникание — *проник* (N), *проникання.*

Разрежение — *розріда* (N), *розріджування, розрідження.*

Распыление — *розпил* (N), *розпилення, розпорошення.*

Светорассеяние — *світлорозсів* (N), *світлорозсіювання, світлорозсіяння, розсіяння світла.*

Сливание — *злив* (N), *зливання.*

Фиксирование — *закріп* (N), *закріплювання, фіксування.*

Як бачимо, найзвичайніші терміни, слова щоденного вжитку українських трудящих, слова, засвідчені в усіх жанрах літературної мови,— *виникнення, наближення, перевірка, прилипання* тощо,— визнано за другосортні і замінено першосортними з погляду буржуазного націоналіста «виниками», «наблизами», «перевірами», «прилипами» і т. ін., і т. ін.

Досить часто націоналістичні новотвори, лексичні і семантичні, додаються в СФГ до двослівних українських термінів, які цілком добре віддають російські, таксамо двослівні, терміни. Наприклад:

Ветер электрический — *вітер електричний, електровітер.*

Вещество растворяющее — *речовина розчиняльна, розчинник. Розчинник* — не штучне слово, це — відповідник до рос. «растворитель». Але під рос. «вещество растворяющее» воно зайве. В СФТ його подано і під «растворитель», там воно стоїть на своєму місці, там ми його і залишили.

Прерыватель самодействующий — *переривник самочинний, самопереривник* (з посиланням на націоналістичне джерело).

Трубка слуховая — *трубка слухова, слухівник* (з посипанням на націоналістичне джерело).

Інколи подібним новотворам в СФТ приділено навіть перше місце, як от:

Проводник второго рода, класса — *провідник другородовий, п. другої кляси.*

Проводник первого рода — *провідник первородовий, п. першої кляси.*

Висновок ясний; весь цей націоналістичний мотлох треба було нещадно зліквідувати в бюлетені.

5. В передмові до СФТ (с. III) сказано: «як правило, кожному російському термінові відповідає (наш додаток: в СФТ) тільки одне українське розв'язання; усі синоніми, що їх упорядники не визнали за цілком відповідні, поставлені в «квадратових клямрах». Наведені в розділах 1—4 приклади свідчать, що з цього непоганого «правила» передмови в самому словнику зроблено багато винятків. Справді, в словнику раз-у-раз до одного російського терміна подається по кілька українських відповідників, більша частина яких, а часом і всі, становлять непотрібній баласт, сприяють лише захаращенню української термінології провінціалізмами, вульгаризмами, архаїзмами і вигаданими словами, роблять неможливим встановлення чітких і точних термінологічних норм. Чого варті серії рекомендованих в СФТ українських відповідників у розв'язанні таких, наприклад, російських термінів; бумага пропускная — *папір промокальний, промокальниця, вимочка*; внешний — *зовнішній, окільний, зокільний, околишній*; внутренний — *унутрішній, середовий, серединний, внутрішній, нутряний, осередній, середковий;* наклонный — *похилий, похилистий, нахилий, спадистий,* сотрясение — *потрус, двигіт, струс, двигтіння, струшування*?

Чи не найбільше в СФТ не пощастило (звичайно, не з націоналістичного погляду) слову «клапан». Не зважаючи на те, що воно поширене серед українських трудящих, що його відзначено навіть в словнику Грінченка, упорядники СФТ не дали йому місця в своєму творі і розв'язали рос. клапан в такий спосіб: *хлипак, хлипавка, затичка, хляпавка, хлипок, кляпка, чопок, кляпа.* Добре придивившись до розв'язання рос. «клапан» на 32-ій сторінці словника, той, хто користується ним, може й догадається, що тут у словнику трапилася друкарська помилка: випала початкова квадратна дужка, яка мала відгородити рекомендовані українські відповідники від нерекомендованих. Ніхто тепер не зможе порадити, де саме треба поставити пропущену дужку, бо списка друкарських помилок (до речі, їх безліч) до словника не додано. Отже, друкарський недогляд легалізував аж вісім відповідників до рос. «клапан», «один від одного кращих». Ми б не згадували про цей прикрий збіг обставин, коли б мали хоч найменшу підставу вважати, що він суперечить настановам упорядників СФТ.

Бригада взяла тверду лінію щодо українських рівнозначних термінів і їх синонімів — залишила тільки по одному, максимум — по два відповідники, а з синонімів вибрала лише найближчі до даного терміна. Зокрема в наведених прикладах зроблено такі виправлення: бумага пропускная — *папір*

промокальний, внешний — *зовнішній*; внутренний — *внутрішній*; наклонный — *похилий*; сотрясение — *струс*.

6. Не виняткове явище становлять в СФТ неточні українські розв'язання окремих російських термінів. Наприклад, до рос. закономерный, закономерность подаються українські відповідники *правильний, правильність* (без посилань на джерела, отже, треба думати, маємо справу ще з одною вигадкою упорядників), наче в українській мові нема слів *закономірний, закомірність*. Звичайно, має їх українська мова, але ж вони подібні до російських, і тому упорядники словника воліли допуститися неточності, щоб бар'єр між українською і російською мовою став ще на одну жердину міцнішим. І таких прикладів багато: многоцветный перекладено, як *барвистий*, насправді ж це слово дорівнює російському «цветистый»; экспериментатор — не тільки *експериментатор*, а ще й *дослідник* (рос. «исследователь»); выпаривание — *випаровування* (рос. «испарение») і т. ін.

7. Засобом до націоналістичного шкідництва упорядники СФТ зробили не лише лексику, а й граматичну будову української мови, забороняючи вживати окремі, цілком природні її форми, пропагуючи натомість штучний словотвір, штучні словосполучення і тим самим створюючи навмисний розрив між науковою термінологією і масовою мовою трудящих. Найхарактерніший з цього погляду потрійний похід авторів словника — проти прикметників (дієприкметникового походження) на *-чий*, проти слів на *-видний, -подібний* і проти форм родового відмінка приналежності.

Російським прикметникам на -щий в СФТ систематично протипоставлено українські прикметники на *-альний, -ійний, -ний, -вий* і т. ін. Дарма що форми на *-чий* дуже поширені в сучасній масовій мові (нагадаємо хоч би прикметник *існуючий*), в пресі, в красному письменстві, дарма що їх не цуралися ні класики української літератури, ні українські лексикографи як дореволюційних часів, так і пожовтневої доби, з словника фізичної термінології їх виметено до решти, заслано в «квадратові клямри». Замість цілком природних, цілком нормальних: *обертаючий, регулюючий*, тощо, як відповідників до рос. вращающий, регулирующий; ми скрізь зустрічаємо в СФТ *поворотний, регуляційний* і т. ін. без жодної поступки формам в на *-чий*. Не поширюючи їх на всі без винятку випадки з огляду на те, що російському прикметниковому наростку -щий в українській мові, справді, часто відповідають і інші наростки, наш бюлетень повертає злочинно зневажені буржуазними націоналістами права громадянства в фізичній

термінології тим українським прикметникам на *-чий*, що мають ці права в масовій мові.

До російських термінів — прикметників на -видный, -образный, -подобный СФТ систематично подає відповідники на *-уватий* (*-юватий*) і зрідка на *-астий* (*-ястий*). Український наросток *-уватий* (*-юватий*) точно відповідає рос. -оватый (-еватый). Обидва вони означають зменшену властивість якоїсь речі (*твердуватий* — твердоватый), або велику кількість чогось (*сукуватий* — суковатый), або, нарешті, подібність до чогось (*гачкуватий* — крючковатый). Багатозначність наростків *-уватий* (*-юватий*), *-оватый* (*-еватый*) в щоденній мові українців і росіян не створює серйозних перешкод для спілкування, але в науковій термінології ці багатозначні паростки спричинюються до плутанини, позбавляючи термін прозорості, виразності, чіткості. Тому то ми відкинули запроваджене ще в термінологічних словниках ІУНМ та НДІМ за його колишнього, нацдемівського керівництва і послідовно проведене в СФТ тенденційне подавання наростка *-уватий* (*-юватий*), як відповідника до рос. -видный, -образный, -подобный, бо вбачаємо, в цій тенденції виразну шкідницьку мету — створити розбіжність між українською і російською термінологією. Відповідником до рос. -видный ми подаємо український наросток *-видний*, поширений в живій мові і бойкотований лише буржуазними націоналістами, а відповідником до рос. -образный, -подобный укр.— *подібний*. В тих випадках, коли російський реєстр не робить ніякої різниці між формами на -видный, -образный, -подобный, як цілком рівнозначними, ми даємо в українських розв'язаннях наросток *-подібний*, бо він більше поширений в українській мові. Проте, в окремих випадках — в масововживаних словах з усталеним значенням наростка *-уватий (-юватий)*,— ми залишили форми з цим наростком, як відповідники до російських форм на -видный, -образный;

Замість форм родового відмінка належності упорядники СФТ в складених з двох чи кількох слів термінах послідовно і систематично вживають прикметникові конструкції. Приклади:

До рос. горелка Ауэра подається укр. *пальник Ауерівський*. До рос. закон Архимеда подається укр. *закон Архімедів*. Але там, де й в російській термінології фігурує не родовий відмінок, а прикметник, в СФТ добрано способу, щоб відштовхнутися від російської мови. Наприклад, рос. трубка Круксова розв'язано так: *трубка Круксівська*,— на першому місці,— на другому — т. *Круксова*;

До рос. прерыватель Венельта — на першому місці — *переривник Венельтівський;*

До рос. элемент Грове — *елемент Гровевський* (щоправда,— на другому місці, на першому — е. *Грове;* поставити на перше місце свою потворну вигадку автори, очевидно, не зважилися).

Націоналістичну суть такої синтакси, культивованої Курило і Смеречинськими, давно викрито. Ми вилучили із словника ці і подібні до них тенденційні словосполучення, замінивши їх в бюлетені конструкціями з родовим відмінком належності, властивими живій мові, поряд конструкцій прикметникових, і засвідченими найрізноманітнішими літературними і лексикографічними джерелами.

8. В останньому розділі відзначаємо дуже численні в СФТ так звані фактичні помилки. Їх можна звести до двох основних груп: А) помилки в доборі фізичних термінів, Б) помилки технічного порядку.

А. Не кажучи про те, що до реєстру російських термінів потрапило багато звичайних сполучень того чи того терміна з словами контексту, випадково насмиканих з фізичної літератури (напр., метод изящный, намагничивание легкое, трудное; проводник посредственный), в СФТ наведено ряд термінів застарілих, індивідуальних або невдалих, як от: бестелесный, диэлектор (замість диэлектрик), намагничение слоистое, намагничивание ступенчатое, полюс анталогический, самопотенциал, спектр белый, субстанция аматериальная (такої субстанції нема), температура черная (замість звичайного «температура черного тела»), теория квазижидкая, электрон неподвижный і т. ін. Таких термінів ми в бюлетені не виправляли. Їх просто треба вилучити.

Б. Типова технічна помилка в СФТ — плутання форм доконаного і недоконаного видів у дієсловах і віддієслівних іменниках як російської, так і української мови. Приклади з контрольної (48-ої) сторінки: до рос. напитываться (нд. в.) подаються українські відповідники обох видів: *просякати, просякнути,* накаливание (нд. в.) — *розжарювання* (нд. в.) і *розжарення* (д. в.); намагничивание (нд. в.) — *магнетування* (нд. в.) і *намагнетування* (д. в.). Ми намагалися систематично виправити в бюлетені ці помилки СФТ.

Вісім розділів, в яких ми оглянули основні лінії націоналістичного шкідництва в українській фізичній термінології, мають вигляд обвинувального акта. Так, вони, ці вісім доказів великого злочину, і весь наш бюлетень — то обвинувальний акт

проти буржуазних націоналістів-шкідників в галузі української наукової термінології і заразом спроба ліквідувати наслідки їх атак і диверсій на мовному фронті, зокрема у фізичній термінології.

Фізичний термінологічний бюлетень. УАН, Інститут мовознавства, № 4.— К.: Вид. УАН, 1935.— С. 3—19

ВИКОРІНИТИ НАЦІОНАЛІЗМ У ВИРОБНИЧІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Українські контрреволюційні елементи, що намагалися відірвати Радянську Україну від Радянського Союзу і віддати українських робітників і селян у поневолення польським і німецьким фашистам, спрямовували розвиток української радянської культури на рейки буржуазної культури. Особливо це виявилося на мовному фронті, надто в лексикографічній роботі, де українські націоналісти різних гатунків за всяку ціну намагалися спільні для російської і української мови слова, мовні конструкції, словотворчі елементи, вимову тощо сфальшувати і замінити широковживані в українській мові слова, звороти тощо вигадками. Українські націоналісти відкидали існуюче однакове в українській і російській мовах, але вишукували спільне з мовою чеською, польською, німецькою,— орієнтуючись у мові на буржуазну Європу, як і в літературі, мистецтві тощо.

Ця орієнтація на буржуазну культуру виявилася в запровадженні в українському правописі *ля, льо, ґ*, у запровадженні іменників жіночого роду відповідно до роду цих іменників в європейських мовах, як *аналіза, аніліна, туберкульоза, синтеза* тощо, наперекір тому, як ці слова вимовляють трудящі України.

Таксамо й творення української термінології було спрямоване на фальсифікацію української мови і водночас на відрив української мови від російської способом запровадження вигаданих слів, діалектизмів, застосування слів у іншому значенні замість слів спільних з словами в російській мові. Вигаданими словами, словами «припасованими», діалектизмами тощо засмічені всі термінологічні словники. До найбільше засмічених словників належить Словник Виробничої Термінології (Харків, Видавництво «Радянська Школа», 1931 р., с. 110).

Цей словник являє собою величезне фальшування, перекручення і викривлення української мови.

Перегляд цього словника показує, що він має в собі приблизно 40—50 % слів (гнізд), які треба було переробити і виправити, щоб знищити в ньому шкідницьку виробничу термінологію.

Шкідництво в цьому словнику насамперед найширше виявляється в розв'язанні в українській частині інтернаціональних термінів, а саме:

Словник дуже часто уникає подавати інтернаціональні терміни, а подає вигадані українські «відповідники» або бере вигадані «відповідники» з інших словників; напр., брандмауер — *противогневик;* брандсбойт — *виприскувач,* брен-гауз — *горнівня;* бергштрих — *спадориска;* бухта *(круг каната)* — *койла;* аэрографчик, -щица — *фарбоприскач, -чка* і т. ін.

Залишаючи іноді інтернаціональні терміни, словник дає при них і українські розв'язання — на першому, а іноді на другому місці — при чому в цих випадках українські відповідники бувають такі:

а) вигадані: агломерат — *скупняк;* конгломерат — *зчіпляк;* бризантность — *розсадність;* буфер — *відпружник,* буферный — *вирівняльний,* амальгама — *живосріблина;* гіфтайзен — *(скло) чіпляк* і т. д.;

б) пристосовані слова, тобто слова, що фактично в мові мають інше значення: бандаж — 1) (колеса, рамы) *шина,* 2) (проволочный) *пов'язь;* амбразура (оконная) — *заглибина, амбразура;* бидон — *балцанка;* бухта (моря) — *заточина;* кнопка — *гудзик* і т. ін.;

в) архаїзми або діалектизми; баласт (для суден., воздухопл.) *савур;* банка (мель) — *жбир;* ватная машина — *чухрань* і т. д.;

г) замість іншомовних слів словник дає теж іншомовні слова, але в перекрученій формі, якої немає у живій мові. Це, очевидно, робилося й для того, щоб слово хоч чим-небудь було відмінне проти російської мови; напр., геодезист — *геодет;* таксатор — *таксатор, таксар* та ін.

Поряд із таким уникненням інтернаціональних та іншомовних слів, їх перекрученням і т. ін., маємо в словнику виробничому не менш виразне уникання таких широковживаних у сучасній українській мові слів-термінів, які спільні з російськими або схожі на російські.

Як зразок уникання в цьому словнику спільних у російській і українській мовах слів, маємо такі приклади: до російського слова крот український відповідник є *кріт;* слово *крот* застосовується в технічному значенні — дренажний плуг; отже слід

по-українськи подати *кріт;* але в словнику на *крот* подається не *кріт*, а діалектизм *кертиця;* до російського каска (пожарная) в українській мові уживається слово *каска* і дуже мало відоме маємо ще *шишак*, але обминається *каска*, а дається *шолом* (= рос. шлем); відповідно до слова домна в українській мові широко вживане *домна*, але до цього слова подається «відповідник» *висока піч* (переклад німецького Hochofen); на слово гайка (уживане в живій мові і в літературі, напр., у М. Коцюбинського) дано діалектизм *мутра* німецького походження; на бердо дано *блят* (хоч і слово *бердо* широковживане в українській мові; відоме воно в художній літературі і його подає з багатьма джерелами сл. Грінченка); на беличье колесо дано *вевіркове колесо* (сл. Гр. дає: *біличий — беличий*) і на бритва дано *бритва, голиця* (слово *голиця* має зовсім інше значення (див. сл. Грінченка); на гребец (сена и пр.) — тільки *громадільник* (хоч у сл. Гр. є й *гребець);* на разъезд — *розминка* (Сл. Гр. *роз'їзд)* і т. д.

Націоналістичне уникання спільності з російською мовою — при фактичному існуванні спільних явищ і в українській, і в російській мовах — яскраво виявляє словник виробничий і в словотворі: він не подає слів з суфіксами *-чик, -щик;* напр., на рядчик словник дає *рядник*, на камеронщик — *камеронник* тощо; не подає словник і іменників на *-ка, -ча* із зазначенням дії; напр.: доставка — *достава, пристава* (хоч у Сл. Ум. маємо: доставка — *доставка, приставка);* выдача — *видавання* та ін. Уникання спільності з російською мовою в уживанні суфіксів виявляється в словнику і в подаваних іншомовних словах; напр., словник дає: авиетка — *авієта;* бюретка — *бюрета і* т. ін., хоч суфікс *-ette* у таких словах (aviette) якраз означає зменшення і його передає українська мова суфіксом *-ка*, тобто — авиетка — *авієтка*, бюретка — *бюретка...*

Яскраво виявляє виробничий словник націоналістичне обличчя в передаванні двослівних (іноді трислівних) складених термінів. Виробничий словник дуже часто передає ці складені терміни одним українським словом — найчастіше штучно утвореним, неіснуючим у живій мові; напр.: бусоля — ориентир — *орієнтобусоля;* завод дубовых экстрактов — *дубоекстрактовня...* Така націоналістична тенденція виробничого словника особливо яскраво виявляється в передаванні двослівних термінів; прикметник плюс іменник: завод, мастерская, машина, отделение, фабрика, цех, напр.:

1) завод автомобильный — *автомобілярня*; з. алебастровый — *алебастрарня* і т. д., закінчуючи заводом

ефельним, який названо *ефелепереробня;* 2) мастерская весовая — *терезярня* і т. д., кінчаючи м. ювелирная — *ювілярня;* 3) машина бронзовальная — *спижувалка* і т. д., кінчаючи м. щеточная — *щіткувалка;* 4) отделение агитационное — *збурювальня, агітоф)вня*; о. амальгамационное — *живосрібнильня, амальгамувальня* і т. д., кінчаючи о. шлюзовое — *шлюзо(і)вня, опусто(і)вня;* 5) фабрика амальгамационная — *амальгамувальня, живосрібнильня*; агломерационная — *агльомераційня* і т. д., кінчаючи ф. щеточная — *щіткарня;* 6) цех бандажепрокатный — *шиновальцівня, цех шиновальцівний*, цех бессемеровский — *бесемерня, цех бесемерівський* і т. д., кінчаючи цех трубный — *трубарня, цех трубний.* Такі шкідницькі «відповідники» до вказаних двослівних термінів російського реєстру дає виробничий словник послідовно і систематично, через що дуже часто бувають випадки, коли такі українські «відповідники», утворені на *-ня,* дають цілковите змішання цехів, заводів, фабрик, відділів і майстерень, бо скрізь відповідно до складених термінів з цими словами і прикметниками виробничий словник дає українські «відповідники» на *-ня;* напр.: завод солодовенный — *солодо(і)вня,* отделение солодовенное — *солодо(і)вня*; цех жестяной — *бляхарня;* завод жестяной — *бляхарня*; мастерская жестяная — *бляхарня*; завод литейный — *ливарня*; цех литейный — *ливарня*; фабрика чулочная — *панчішня*; мастерская чулочная — *панчішня* і т. ін.

Поряд з указаними найвиразніше виявленими націоналістично-шкідницькими явищами у виробничому словнику, є в ньому багато шкідливих моментів і хиб, з яких найважливіші такі:

Словник надзвичайно щедро і рясно подає «новотвори», тобто вигадані слова, не позначаючи цього (бо взагалі словник джерел до своїх розв'язань не подає; подає їх тільки при словах, яких він не рекомендує).

У більшості випадків удається встановити, що найголовнішим першим джерелом цих «новотворів» (навмисне вигаданих слів) були словники будівельний, механічний (Силовні), мірництва та ін. Напр.: пунктир — *крапчак* (вигад. сл. мірн.); раковина — 1) *сказ* (невідомо звідки з таким значенням, бо в сл. Гр. має інше знач.); 2) (телефона) *наушниця*; раковщик (лесопильного завода) — *вітровинник* — вигадане на підставі слова *вітровина* — рак дерева — Сл. Гр.); распалубка (в своде) — *відпалубина* (виг. сл. Буд.); распил, -ловка [*так у тексті.— В. К.*] (распиленные бревна — *пилянка* (припасував

сл. Буд. з Сл., де пилянка має інше значення) «скільки взяв за пилянку дров?»); тальвег — *поточина* (вигад, сл. Мірн.); аэрограф — *фарбоприскавка* (вигад, сл. Мануф.) і т. д.

До націоналістичного шкідництва треба віднести і навмисний та безпідставний поділ гнізд у виробничому словнику на розділи. Напр.: выступающий — 1) (о частях сооружения) *виступний;* 2) (из ряда) *витичний;* высыпка — 1) (кристаллов) *висипка;* 2) (высыпание массы) *висипання* і т. ін. Такий поділ на розділи, де він, очевидно, штучний, тенденційний і непотрібний, у Бюлетені виправлено.

Дуже багато є термінів російського реєстру (інтернаціональних і особливо російських), відповідники до яких в українській частині словника не можна визнати задовільними, бо вони вигадані, припасовані і т. ін.

У тих випадках, коли українських відповідників до таких слів реєстру немає в українській мові або на ці терміни російського реєстру українських відповідників не знайдено в матеріалах, то в Бюлетені дано пояснення кількома словами, напр.: отмашка — *сигнальний прапорець.*

Треба ще відзначити (крім інших моментів, як питання наголосу, правопису) недодержаність у сл. Виробничому в подаванні дієслів і особливо дієслівних іменників: іноді на один російський дієслівний іменник від доконаного або недоконаного виду дієслова словник подає в українській частині український відповідник — дієслівний іменник від обох видів — і доконаного, і недоконаного. Таксамо у словнику дуже часто не додержано однакового подавання термінів із складниками держатель, отделитель, выделитель, гаситель, уловитель та ін. Цей останній момент таксамо виправлено в Бюлетені, а щодо подавання дієслівних іменників і інших дрібніших моментів (наголос, правопис), то цих виправлень у Бюлетені не подано.

Виробничий словник переглянула бригада співробітників НДІМ на чолі з науковим робітником Інституту Мовознавства т. О. Ізюмовим. Зредагував матеріал т. Грищенко І. Я. На Бюлетень дала свою рецензію термінологічна комсія НКО. Цілий ряд термінів було затверджено на редколегії Інституту Мовознавства.

Для користування Бюлетенем даємо такі пояснення:

В Бюлетені подано тільки ті слова (гнізда) виробничого словника, які виправлено або перероблено.

Всі виправлені слова в Бюлетені технічно відповідають технічному оформленню їх у самому словнику. Отже, коли в слов-

нику при слові (гнізді) не було цифр і ремарок, їх не подано і в Бюлетені.

Коли гніздо (слово) мало поділ на розділи (1, 2, 3 тощо), і в цьому розділі змінено розв'язання, що стоїть під певною цифрою (або кілька розв'язань під різними цифрами), а інші розв'язання залишено без змін, то і в Бюлетені під тією самою цифрою (або цифрами) подається тільки перероблене розв'язання, а інші розділи (яких не перероблено) не подаються зовсім.

Але коли гніздо мало поділ на кілька розділів, поданих під різними цифрами, і весь цей поділ на розділи в Бюлетені знято зовсім і все слово зведено до одного розділу (бо поділ на кілька розділів у словнику нічим не виправданий), то в Бюлетені, при такому гнізді подано всі ці цифри разом, а після них загальне розв'язання; напр., коли в словнику було гніздо: Панель — 1) (общ. название) *панеля,* (плинтус) *лиштва, плинтус (са);* 2) (тротуар) *пішохід (ходу);* 3) (ферма) *ділянка,*— то в Бюлетені дано це слово без поділу на розділи: Панель (1, 2, 3, 4) — *панель (-лі),* іноді в таких випадках не подано цифри, а сказано во всех значен. або повторено ті ремарки, які були в самому словнику.

Виробничий термінологічний бюлетень. УАН, Інститут мовознавства, № 5.— К.: Вид. УАН, 1935.— С. 5—11.

III.

«Розквіт і взаємозбагачення мов соціалістичних націй».

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Йосип Багмут

ПИТАННЯ ПЕРЕКЛАДУ З РОСІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

(Передача дієприкметників)

Питання перекладу художньої і наукової літератури з близьких, споріднених мов потребують своєї розробки і висвітлення як в плані теоретичному, так і в плані практичної допомоги перекладачам при розв'язанні ними ряду труднощів. Переклад з близьких мов, зокрема з мови російської, на інші слов'янські, має свої специфічні труднощі, які не обмежуються тільки складністю передачі омонімів і словосполучень, близьких за формою, але різних змістом, — вони далеко більші.

Важливим є питання перекладу з російської мови на українську як художньої, так і науково-публіцистичної літератури, питома вага якої досить значна в культурному житті народу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

В класичній праці Й. В. Сталіна «Марксизм і питання мовознавства» сказано, що «мова, як засіб спілкування людей у суспільстві, однаково обслужує всі класи суспільства і проявляє в цьому відношенні свого роду байдужість до класів. Але люди, окремі соціальні групи, класи далеко не байдужі до мови» [1]. Це надзвичайно важливе і цінне положення праці Й. В. Сталіна має бути вихідним при аналізі мовних питань, зв'язаних з перекладом і з російської мови на українську. Аналіз мови старих перекладів творів класиків марксизму-ленінізму особливо наочно підтверджує, що люди, окремі соціальні групи, класи далеко не байдужі до мови, що «вони стараються використати мову в своїх інтересах, нав'язати їй свій особливий лексикон, свої особливі терміни, свої особливі вирази» [2]. Найбільше це стосується експлуататорської верхівки, яка одірвалась від народу і ненавидить його.

[1] *Й. Сталін.* Марксизм і питання мовознавства, Держполітвидав УРСР, 1952. — С. 12

[2] Там само

Так, українські буржуазні націоналісти намагалися культивувати в українській літературній мові слова, терміни, вирази і граматичні форми, далекі від живої народної мови, вони ігнорували все те спільне, що було в лексиці, фразеології і синтаксисі російської та української мов.

При виборі мовних засобів деякі засліплені націоналістичним дурманом перекладачі при перекладі з російської мови на українську часто, виходячи з своїх соціальних поглядів, особистих уподобань і смаків, використовували не лише свій особливий лексикон, але й виявляли своє ставлення до певних граматичних форм. Так, скажімо, при перекладі наукової, філософської, політичної літератури в 20—30-х роках XX ст. майже не вживалися активні дієприкметники в функції простого означення.

В цій статті ми спинимося лише на одному питанні — передачі дієприкметників при перекладі з російської мови на українську науково-публіцистичної літератури.

Дієприкметники як слова, що передають ознаки предметів, пов'язані з певним процесом дії, означуваної відповідним діє-словом, властиві всім східнослов'янським мовам. Знає їх з давніх-давен і українська мова. Активні дієприкметники на **-чий** ми зустрічаємо в ряді писаних документів XVI—XVII ст., наприклад «*прославляючихъ* мене прославлю, а *ганбячихъ* посоромлю» або «кгрунть... *починаючій* от урочища...». Непоодинокі факти вживання активних дієприкметників, утворених від зворотних дієслів з часткою **-ся**: «Як же ты хочешъ бѣду военника, *бьючогося* и *боручогося*, у цицки матерное сидячи, розознати, розсудити».

Активні дієприкметники, що прийшли ще з староруських діалектів і староруської писемності, вживали передові українські письменники І. Франко, М. Коцюбинський, Леся Українка та ін.

Видатний письменник революціонер-демократ Іван Якович Франко у своїх працях досить широко вживав активні дієприкметники. Для нього нормальним було вживання таких слів, як *знаючий, доказуючий, служачий, читаючий, розкошуючий, всеобіймаючий, окружаючий* і т. д. В статті «Література, її завдання і найважніші ціхи» [1] знаходимо активні дієприкметники в таких реченнях: «...для народу, для маси, не *знаючої* другої бесіди» (21); «...література стане пустою забавою інтелігенції, нікому ні до чого не потрібною, нічийому добору не *служачою*, а пригідною хіба для розривки багачам по добрім обіді» (26);

[1] *Ів. Франко*, Літературно-критичні статті, Держлітвидав, К., 1950.

«Література, *стояча* понад партіями — се тільки ваш сон» (27). В статті «Темне царство» маємо: «...твори їх... жили серед *читаючої* громади й робили великий вплив на думки та переконання» (82—83); «...найкраще свідоцтво могутнього, *всеобіймаючого*, щиро людського почуття нашого поета» (85); «...пише огняним пальцем таємні слова над *розкошуючими* тиранами...» (86). В ряді інших статей ми знаходимо їх також чимало: «*Чаруюча* простота»; «образи, *висячі* на стіні, почали було творити»; «Як музик, *владіючий* по-майстерськи хоч і невеликим засобом звуків, Федькович займає в нашій літературі важне місце»; «...синтакси, не *відповідаючої* шкільним правилам» і т. д.

Очевидно, що для такого знавця української мови, як Іван Франко, не було нічого дивного в уживанні форм активних дієприкметників. Він вважав їх необхідними елементами висловлення думки українською мовою. Тим більше, що він, прекрасно знаючи мову російську, де дієприкметники дуже поширені, бачив переваги конструкцій речень з дієприкметниками.

Наявні в українській мові активні дієприкметники через їх схожість з російськими всіляко виживалися з мови українськими буржуазними націоналістами, які хотіли позбавити українську мову важливого засобу вираження смислових відтінків думки. Звільнившись від націоналістичних пут, українська літературна мова стала інтенсивніше розвиватися і збагачуватися. Розвиток української літературної мови не обмежувався лише збагаченням лексики, а йшов і по лінії ширшого застосування в мовній практиці окремих граматичних форм. Особливо яскраво помітне значно ширше вживання в сучасній літературній мові проти попереднього активних дієприкметників і відповідних дієприкметникових конструкцій.

Як пасивні, так і особливо активні дієприкметники дуже поширені в російській літературній мові. Велику кількість дієприкметникових конструкцій ми зустрічаємо в діловій мові, науковій, а також в мові публіцистичних творів. Наприклад: «Вот — прекрасная марксистская формулировка, вполне *совпадающая* с нашими, вполне *разоблачающая нынешнего* [1] Каутского, *повернувшего* от марксизма к защите социал-шовинизма, вполне отчетливо *выясняющая* принципы марксистского отношения к войнам (мы еще вернемся в печати к этой формулировке)» (В. И. Ленин. Соч., т. 23, с. 23) або «*Неистовствующие, свирепствующие, бешенствующие, щелкающие* зубами, *обливающие* нашу партию непрерывным дождем *поносящих и* погромных словечек, не обвиняют ни в чем нас прямо, а "наме-

[1] Курсив В. І Леніна.— Й. Б.

кают"» (В. И. Ленин, Соч., т. 25, с. 56). Переклад російських активних дієприкметників на українську мову становить певні труднощі і має свої особливості.

Раніше в перекладах творів класиків марксизму-ленінізму, зроблених у 20-х роках нашого століття, ми зовсім не знаходимо активних дієприкметників, навіть деякі пасивні дієприкметники перекладались описово. Наприклад, такий уривок: «Кращий спосіб відсвяткувати роковини великої революції — це зосередити увагу на *нерозв'язаних* завданнях її» (В. І. Ленін, Твори, т. 33, с. 81) передавався: «Найкращий спосіб одсвяткувати роковини великої революції — це зосередити увагу на *тих її* завданнях, *що їх ще не розв'язано*» (В. Ленін, Пролетарська держава, ДВУ, 1926, с. 320).

З наведеного прикладу видно, наскільки неекономним було обминання форм дієприкметників. Бо те, що перекладалося одним дієприкметником, треба було при описовій формі передавати кількома словами, не кажучи вже про те, що, особливо при перекладі, порушувалася конструкція речення оригіналу, втрачалась динамічність і лаконічність висловлюваної в оригіналі думки.

З передачею активних дієприкметників при перекладі справа стояла ще гірше. Так, наприклад, російська фраза з активним дієприкметником *«нарастающей»*: «...национализированная промышленность может... развиваться в обстановке постепенного сближения между городом и деревней, между пролетариатом и крестьянством, в противовес капиталистической промышленности, развивающейся в условиях *нарастающей* враждебности между буржуазным городом...» (И. В. Сталин, Соч., т. 10, стор. 301—302) перекладалася без уживання активних дієприкметників: «...націоналізована промисловість може... розвиватись в обстанові поступового зближення між містом і селом, між пролетаріатом і селянством, не так, як капіталістична промисловість, що розвивається в обставинах *щораз більшої* ворожнечі між буржуазним містом...» (І. Сталін, Звіт Центрального Комітету XV з'їздові ВКП(б), 1928, стор. 36). В новому перекладі вжито активний дієприкметник *наростаючої*: «...в умовах *наростаючої* ворожості між буржуазним містом...» (Й. В. Сталін, Твори, т. 10, стор. 299), чим досягнуто точнішої передачі змісту.

В сучасних українських перекладах творів В. І. Леніна і Й. В. Сталіна ми часто зустрічаємо активні дієприкметники: *гноблячий* (гнобляча держава, гноблячі нації, гноблячий клас), *конкуруючий* (конкуруюча держава), *воюючий* (воюючі уряди), *пануючий* (пануючий клас), *вмираючий* (вмираючий лад, вми-

раюча буржуазія), *обслуговуючий* (обслуговуючі особи, мова є обслуговуючою), *наступаючий* (наступаюче свято), *повстаючий* (повстаюча нація), *перемагаючий* (перемагаючий герой), *загниваючий* (загниваючий капіталізм), *правлячий* (правлячі сфери), *загрожуючий* (загрожуюча війна), *зобов'язуючий* (зобов'язуюче слово), *відтягаючий* (відтягаюча відповідь), *виникаючий* (виникаючий рух, виникаюче питання), *деморалізуючий* (деморалізуючий вплив), *занепадаючий* (занепадаюча буржуазія), *гинучий* (гинучий капіталізм), *дрімаючий* (дрімаюча енергія), *прислуговуючий, лакействуючий, охоплюючий, отупляючий, ходячий, страйкуючий, сплячий* і т. д. Наприклад, «...надходять *підтверджуючі* відомості...» (В. І. Ленін, Твори, т. 29, с. 172); «...*назріваючий* і підготовлюваний імперіалістський мир» (В. І. Ленін. Твори, т. 23, с. 246); «...привітати вас з *наступаючим* всенародним святом...» (Й. Сталін, Про Леніна, «Молодь», 1952, с. 113).

Передачею російських активних дієприкметників українськими активними дієприкметниками на **-чий** при перекладі Творів В. І. Леніна та Творів Й. В. Сталіна досягається більша точність у передачі змісту і форми оригіналу. **Будова речення перекладу повністю відповідає будові речення оригіналу. Не вводяться в переклад слова, яких немає в оригіналі і які часто є необхідними при передачі російського активного дієприкметника підрядним реченням при перекладі на українську мову** [*виділено мною.— В. К.*]*. Порівн.: «...подавление сопротивления буржуазии,— наиболее трудное, наиболее требующее борьбы при *переходе* к социализму» (В. И. Ленин, Соч., т. 23, с. 67), українське — «...придушення опору буржуазії,— *воно* найтрудніше, найбільше вимагає боротьби при *переході* до соціалізму» (В. І. Ленін, Твори, т. 23, с. 65). Тут при перекладі активного дієприкметника в українському тексті з'явилось слово *«воно»*, якого в оригіналі зовсім немає. Або «...война *между* империалистскими (т. е. *угнетающими* целый ряд чужих народов...)» (В. И. Ленин, Соч., т. 23, с. 22), українське — «...війна *між* імперіалістськими (тобто *такими, що гноблять* цілий ряд

* Цей фрагмент О Кундзич у статті «Питання залишається актуальним» (1957 р.) коментує так «...перекладача зв'язують стороннім, головоломним, типу шаради, типу гри, а тому несерйозним і, отже, злочинним завданням: висловлювати думки іншою мовою, але стількома ж і в такому ж порядку розставленими словами. ...Усі ці положення про точну передачу форм російської мови, про збереження синтаксичних конструкцій тощо позбавляють мову перекладу права на свої форми, тобто пропонується перекладати на українську мову... з російською граматикою». Цит. за: *О. Кундзич.* Слово і образ Літературно-критичні статті.— К.: Радянський письменник, 1966, с. 169—171.

чужих народів...)» (В. І. Ленін, Твори, т. 23, с. 22), де в українському тексті з'являються слова, яких немає в оригіналі.

Не тільки в українських перекладах творів класиків марксизму-ленінізму, а й в мові сучасної преси (в газетах, журналах, брошурах) ми можемо відмітити поширення активних дієприкметників на **-чий:** *всеперемагаючий, організуючий, мобілізуючий, перетворюючий, наростаючий,* самостійно *вивчаючий, філософствуючий* і т. д.

Саме така передача українською мовою активних дієприкметників потрібна ще й тому, що дуже часто, особливо в перекладах творів В. І. Леніна та Й. В. Сталіна, заміна активних дієприкметників прикметниками або іншим яким способом спричинялася до спотворення смислу, крім того, українська мова позбавлялася одного з своїх повноцінних засобів вираження спеціальних семантичних відтінків.

Перекладачам творів класиків марксизму-ленінізму, що здебільшого перекладають з російської мови на українську, треба якнайточніше передавати не тільки зміст, а й стильові особливості оригіналу.

Застосування в українських перекладах активних дієприкметників для точної передачі відповідних форм російської мови дає можливість перебороти труднощі, зв'язані з відтворенням українською мовою змісту оригіналу. Бо як, наприклад, передати таке російське речення без активного дієприкметника: «Дополнение к проекту обращения к германским рабочим и *не эксплуатирующим* чужого труда крестьянам» (В. И. Ленин, Соч., т. 29, с. 353). Коли передавати описово, то вийде: «...до німецьких робітників і селян, що *не експлуатують* чужої праці». В оригіналі ясно сказано, що «*не експлуатуючих*» відноситься тільки до *селян.* Або «Большая часть страны переживала такие бедствия... — бедствия нашествия и многократного опустошения деревень *движущимися* толпами войск» (В. И. Ленин, Соч., т. 29, с. 231). В українському перекладі «Більша частина країни переживала такі лиха... — лиха нашестя і багаторазового спустошення сіл *проходячими* юрбами військ» (В. І. Ленін, Твори, т. 29, с. 223). Перекладачі передали тут активними дієприкметниками «не *експлуатуючих*» і *«проходячими».* Подібних прикладів в українських перекладах творів класиків марксизму-ленінізму можна навести чимало. Значною мірою відтворенню стильових особливостей також сприяє передача російських дієприкметників українськими прикметниками і дієприкметниками на **-чий**. Порівн.: «...чего мы требуем от рабочих *угнетающих* наций» (В. И. Ленин, Соч., т. 23, с. 43) — «...чого ми вимагаємо від робітників *гноблячих* націй» (В. І. Ле-

нін, Твори, т. 23, с. 42) або «...закончится крайним истощением *воюющих* стран» (там само, с. 66) — «...закінчиться крайнім виснаженням *воюючих* країн» (там само, стор. 64); «...приводит к вмешательству другой, *конкурирующей* с первой и также империалистской великой державы» (там само, с. 66) — «...приводить до втручання другої, *конкуруючої* з першою і також імперіалістської великої держави» (там само, с. 64).

Цікаво, що з аналогічними труднощами передачі активних дієприкметників зустрілися і перекладачі творів класиків марксизму-ленінізму з російської мови на білоруську. Так, наприклад, довгий час російський вислів *«враждующие классы»* перекладався: *«класы, якія знаходзяцца у ворожих адносінах поміж сабой»*, тобто активний дієприкметник перекладався описово, підрядним реченням. При щільнішій увазі до перекладу слова *враждующий* видатний знавець білоруської мови К. К. Крапива знайшов серед мовних скарбів значно ближчий відповідник — *варагуючы*. Це слово є органічним для білоруської мови.

Через більш обмежений в порівнянні з російською мовою вжиток активних дієприкметників в українській мові їх часто при перекладі передають описово, підрядними реченнями. Наприклад, російське речення: «К рабочим, *поддерживающим* борьбу против войны и против социалистов, *перешедших* на сторону своих правительств» (В. И. Ленин, Соч., т. 23, с. VII) перекладається: «До робітників, *які підтримують* боротьбу проти війни і проти соціалістів, *що перейшли* на сторону своїх урядів» (В. І. Ленін, Твори, т. 23, с. IX), де активні дієприкметники *поддерживающим* і *перешедших* передано підрядними реченнями. Такий спосіб передачі активних дієприкметників при перекладі досить поширений. Порівн. ще російське речення: «Товарищам, *томящимся* в плену» (В. И. Ленин, Соч., т. 23, с. 334), яке українською мовою перекладене: «Товаришам, *які мучаться* в полоні» (В. І. Ленін, Твори т. 23, с. 316).

Іноді ж російські активні дієприкметники в українських перекладах передаються пасивними дієприкметниками або іменниками, наприклад, російський активний дієприкметник *самоуправляющийся* в словосполученні: «...округов, а равно *самоуправляющихся* местных единиц...» (В. И. Ленин, Соч., т. 35, с. 105) передається пасивним дієприкметником *самоврядовуваний:* «...округів, а так само *самоврядовуваних* місцевих одиниць...» (В. І. Ленін, Твори, т. 35, с. 105), або «...коли капіталізм *висхідний* [російське *восходящий*] перетворився в капіталізм умираючий» (Й. Сталін, Марксизм і питання мовознавства, Держполітвидав УРСР, 1950, с. 46). або «О *рождающемся* направлении "империалистического экономизма"» (В. И. Ленин,

Соч., т. 23. с. 1) в українському перекладі: «Про *народження* напряму "імперіалістичного економізму"» (В. І. Ленін, Твори, т. 23, с. 1). Тут російське слово *«рождающийся»* перекладене іменником *«народження»* не зовсім точно, але це найкращий вихід, бо інакше передати ніяк не можна. Справа в тому, що підрядним реченням, як це часто робиться, тут перекладати не можна, бо далі два іменники чоловічого роду, і тоді неясно буде, чи відноситься *«що народжується»* до напряму чи до економізму.

В доповіді про внутрішнє і зовнішнє становище Радянської республіки 3 квітня 1919 р. В. І. Ленін говорив: «...с *наступающей* весной, мы опять переживаем чрезвычайно трудное положение» (В. И. Ленин, Соч., т. 29, с. 230). В цьому уривку в українському перекладі дієприкметник перекладено іменником: «...з *початком* весни, ми знову переживаємо надзвичайно скрутне становище» (В. І. Ленін. Твори, т. 29, с. 222).

Якщо прикметники і дієприкметники на **-чий** поширені в українській сучасній літературній мові, то значно менше вживається прикметників (з походження дієприкметників) *на* **-щий.** В українських перекладах творів В. І. Леніна та Й. В. Сталіна ми знаходимо такі прикметники, як-от: *звучащий* (звучащих словечок), *грядущий* (грядуща революція грядущі бої), *мислящий* (мислящий робітник), *растущий* та ін. Наприклад: «...з допомогою *пристойно звучащих* теж- "марксистських" словечок...» (В. І. Ленін, Твори, т. 2, 3, с. 70); «...зв'язок саме *цієї грядущої* війни з пролетарською революцією...» (там само, с. 70); «...не згодиться ні один свідомий і *мислящий* робітник» (там же, с. 127); «...ми маємо... *ростущу* могутність СРСР...» (Й. В. Сталін, Твори, т. 10, с. 288).

Щодо слова *растущий,* то, хоч його й немає в «Російсько-українському словнику», вид. 1948 р., як і слова *мислящий,* все ж воно набрало широкого вжитку не тільки в українських перекладах творів класиків марксизму-ленінізму, а й у політичній літературі, перекладах філософських творів тощо. Часто цим словом передають не тільки російське *растущий,* але й російське *развивающийся,* наприклад: «Але цієї мети не можна досягти... без одночасного, *растущего* [російське *развивающегося*] в ході такої війни, запровадження і поширення демократії серед *нашого* війська...» (В. І. Ленін. Твори, т. 23, с. 14). Вживання в сучасній літературній мові слова *растущий* допомагає перекладачам значно точніше передавати зміст оригіналу. Це ми яскраво бачимо, коли порівняємо передачу російського слова *«растущий»* тепер з старими перекладами, де його передавали *«що раз у раз зростає» або «раз у раз більше», «чимдалі*

більше», «щораз більше» і т. д. Порівн.: «...невпинно *ростуще* джерело для дальшого розгортання виробництва» (Й. В. Сталін, Твори, т. 10, с. 299) і *«...дедалі то більше* джерело для дальшого розгортання виробництва» (І. Сталін, Звіт Центрального Комітету XV з'їздові ВКП(б), 1928, с. 36).

Щодо дієприкметникових форм на **-(в)ший,** то їх ми справді маємо в українських перекладах творів В. І. Леніна та Й. В. Сталіна, як і взагалі в сучасній літературній українській мові, порівняно мало. Найпоширенішим з них є дієприкметник *перемігший.* Наприклад: «Енгельс... прямо визнавав можливість "оборонних воєн" *уже перемігшого* соціалізму. Він мав на увазі саме оборону *перемігшого* пролетаріату проти буржуазії інших країн» (В. І. Ленін, Твори, т. 23, с. 65) або: «Правда, при цьому відбувається деяке збагачення словникового складу *перемігшої* мови за рахунок переможеної мови» (Й. Сталін, Марксизм і питання мовознавства, стор. 28); «...країна *перемігшої* революції повинна не ослабляти, а всемірно посилювати свою державу...» (там само, с. 47); «...в таких умовах можуть бути лише *перемігші* і переможені мови» (там само, с. 49).

Іноді дієприкметники цього типу передаються в українських перекладах активними дієприкметниками на **-лий** (*пожовклий, обгорілий* і т. д.).

Передача пасивних дієприкметників при перекладі на українську мову не становить великих труднощів. Вони передаються відповідними українськими дієприкметниками і прикметниками дієслівного походження. Тут можна тільки додати, що за відомим зразком поширюються в процесі перекладу і нові для української мови дієприкметники типу *проваджений* [рос. *ведомый*], *здержуваний* [рос. *удерживаемый*], *охоронюваний* [рос. *охраняемый*], а також дієприкметники і прикметники, утворені при перекладі російських активних дієприкметників: *проявлюваний* [рос. *проявляющийся*], *наближений* [рос. *приближающийся*]. Порівн.: «...найбільш *наближені* [рос. *приблизившиеся*] щодо розумового розвитку до "інтелігенції"...» (В. І. Ленін, Твори, т. 23, с. 95); «"Маленька, привілейована, *охоронювана* [рос. *охраняемая*] меншість" робітничого класу...» (там же, с. 97).

Окремі пасивні дієприкметники теперішнього часу на **-мий, -ма, -ме** відомі в українських перекладах здебільшого в залишках-прикметниках; *любимий, відомий, знайомий, нетерпимий, видимий, допустимий, здійснимий* і т. д. Наприклад: «...монархія *невідновима...»* (В. І. Ленін, Твори, т. 23, с. 283); «Цей реформізм абсолютно *непримиримий* з революційним марксизмом...» (там само, с. 176) і т. д.

Із спостережень, зроблених над текстом українських перекладів творів В. І. Леніна та Й. В. Сталіна і мовою сучасної преси, можна зробити висновок, що здавна наявні в українській літературній мові активні дієприкметники на **-чий** під благотворним впливом російської і в результаті багатющої практики перекладів з російської мови, здійснюваної в умовах визволеної Великою Жовтневою революцією України, значно активізувалися і поширилися у вжитку в публіцистичній і науковій мові. Це є, безперечно, позитивним явищем у мові. Вживання в українських перекладах активних дієприкметників у функції простого означення сприяє точній передачі форм, властивих оригіналові, причому не тільки допомагає відтворити зміст українською мовою, а й дає можливість зберегти синтаксичну конструкцію речення і стильові особливості оригіналу. При передачі складної думки складнопідрядним реченням, де вже є кілька підрядних речень, додавати замість активних дієприкметників ще кілька підрядних речень просто неможливо, бо така заміна переобтяжує речення. Думка оригіналу в перекладі з активними дієприкметниками відтворюється точніше, вона — динамічніша, не така розтягнута, ясніша, ніж при передачі описовим способом. Більш широке використання в сучасній українській науково-публіцистичній літературі форм прикметників і активних дієприкметників на **-чий**, **-щий** свідчить про дальший значний розвиток і збагачення виражальних засобів української мови.

Мовознавство. Наукові записки.— т. XII.— 1953.— С. 51—57.

Віталій Русанівський

ЗА ЧИМ ТУЖИТИ?

Стаття Б. Антоненка-Давидовича «Літера, за якою тужать» не могла не викликати здивування. Чому в шановного письменника виникла раптом «туга» за літерою ґ [1], яка свого часу викликала невиправдано великі клопоти в усіх, хто користувався українською мовою на письмі? Чим пояснити наявність у статті грубих помилок щодо витлумачення історії літери ґ, чому автор плутає звук з фонемою, графіку з орфографією, письмо національної мови з фонематичною транскрипцією і т. д.?

[1] У тексті статті збережено графіку оригиналу (ґ замість ґ).

Кожен народ прагне до простоти й економності в побудові граматичної і правописної системи своєї мови. Проблема спрощення правописних систем обговорюється, зокрема, науковою громадськістю Англії, Франції та інших країн. Те ж, що пропонує Б. Антоненчко-Давидович, може призвести тільки до невиправданих правописних ускладнень, тих, що були свого часу створені «Українським правописом» 1928 р.

Цей правопис уперше пропонував систему правил, які регламентують уживання г′. І під час його обговорення і, особливо, після його запровадження у вжиток, у шкільну практику, стало цілком очевидно, що він надмірно ускладнений правилами, які не відповідають живому українському мовленню. Це стосувалося, зокрема, уживання літер г і г′, буквосполучення **ла, ло, лу** та **ля, льо, лю** і деяких інших.

Проривний виступає в сучасній українській мові у словах гава, дзига, ганок, газда, гедзь, гудзик, гвалт, дзиглик (заст.), гирлига, а також у звуконаслідувальних — типу гелготіти, гелгати і под. Трапляється цей звук ще в деяких вузьких діалектизмах. Тому в спеціальній мовознавчій літературі (в курсах фонетики, діалектології і под.) для передачі цього звука використовується знак фонетичної транскрипції г′. Поряд з г′ у фонетичній транскрипції вживаються такі знаки, як е^{и}, о^{у}, ў, н′:, т′: та багато інших. Б. Антоненко-Давидович, незважаючи на існування фонетичної транскрипції, пише: «ця скасована літера стала-таки знову з'являтися на сучасних друкованих сторінках — факт сам по собі промовистий і повчальний». Словорозрізнювальне значення г′ має тільки в кількох випадках: грати (у вікні) — грати (на скрипці), гніт (у лампі) — гніт (гніт капіталізму), гулі (набив гулі на лобі) — гулі (гуляння). Науково доведено, що частота вживання звука г′ у сучасній українській літературній мові мінімальна (вона становить 0,013, тоді як, наприклад, частота вживання б дорівнює 14,35, частота вживання в — 44,08, г — 13,2 і т. д.) (див. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, К., 1969, табл. 44 на с. 327). Тому в запровадженні ще однієї літери в український алфавіт настійної потреби немає. Але, можливо, і шкоди це не завдало б? Звернімося до історії. До 1928 року літера г′ уживалася в українському письмі спорадично, без чітко викладених правил. Але ось після тривалої дискусії виходить друком новий «Український правопис», де вмотивовуються випадки уживання г′, і його непридатність стає очевидною.

Для того, щоб правильно вживати г і г′, згідно з «Правописом» 1928 р., треба було знати: своє це слово чи запозичене, а якщо запозичене, то з якої мови і в який час. Після 1928 р.

поряд з офіційним правописом з'явилося чимало допоміжної літератури, що мала з'ясувати, де треба вживати г, а де ґ. Тому-то в 1932 р. НКО УРСР прийняв постанову про переробку правопису. Над його переглядом працювали такі визначні радянські вчені, як Г. Левченко, М. Грунський, Л. Булаховський, М. Калинович та ін.

Головна увага при вдосконаленні орфографічних правил була звернута на правопис запозичених слів. З нового «Українського правопису», що вийшов у світ 1933 р., зовсім була усунута літера ґ. Написання л, ла, ло, лу і ль, ля, льо, лю в словах іншомовного походження (типу клас — кляса, лампа — лямпа і под.) було приведене у відповідність з багатовіковою східнослов'янською традицією. В цій частині український правопис став ближчим до живої народної мови. Аналогічна робота була проведена й щодо відновлення традицій написання т — ф (ефір, а не етер), е — і (хімія, а не хемія) та ін. у лексичних запозичення з грецької мови.

Отже, питання, порушені в статті «Літера, за якою тужать», — це анахронізм.

Вище вже згадувалося, що Б. Антоненко-Давидович припустився деяких фактичних помилок. Літера ґ справді має свою історію, але, висвітлюючи її, автор ігнорує кілька важливих моментів. Українська народна мова, як свідчать пам'ятки, не знала розрізнення г і ґ. Давня літературна мова засвідчує його в словах, запозичуваних з латинської і польської мов (а через останню також з німецької, французької та ін.). Звук ґ у давній українській мові передавався або сполученням «кг», або латинською літерою «g». З XVII ст. входить у вжиток літера ґ.

У східнослов'янській правописній традиції XIX століття спорадично вживалося традиційне буквосполучення «кг» і латинське «g». Західноукраїнська правописна практика рекомендувала для позначення проривного приголосного уживати літеру ґ. Проте виступала вона переважно в словах іншомовного походження типу гвардія, реорганізація, газета тощо. До речі, П. Куліш, на якого посилається Б. Антоненко-Давидович як на батька літери ґ, уживав латинську літеру «g». Автор статті «Літера, за якою тужать» твердить, що П. Куліш запровадив алфавіт, яким користуємось і ми тепер, лише відкинувши з нього літеру ґ. Насправді ж відкинута була не літера ґ (її там і не було), а літери э, ь, ё, е (у значенні є) і латинське g.

Українська графіка більш-менш усталилася тільки у 80—90 роках XIX століття, але про остаточну її уніфікацію не можна говорити аж до виходу в 1919 році (вже після встановлення радянської влади на Україні) «Найголовніших правил українсь-

кого правопису». Цей правопис рекомендував уживати поряд з літерою г літеру ґ. Проте чітких правил, що визначили б уживання цієї літери тут, як уже згадувалося, ще не було.

Б. Антоненко-Давидович, прагнучи довести, що слів зі звуком ґ в українській мові не одиниці, як це є насправді, а сотні, посилається на словник за ред. Б. Грінченка, що фіксує 270 слів на цю літеру. Прикладів із згаданого словника автор статті завбачливо не наводить. Чому? Та тому, по-перше, що переважна більшість наведених тут слів — вузько локальні діалектні слова типу ґайдарь (музыкант, играющий на волынке), ґаланці (узкие брюки), ґалда (взятка), ґальон (галун) і т. д. По-друге, Б. Грінченко наводить багато похідних слів, скажімо, слів із коренем ґазд — тут 14, похідних від ґвалт — 4, від ґрунт — 8. До того ж багато з них Б. Грінченко наводить у двох вимовних варіантах (скажімо, ґрунт і грунт, ґроно і гроно, ґосподар і господар), але про це Б. Антоненко-Давидович теж не згадує.

Отже, як бачимо, автор статті не переобтяжив себе ретельним науковим вивченням історії вживання літери ґ, документального матеріалу, завдяки чому суть питання постала в неправильному, перекрученому вигляді.

В. Русанівський,
заступник голови правописної комісії АН УРСР

Від редакції: В «Літературній Україні» від 4 листопада 1969 року було опубліковано статтю Б. Антоненка-Давидовича «Літера, за якою тужать». Публікуючи статтю В. Русанівського, редакція поділяє думку автора.

Літературна Україна, № 95, 28 листопада 1969 р.

ІНФОРМАЦІЯ ЦК КП УКРАЇНИ

ЦЕНТРАЛЬНОМУ КОМІТЕТОВІ КПРС ПРО ІДЕОЛОГІЧНУ РОБОТУ

Совершенно секретно

23 квітня 1973 р.

В 1967—1971 гг. на Украине стало отмечаться заметное оживление националистических элементов, инспирируемое зарубежными антисоветскими центрами. Возросла враждебная обработка интеллигенции и молодежи в направлении критики национальной политики КПСС, призывов к сопротивлению якобы проводимой «насильственной русификации» Украины, разжигания антирусских настроений, обоснования «исторической несправедливости» воссоединения Украины с Россией, «неравноправного» положения УССР в составе СССР и т. п.

Эта по своему существу, содержанию и направленности антисоветская деятельность зачастую велась под прикрытием лозунгов «национал-коммунизма», маскировалась рассуждениями о необходимости соблюдения ленинских положений по национальному вопросу, ярким проявлением чего являлся пасквилянтский трактат киевского литературного критика И. Дзюбы «Интернационализм или русификация?», фальсификаторская статья историка М. Брайчевского «Присоединение или воссоединение?», широко рекламируемые за рубежом, распространяемые и пропагандируемые среди определенных кругов интеллигенции и молодежи республики.

Пользуясь отсутствием надлежащего отпора, националистические элементы организовывали ежегодные сборища у памятников Шевченко в гг. Киеве и Каневе (например, 22 мая, в день перезахоронения праха Т. Г. Шевченко), у могил националистических деятелей во Львове. Националистические проявления встречали поддержку у определенного круга творческой интеллигенции, особенно из окололитературной среды, ряда преподавателей учебных заведений и научных сотрудников институтов АН УССР (философии, истории, языкознания, литературы, археологии и др.).

Инспираторами указанных националистических проявлений выступала часть оставшихся на враждебных позициях

бывших главарей, участников и активных пособников банд оуновского подполья (на Украине их проживает свыше 130 тыс. человек), а также группа украинских националистов из числа интеллигенции — т. н. «шестидесятники»: Дзюба, Светличный, Сверстюк, Франко З., Шумук, Стус и др.— в г. Киеве; Чорновол, Осадчий, Гель, супруги Калинец — в г. Львове; Строкатая — в г. Одессе и другие, имевшие сообщников в некоторых других городах республики. Некоторые из них ранее уже привлекались к ответственности за антисоветскую деятельность.

Перечисленные лица проводили активную националистическую обработку своего окружения, главным образом молодежи, занимались изготовлением, распространением в республике и передачей за рубеж документов враждебного содержания. В целях сплочения единомышленников наладили выпуск нелегального антисоветского журнала «Украинский вестник». В 1970—1972 гг. изготовили шесть номеров этого журнала, из которых пять — изданы за рубежом.

Они установили и поддерживали регулярную связь с зарубежными центрами ОУН через приезжавших на Украину эмиссаров, по нелегальным каналам и, в частности, через своих сообщников в ЧССР Мурашко, Бачу, Гроцкого и Коцурову, которые впоследствии были арестованы МВД ЧССР и осуждены. Организованная Светличным, Сверстюком, Чорноволом и их сообщниками нелегальная передача за рубеж антисоветских и клеветнических документов использовалась центрами ОУН для создания видимости наличия на Украине «политической оппозиции».

Светличным, Чорноволом и другими был создан специальный «общественный фонд» на расходы, связанные с националистической деятельностью, средства в который регулярно поступали из-за рубежа в виде посылок, сертификатов, денег, а также от сочувствующих лиц и т. п. Как заявила Франко З., деньги в этот «фонд» вносили писатели А. Малышко, О. Гончар, В. Пьянов, переводчик Кочержинский, историки М. Брайчевский, Е. Компан и др.

Для связи с националистическими элементами в Киеве и других городах республики в последнее время на Украину приезжало свыше 40 эмиссаров зарубежных националистических центров. Один из эмиссаров ОУН-бандеровцев, подданный Бельгии Я. Добош, прибывший в СССР в январе 1972 г. и имевший встречи с Франко З., Светличным, Селезненко и др., был пойман с поличным и арестован. В связи с делом Добоша и за проведение антисоветской деятельности были арестованы Светличный, Дзюба, Сверстюк, Антонюк, Селезненко, Шумук,

Сергиенко, Плахотнюк, Стус, Светличная Н., Плющ, Холодный, Чорновол, Осадчий, Гель, Калинец И. и Шабатура С.

У арестованных изъято около тысячи антисоветских, националистических и других враждебных документов, в том числе «Программа украинской национальной коммунистической партии», в которой обосновывается необходимость создания нелегальной партии для объединения антисоветских сил на борьбу за «самостоятельную Украину». Установлено, что ее написал житель г. Киева Рубан В. Ф., 1942 года рождения, беспартийный, фанатично националистически настроенный, в 1967 г. исключенный из Киевского госуниверситета за изготовление «самиздатовской» литературы, находившийся в близких связях со Светличным, Сверстюком и Дзюбой. Рубан арестован.

Преступная антисоветская деятельность арестованных следствием полностью доказана. Они осуждены к различным срокам лишения свободы, за исключением Светличного и Сверстюка, дела на которых в настоящее время рассматриваются судами. Судебные процессы показали, что следствие проведено качественно, при строгом соблюдении требований закона, сами процессы проведены на должном политическом уровне. На открытом процессе И. Дзюба, считавшийся националистически настроенными элементами их «идеологом», осудил свою преступную деятельность и заявил, что порывает с национализмом, пишет книгу с критикой его идеологии и своего трактата «Интернационализм или русификация?». Такая позиция Дзюбы вызвала растерянность в среде националистически настроенных лиц.

Наряду с репрессивными мерами в отношении инспираторов националистических проявлений проводились мероприятия по развенчанию идеологии украинского национализма, по отрыву из-под ее влияния политически неустойчивых лиц. В результате кропотливой работы с Франко З. она выступила с открытым письмом в газете «Радянська Україна» и по телевидению с разоблачением происков зарубежных националистических центров и осуждением своей преступной деятельности. Аналогичная работа проведена с арестованными Селезненко и Холодным, которые также заявили о раскаянии в совершенных преступлениях и выступили с открытыми письмами в республиканской прессе. С учетом этого от уголовной ответственности они освобождены.

В г. Киеве была проведена пресс-конференция, на которой Добош разоблачил подрывную деятельность против СССР зарубежных националистических центров и арестованных на-

ционалистических элементов. Пресс-конференция передавалась по радио и телевидению. В зарубежной националистической прессе арест и выдворение Добоша из СССР расценивается как «провал», серьезно скомпрометировавший зарубежные центры ОУН-бандеровцев.

В результате осуществления изложенных выше мероприятий активность в среде оставшихся на свободе националистических элементов заметно снизилась, часть из них вовсе прекратила антисоветскую деятельность. Однако некоторые единомышленники арестованных пытаются продолжать подрывную работу на более конспиративной основе, рекомендуют своим связям «в ответ на репрессии удесятерить усилия, чтобы пробуждать национальное сознание», стремятся вовлечь в «движение» «новых людей».

Сотрудники института философии АН УССР Пронюк и Лисовой, бывшие члены КПСС, которые, по имеющимся данным, составляли т.н. «запасную редакцию "Украинского вестника"», предпринимали попытки взять на себя руководство оставшимися на свободе единомышленниками арестованных и с этой целью изготовили, размножили и пытались распространить «открытое письмо» антисоветского содержания. С учетом их враждебной деятельности в прошлом органами КГБ они арестованы. Следствие закончено и дело по их обвинению передано в судебные органы.

В последнее время раскрыта националистическая группа из числа студентов Львовского госуниверситета, участники которой — Попадюк, Микитка, Хвостенко, Сварник, Худой, Филонов, Долинская и др. вели агитацию за отторжение Украины от СССР. В августе 1972 г. они распространили антисоветские листовки в г. Ивано-Франковске и в г. Стрые Львовской обл., в декабре того же года изготовили 5 экз. злобного антисоветского нелегального журнала «Поступ». В марте 1973 г. отпечатали на пишущей машинке 320 антисоветских листовок, при распространении которых в ночь на 28 марта были задержаны с поличным. Попадюк и Микитка, как и организаторы враждебных проявлений, арестованы. Действия остальных участников этой группы обсуждены на комсомольских и студенческих собраниях, часть из них исключена из университета и членов ВЛКСМ.

Кроме того, установлено, что в г. Львове существовало еще две националистические группы, одну из которых создал осужденный в 1972 г. за антисоветскую деятельность Рокецкий, а вторую — студент Львовского госуниверситета Слука. Названные националистические группы предпринимали попытки к

организационному объединению. В ходе изучения причин возникновения указанных групп установлено, что работа по интернациональному воспитанию студентов со стороны ряда преподавателей госуниверситета ведется неудовлетворительно. Львовским обкомом партии предпринимаются меры по улучшению воспитательной работы среди студентов и профессорско-преподавательского состава университета и других учебных заведений.

В г. Коломые Ивано-Франковской обл. также разоблачена националистическая группа. Руководитель этой группы — Гринькив Д., бывший член КПСС, и три участника ее — Чупрей Р., Шовковый И. и Мотрук И., бывшие члены ВЛКСМ, арестованы. При обыске у них изъято 6 стволов оружия, более 600 патронов и различная антисоветская литература. Остальные участники этой группы профилактированы с участием общественности.

В ночь на 22 января с. г. в г. Черткове Тернопольской обл. были вывешены 4 националистических флага и 17 антисоветских националистических листовок. Совершила это враждебное проявление националистическая группа во главе с Сапиляком и Мармусом. Наиболее активные участники этой группы арестованы.

Сообщая о фактах националистических антисоветских проявлений отдельных лиц и групп, считаем необходимым подчеркнуть, что морально-политическая обстановка в этих областях, коллективах и в целом в республике нормальная, здоровая, а указанные лица и группы не имеют сколько-нибудь существенной опоры и поддержки у трудящихся.

В то же время ЦК КП Украины сделал необходимые политические и практические выводы из критики Политбюро ЦК КПСС в марте прошлого года по поводу допущенных ошибок и недостатков в деле интернационального воспитания трудящихся, примиренческого отношения к проявлением национализма, принимает решительные меры к их устранению. За это время на ряде проведенных ЦК КП Украины совещаний и активов всесторонне обсуждались вопросы улучшения идеологической работы, интернационального воспитания трудящихся, усиления борьбы против проявлений враждебной буржуазной идеологии, в том числе украинского буржуазного национализма. Они нашли широкое отражение в ходе прошедших в марте — апреле с. г. областных, городских, районных партийных активов, собраний первичных партийных организаций, посвященных организационным и пропагандистским мероприятиям по изучению и пропаганде материалов торжественного заседания,

посвященного 50-летию образования СССР, и доклада на нем Генерального секретаря ЦК КПСС т. Л. И. Брежнева.

О необходимости дальнейшего повышения уровня идеологической работы, усиления борьбы с проявлениями национализма и национальной ограниченности шла речь 17—18 апреля с. г. на пленуме ЦК КП Украины, обсуждавшем вопрос о задачах по дальнейшему улучшению работы с кадрами в свете решений XXIV съезда КПСС. Участники пленума решительно осудили имевшие в прошлом место факты примиренческого отношения к националистическим элементам и проявлениям.

Участники пленума остро критиковали книгу т. Шелеста П. Е. «Україно наша Радянська», содержащую серьезные идейные и методологические ошибки, наносящую вред делу интернационального воспитания кадров. Члены ЦК полностью поддержали постановление Политбюро ЦК КП Украины, в котором дана принципиальная оценка этой книги, а также одобрили рецензию на нее, опубликованную в журнале «Коммунист Украины», № 4 за 1974 г.

ЦК КП Украины систематически рассматривает вопросы, связанные с повышением уровня и действенности идейно-политической работы, осуществлением целенаправленных мер по улучшению классового, интернационального воспитания трудящихся, в частности интеллигенции и молодежи. Так, заслушан отчет Львовского обкома партии о ходе выполнения постановления ЦК КПСС «О состоянии политической работы среди населения Львовской обл.», о работе издательства «Дніпро», о марксистско-ленинской учебе кадров в партийной организации г. Черкассы и др.

Серьезное внимание уделяется вопросам улучшения деятельности ряда идеологических организаций, учреждений науки и культуры, укрепления их компетентными, идейно стойкими кадрами. Укреплено руководство союза писателей и художников Украины, принимаются меры к улучшению состава руководящих органов музыкально-хорового и театрального общества.

С учетом имевшихся недостатков и ошибок в идейно-теоретической, научной деятельности принимаются меры к укреплению руководства институтов археологии, истории, философии, искусствоведения, фольклора и этнографии АН УССР, ряда вузов, к усилению партийной прослойки и повышению роли первичных партийных организаций учреждений науки и культуры, творческих союзов.

Усилен контроль за работой издательств, редакций журналов и газет, радио и телевидения. Пересмотрены планы изда-

ния общественно-политической и художественной литературы, производства фильмов, репертуар театров.

ЦК КП Украины в феврале с. г. рассмотрел вопрос об усилении информационно-пропагандистской работы на заграницу и противодействия идеологическим диверсиям буржуазных и буржуазно-националистических центров. Укреплено, в частности, руководство общества дружбы и культурных связей с зарубежными странами, культурных связей с украинцами за рубежом. Учитывая предпринимаемые за границей попытки извратить сущность проведенных процессов над националистическими элементами, усиливается работа по информированию нашей и зарубежной общественности о подлинном характере их деятельности. Так, положительную реакцию встретила опубликованная 13 марта с. г. в газете «Радянська Україна» статья «Турист по поручению», разоблачавшая связи некоторых литераторов с представителями зарубежных националистических центров. Предполагается опубликовать материалы по итогам процессов над И. Дзюбой, И. Светличным.

Разрабатываются меры по разоблачению и усилению критики «национал-коммунизма».

Коммунистами и общественностью республики, в том числе различными слоями интеллигенции, меры против проявлений украинского национализма восприняты с одобрением, как правильные, своевременные и необходимые.

ЦК, обкомами КП Украины принимаются дальнейшие меры по усилению борьбы со всеми проявлениями враждебной антисоветской националистической деятельности, по укреплению организаций и учреждений идеологического фронта, активизации всей работы по интернациональному воспитанию трудящихся, разъяснению им сущности и достижений ленинской национальной политики КПСС.

Секретарь ЦК КП Украины *В. Щербицкий*

23 апреля 1973 г.

ЦДАГО України.— Ф. 1.— Оп. 17.— Спр. 128.— Арк. 1—8.
Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник: У 2-х ч.— К.: Вища школа, 1997.— Ч. 2.— С. 498—504.
Півторак Григорій. Походження українців, росіян, білорусів та іхніх мов. Міфи та правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски».— Вид. друге, доповнене.— К.: Арістей, 2004.— С. 156—162 (Додаток 1).

Іван Білодід

МОВА І ІДЕОЛОГІЧНА БОРОТЬБА

Фрагменти

Комуністична партія з перших кроків діяння Радянської влади приділяє максимум уваги розвиткові мов соціалістичних націй, забезпечуючи науково обгрунтовані шляхи їх дальшого збагачення, зокрема й української мови, на основі марксистсько-ленінських теоретичних засад у мовознавчій науці, на основі широкої мовної практики українського народу в радянський період його історії. Комуністична партія і на цій ділянці будівництва соціалістичної культури виконувала й виконує заповіт В. І. Леніна про перетворення української мови «в знаряддя комуністичної освіти трудових мас» [1]. Саме в радянський час українська мова розвинулася в усіх своїх функціональних і виразових стилях, стала надбанням — у писемному й усному різновидах — широких мас трудящих, мовою державного функціонування, мовою науки, освіти, культури. Незмірно збагатилися її словник, зокрема різногалузева термінологія, фразеологія, відшліфувалися синтаксичні конструкції. За розвитком своїх рівнів, структурних частин українська мова ввійшла в коло найрозвиненіших мов світу, відображаючи сучасний рівень цивілізації, вдосконаливши в собі засоби виразу досягнень соціального і науково-технічного прогресу людства. В своєму розвитку вона щедро використовувала надбання і творчу допомогу російської мови, з якою перебуває в незмінних, зумовлених спільним походженням, усією історією творчих контактах.

На шляху розвитку української мови мовній практиці народу, мовознавчій науці доводилося викривати й відкидати спроби націоналістичних елементів нав'язати їй чужі тенденції архаїзації, примітивізму, спрямувати її розвиток на шляхи «відрубності» від розвитку російської мови і всіх мов соціалістичних націй СРСР, від живої мовотворчості і мовної практики українського народу, його науки, освіти, культури. Вияви таких тенденцій яскраво визначилися в намаганнях спотворити словник, термінологію, синтаксис, правопис української мови. В 20-х роках нашого століття були випущені деякі словники загальновживаної і термінологічної лексики, які націоналістично-тенденційно примітивізували українську мову, відстороняли

[1] *В. І. Ленін.* Твори, т. 30, с. 141.

її, зокрема, від лексико-термінологічної спільності з мовою російською, від термінологічної спільності інтернаціональної. Ось кілька прикладів з термінології, що запроваджувалася в тих словниках: замість терміна *атом* пропонувалася *неділка* і далі відповідно: *перпендикуляр — сторч, завод — виробня, маятник — вагадло, екран — застувач, рупор — говорило, період — наворот, електролампа — банька, пухирець, кінофабрика — кінарня, фабрика іграшок — цяцькарня, кабельний завод — жильникарня, розкрити дужки — учинити клямри*; як відповідник до російського *подзадорить* (заохотити) — пропонувалося *дати піддрочку, пускать сплетни — пускати торохту, блуждать — піти в блуд, преградить путь* (закрити, заступити, перепинити, перетяти шлях) — *устати переп'ят* на кого..., замість звичайних *доручення — дорука, обвинувачення — обвин, оформлення — оформ* і под. Відкидалися дієприкметники активного стану на **-чий** (*збуджуючий, ворогуючий, існуючий, керуючий, завідуючий* і под.) [1]; в синтаксисі заперечувалося вживання конструкції з орудним відмінком дії (*постанова схвалена пленумом*) і нав'язувалася штучна конструкція з прийменником *від* (*ухвалено від пленуму*). У правописі 1928 року були запроваджені правила, що віддаляли українську мову від принципів правописної практики споріднених мов (російської і білоруської) і орієнтували її на західні зразки: «кляса», «льозунг», «лямпа» і под.; у вживанні букв **г** і **ґ** вимагалося знати, коли (до половини XIX ст. чи після) слово запозичене, і відповідно ставити зазначену букву, що утруднювало засвоєння цих правил і, фактично, робило його неможливим без спеціальних досліджень навіть для професіоналів-лінгвістів. Цей правопис викликав обурення громадськості, передових учених-мовознавців і був скасований в 1933 році. Перекручення націоналістичного характеру були наявні в самій практиці так званої масової українізації населення УРСР і українського населення на території інших республік СРСР, яка не враховувала наявності в складі населення УРСР людей ряду інших національностей, їх мовних особливостей і под. У цій справі були припущені елементи певного перебільшення. Не враховувалася також практика двомовності (паралельного вживання української і російської мов), що з давніх часів існувала на Україні і відповідала живим потребам українського населення, практика, що фіксувала взаємозв'язок двох братніх мов і сприяла їх взаємозбагаченню. Недооціню-

[1] Детальний розгляд питання з критикою подібних настанов див.: *І. К. Білодід.* Питання розвитку мови української радянської художньої прози, К., 1955, с. 29—39.

валося, а деким і заперечувалося значення російської мови у процесі збагачення і розвитку української мови; націоналістичні елементи намагалися протиставити ці мови одну одній.

Заходами Комуністичної партії, радянської науки ці викривлення були усунені. Українська мовознавча наука при допомозі всього радянського мовознавства, грунтуючись на марксистсько-ленінських методологічних засадах, виробила і запровадила в життя новий, науково обгрунтований український правопис, створила нормативні словники різного типу на основі спорідненості принципів розвитку української літературної мови з мовами братніх народів СРСР, її історично і структурно близької спорідненості з російською та білоруською мовами.

Радянська мовознавча наука створила підручники і посібники з української мови для середньої і вищої освіти, порадники для мовної практики радянських установ, радіо, телебачення, всіх засобів масової комунікації і под. Були створені також фундаментальні дослідження граматичної будови української мови, її історії, розвитку її стилів, її контактів з російською мовою та іншими мовами народів СРСР.

Отже, мовна політика в соціалістичній багатонаціональній державі як сукупність державно-політичних, ідеологічних, наукових і громадських заходів щодо розвитку і функціонування мови і мов грунтується на ленінській національній політиці КПРС, яка забезпечила повну рівноправність у розвитку всіх мов соціалістичних націй і народностей СРСР, їх діяння у найрізноманітніших сферах життя, взаємозбагачення і удосконалення, престиж у суспільному бутті.

Російська мова за добровільним вибором багатонаціональної сім'ї народів стала мовою міжнаціонального спілкування, другою рідною мовою цих народів, яка надає творчу допомогу у розвитку всіх національних мов народів СРСР. У практиці радянського соціалістичного життя встановилася гармонійна двомовність, тобто вільне паралельне вживання рідної національної мови і мови міжнаціонального спілкування — російської мови, причому цей характер білінгвізму забезпечує вживання обох мов на літературно-нормативному рівні у всіх сферах життя — в державно-політичній, виробничій, в науці, освіті, культурі, в побуті. Ці настанови щодо розвитку національних мов, ролі російської мови як мови міжнаціонального спілкування закріплені Програмою КПРС, вони є реалізацією ленінської національної політики та викликають схвалення і захоплення людей доброї волі, пригноблених народів у всьому світі.

У радянській мовознавчій науці створено багато важливих, грунтовних праць, в яких глибоко науково, об'єктивно висвіт-

люються стосунки структури мови і людської свідомості, досліджуються історичні аспекти розвитку мови, підкреслюється соціальна обумовленість самої природи мови, її функцій і розвитку як суспільного явища. Зокрема, радянська мовознавча наука, в тому числі й українська, приділяла значну увагу боротьбі за чистоту, культуру літературної мови, проти її архаїзації, вульгаризації, примітивізації, що в ряді випадків мають націоналістично тенденційну спрямованість.

Дехто з наукових працівників, письменників, критиків, не володіючи достатніми знаннями про основу, наприклад, сучасної української літературної мови, яка базується на мовних масивах (говорах) Середнього Подніпров'я (за іншою термінологією — Східної України), насичують мову своїх творів, статей вузькими діалектизмами, порушуючи загальнонародну основу літературної мови (маємо на увазі не мову певних персонажів). Деякі письменники, зображуючи молодь, дорослих людей, уродженців західних областей України, компонують їх мову штучно, забуваючи, що майже всі ці люди закінчили середню, а багато хто й вищу школу і володіють літературною мовою. Отже, виходить спотворена картина і дійсності, і мови, і самих зображених людей.

В деяких авторів мова настільки спрощена, примітивна, ніби зображення стосується часів Шельменка-денщика, чумака з мазницею, якогось лицедія «малоросійського» театру, персонажу письменника І. Нечуя-Левицького — баби Параски і под... Це не мова людей сучасної індустріально-колгоспної Радянської України з її широкою сіткою середньої і вищої освіти, Академією наук, передовою культурою і літературною мовою, що містить у собі мовні цінності сучасної цивілізації.

Сказане вище стосується, зокрема, мови деяких перекладів творів зарубіжних авторів і мови деяких творів на історичну тематику. Перекладачі і автори таких творів вважають, що, насичуючи мову своїх перекладів чи творів архаїзмами, курдупельнимн витворами, вони зберігають «національний дух», «колорит» мови. Насправді ж — це вульгаризація, спотворення і образа мови, яка має всі можливості, всі ресурси для передачі найвищих інтелектуальних, емоційних, естетичних, наукових, психологічних категорій, назв, образів, структур. Літературознавець і письменник Юрій Івакін писав в одній з своїх пародій про те, що один з його персонажів-перекладачів «мріє перекласти по-українськи» перекладну прозу журналу «Всесвіт» [1], в

[1] «Вітчизна», 1973, № 4, с. 200.

якому, справді, в недавньому часі були надруковані твори в неякісних перекладах.

На жаль, архаїстичну практику ряду перекладів у цьому журналі дехто з його авторів намагається обгрунтувати навіть «теоретично». Марія Новикова, наприклад, у статті «Книжка про живий перекладацький процес» писала: «Народність кращих зразків перекладацького мистецтва Радянської України невід'ємна від національного мислення його майстрів» [1]. Отже, не відповідність засобів мови, на яку перекладається твір, і мови, з якої перекладається, а «національне мислення». Очевидно, авторка ігнорує загальновідомі істини про те, що логіка, процес, фігури мислення — категорії загальнолюдські. У національній же мові, дійсно, є своя специфіка — в граматичній будові, у словнику, в засобах образного вислову, що обумовлено історією розвитку, суспільною практикою, але не «національним мисленням», яке нібито має прямий зв'язок навіть із перекладом.

Тенденційність у доборі слів, їх трактуванні спостерігається в деяких наших виданнях, які завели рубрики, куточки під назвою «Культура мови» і потребують більш пильної уваги наукового й ідеологічного характеру. Наприклад, журнал «Україна» (1972, № 22, с. 22) проводив лінгвістичну гру-конкурс, яка закликала добирати до заданих слів синоніми; при цьому за синоніми, не зафіксовані в мовознавчій літературі (?), відразу нараховується шість очок. І от до заданого слова *товариш* після слів *одновір, повірник, компаніст, кумпан, супряга, поплічник...* (не розглядаємо тут питання про їх справжню синонімічність) наводиться ще слово *добродій*. До слова *червоний — шарлатний, шарлатовий, чермний і* под. ...Потім приклад: «В тебе плаття червоне, ніби зарізане» (с. 23).

Відомо, що слово «добродій» хоч і є в старій літературі, але в сучасній українській літературній мові після відомих соціальних подій в історії українського народу дістало негативний зміст: воно є звертанням у націоналістичних колах за рубежем. У нашій літературній мові це слово вживається підкреслено іронічно, як говорив М. Т. Рильський, гостро презирливо [2], або при зображенні певних персонажів минулого. І марні тут посилання на прізвища людей, що надіслали цей «синонім» до редакції,— його тенденційність ясна. Порівняння з платтям викликає лише подив.

---

[1] «Всесвіт», 1972, № 1, с. 186.

[2] Див.: *Максим Рильський.* Як паросць виноградної лози. К., «Наукова думка», 1973, стор. 142.

Подібні ж зауваження можна зробити журналові «Соціалістична культура», який без застережень і перевірки рекомендує, наприклад, до вжитку лише терміни (назви в галузі сільського господарства), утворені з компонентами **-ник**, **-ар**, **-яр**, які в багатьох випадках є, безперечно, правильними, загальновживаними (*тваринник, пасічник, городник* і под.), однак загальновживаними в українській мові є й терміни з компонентом **-вод**: *кукурудзовод, буряковод, полевод* (до речі, слово *рільник*, як відомо, не покриває цього значення, бо стосується лише конкретної галузі полеводства — саме рільництва) — і под. (названий журнал, 1972, № 5, с. 37).

По сторінках перекладу (з німецької мови) книги Карла Брукнера «Золотий фараон» (К., «Молодь», 1973, перекладач Катерина Гловацька) гуляють такі звороти, як «ледве здобувшись на слово...», «не міг здобутися на слово» замість *ледве промовивши слово, не міг вимовити, сказати слова*, «через силу перемігшись, він проказав...» (с. 150) — замість *опанувавши себе, взявши себе в руки.*

Слухаючи розповідь молодого Шампольйона про розшифрування єгипетських ієрогліфів і про карту давнього Єгипту, «вчені мужі чудувалися, як діти...» (стор. 75), хоч пристойніше було б сказати просто — *дивувалися*; тут часто повторюються «долішні» і «горішні» («долішня частина муру», «горішній куток коридора», с. 151), хоч звичніше було б говорити *нижні* і *верхні*; «пойнятий відчаєм» (с. 77) замість *пройнятий відчаєм, у відчаї, охоплений відчаєм.*

Журнал «Дніпро» (1973, № 4) вважає за можливе рекомендувати читачам у нарисі «Капрі — Леніну» Б. Стрельченка такі слова, як «довкруж» — замість *навколо, навкруги*; «другодні», «дибав тлустий чернець», «він чипів біля пасажирів», «кожна рисочка, бганка рельєфу», «невзабарі» і под. (с. 2—6).

Деякі видавництва миряться з перекладами, що огрублюють, архаїзують лексику художнього твору, архаїзують синтаксичні звороти або вживають взагалі не властиві українській мові сполучення слів, як, наприклад, у мові перекладу з італійського твору Марчелло Вентурі «Білий прапор над Кефалонією» (К., «Радянський письменник», 1972, перекладач А. Перепадя): «дощ лив як із цебра» (с. 307); «вийшла дівчина з глеком на воду» (с. 304); тепло «вдарило мені до голови» (с. 218); «дивлячись на циферблат дзиґарів» (с. 97); «обличчя в рамцях люстра» (с. 20); «з розкішницьким усміхом на вустах» (с. 196); підполковник «знов поставився перед генералом» (с. 97); «оглянула мене довгим поглядом... від уболочених глеєм черевиків до чуба» (с. 60).

У перекладі твору Ш. Бронте «Джен Ейр» (К., «Дніпро», 1971, переклад з англ. П. Соколовського): «мене тягло до... зірок, що йшли йому [місяцеві] у тропі» (с. 129); «Якогось пообіддя я таки дістала дозвіл» (с. 405), «Я чапіла над німецькою мовою» (с. 404)...

А ось окремі вирази із перекладу твору А. Бессі «Символ» (К., «Дніпро», 1972, переклад з англ. В. Митрофанова): «оця дуркувата недоріка» (с. 9), «з виробень Голлівуду» (с. 179); «ви запосіли велику касову зірку» (с. 167) і под.

У перекладі книжки А. Ліндгрен «Нові пригоди Карлсона, що живе на даху» («Веселка», 1971; переклад із шведської О. Сенюк): «Тієї миті в сінях задзвонив телефон» (с. 57); «Лист був від дядька Юліуса, що взагалі не мав жодної чубини» (с. 19) тощо.

Отже, як бачимо, наведені слова й словосполучення виразно нагадують уже згадану, викриту і розкритиковану, практику псування української мови.

Звичайно, для сучасного читача, особливо для молоді і дітей, подібні слова і звороти треба перекладати наново, по-українському, з вищими мовноестетичними смаками, кращим відчуттям сучасного рівня розвитку української мови і професійним умінням вживати слово на призначеному йому місці, в належних ситуаціях. В ряді творів перекладної літератури наявна виразна архаїстична тенденція, проти якої наша преса виступала не раз. Подібна практика, далека від нормальної літературної мови, неправильна й тенденційна. Це відзначено в доповіді першого секретаря ЦК КП Україні тов. В. В. Щербицького на квітневому Пленумі ЦК КП України.

«Деякі літератори в своїй творчості відходять від актуальних тем сучасності, проявляють національну обмеженість, засмічують українську мову архаїчними словами та штучними зворотами.

Це завдає шкоди справі виховання нашого народу, особливо молоді» [1].

На жаль, подібні явища ще не усунуті повністю як у перекладацькій справі, так і в мові деяких оригінальних творів. Усе це потребує більшої уваги нашої науки, критики до цієї справи. Ми не можемо припускати подібного засмічення літературної мови, пам'ятаючи, що вона є могутнім засобом вихо-

[1] Про завдання партійних організацій Республіки по дальшому поліпшенню роботи з кадрами у світлі рішень XXIV з'їзду КПРС. Доповідь члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького на Пленумі ЦК КП України 17 квітня 1973 року.— «Радянська Україна», 1973, 20 квітня

вання мовної культури, логіки мислення, естетичних смаків, засобом багатогранної діяльності людини.

Мова і ідеологічна боротьба.— К., 1974.— С. 10—12, 36—41.

Світлана Єрмоленко,
Віталій Русанівський

ЛІТЕРАТУРНА МОВА І ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАД

Сучасний український читач пізнає великий, різноманітний, багатомовний світ інших народів завдяки перекладним творам. Зайвим було б доводити, що в останні десятиріччя значно розширилося коло авторів, твори яких побачили світ українською мовою, і діапазон мов, з яких перекладають на Україні. Безумовно, питанням перекладу приділяється тепер більше уваги, ніж будь-коли. Але, оцінюючи мовну творчість перекладачів, здебільшого звертають увагу на змістову й стилістичну автентичність перекладу, на ступінь відтворення художніх особливостей оригіналу. Багато критичних статей присвячено зіставленню художніх образів, окремих висловів оригіналу й перекладу. Не будемо тут з'ясовувати, що є першоелементом у художньому перекладі: образ, уривок чи речення. Залишимо осторонь і таке важливе питання, як проблема автентичності перекладу. Звернімося тільки до матерії перекладного твору — сучасної української літературної мови.

Мова перекладу, відбиваючи певний етап у розвитку художнього стилю і — в широкому плані — певний етап у розвитку сучасної літературної мови, становить і самостійну вартість. Вона є явищем, фактом рідної мови, і оцінювати її треба як мовну практику оригінальної літератури, як сучасну українську мову. Згадаймо, як висловлювався про вплив перекладацької практики на мову О. Кундзіч: «Ми переклали тисячу книг, і мова наших перекладів стала у значній мірі українською літературною мовою, бо не може тисяча книг не позначитися на літературній мові» [1]. Тому будь-який перекладний текст, що пропонується нашому читачеві, повинен бути бездоганний з погляду норм української літературної мови. Це стосується і перекладного художнього тексту. Ху-

[1] *О. Кундзіч,* Стан художнього перекладу на Україні, у зб.: «Питання перекладу», К., 1967, с. 5.

дожній стиль — найскладніший з усіх функціональних стилів. Складність його полягає, насамперед, у характері відношення мови художньої літератури до норм літературної мови. З одного боку, мова художньої літератури, творчість найкращих митців слова стає основою для витворення літературної норми, взірцем слововжитку для освічених людей, а з другого боку, в художні твори вільно, природно входять вузьковживані, діалектні, застарілі слова, розмовні форми, неологізми. Їх стилістичне призначення як засобів індивідуалізації мови персонажів, створення місцевого колориту мають тонко відчувати і перекладачі.

Мовний аналіз деяких сучасних перекладів [1] дає змогу простежити різні тенденції у використанні багатств української мови, різне ставлення перекладачів до її літературних норм.

Перше, що впадає в око,— це значеннєва невідповідність слів в оригіналі та в перекладі: загальновживані слова потрапляють раптом у не властиве для них оточення. Наприклад: «Марфочко, а сама, ги... ги! — Андрєєв виразисто скривився, закопиливши губи й вирячивши очі.— Чого це? — глянула на нього Марфа.— *Відчикрижиш*, мабуть, що-небудь» (1, 12). У цьому уривку штучно звучить і речення «Чого це?», і слово «відчикрижиш». В українській мові *відчикрижити* означає, як відомо, «відрізати», що засвідчує і Словник Б. Грінченка (I, 234), і новіші словники та мовні джерела, наприклад: «*Відчикрижили* йому праву долоню» (П. Козланюк). Оскільки це слово виступає стосовно слова «відрізати» як вторинне, емоційно насна-жене, воно рідко розвиває переносні значення. Інколи його можна зустріти (не без впливу російської мови) у значенні

[1] Було проаналізовано такі твори: (1) *Д. Фурманов.* Чапаєв, переклад з російської В. Давиденка; (2) *Ю. Герман.* Справа, якій ти себе присвятив, переклад з російської О. Пархомовської; (3) *С. Зорян.* Історія одного життя, переклад з вірменської С. Калустянца; (4) *Р. Мерль,* Уїкенд на південному березі, переклад з французької П. Соколовського; (5) *Р. Мерль,* Смерть — моє ремесло, переклад з французької С. Пінчука та І. Бобинчука; (6) А. де Сент-Екзюпері, Планета людей, переклад з французької А. Перепаді; (7) *Г. Бель,* Дім без господаря, переклад з німецької Є. Поповича; прозові твори з журналу «Всесвіт»; (8) *Іван Хантер,* Шкільні джунглі, переклад з англійської В. Максимчука і Р. Доценка.— 1967, № 1; (9) *Марчелло Вентурі,* Додому, переклад з італійської А. Перепаді.— 1969, № 1; (10) *Еліо Вітторіні,* Гарібальдійка, переклад з італійської І. Дзюба.— 1968, № 11; (11) *Каміло Хосе Села,* Вулик, переклад з іспанської П. Соколовського та Л. Березняка — 1969, № 2, 3; (12) *Памела Джонсон,* На Корк-стріт, поряд з магазином капелюхів, переклад з англійської І. Галинської.— 1968, № 12; (13) *Жорж Сіменон,* Справа Сен-Ф'якрів, переклад з французької А. Киселя — 1968, №10; (14) *Макс Фріш,* Штіллер, переклад з німецької Є. Поповича.— 1968, № 3—5; (15) *Комптон Маккензі,* Розрідження мозку, переклад з англійської Г. Давиденко за ред. Ю. Лісняка.— 1968, № 7.

«відрізати — гостро відповісти» («Мати зло *відчикрижила*» — В. Речмедін) і «підхопити — дістати» («Гарну дівку собі *відчикрижив*» — Д. Ткач). У тому значенні, якого йому надав перекладач, це слово в українській мові не виступає зовсім (тут були б доречні вислови *утнути, викинути колінце* і под.).

В українській лексиці є слово *дійшлий*, що вживається переважно в словосполученнях *дійшлий літами, дійшлий розумом*, означаючи, як указував ще Б. Грінченко (I, 391), поняття «зрелый», «созревший». Пор. у перекладі М. Лукаша з Бокаччо: «У Сієні жило двоє чоловіків, *дійшлих* уже *літами*» або «Стане людиною з *дійшлим розумом*» (І. Нечуй-Левицький); «Так, бувало, колись ми, малі діти, *розумом не дійшлі*, заходилися од мàрного плачу» (С. Васильченко). А в перекладі з російської читаємо: «*Дійшлому* Лопареві вже другого дня по приїзді було відомо...» (1, 40).

Чи можна перекласти російське *дошлый* українським *дійшлий*? РУС 1969 р. (I, 321) такий варіант допускає. На вживання *дійшлий* у значенні рос. *дошлый* натрапляємо й у творах досвідчених українських майстрів слова, зокрема О. Ковіньки, Ю. Смолича, І. Ле, І. Муратова. Таке слово в українській мові справді є, але, як було показано вище, воно не зовсім відповідає рос. *дошлый*, тому його варто було б перекласти словами *бувалий, спритний*.

Навряд чи вдало вжито українське дієслово *гонобити* в такому контексті: «В антракті дід, прогулюючись, так і *гонобив*, щоб пройти мимо дзеркала...» (2, 67). У Словнику Б. Грінченка подано два значення цього слова: 1) влаштовувати, робити як слід, задовольняти; 2) плекати (I, 308). Таким значенням відповідають і приклади вживання цього слова в художній літературі: «*Гонобля*ть у душі надії» (Панас Мирний). У перекладі, очевидно, вислів *гонобити* об'єднується із значенням слова *норовити*.

Що може *тліти*? *Тліє*, звичайно, *іскра, жарина, вогнище, тліють кості, тліє нещастя, неприязнь, серце, життя* і т. ін. Тим часом у перкладі читаємо: «Ідіть, пройдіться по Москві... Чого вам тут зі мною *тліти*» (2, 272), де *тліти* вживається замість доречного в цьому значенні дієслово *скніти*.

Українська мова розрізняє значення слів *вестися* й *водитися*. *Ведеться* те, що його плекають, вирощують: «...Бо в їх ніколи худоба *не ведеться*» (Г. Григоренко); «У нас гарно *ведуться* кури» (Б. Грінченко). Що ж до диких тварин (вовків, лисиць, зайців, гадюк), то вони *водяться* (або *не водяться*). Тому не можна по-українськсму запитати: «А отруйні змії? І, пробачте, якщо *ведуться*, то які саме...» (2, 326).

Не виправдане ні стилістичними, ні лексичними нормами сучасної української мови вільне поводження перекладачів і з такими словами, як *запосісти, заповзятися, впорати, безмаль, курдупель, виплатитися. Запосісти* можна якусь посаду, місцевість, наприклад: «Молодий богослов *запосів* парахвію» (І. Нечуй-Левицький); «Діви морські нереїди дивуються чудам підводним: Храмам, палацам, містам. Гаї *запосіли* дельфіни» (М. Зеров, переклад з Овідія). А в перекладі П. Соколовського солдати запосідають місця навколо імпровізованого столу: «Кожен *запосів* своє місце» (4, 19).

Слово *заповзятися* у більшості випадків означає «мати серйозний намір щось зробити», наприклад: «...Греки зараз беруть хліб у Хорлах, під мітлу *заповзялися* все повимітати» (О. Гончар); «Зоня знову відізвалась, немов *заповзялась* у цей день досолити Меланії» (І. Вільде). Крім того, слово *заповзятися* вживається в значенні «мати серце на когось, бути настроєним проти когось», наприклад: «І чого Кобзарка, Серідко *заповзялися* так проти нього?» (Ю. Мушкетик). Тому-то принаймні дивне враження справляє фраза в перекладі: «Спочатку вони [літаки] летіли на великій висоті, потім *заповзялись* описувати широкі кола» (4, 52).

Дієслово *впорати* має загальне найпоширеніше значення «все зробити, закінчити роботу» (див.: Словник Грінченка, IV, 346; УРС, VI, 211). Кажуть: *упорала все; впорала дітей, впорала худобу, впоралась*, тобто все зробила. У перекладі вжито такий вислів: «...Думаючи про те, як то його скорше *впорати роботу*» (8, 55). Але ж *впорати роботу* — це тавтологічний вислів — зробити роботу. Недоречно вживається і слово *курдупель*. У деяких діалектах української мови воно означає карлика, наприклад: «А ти от, Явдошко, низька, як *курдупель*, а Оксана — така поворотка, як ведмідь» (Аг. Кримський). У П. Соколовського слово *курдупель* виступає як звертання до Дері — людини з «дебелою постаттю» (4, 40).

Українське слово *безмаль* відоме в двох значеннях: 1) мабуть, певне, пор.: «Яке ж то хорошейке, промовила Дарка, гладячи пальцем стяжечки,— *безмаль* дороге?» (Леся Українка); 2) мало не (тільки в часовому значенні): *безмаль тиждень, безмаль шість літ.* Навряд чи доцільно вживати його у такому реченні: «А кінотеатр *безмаль* не розвалився од реготу глядачів» (4, 74).

Природна річ, що різні значення слова однієї мови можуть перекладатися різними словами другої мови. Так, рос. *доклад*, залежно від значень, може бути перекладене на українську мову або як «доповідь», або як «повідомлення». Останнє вжива-

ється тоді, коли йдеться про службову справу, прихід відвідувача і под. (див.: РУС, 1969, I, 303). Тому не слід було вживати слово *доповідь* у такому контексті: «З болем сердечним довелося тільки пропустити начальника штабу Новикова. Але цей з "доповіддю" ішов, його і відмовляти Петька не наважився» (1, 268). Те, що перекладач бере тут слово «доповідь» в лапки, ситуації не рятує.

В українські переклади потрапляє чимало російських слів і скалькованих словосполучень, уживання яких не можна виправдати їх стилістичною роллю в художній розповіді. Сюди належать *шестиетажно* у вислові *лаялися шестиетажно* (1, 55), *переброска* (1, 277), *построїв* (1, 224), *клоп* (1, 112), *здавати іспити* (3, 81), *поступати в школу* (3, 250), можу *займатися* з хазяйчиними дітьми (3, 236) та інші безсумнівні русизми. Окремі слова російського походження — *ухитрятися* (1, 35), *плодотворний* (1, 51), *куражитися* (1, 74), *переддвер'я* (2, 183) — мають певну традицію вживання в українській мові, але це ще не означає, що ними можна беззастережно користуватися. Всі вони зафіксовані в РУСі 1969 р. Але характерно, що трапляються вони переважно в перекладах або в періодиці. Так, слово *ухитрятися* вживається в перекладах з Е. Казакевича і П. Павленка (а поза цими поодинокими випадками у Г. Григоренка й П. Козланюка), слово *плодотворний* — у І. Франка і численних сучасних газетних текстах. Слово *куражитися* вживає тільки Г. Григоренко. В українській народній мові дієслово *куражити* має значення «ворушити»: «Ходім сіна *куражити*, щоб пахло». Що ж до слова *переддвер'я*, то РУС 1969 р. його фіксує, супроводжуючи ремарками *книжн.* і *перен.*, хоч тут же даються й власне українські відповідники: *на порозі* (в просторовому значенні) і *переддень* (в часовому значенні). Пор., як звучать обидва слова в різних перекладах: «Початок 1913 року хай стане *переддвер'ям* другої революції в Росії» («Історія УРСР», т. I) і «*Переддень* перемоги праці над капіталом» (переклад з В. І. Леніна, 3-є вид.). Російське *наложенный платеж* краще перекладати українським *післяплата*, а не *накладна плата* (2, 147). Слово *провідник* навряд чи доречне в такому контексті: «[В а р я]: — Попрощався і чалапай додому! Я *провідників* не потребую» (2, 230). Доречнішим тут було б *провожатий* або *провожальник (проводжальник)*. Пор. у Г. Тютюнника: «Не ліз би ти в *провожаті*, Денисе,— неприязно обізвалася Уляна».

Перекладачі «збагачують» свою мову не тільки кальками з російської мови. Перекладаючи стилістично неоднорідні тексти з будь-якої мови, вони вводять в активний ужиток діалектні, застарілі, рідковживані українські слова. При цьому діалектна,

архаїчна, рідковживана лексика вживається не для відтворення колориту відповідної епохи, місцевості, не індивідуалізує мови персонажів. Вона використовується як протиставлення загальновживаним, нейтральним словам, призводячи до стилістичного ефекту незвичності, штучності, неприродності українського мовлення. Йдеться про слова і вирази, що мають у сучасних словниках позначку *обласне, застаріле, рідковживане*, наприклад: *бігме, бляск, згуки, здорожитися, здуміло, крамар, мапа, навзаході, обрус (убрус), опасуватися, облупаний, пантрувати, пательня, перевдяг, пігулки, погуторити, постерігати, пуделко, рура, рямця, скорше, утяжливий, філіжанка, хідник, шанець, шруб* та ін.

Створюється враження, що деякі перекладачі абсолютно ігнорують теоретичні засади сучасного перекладу. Адже пафос відомих праць К. Чуковського, Ю. Еткінда, статей і виступів М. Рильського, П. Антокольського, І. Кашкіна, В. Россельса та інших теоретиків перекладу полягає у визнанні стильової відповідності оригіналу і перекладу. Як слушно зауважував угорський перекладач і теоретик перекладу Л. Кардош, «архаїзацію можна допускати тільки в тому випадку, коли сам автор оригіналу користувався тими ж засобами, тобто лексикою і фразеологічними зворотами, які в його епоху вже застаріли» [1]. Отже, навмисна архаїзація перекладних текстів — це відхід від усталених у науці та світовій практиці тенденцій перекладу.

Звичайно, визначаючи стилістичні межі вживання українських слів словники можуть відбивати й деякі хитання в мовній практиці. Наприклад, в УРСі слово *обрус* дається як *застаріле, рідковживане*, а в РУСі 1969 р. як *застаріле, обласне*; *постерігати* в УРСі позначено як *обласне*, а в РУСі вживається поряд із *спостерігати* без стилістичної ремарки. Слово *спізнатися* в УРСі зафіксоване як *застаріле, обласне*, а в РУСІ — як *розмовне*. У словнику Б. Грінченка (II, 405) слово *мапа* проілюстроване тільки мовною практикою Галичини; РУС дає до нього ремарки *обласне, застаріле*. Без будь-якого стилістичного позначення наводиться в РУСі слово *шанець* поряд зі словом *окоп*.

У якому ж конкретному змістовому оточенні вживаються перелічені вище слова і яку вони мають художньо-стилістичну вартість? Звернімося до прикладів: «Рів'єр *опасувався* деяких шанувальників авіації» (6, 34); «Щоразу, прийшовши до нас на *філіжанку* чаю, капітан показує на *мапі*, як наближається таєм-

[1] *Л. Кардош.* Виступ на Всесоюзному симпозіумі з питань перекладу, у зб.: «Актуальные проблемы теории художественного перевода».— Т. I.— М., 1967.— С. 169.

ничий ворог» (6, 153); «Серед піднятої куряви я *стеріг* її чорне блискуче волосся» (9, 108); «Він нагадував *скорше* коняк» (15, 19); «Слухаючи про *крамаря пігулками* ...» (6, 307); «Якусь мить він дивився на мене *здуміло*» (9, 98); «Чув *згуки* сигналів, ляск трамваїв» (14; 4, 5); «Дошкуляють *згуки* невідомого походження» (14; 1, 11); «Взимку і влітку безповоротно тане твоє серце на жорстокій *пательні* буття» (11; 1, 27); «...Величезна *партика* хліба з маслом» (2, 27).

Коли читаєш подібні фрази із вкрапленнями діалектних, застарілих, рідковживаних слів замість загальновживаних назв звичних, відомих речей і дій, то виникає враження, ніби перекладач навмисне добирає такі слова задля протиставлення літературним нормативним відповідникам. Чому треба *трубу* називати *рурою*, скибку хліба — *партикою*, чашку — *філіжанкою*? Може, такі слова здаються перекладачеві більш українськими? А як же бути з мовною практикою, з тими додатковими стилістичними відтінками, які обов'язково відчуває сучасний читач, натрапляючи на слова *згук, шанець, філіжанка, крамар, скорше* і под.?

Стилістична обмежувальна ремарка біля слова в словнику зовсім не означає, що воно не властиве українській мові. З обмежувальною ремаркою вживаються, зокрема, слова, що їх широко засвідчує мовна практика українських письменників. Слово *обрус*, наприклад, побутує в мові М. Старицького, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, Лесі Українки, І. Виргана, П. Дорошка, І. Чендея. І все ж воно має певне стилістичне забарвлення і межі вжитку. Одні письменники відтворюють мовно-територіальний колорит, використовуючи діалектизм *обрус*, інші вводять його в мову поезії як незвичну назву, як поетичний неологізм, пор.: «Він на *обрус життя* нам перекинув чашу» (В. Мисик). Коли ж у сучасних прозових перекладачів в нейтральних діалогах чи авторській мові послідовно замість *скатертина, скатерть* уживається *обрус* (або *убрус*), то така заміна видається сучасному читачеві штучною, пор.: «Унизу з їдальні ми всі не виходили за межі силуваної розмови; зала була майже порожня, настрій ніби інтимний, а проте Штіллер та його дружина почувалися якось ніяково, наче ніколи ще не їли на білому *обрусі*» (4; 3, 109); «Фаб'єн думав про товариство, про лагідних дівчат, про затишок білого *убруса*, про все те, до чого ми звикаємо поволі й навіки» (6, 25). Очевидно, перекладачі зовсім не хотіли підкреслювати, що йдеться про якусь особливу скатертину, яка могла б мати іншу назву. Цей діалектизм був би доречний у творі про українське Поділля, про Галичину, а не в перекладі сучасного німецького чи французького роману.

Те саме варто сказати і про слово *згук*. Є воно у словниках, вживається в мові С. Васильченка, П. Грабовського, Л. Яновської, І. Нечуя-Левицького, М. Вороного, М. Рильського, П. Тичини, П. Загребельного, пор.: «Навколо дзвонні *згуки*» (П. Тичина); «Ллється *згуків* журливих танечний каскад» (М. Вороний); «*Згук* та перегук наче розворушив сонне лісове царство» (І. Нечуй-Левицький) [1]. Проте в сучасних перекладах відчувається невідповідність слова *згук* нейтральному стилеві мовлення. Адже загальновживаним тепер є слово *звук*. Поширене на Київщині *надісь* у значенні «здається» цілком доречне в мові персонажів І. Нечуя-Левицького. Коли ж це слово вживає наш сучасник лікар-росіянин: «*Надісь*, ви от зараз на мене дивитесь і думаєте...» (2, 201),— то у нас виникає сумнів у природності його мови.

Здавалося б, прозоре своєю будовою в українській мові слово *хідник*. Сучасні перекладачі воліють вживати його замість іншомовного *тротуар*. І все ж треба зважати й на багатозначність цього слова: *хідник* — це і *хід, прохід*, це і діалектне *килимок, доріжка, алея, стежка* (УРС, VI, 332). Навіщо ж зловживати увагою читача, який має орієнтуватись у тому, що означають такі вислови: *ступив у хідник; ступив на хідник*. Штучно звучить і вислів *крамар пігулками* (6, 307). Деякі читачі мудруватимуть над обома словами. А хто знає, що крамар — це торговець, а пігулки — таблетки, відчує стилістичну невідповідність, недоречність перекладу такого вислову, що набуває дещо зниженого, розмовного стилю. Доречне слово *пігулки*, з його стилістичним забарвленням у баладі І. Драча «Крила» (пор.: «Жінка голосила: "Люди як люди, їм доля маслом губи змастила. Кому — валянки, кому — *пігулки* від простуди, Кому — жом у господу, а цьому гаспиду, прости господи,— крила?!"»), народно-розмовний колорит якої створюється і лексикою, і природними інтонаціями. Але ті самі *пігулки* або *крамар пігулками* зовсім не відповідають стилеві «Маленького принца» Сент-Екзюпері.

Активно використовують автори сучасних перекладів такі діалектні або розмовні слова, які різняться від літературних тільки морфологічною будовою, наприклад: *навзаєм, надаремне, навзаході*. Значення цих слів цілком прозоре, вони, по-перше, створюють у тексті стилістичний ефект незвичності, новизни слова, а, по-друге, вживаючись у прямій мові персо-

[1] Порівнюючи цей приклад з І Нечуя-Левицького з іншими, можна помітити не тільки стилістичну відмінність між словами *згук* і *звук*, а й різне їх лексичне значення.

нажів, передають розмовний колорит мовлення. Та, мабуть, не можна уявити собі, щоб освічена людина у звичайній розмові раптом вирішила (чи, як тепер часто перекладають, поклала собі) замість *сонце на заході* завжди казати *сонце навзаході*, замість *взаємно* — лише *навзаєм*, замість *тепер* — *тільки-но*, *щойно* — *допіру*.

У свій час О. Гончар вивів у «Прапороносцях» колоритну постать Хоми Хаєцького. Цього жвавого й дотепного подоляка, який пересипав свою мову місцевими словами й формами, друзі в хвилину роздратування називали «чортовим допіру». Тепер же локальне слово *допіру* пробило собі дорогу в мову перекладу й уживається і в мові негра з Алабами, і в мові паризького художника, і в мові корінного росіянина з Надволжя. А ось Афанасій Петрович Устименко — пілот, що живе в Росії і розмовляє російською мовою: в його мові при перекладі її на українську теж чомусь з'являється діалектне *допіру*: «Це ти мені повір, я людина літня, а ти *допіру* на життєвий шлях збираєшся» (2, 13). Очевидно, це порушення мовного реалізму, коли в розповіді інтелігента про події другої світової війни з'являється таке слово, як *шанець* у значенні «окоп» (7, 188), а в перекладі твору про дореволюційне життя виринає таке сучасне слово, як *район*, що поширилося в українській мові тільки в пореволюційний час — словник Б. Грінченка його не фіксує. Пор.: «Мій другий дід, справді відомий чоловік в усьому нашому *районі*» (3, 76).

Багато слів і конструкцій у перекладі роману «Уїкенд на південному березі» справляють враження дивовижних у розповіді про Францію 40-х років XX ст. Відомо, що герої цього роману — французькі солдати. І, мабуть, тільки від них можна почути тепер таку «українську фразу»: «Та *мимо цього*... чого це я маю вислухувати ваші поради» (4, 7). Є в Україні приказка «Хапається, як попівна заміж». Перекладач П. Соколовський чомусь вважає, що персонажі цього твору теж повинні не поспішати «хапатися»: «Лейтенант, здавалось, вже й не *хапався*» (4, 9). Пор. подібний стилістичний колорит в іншому перекладі, де теж ідеться про сучасних французьких солдатів: «Перед від'їздом я *врядив* лейтенантові *гостинець*» (9, 96); «Люди проходили безупинно, *облягали* машини й автомобілі. Часом *розлягалося* скреготіння танків по бруку» (9, 104). У словнику Б. Грінченка є приклад уживання *істнісенько* з посиланням на альманах «Основа». Цього виявилося досить перекладачеві, щоб украсти це слово в уста французькому солдатові (4, 11). Проте картотека Інституту мовознавства не засвідчує жодного випадку вживання слова *істнісенько* у художній літературі.

Мабуть, тільки французькі солдати *розрізають консерви* (4,18). На Україні їх звичайно *відкривають.*

Дивують сучасного читача випадки, коли в перекладах використовуються звукові варіанти слів, які мають або діалектне, або знижене розмовне забарвлення, або ж перенесені в українську мову з польської. Можливо, в поезії, де звукова гра слів виконує стилістичну роль, і доречні такі експерименти, але *бляск* замість *блиск*, *ремество* замість *ремесло*, *струмент* замість *інструмент*, *шкляний* замість *скляний*, *шруб* замість *шуруп* у перекладі творів сучасної нам тематики знижують рівень літературної української мови, надають їй діалектного забарвлення, наприклад: «Твоє *ремество* змушує тебе пантрувати [діалектне *наглядати*] день і ніч приладів» (6, 128); «Цюріх справді мав свій чар..., що його радше треба шукати в повітрі, аніж деінде, якийсь *бляск* в атмосфері, що дивно суперечить понурим фізіономіям» (14; 3, 35).

Ніхто не може заперечувати тієї істини, що одним із джерел стилістичного збагачення художнього стилю є розмовна лексика, розмовні конструкції. Майстри слова, дотримуючись художнього реалізму, не натуралістично копіюють народну розмову, а віддають тільки колорит природного усного мовлення з деякими елементами його слововжитку і граматичних особливостей. Специфіка розмовної лексики в тому, що вона здебільшого прив'язана до території поширення певного діалекту. Тому в мові письменників, які передають східноукраїнський розмовний колорит (наприклад, у творах А. Головка, Г. Косинки, Г. Тютюнника), марно шукати розмовних елементів, властивих південно-західному наріччю української мови. Тим часом у сучасних прозових перекладах активізуються лексичні й граматичні елементи розмовного мовлення з виразним стилістичним забарвленням місцевої (переважно південно-західної) говірки. Такий місцевий колорит, цілком звичайний і доречний в оригінальній літературі, зайвий у мові сучасних перекладів, особливо тих творів, де зображено життя міста. Дуже поширились у перекладній практиці слова і конструкції з розмовним забарвленням типу: *здибати, сприкритися, прохідка, завше, зазнайомитися, піхотою, мені підломилися ноги, перебраний за юнака; промишляє олійками до волосся; щітка до зубів; крем до взуття; признатися до неправди; бачити перед себе; інспектор створений не до любощів; йому навіть збиралося на плач; їхні сузір'я перекликались між себе; стримати щастя, що світилося їй з обличчя; кількись часу; знає як свої п'ять пучок; гейби повз у повітрі; повалило долі; сидить... попід чужим авто; на штиб шале* і багато інших. Коли текст рясніє подібними

висловами, створюється враження свідомої стилізації. У стилістично нейтральному контексті з кількох слів-синонімів варто вибирати той, що відзначається вищою частотою вживання. Так, не можна відмовити в праві на існування прислівникові *шепотом*. Його вживали О. Кобилянська, О. Іваненко, А. Головко, І. Вільде та ін. І все ж у реченні «Тривожну звістку спершу передали з уст в уста *шепотом*» (3, 125) краще було б використати слово *пошепки*.

Складніша справа зі словами *підозріливий, підозріліва*. Хоч Словник Б. Грінченка їх і не фіксує, але до словників нашого часу вони потрапили. Не дивно, бо ними користувалися такі, наприклад, автори, як З. Тулуб, Д. Ткач, В. Кучер, О. Довженко, М. Руденко, А. Головко і, особливо, М. Стельмах. У класиків, правда, їх не зустрінеш. Природно, що *підозріливо* вживається і в перекладі: «ставляться *підозріливо*» (1, 60). Нічого нового це слово до української літературної мови не додає. Яка різниця між уживанням *підозріло* й *підозріливо* у таких, наприклад, контекстах: «Дід злякано, *підозріло* дивиться на неї» (С. Васильченко); «А це що за етнографія? — знову пильно і *підозріливо* дивиться на вчителя» (М. Стельмах). Сам М. Стельмах, віддаючи перевагу слову *підозріливо*, користується в такому ж значенні і словом *підозріло*.

Неясно, навіщо треба було замість загальновживаного *нудьга* послугуватися оказіональним в українській мові словом *скука* (у РУСі 1969, III, 298 — воно наводиться серед ряду синонімів на останньому місці) в такому контексті: «...Гострота новизни змивала сіру *скуку* нудної їзди» (1, 17)? Хіба тим тільки, що далі йде прикметник «нудний». Однак уникнути тавтології можна було в такий, наприклад, спосіб: «...Гострота новизни змивала сіру нудьгу докучливої їзди».

Деякі перекладачі зловживають уведенням в український текст слів, що не мають тривких традицій уживання. Ці слова або зовсім не фіксуються в українських джерелах (наприклад, *струпачок, несамовитець, подужник, зеленина*), або є, переважно, вигадкою перекладачів чи окремих письменників (*миршавець, лайливець, спритник, лікувальник, дурнячий* (*дурнючий*), *по-дурнячому, переддвер'я, холодник* і под.).

Звідки взялося в українській мові слово *дурнючий* («Історія справді-таки *дурнюча*» — I, 133)? Його не фіксує жоден словник (у Словнику Б. Грінченка — I, 458 — є, правда, *дурнячка — дурняха* — «нервная лихорадка, тиф», але ж це зовсім інше).

Слово *струпачок* ужито в такому контексті: «А на стежці і *струпачок* якийсь трапитися може» (2, 14). У Словнику Б. Грінченка *струпачок* тлумачиться як зменшувальне від *струп*

(IV, 220). Отже, на дорозі він трапитися ніяк не може. Чотиримільйонна картотека Інституту мовознавства цього слова не засвідчує. Форма *несамовитець* — це результат прагнення деяких мовців кожен іменник російської мови обов'язково віддавати іменниковим утворенням у мові українській. Насправді ж в українській мові дуже часто субстантивована ознака передається словами, що з формального боку є прикметниками. Пор. звичайне для української мови: «Друге око, як у *несамовитого*, крутилося й собі...» (Панас Мирний). До речі, такі слова другої групи, як *миршавець, лайливець, спритник*, хоч вони й потрапили до РУСа 1969 р., є насправді невдалими новотворами. Слово *подужник*, мабуть, утворене перекладачкою: «...Барон Мейєндорф та інші *подужники* одеської епідемії» (2, 76). Неясно, що воно означає: *переможець? споборник?* чи щось інше? У чеській мові є слово zelenina. Там воно означає те саме, що в нас *городина*. У фразі «...Хворі мали вдосталь ранньої *зелениии*...» (2, 152) перекладачка, мабуть, мала на увазі ранню зелень.

У складну ситуацію потрапила О. Пархомовська з російським словом *лекарь*. У фразі «Справді випускаємо панночок з вищою освітою, але не *лікувальників*, як висловлювалися за старих часів» (2, 53) слово *лікар*, як стилістично нейтральне, виявилося незастосовним. Але ж слово *лікувальник* сучасній українській мові не властиве (воно зафіксоване тільки в окремих не дуже вдалих перекладах з російської мови). Може, воно вживалося у давній українській літературній мові? Тоді б у цьому контексті («як висловлювалися за старих часів») воно було б цілком доречне. Так ні. У найстарішому церковнослов'янсько-староукраїнському словнику П. Беринди слово *врачъ* перекладається як *лѣкарь, докторъ* (с. 17). У словнику середини XIX ст., укладеному П. Білецьким-Носенком, слова *лікувальник* також немає. Отже, вигадане *лікувальник* ужите в цьому контексті цілком безпідставно. Тут можна було б використати слово *доктор*, яке в інших місцях перекладу вживається без будь-якої стилістичної настанови. Не виправдовує себе і вживання такого новотвору, як *дурнячий*: «...Бездоріжжя та ще й оте *дурняче*, чиновницьке ставлення до справи деяких працівничків» (2, 68). (До речі, вся фраза побудована незграбно; неясно, про що йдеться: чи про *ставлення деяких працівничків до справи*, чи про *ставлення когось до справи деяких працівничків*). Звичайно, тут треба було вжити прикметник *дурний*: *дурне ставлення*. *Дурнячий* трапляється тільки в перекладах 50-х років з М. Горького. Прислівник *по-дурнячому* (2, 168) — також «окраса» деяких перекладів, зокрема з Б. Полевого, С. Борзенка.

Кажуть, що відступи від норми прикрашають стиль. Мабуть, тому в перекладах і помічаємо новотвори типу *грільня, зацілілий, простокутний, напушисто, спроневіритиися, висилений*, пор.: «Бідолашний товстун переді мною, бовтаючись, як гумова *грільня*, повна води, відстає, звісно, вже в першому ряді» (14; 1, 12); «Червоні ліхтарі нічного освітлення вияскравили обриси ангара, радіощогл, *простокутного* поля» (6, 30); «...Уламки знищених машин, що здавалися *зацілілими* рештками розбитого корабля» (9, 94); «Це лунає так *напушисто* й неприродно» (6, 201); «Джон Едвардс *спроневірився*, він кинув учителювати» (8, 68).

Звичайно, ніхто не заборонить письменникові творити нові, оригінальні слова, видобувати художній образ із внутрішньої форми цих слів. Але навряд чи доцільно змінювати морфологічну будову слова, що має термінологічне значення (*прямокутний* на *простокутний*), або замість усім відомої *грілки* писати штучно створене слово *грільня*. Хай поряд із дієприкметником *знесилений* вживається і *висилений* (*висилений чоловік*) форма, утворена від рідковживаного дієслова *висилити*; поряд з *уцілілий* може існувати варіант *зацілілий*, так само, як правомірні варіанти *захистити* і *прихистити*. Можна тільки сперечатися про сфери поширення цих варіантів. Одні з них доречніші в поетичній мові (пор. слова: *підсоння, захват, необорний, упокорений, супокій, покревний, суголосний*) або в стилізованій прозі з високим поетичним звучаниям, а другі відповідають нейтральному стилеві природної розповіді, звичайним побутовим діалогам, що їх відтворює письменник у художній прозі. І для таких діалогів чужі «напушисті» слова.

Дивно було б чути в розмові займенникові форми типу *се, теє*, які мають виразне стилістичне забарвлення, вживаючись у поезії або в стилізованій під давню українську мову прозі. А тим часом ці займенники без стилістичного вмотивування вводить у переклад А. Перепадя: «Я можу покласти їх [зорі] у банк.— Як *се*?» (6, 290); «Потім, як пальці засвоїли *теє*...» (6, 27); «Все *теє* поволі оживало» (6, 32).

Не торкаючись такого складного питання, як потреба стилізації і меж її використання в мові сучасного перекладу, зауважимо лише, що деяким перекладачам до вподоби тільки ті лексичні, граматичні варіанти української мови, які стилізують художню розповідь — надають їй забарвлення зниженого, діалектного мовлення, чи навпаки — окнижненого штучного стилю.

Нерідко в одному творі, і навіть у тій самій фразі, поєднуються книжні й діалектно-розмовні елементи, від чого стиль

перекладу набуває штучного звучання, пор.: «В кінці коридору, *керуючись вказівками* ще однієї таблички, він повернув під прямим кутом праворуч» (8, 13); «Він *чувся наче закоркованим* до того моменту, коли буде вимовлено перші слова» (8, 12); «А ввечері до них несподівано завітали давні знайомі, так що трохи й *за губу закласти* довелось» (8, 58); «Ти справді маєш намір купити кав'ярню? — Якщо хочеш, то куплю. Як тільки він помре, ми з тобою поженимось. Хочеш, аби я зробила тобі такий весільний подарунок? — Ти зовсім *очманіла, бабо*! — Так, хлопче, я багато чого навчилась» (11; 2,77); «Хай би там що, а ще добрий з тебе *зух*. Ти *завше* тим вихваляєшся. І якщо приїдеш, то можеш *піхотою* додибати» (10, 43). Рідковживані слова і конструкції стилізують художнє мовлення, надаючи йому звучання окнижненої штучної розповіді. А така стилізація здебільшого не відповідає завданням перекладу сучасної зарубіжної прози. Чи такі вже стилістично необхідні були вислови *обстанова, користати, притлумлювати, святоч* (пор. загальновживані, поширені: *обстановка, користуватися, приглушувати, святковий*) у фразах типу: «Скажи всім жінкам, аби приготували *святочні сукеньки*» (9, 102) (чому ж не *сукенки*, а якась штучно створена форма?); «Чи *скористає* хто-небудь з смерті вашої матері?» (13, 16); «Так пасували до будь-якої *обстанови* його сивий чуб і невиразне вбрання» (6, 40); «З журливим шепотом до нього підкочувалися хвилі зворушення, що його він досі *притлумлював* у собі» (6, 29). Звичайно, подібні слова не належать до тих, що їх значення читач мусить відгадувати або шукати в словнику, але в порівнянні з поширеними літературними формами вони викликають враження незвичності. Рідковживані слова — улюблені «лакітки» деяких перекладачів — стають своєрідним перекладацьким штампом, пор.: «Усім вам траплялося, зустрівши товаришів, *заласно* згадувати про найважчі випробування» (6, 218); «...Холод... ніби морфій, сповнює якимсь тебе *залассям*» (6, 124); «Він не мав права *зажити* якусь *чарку* з друзями» (6, 35); «А то не мав бути капелюх. Мав то бути удав, який *заживає слона*» (6, 263); «Рік *ошелешено* витріщив очі» (8, 70); «Він *ошелешено* стежив, що буде далі» (8, 71); «Міллер *ошелешено* скривив обличчя» (8, 67); «Я *здорожився* і зовсім не спав» (6, 282); «Маленький принц присів на стільця — звести дух. Він уже так *здорожився*» (6, 293).

Можна було б навести як приклади цілі списки модних слів, що їх швидко запозичають один в одного перекладачі, забуваючи про існування синонімів. Розмовне слово *тямити* витісняє синонім *розуміти*, наприклад: «Спіткавшись з чимось, чого він *не тямив*, — а він *не тямив* нічого — поволі хитав головою»

(6, 35); «Вони не *тямлять* святого змісту нелегкого пілотського ремесла» (6, 34); «Пельрен же — правда, надто пізно і ще *не тямлячи*, яким то побитом, дізнав, як навколо стягується кільце гніву» (6, 32). Мода означає витіснення синонімів, стилістичну нівеляцію того вислову, який перетворився на штамп. Є, наприклад, в українській мові гарне слово *осоння* (місце під сонцем), що набуло поетичного звучання завдяки поширенню в поезії. Тепер це слово витіснило з мови перекладів синонімічні вирази *на сонці, проти сонця, під сонцем*, пор.: «Погляд чоловіка зупинився на невеликих вежах по краях будинку, що їх зелена черепиця виблискувала *на осонні*» (8, 12); «Вони вийшли з тіні *на осоння*» (8, 7); «...Ніби столиця присіла навпочіпки, щоб погрітися *на осонні*» (12, 17) та ін.

Втрачають свою стилістичну виразність, перетворюючись на штампи, й слова: *навдивовижу, нараз, аби, відтак, попри, завше, допіру*, синтаксичні конструкції типу *почувався нещасливим, о першій половині червня, о цій порі* та ін.

Мабуть, наймоднішим тепер сполучником є *аби*, що витіснив літературний, загальновживаний сполучник *щоб*. Але ж *аби* має два значення — діалектне (синонім до *щоб*) і загальновживане, як у приказці «Хай гірше, *аби* інше». У літературно-художній практиці такого розрізнення звичайно не дотримуються: замість двох сполучників *щоб* і *аби* з відмінними значеннями (тобто замість синонімів) запанувало одне слово *аби*. Дуже активізується прислівник *відтак* у значенні «потім»; мабуть, *потім* не задовільняє перекладачів своєю звичністю і нейтральністю, наприклад: «Поїзд знов став, а *відтак* рушив. Вони були певні, що їдуть, та напевно здогадувалися, що поїзд мчить *попри* виноградники, не так уже близько від моря, як раніше» (10, 38).

І в цьому ж перекладі натрапляємо на ще один дуже поширений вислів із *попри*: «...*Попри* все барсельєр може себе поздоровити» (10, 30). Чи таке вже загальновживане і нейтральне в сучасній українській мові слово *попри*, щоб його вживати і замість прийменника *повз* і замість синонімічних *дарма що, хоч, незважаючи на*? Мабуть, коли б довелося вибирати між синонімічними висловами «*Попри* свою зайнятість він допоміг товаришеві», «*Дарма що* був зайнятий, а допоміг товаришеві», «*Хоч* і був він зайнятий, а допоміг товаришеві», «*Незважаючи на* свою зайнятість, він допоміг товаришеві», перекладач (цілком у дусі сучасної практики і стилю) вибрав би тільки фразу з *попри*. Але ж така конструкція має виразне стилістичне забарвлення: вона надає мовленню книжного зву-

чання, а тому в побутових діалогах звучить штучно. *Попри* ж у значенні «повз» — це вже сфера діалектного мовлення.

Мода «любить блискітки і брязкотельця», — писав Максим Рильський. Чи не загрожують деякі словесні шукання в сучасних перекладах перетворитись на «блискітки і брязкотельця»?

При тенденції до загальної зниженості стилю розповіді в окремих перекладачів можна помітити і спроби поставити мову персонажів на контури штучної урочистості. Відомо, що слова *повідати, ректи* вживаються в сучасній українській мові в контексті високого звучання, наприклад: «...Що шепочуть трави мовчазним чорним могилам? Може, вони *повідають* про те, як на них зупинялися постоєм козаки, варили саламату...» (Г. Тютюнник); «Все на світі підлягає старінню, — *вирік* Шпаківський» (І. Волошин). В перекладі ж роману «Уїкенд на південному березі» ці слова виступають у цілком буденних розмовах і справляють дивне враження: «Що робить твоя дружина? *Повідай* іще що-небудь про неї, Александре» (4, 22); «О! — *вирік* Дері. — Все для Майя!» (4, 93).

Досі йшлося про, скажемо м'яко, недостатню увагу багатьох наших перекладачів до стилістичних особливостей своєї мови. У зв'язку з цим не можна не згадати слова А. Федорова про те, що «немає "гарних" або "поганих" мовних засобів як таких, що справа завжди — у виконуваних ними стилістичних функціях, у мотивованості контекстом і всією індивідуальною манерою автора, у виправданості художнім завданням» [1]. На жаль, сучасні переклади не позбавлені й численних порушень граматичної, лексичної й фразеологічної систем української мови. Нерідко можна натрапити на синтаксично незграбні конструкції, на не властиві ні літературній мові, ні діалектам морфологічні форми, на тавтологію в межах рядка і взагалі на «мовну глухоту» перекладача.

Так, у переклади з російської мови часом уводяться російські слова (чи форми) для збереження російського просторіччя. Цей прийом, загалом припустимий, застосовується, однак, не завжди доречно. Пор. уривок: «Тут Чапаєв? — Тут, — кажу... — *Їжджай*» (1, 107). Форму *їжджайте* знаходимо також на стор. 145. У російській мові форми *езжай, езжайте* є не просторічними, а літературними. Тому залишати їх не було потреби. Коли ж, навіть, і варто було зберегти якусь просторічну особливість, то треба було б ужити відповідного українського

[1] *А. Федоров.* К вопросу о переводимости, у кн.: «Актуальные проблемы художественного перевода», Т. I, с. 38.

просторічного виразу. В українській мові дієслово *їжджати* (як і *їздити, слихати*) є скоріше ознакою старовинно-фольклорного мовного складу (пор. у Г. Квітки-Основ'яненка: «Скільки ми по світу *не їжджали*, а таких напитків і *не чували*, і *не видали*) і виступає тільки в формах інфінітива або минулого часу. Дивно звучить уплетена в український текст північно-західноросійська форма дієприслівника, вжита в перфектному значенні: «Медицина, конешно, ще не все може свобідно вирішити, але те, що може, те Микола Євгенович всіляко *оволодівши*» (2, 173).

Слід уникати конструкцій, значення яких у даному контексті розкривається не повністю і тому дає можливість по-різному сприймати їхній зміст, наприклад: «...Він поголився в квартирі, де всі ще спали» (2, 62). Це речення можна зрозуміти так, що хтось (він) міг поголитися в кількох квартирах, але вибрав для цього саме ту, де всі ще спали. Російську конструкцію «многие + іменник» О. Пархомовська послідовно передає через *багато які*: «Природно, що *багато які* талановиті люди...» (2, 50); «Прийшли й *багато які* ходячі хворі» (2, 146). Тут можна було скористатися простішим і природнішим для народної мови словосполученням «багато + іменник в род. відм. мн. + дієслово в формі мин. часу середнього роду»: «*Прийшло й багато* ходячих *хворих*». Не відзначаються синтаксичною довершеністю й такі фрази: «Обличчя *палало* йому, ніби *запалений* ліхтар» (9, 98); «Так, поліція з Мулена *мала рацію*. Тут не міг *мати місця* будь-який злочин!» (13, 12); «Отож, він засів у небі *цупко*» (6, 26) та ін.

Від такого стилю недалеко й до граматичних помилок, наприклад: «Чи можна придбати у вас *повен* комплект гравюр?» (12, 19); «*Повертаючись додому*, людину охоплює якесь дивне відчуття романтичності всього навколишнього» (9, 66); «...Гучноголосі, *ніколи не сумуючі*... тепер вони позакінчували академії» (2, 101); *знаннів* (2, 117), *неоперабільного* (2, 118) та ін.

І стилістична невідповідність ужитого перекладачем слова, і тенденція до невиправданої архаїзації текстів сучасних авторів, і зловживання діалектизмами, і недостатня увага до синтаксичних особливостей української мови — все це знижує якість багатьох сучасних перекладів і негативно позначається на внормованості літературної мови. Замість барвистої повнокровної мови — дорогоцінного, віками призбируваного загальнонародного скарбу — у перекладних творах нерідко знаходимо якусь невиразну, картату суміш, схожу на анемічний суржик.

Загальновідомо, що «переклади (у великому хронологічному масштабі) часто живуть значно менше, ніж оригінальні

твори. Особливо стосується це перекладів прози. Причин тут кілька: розуміння, витлумачення оригіналу в старому перекладі виявляється з часом неповним, неправильним; може застаріти метод перекладу; нарешті, може застаріти сама мова, якою зроблено переклад, тоді як оригінал лишається живим і свіжим» [1]. Ми не торкалися у цій статті ні витлумачення оригіналу, ні методів перекладу. Але третій компонент довговічності перекладу — його мова — примушує замислитися над тим, чи не марно крутиться іноді колесо нашого перекладацького млина і чи завжди з доброго борошна випікаються сучасні переклади. А чи не трапиться так, що через п'ять — десять років значна частина сучасної перекладацької продукції втратить читацький інтерес і цікавитиме лише дослідників історії українського перекладу?

Мова розвивається за своїми внутрішніми законами і не дозволяє нікому ставитися до неї з неповагою. Про це повинен пам'ятати кожен, хто працює зі словом, а найбільше перекладач.

Мовознавство, 1970.— № 3.— С. 66—77

Микола Шамота

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОГО РАДЯНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

...Як видно, ми не навчили учнів і студентів ставитись до творчості поета, в тім числі до В. Симоненка, тверезо, об'єктивно, зберігати власну гідність у розмові про поетичний твір. Поет цей рано помер і відомий нам у пору його формування. Рядом простих за формою і глибоко змістовних та експресивних віршів він обіцяв вирости у помітну постать нашої літератури. Ці вірші друкувалися і друкуються у нас щедро. Але писав він не тільки такі вірші. Чимало в його доробку було незрілого, ідейно нечіткого, не раз поет припускався перебільшеного чи спотвореного вияву національних почуттів. Націоналістична еміграція підхоплювала такого роду помилки поета, роздувала і заохочувала їх. Знаючи про це, ми, однак, відділяємо краще в його доробку, віддаємо йому належне і включаємо в історію нашої поезії. Але підносити творчість

[1] *А. Федоров*, зазнач. праця, с. 36.

Симоненка як взірець для літературної молоді, міряти Симоненком інших поетів, видавати його за приклад щирості і громадянської мужності, — це треба рішуче відкинути, бо це не відповідає істині і несправедливо до інших поетів.

Після постанови ЦК КПРС «Про літературно-художню критику» в нашій критиці помітне пожвавлення і все частіше з'являються ознаки принципової розмови про літературу. Однак цей процес іде повільніше, ніж того вимагають обставини й інтереси справи. Літературно-критичний виступ газети чи журналу рідко коли піднімається до значення серйозного дослідження, помітного літературно-суспільного явища. Причину цієї слабості я бачу, крім усього іншого, в тому, що критика все ще оперує творчістю обмеженого кола письменників, і то здебільшого творами, які не дають підстав для розмови про найважливіші проблеми нашої сучасності — літературної і суспільної. До того ж у статтях, рецензіях про деяких авторів критики не виявляють самостійності, ідуть за авторами і здобрюють сякий-такий переказ творів вигуками захоплення і заохочення. Щоб дати уявлення про те, що я маю на увазі, назву рецензію Л. Мороз-Погрібної на збірку Григора Тютюнника (у «Вітчизні») і статтю А. Янченка про повісті Є. Гуцала (у «Жовтні»).

Не завжди журнали і газети винні в тому, що читач не знаходить на їх сторінках серйозного матеріалу: я не знаю критика, який міг би поскаржитись, що в нього лежать статті, не прийняті до друку. Але це вже від «Літературної України» залежало, друкувати чи ні статтю М. Родька про «Жовтень». Критикові-початківцю Л. Мороз-Погрібній в редакції «Вітчизни» повинні були пояснити, що так писати не можна. Що ж до А. Янченка, який не раз виступав із кваліфікованими статтями, то йому, мабуть, треба було нагадати, що істина дорожча за дружбу, тим паче що Гуцало не Платон.

На закінчення наведу кілька прикладів з сучасного критичного потоку, чи, як наполягає журнал «Жовтень», з «критичної робітні». Ці приклади можуть вказати на те, як багато втрачає критика від того, що вона недостатньо самокритична, і який резерв підвищення її ефективності захований у тому, що називається елементарною вимогливістю.

Тарас Салига, рецензуючи збірки віршів молодих поетів, про одного з них пише: «Поезія Мирослава Аронця (збірка "Грані хвиль") особливо вирізняється з багатоголосого хору авторів. Спостережливо-допитливий погляд ліричного героя спрямований на пізнання краси в природі і людських стосунках». І цитує для підтвердження цих слів такі рядки:

Сонце, сонечку, соняшничку, художнику!
Дозволь зайти в твою майстерню знову в 28 літ,
Глянуть на картини,
написані
трав'яними фарбами.
Я прийшов учитися
до тебе
сонячнику, сонечку, сонце.

(*«Жовтень»*, 1973, № 3, с. 147)

Ну де тут «краса людських стосунків»? Критика сама напрошується на іронічні репліки читача: «Може б, я тобі й повірив, якби ж ти не цитував».

Той же автор у іншому місці пише: «Проблема розширення реалістичних моделей ліричного героя вимагає від поетів найбільш вірогідних, найбільш життєво правдивих і переконливих варіантів» («Дніпро», 1973, № 4, с. 144). Пише і думає, що на цей раз то вже напевне іде в ногу з науково-технічною революцією.

З тією самою метою — «быть с веком наравне» — робить і Ю. Покальчук свої категоричні висновки про долю великих полотен у літературі: «...у прискореному ритмі сучасного життя великий прозовий твір має куди менші можливості завоювати широкі читацькі маси, а поза тим, щоб досягти такого ефекту, який може справити невеличка лапідарна повість, кількість праці, витраченої на нього автором, помножена ще й на талант, повинна зростати в геометричній прогресії до величини твору» («Жовтень», 1973, № 6, с. 139—140). Коли читаєш у «Прапорі», що «твердженням автора бракувало ваги на терезах переконливості», хочеться сказати: «Колеги, не говоріть так красиво».

І все ще не викорінений сентиментально-просвітянський тон, поетика і стилістика реклами: «Можна сказати: ще двадцять сім тремтливих струмочків, що витікають з юних гарячих сердець, влилось в океан співучого народу. І хоч не поглибили його оті чисті краплини, та все ж — освіжили. Засвідчили про прихід молодої сили в нашу поезію» («Дніпро», 1973, № 6, стор. 155). Це — про збірочку учасників фестивалю молодої поезії «Добридень». Правда, раз уже організуються фестивалі для молодих поетів, численні семінари і школи, практикуються заходи по вирощуванню поетів на гідропоніці, то подібні славослів'я можуть сприйматися як логічне продовження того свята. А тільки до літературної критики це немає ніякого відношення. За силою натхнення і рівнем грамотності така критика відрізняється від рекламних віршів, подібних до того,

що викарбуваний біля однієї спортивної споруди: «Стрункі, як лань, міцні, як кінь, у сяйві сонячних промінь»...

Критиці нашій, як, до речі, і багатьом літературним творам, не вистачає одного з найпростіших складників науковості: інформації. В рецензіях і в оглядах рідше, ніж хотілося б, ми здобуваємо елементарну інформацію про зміст книжки, її сюжет, її героїв, її стиль — буває, що читач дізнається з рецензії тільки про одне: про те, що книжка подобається критикові.

Недавно критик Й. Кисельов («Дніпро», 1972, № 1) звернув увагу на переобтяженість інформацією ряду творів. То були слушні зауваження, бо мова йшла не про художню інформацію, а про кокетування авторів своїм знайомством з довідниками і з серією «Жизнь замечательных людей». Справжньої художньої інформації, якщо вже без цього слова не обійтись, тобто добротного, фундаментального реалізму зображення життя багатьом творам все ще не вистачає. І критика повинна або давати необхідну інформацію про події, явища, образи твору, коли вони є, і на цьому будувати свої міркування і свої висновки, або ж повідомляти читачів про відсутність матеріальних основ твору і вже нічого не будувати, бо й стихійний матеріаліст знає, що з нічого нічого не збудуєш.

Кілька слів про мову критики і літературознавства. Був час, коли в мові художньої літератури почала було задавати тон група перекладачів на чолі з тандемом Кочур — Лукаш. Під приводом збагачення мови творів були розворушені «словникові холодини» і робилися спроби витравити з літератури живу мову, особливо в тій частині, де вона природно і закономірно споріднена з російською. З перемогою цих тенденцій ми мали б мертву літературну мову, українську латину. Серйозні мовознавці не раз звертали увагу на небезпеку подібних тенденцій. На честь літературознавців можна сказати, що вони не через консерватизм, нібито властивий академічній науці, а просто тому, що, як правило, мають справу з виваженим словесним мистецтвом і з історії знають, що подібні спроби вже були і що закінчилися вони плачевно, з найбільшим опором піддавалися цій поганій моді. Однак все-таки піддавалися, тому й досі в журнальних публікаціях натрапляємо на штучні або застарілі «часопис», «залюблений», «здоровить», «відсоток», «небавом», «набутки», «під орудою» (оркестр, журнал «під орудою»), «сьогодення» замість «сучасності», хоча це зовсім не те саме, «на разі» і навіть «робітня» (мабуть, замість майстерні), в ювілейних статтях все ще пишемо «від дня» — дарма що такий збіг приголосних неприродний для нашої мови. Крім усього іншого, така лексика відштовхує читача нарочитою вишуканістю, на-

тужною «інтелігентністю» і, головне, затуманює суть справи, бо коли Ф. Степанов пише, що книжка В. Коржа «Аметист» є «помітний карб на ниві української поезії», то я знаю, що він говорить «по-своєму», але не знаю, добре це чи погано — «карб... на ниві», може, то наслідок ерозії... Словом, у літературознавстві, як в усьому, «максимум марксизму — максимум популярності і простоти» (В. І. Ленін, т. 32, с. 432).

Радянське літературознавство, 1974, № 3.— С. 41–63.

Павло Плющ,
доктор філологічних наук

НЕДОРЕЧНОСТІ ОДНОГО ПЕРЕКЛАДУ

Вважається аксіоматичним, що сучасний український радянський перекладач у своїй повсякденній творчій праці користується сучасною українською літературною мовою — багатющою, високорозвиненою мовою, якою вона є нині внаслідок понадпівстолітнього її розквіту після Жовтня. Про особливі, специфічні випадки художньо мотивованого вживання елементів соціальних чи територіальних українських діалектів, просторіччя, арго і т. ін. у мові українських перекладів говорити не будемо: взагалі в принципі це можливо (як виняток, зазначене явище зустрічається і в мові перекладу книжки А. Лану [1]). Але в пропонованій статті розглядається не це правомірне використання архаїзмів, діалектизмів тощо, а просто недоречне вживання окремих слів, синтаксичних конструкцій та фразеологізмів, які стали в сучасній українській мові анахронізмами і механічне вкраплення яких у текст перекладу іноді справляє неприємне враження.

Звернемося до конкретних прикладів, починаючи з елементів лексики: найчастіше якраз те чи інше слово, мов чужорідне слово в тільце в тексті, впадає в око своєю недоречністю. Випадки такого слововживання автори перекладу, на мою думку, дозволяють собі через недосконале знання сучасної усної народної й літературної української мови та відсутність мовного чуття. Єдиним джерелом їхньої мовної ерудиції в процесі перекладання були, мабуть лише різноманітні словники укра-

[1] *Арман Лану.* Любий друг Мопассан. Переклали з французької В. Решетилов та І. Берман.— Вид-во «Радянський письменник», 1971.

їнської мови. Довільність слововживання і суб'єктивне захоплення окремими «колоритними» словами (колоритність цих слів здебільшого полягає в їхній раритетності, нехарактерності для мови сьогоднішньої) пояснюється, безперечно, становищем перекладачів книжки Лану, власне — неглибокою обізнаністю з сучасною живою і писемно-літературною українською мовою. Саме це міцно приковує їх до словників. Звідси деяка обмеженість мовного арсеналу, відчутна, зокрема, в штучності вживання ними окремих слів; вони беруть їх із словника, не помічаючи недоречності тих слів у тому чи іншому контексті (застарілості, семантичної невідповідності висловлюваним поняттям, образам, мовному стилю контексту, словесному оточенню тощо). Це стосується, наприклад, таких трьох чомусь особливо улюблених перекладачами слів, як *либонь, далебі* і *сливе*.

Перед цим треба сказати, що в основі змісту книжки А. Лану, як грунтовного наукового дослідження, лежать монологічні міркування автора, виражені в популярно-науковій формі, але із зрозумілих причин йому часто доводиться користатися найрізноманітнішими джерелами (листування Мопассана і листи до нього, уривки з творів письменника, документи, що стосуються його біографії та ін.). Отже, у книжці перехрещується мовний матеріал у різних його складових частинах, належний до різних функціональних стилів мови. Певна річ, що це значною мірою утруднювало працю перекладачів.

Повернемося до частого вживання перекладачами слів *либонь, далебі* і *сливе*.

Усі ці слова є в шеститомному «Українсько-російському словнику». Після перших двох стоїть позначка «разг.», після «сливе» — «нар. разг.». Проілюструємо, за браком місця, вживання перекладачами цих слів у контексті тільки одиничними прикладами.

Либонь: «І справді, відзначити нічого, крім, *либонь*, зауваження 15 грудня 1867 року з приводу несхильності учня до математики» (21). Це слова автора книги — А. Лану з приводу оцінок, одержуваних малим Мопассаном, учнем релігійного пансіону в Івето. У тих казенних оцінках не занотовано жодної суто індивідуальної риси хлопчика. З якої ж речі тут, в авторському контексті сухо-ділового змісту, вжито «либонь» — слово розмовної мови, яке в сучасній українській мові, навіть у народних місцевих говорах, вживається іноді тільки людьми похилого віку? У мові ж наукового або науково-популярного твору це слово сучасному читачеві здалось би зовсім недоладним: здебільшого воно йому просто не знайоме і сприймається

як діалектне (з походження таким воно і є). Зазирнувши до «Русско-украинского словаря» видання 1968 року, перекладачі в синонімічному ряді до російського слова *вероятно* побачили б такі українські відповідники: *певно, певне, мабуть, либонь*, а в синонімічному ряді до російського слова *наверно* в значенні вставного слова вони помітили б українські еквіваленти — *напевно, напевне, певно, певне, певна річ, ма́буть* і *мабу́ть*.

Як бачимо, і мовний контекст і наші словники ніяк не виправдують виключного використання *либонь* у наведеному вище прикладі. Перекладачі ж вибрали саме це слово, бо воно їм — суб'єктивно — здалося яскравішим за інші синонімічні відповідники і порівняно з ними, так би мовити «більш українським» словом.

Далебі: Ще архаїчнішим, ніж *либонь*, з погляду сьогоднішнього узусу є *далебі* (при ньому, як і при «либонь», у шеститомному «Українсько-російському словнику» стоїть позначка «разг.»). Емоційним синонімом до *далебі* словник подає *єй-єй, єй-же-єй*. Проте в українському перекладі книжки А. Лану *далебі*, як і *либонь*, теж вживається суб'єктивно-вибірно, без обгрунтованої потреби; причому ігноруються інші українські слова з тим же значенням, співзвучніші мові сьогоднішнього дня (*чесне слово, слово честі, справді, єй-єй* і ін.). Пор.: «Це, далебі, перегукувалося з "Паризькими таємницями"» (97).

Сливе: Сказане про *либонь* і *далебі* ще більшою мірою стосується вживання *сливе*. Наскільки воно архаїчне і невластиве сучасній українській мові, свідчить той важливий факт, що це слово ні разу не зустрічається ні в І. Котляревського, ні в Т. Шевченка. Перекладачі ж зовсім не замислюються над цим і вживають його як звичайне сьогоденне слово нашої мови. Це має такий кумедний вигляд: «13 березня 1884 року Гі пише з Канна одній чарівній дамі, *сливе* прототипові її попередниць, але ширшого масштабу» (187). Чому б замість *сливе* не поставити тут «майже»? Мабуть, тому, що перекладачам однаково як сказати: для них слова не живі реалії, а лише підручний словниковий матеріал для перекладу.

Усі навелені вище приклади є фрагментами авторської мови Лану в контекстах науково-популярного характеру. Наявність у цих прикладах таких застарілих слів, як *либонь, далебі* і *сливе*, абсолютно нічим не обгрунтована, крім суб'єктивного уподобання перекладачів, які не відчувають змін, що відбулися в українській мові після Жовтня, й не прислухаються до живої розмовної мови народу. Вони виходять з наявності того чи іншого слова в словнику, а не з щоденної мовної практики народу.

У перекладі книги А. Лану (правда, в добиранні поодиноких слів) ця тенденція яскраво прозирає від першої до останньої сторінки. Мова перекладу (в цілому непогана) майже на кожній сторінці дратує несподіваними (часто незрозумілими) слівцями на зразок: окремі *прозірності* (7), несподівані *перейми* (7), опісля *порвистого орла* (11, 30), *рішенець* (81), *родимець* (147), *риштаки* (150), його *не оступачує* це оточення (185), у сяйві *милованок* (234) і т. ін.

До цього треба додати деякі форми слів: *багацько* (91), усічені форми абстрактно-узагальнених назв типу *уподіб* багатьом (47, 72, 91), *наїв* утечі (24), *докруж* нас (273), *напуст* (393), *умирущого* батька (62), *спозирання* східнів (64, 155), *забагли* покататися на човні (92).

Перекладачі, правда, можуть послатися на те, що в українській радянській художній літературі можна не раз зустріти і слова і форми слів, частину яких наведено вище. Див. На березі їх було, *либонь*, тільки двоє. (Смол.); *Далебі*, безпорадне становище в Захара (Горд.). Але те, що природно для мови художнього твору, відгонить штучним провінціалізмом у мові науково-популярного твору, до того ж перекладного.

Є, однак, у перекладі книги А. Лану один цікавий випадок вдалого утворення простонародного слова, що не викликає заперечення. Це називання жінки за ім'ям її чоловіка за українським звичаєм. *Мартениха* від імені її чоловіка — *Мартен* (йдеться про персонажів з оповідання Мопассана «Повернення»). Обоє вони — люди з народу: Мартен — моряк, Мартениха — селянка. Тому й слово *Мартениха* звучить тут натурально.

Тенденція перекладачів книги А. Лану в окремих випадках до невмотивованого відхилення від норм сучасної української літературної мови спостерігається і в синтаксисі. Це виявляється, зрідка, в уживанні архаїчних синтаксичних конструкцій («А *що* у врятуванні англійця брав участь і Гі, Пауел запросив його на сніданок» — 34), у використанні конструкції прийменникового керування з непідходящим прийменником («*і сумує з ненатуральності життя*» — 34), у невдалому вживанні родового часового відмінку з прийменником «за» («*За його приїзду* в столицю тільки й розмов було...» — 42; «останній *за цих веселих і бучних пригод* несподівано виявляється одруженим» — 223), в елементарному незнанні того, що прийменникове слово «завдяки» вимагає після себе не родового, а давального відмінка («завдяки невикористаних досі прийомів» — 119)...

Крім того, в перекладі здебільшого механічно використовуються різні способи зв'язку підрядних означальних речень

з реченням головним. Найчастіше ці підрядні приєднуються тут до головного речення за допомогою сполучника «котрий»: «Після огляду... музеїв, *котрі* Мопассан дуже любив» (98), значно рідше — за допомогою сполучника «який»: «у бурмотінні хвиль, *які* розбиваються» (29) і тільки в поодиноких випадках — за допомогою конструкції «*що* займенник 3-ої особи»: «тільки-но з вітром у віконця ридвана, *що ним* він їхав додому, долине дух морських водоростей» (22). Бездумна одноманітність у майже виключному вживанні сполучника «котрий» спричиняється іноді до розладу ритму й мелодійності мови, до частого повторення одного й того ж слова. Перекладачі явно надають переваги сполучнику «котрий».

Дуже прикро, що перекладачі постійно змішують сполучник «щоб» (при підрядних реченнях мети) з сполучником при умовно-обмежувальних підрядних реченнях «аби»: «І мені випало сісти в човен о десятій вечора, *аби* доправити цих двох... лебедиків в їхнє гніздечко» (91).

Нахил до надання переваги мовним засобам менш популярним, ніж інші, сучасні синонімічні їм засоби, відчувається і в фразеології мови перекладу. Так, наприклад, замість «одружитися», «оженитися», «вийти заміж» перекладачі вживають тільки: «узяти шлюб», «віддатися»: «він *узяв шлюб*» (8), «Леопольд Боннен *узяв шлюб* з дочкою одного товариша» (65), «кинувши господарство на дочку Луїзу, що *віддалася* за свого художника» (197). Вживається в перекладі й штучне анахронічне «*на позір*»: «Після *на позір* спокійної весни» (43) і також «*на взір*» (на зразок, подібно до): «маленьке обійстя, щось *на взір* заїзду» (168). Невідомо, звідки взято ці вирази? Зовсім кумедно штучним є «матися батьком» (60), тобто «бути батьком».

Кількість прикладів, подібних наведеним, можна було б значно збільшити, але в цьому нема потреби. Помічені нами недоречності псують загальне враження від в цілому сумлінної праці перекладачів.

Було б добре, якби й інші перекладачі взяли до уваги наші міркування, оскільки не тільки перекладачі книги А. Лану, а й перекладачі інших творів іноді піддаються тенденції до архаїзації й «очуднювання» мови перекладів словами й виразами, не відповідними сучасній українській мові.

Літературна Україна, 27 квітня 1973 р.

Віталій Русанівський

РОЗКВІТ І ВЗАЄМОЗБАГАЧЕННЯ МОВ СОЦІАЛІСТИЧНИХ НАЦІЙ

Союз Радянських Соціалістичних Республік — перша в світі багатонаціональна держава трудящих, створена волею рівноправних вільних народів. У Радянському Союзі вперше в історії людства досягнуто повної економічної, політичної й ідеологічної єдності людей різних національностей: у спільній боротьбі всіх націй і народностей нашої країни за перемогу й утвердження комуністичних ідеалів утворилася нова історична спільність людей — радянський народ.

За законами братерського співробітництва соціалістичних націй розвивається соціалістична культура радянського народу. У ній, як відзначив у доповіді «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік» Л. І. Брежнєв, при різноманітності національних форм «дедалі помітнішими стають спільні, інтернаціоналістські риси». У радянській культурі злилися різні вияви національних форм соціалістичних, інтернаціоналістських культур усіх народів СРСР. Це прогресивний процес, який відповідає духові соціалізму, інтересам усіх народів нашої країни.

З утворенням добровільного державного союзу націй на місці поваленої пролетарською революцією тюрми народів, якою була Російська імперія, в стоголосому хорі вільно зазвучало слово кожного народу. За роки Радянської влади в братній сім'ї Країни Рад незмірно збагатилася, засяяла всіма барвами культура українського народу, в усі сфери суспільного життя ввійшла українська мова.

Кожен народ любить і цінує свою мову, кожна мова в Радянському Союзі вільно розвивається і збагачується. Разом з тим усі радянські люди, незалежно від національної приналежності, з любов'ю і повагою ставляться до російської мови — мови дружби, співробітництва, духовного й культурного єднання всіх соціалістичних націй спільної Радянської Батьківщини. Говорячи про роль російської мови в житті радянських людей, В. В. Щербицький підкреслив: «Свідомо і добровільно обрана всіма народами Радянського Союзу як засіб міжнаціонального спілкування і співробітництва, вона відіграє величезну об'єднавчу роль, служить справі інтернаціонального згуртування трудящих, обміну матеріальними і духовними цінностями, взаємозбагаченню національних культур».

Важливим результатом успішного розв'язання національного питання в нашій країні, зазначено в постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» (1972 р.), є всебічний розвиток мов усіх соціалістичних націй і народностей Радянського Союзу. Понад 40 народів, які в минулому не мали своєї писемності, дістали в радянський період науково розроблену писемність і мають тепер розвинені літературні мови. Цей факт ще раз незаперечно підтверджує, що тільки соціалізм повністю задовольняє національні інтереси трудящих, що ленінське розв'язання національного питання органічно включає і розв'язання мовної проблеми. В. І. Ленін підкреслював, що соціалістичний рух «творить нові, вищі форми людського співжиття, коли законні потреби і прогресивні прагнення трудящих мас в с я к о ї національності будуть вперше задоволені в інтернаціональній єдності» (Повн. зібр. творів, т. 26, с. 34).

1.

У розвитку мови, як одного із найскладніших суспільних явищ, виявляються певні діалектичні закономірності. Це насамперед розширення її суспільних функцій, постійні контакти однієї мови з іншими мовами як запорука виявлення й використання всіх внутрішніх можливостей кожної із них, вироблення норми — засобу охорони структурної організації мови від змін, спрямованих на її перебудову.

Ключ до розуміння законів розвитку мови дає марксистсько-ленінське вчення про мову, в якому вперше розкрито діалектику взаємозв'язку мови й суспільства, мови й історії народу, його матеріальної і духовної культури, з'ясовано значення мови в пізнанні й перетворенні світу.

Обслуговуючи послідовно рід, плем'я, племінний союз, народність, націю, мова зазнає якісних змін у своїй структурі. Чим складніший рівень суспільної організації, тим ширшими стають функціональні межі мови. Задовольняючи зростаючі потреби виробництва, освіти, культури, політики, державного життя і т. ін., мова повинна виробити такі засоби, з допомогою яких можна було б зафіксувати постійну появу нових понять і передати будь-який відтінок думки у кожній із сфер суспільного життя. Отже, зростає лексичний фонд мови, особливо термінологічний, удосконалюються засоби побудови словосполучень і речень, у зв'язку із стильовим розгалуженням мови розвиваються синонімічні ряди як у лексиці, так і в граматиці.

Розширення суспільних функцій мови, всебічний розвиток її стилів, збагачення лексичного фонду і шліфування граматики були б неможливі без постійного контактування мов. Розвиток людської думки не має національних, расових, континентальних і т. ін. кордонів. Єдиним кордоном був, а в капіталістичному світі ще й тепер лишається кордон соціальний, який не тільки розділяє людей у межах країни на класи, що мають більші й менші можливості користуватися здобутками цивілізації, а й обмежує доступ до культурних цінностей цілим народам, які перебувають у колоніальній чи напівколоніальній залежності від імперіалістичних держав. Кожна мова як засіб формування і вираження думки має потенціальні можливості бути конденсатором усіх здобутків людської цивілізації. Але досягають цього тільки ті мови, які, перебуваючи у постійному контакті з іншими мовами світу, переймають і втілюють у словах та формах усе нове, що виробив людський геній. До них належать усі мови сучасних розвинутих націй, що піднеслися до рівня поліфункціональних літературних мов. У багатонаціональній Країні Рад — першій соціалістичній державі світу — такими є всі мови соціалістичних націй і насамперед російська мова, мова міжнаціонального спілкування народів СРСР, одна із світових мов.

Запозичуючи з інших мов нові значення, кожна розвинена літературна мова знаходить для них свої, специфічні засоби формального вираження. Разом з новими значеннями дуже часто запозичуються з інших мов і їхні носії — корені іншомовних слів. І це цілком природно. Як відзначав Ф. Енгельс, «необхідні іншомовні слова, що в більшості випадків є загальноприйнятими науково-технічними термінами, не були б необхідними, коли б вони піддавались перекладу. Отже, переклад тільки перекручує зміст; замість того, щоб роз'яснити, він вносить плутанину» (К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 19, с. 311). Але кожне новоутворене слово, навіть запозичене, ставши фактом певної мови, має відповідати її структурі — семантичній, фонемній і граматичній. Внутрішня структура розвинутих літературних мов змінюється значно повільніше, ніж у долітературний, а особливо в дописемний період. Причиною цього є виникнення норми, тобто своєрідного фільтра, який пропускає в літературну мову тільки те, що не розхитує підвалин її структури, а навпаки, зміцнює їх.

У соціалістичній сім'ї народів створено умови для безперешкодного розвитку всіх національних мов: розширюються їхні суспільні функції, всі мови перебувають у тісному контакті, у постійній взаємодії, яка сприяє удосконаленню їх

внутрішньої структури, повному стильовому розвиткові, зміцненню норми як засобу збереження мовної структури, — всьому, що відповідає діалектиці сучасного розвитку націй і національних мов.

Піввікова історія розвитку рівноправних соціалістичних націй в єдиній союзній Радянській державі, зокрема становлення й розквіту багатонаціональної радянської соціалістичної культури, переконливо доводять правильність марксистсько-ленінського положення про те, що шлях до єдиної культури комуністичного суспільства, до всебічного зближення націй проходить через повний розквіт національної культури кожного народу, визволеного від національного гноблення. Інтернаціональне й національне — діалектично взаємопов'язані поняття. «Інтернаціональна культура, — підкреслював В. І. Ленін, — не безнаціональна» (Повн. зібр. творів, т. 24, с. 118). Рідна мова для кожного народу є могутнім і незамінним засобом розвитку його матеріальних і духовних сил, знаряддям виховання трудящих у дусі комуністичної ідеології, пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму.

За роки будівництва соціалізму і комунізму в СРСР виникла нова історична спільність людей — радянський народ. Ця перша в світі спільність — прообраз майбутньої комуністичної сім'ї народів світу, в якій інтернаціональна єдність переконань і дій ідуть пліч-о-пліч з розквітом і взаємозбагаченням національних мов і культур. Чим тіснішою стає братня згуртованість соціалістичних націй і народностей нашої країни, тим повніше розквітає культура й мова кожної з них. У промові на святкуванні 50-річчя Радянської Грузії Л. І. Брежнєв відзначав: «Мабуть, немає людини, яка б не відчувала невикорінного почуття любові до землі дідів і прадідів, до рідної культури, до своєї мови, своїх традицій і звичаїв. Та в соціалістичному суспільстві це почуття — почуття патріотизму — переростає кордони, окреслені національною приналежністю, наповнюється новим змістом».

Кожна соціалістична нація пишається тим, що розквіт її культури, плодотворні взаємозв'язки з культурами братніх народів СРСР сприяють збагаченню культурних надбань радянського народу в цілому, розвиткові радянської культури — соціалістичної змістом, головним напрямом свого розвитку, багатогранної своїми національними формами, інтернаціоналістської своїм духом і характером.

Всебічне співробітництво націй висуває потребу в мові міжнаціонального спілкування. В. І. Ленін передбачав можливість перетворення однієї або кількох існуючих національних мов у

світову (див. Повн. зібр. творів, т. 24, с. 371; «Ленинский сборник», XXX, 1937, с. 64).

Широкий розвиток двомовності, як і справжній розквіт національних мов, передбачає забезпечення відповідних соціальних умов: вибір мови, що виконує функції засобу міжнаціонального спілкування, має бути добровільний; мова міжнаціонального спілкування повинна вільно співробітничати з національними мовами, всебічно збагачуючи їх, але не переймаючи на себе іхніх функцій; загальний рівень освіти має забезпечувати досконале вивчення як рідної мови, так і мови міжнаціонального спілкування в усьому їх стильовому багатстві.

Такі умови, як доводить всесвітня історія, забезпечує тільки соціалізм. В. І. Ленін ще до революції передбачав, що настане час, коли всі народи колишньої царської Росії, визволившись від соціального й національного гніту, потягнуться до російської мови як засобу прилучення до світової цивілізації. Він послідовно обстоював необхідність створення таких умов, за яких би «кожний житель Росії мав можливість навчитися великої російської мови» (Повн. зібр. творів, т. 24, с. 280).

Проводячи ленінський принцип рівноправності націй, Комуністична партія Радянського Союзу послідовно обстоює рівноправність мов усіх націй і народностей нашої країни. У нас, як і заповідав В. І. Ленін, немає мов державних і недержавних: усі мови рівні перед законом, що гарантує Конституція СРСР і конституції союзних республік. На 89 мовах народів СРСР розмовляє тепер із читачем багатонаціональна радянська література. Завдяки російській мові «найцінніші художні твори, що вийшли в союзних республіках, стають надбанням культурного життя всіх народів СРСР» (*Н. Подгорный.* 50-летие Союза ССР — единого многонационального государства. «Коммунист», 1972, № 8, с. 17). Російська мова, будучи мовою російської нації, стала разом з тим засобом співробітництва і єднання всіх націй і народностей СРСР, які добровільно обрали її як мову міжнаціонального спілкування. Вона стала могутнім знаряддям взаємозв'язку і згуртування радянських народів, засобом прилучення до найкращих досягнень вітчизняної і світової культури.

Російська мова як засіб міжнаціонального спілкування сприяє всебічному розквітові національних мов, збагаченню культур усіх народів СРСР. У цьому корінна, принципова відмінність між мовою міжнаціонального спілкування як засобом єднання соціалістичних націй і мовою панівної нації в капіталістичному світі. Двомовність, яка розвивається при паралельному вивченні рідної національної і російської мов, цілком

протилежна тому видові двомовності, при якому одна з мов виконує функції офіційно-державні, культурні, а друга існує тільки в сфері побуту (див. *И. К. Белодед.* Ленинская теория национально-языкового строительства в социалистическом обществе. М., 1972, с. 172).

Усе це робить самоочевидними успіхи національно-мовного будівництва у першому в світі добровільному, нерозривному союзі соціалістичних націй, зцементованому політичною, економічною й ідеологічною єдністю.

Марно намагаючись посіяти ворожнечу між націями й народностями нашої країни і ослабити величезне значення всесвітньо-історичного досвіду КПРС у розв'язанні національного питання, буржуазні ідеологи, а серед них і українські буржуазні націоналісти, кричать, з одного боку, про «русифікацію» народів СРСР, а з другого — про примусовий розвиток національних літературних мов у нашій країні.

Непоєднуваність цих «звинувачень», відсутність доказів і елементарної логіки в таких дешевих провокаційних трюках не бентежать авторів антирадянської писанини. Засвідчуючи свою духовну близькість із німецьким фашизмом, українські буржуазні націоналісти в своїх писаннях і досі повторюють такі, наприклад, нісенітниці фашистського «сходознавця» Й. Ерхорна, нібито більшовики штучно створюють народам Північного Кавказу алфавіти, розвивають літературні мови і пресу, щоб перешкодити усвідомленню національної і культурної єдності. Ось із якого джерела беруть воду, щоб примусити крутитися колесо антирадянського млина, і жовтоблакитники і патентовані сучасні «радянологи».

Проте з фактами боротися важко. Притягальність Країни Рад як вільної сім'ї здружених націй дедалі зростає. В багатьох країнах світу опубліковано наукові праці, в яких висвітлюється досвід мовного будівництва в СРСР. До нашої країни приїздять спеціальні делегації вчених і представники урядів, щоб ознайомитися з досвідом розв'язання мовної проблеми в багатонаціональній державі.

2.

Сучасні літературні мови народів Радянського Союзу розвиваються шляхом взаємодії і взаємозбагачення. Провідними тенденціями в їхньому розвитку є збагачення лексичного складу, всебічний розвиток функціональних стилів, розширення стилістичних меж і виражальних засобів. Обставиною, що сприяє зростанню й збагаченню літературних мов, є всебічний

опис структури мови, її історії і сучасного стану. Комуністична партія, Радянська держава подбали про розвиток мовознавства в кожній республіці.

Помітних успіхів, особливо в післявоєнний період, досягло українське радянське мовознавство. Мабуть, немає вже такої сфери використання мови, яка б не була забезпечена відповідною науковою літературою. Створено вузівські курси з сучасної української літературної мови, з її історії, діалектології, з історичної граматики, стилістики; видано літературу з порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов, загального мовознавства, ономастики, структурно-математичної лінгвістики, експериментальної фонетики, з питань культури української і російської мов та ін. Велику увагу приділено проблемі вивчення міжмовних контактів, особливо творчій взаємодії і взаємозбагаченню української і російської літературних мов.

Широкою популярністю користуються українсько-російські і російсько-українські словники (від одно- до шеститомника), зокрема тритомний російсько-український словник, відзначений минулого року Державною премією УРСР, численні перекладні термінологічні словники, серед яких на особливу увагу заслуговують словник суспільно-політичної термінології, загальнотехнічний і сільськогосподарський, і, нарешті, найбільша скарбниця української лексики — 11-томний «Словник української мови», три томи якого вже побачили світ. Проводиться велика консультативна робота в галузі перекладу суспільно-політичної, науково-технічної і художньої літератури і в усіх сферах мовної практики і нашої республіки. Отже, розквіт української літературної мови, як і інших літературних мов нашої багатонаціональної країни, нерозривно пов'язаний з успіхами мовознавчої науки.

Велику роль у збагаченні мов соціалістичних націй СРСР відіграє російська мова. Виконуючи роль мови міжнаціонального спілкування, російська мова збагачується сама, вбираючи багато елементів із інших національних мов, і, в свою чергу, збагачує ці мови, передаючи їм усе нове, створене в російській мові та в мовах усіх соціалістичних націй.

Цей процес, звичайно, не простий. Взаємозбагачення і зближення мов відбувається з урахуванням специфіки внутрішньої будови кожної національної мови. Збагачуючись внаслідок контактування з мовами інших братніх народів, кожна національна мова повністю зберігає свою специфіку, лишається живим свідком життя й боротьби багатьох поколінь народу, коштовним скарбом, створеним його генієм. Виникнення єдиного багатонаціонального радянського народу не

означає ні зникнення національних особливостей радянських людей, ні, звичайно, ліквідації самих націй. Рідна мова була й лишається для кожної нації могутнім засобом розвитку її матеріальних і духовних сил, знаряддям розвитку національних форм радянської соціалістичної культури. Але, як відзначав К. Маркс, «кожна нація може і повинна вчитися у інших» (*К. Маркс і Ф. Енгельс.* Твори, т. 23, с. 12). Нація не може успішно розвиватися тільки на власній основі, без використання соціального досвіду інших народів, без обміну матеріальними й культурними цінностями, тобто без усього того, що закономірно знаходить відбиття в мові.

Розвиток мов усіх соціалістичних націй СРСР відбувається шляхом збагачення їх лексичного складу, всебічного розвитку функціональних стилів, особливо в мовах, які в дореволюційний період не дістали повного виявлення всіх своїх потенціальних можливостей, і, зрештою, розширення стилістичних меж і виражальних засобів, що зумовлене розквітом національних культур, їх взаємовпливами в галузі вироблення естетичних цінностей, піднесенням рівня освіти й культури широких верств населення і т. ін.

У лексичному складі літературних мов народів СРСР з'являються слова на вираження сотень і тисяч нових понять, народжених соціалістичною дійсністю, комуністичним будівництвом у нашій країні. Виробляється спільний понятійний фонд, що знаходить специфічне втілення в кожній національній мові. Здебільшого нові поняття мають однотипні словесні відповідники в різних мовах.

Будучи могутнім засобом збагачення інших мов народів СРСР, російська мова, в свою чергу, збагачується сама за рахунок запозичень із мов народів СРСР та інших народів світу. В російській мові зареєстровано десятки тисяч іншомовних слів. Немало запозичень увійшло в російську мову з тюркських мов народів СРСР — узбецької, азербайджанської, казахської, киргизької, башкирської, татарської тощо. Внаслідок впливу української мови російські словники фіксують українізми з походження хлебороб, пятисотница (*і створене за його зразком* тысячница), хата-лаборатория, комнезам, делянка, куркуль; *у російських художніх і публіцистичних творах дедалі частіше вживаються із стилістичною метою такі слова, як* запал, замордованный, шлях, вечерять, цыгарка, думка, болячка, стежка, скарб, ярмо *тощо.*

Запозичення слів із мови в мову, викликані розширенням понятійного фонду, взаємним ознайомленням народів із життям і побутом один одного і т. ін., не нівелюють національної

специфіки кожної з них, а навпаки, сприяють піднесенню їх до рівня найрозвинутіших літературних мов світу, стилістичному урізноманітненню їх виражальних засобів. Численні запозичення в галузі термінології стають основою розвитку наукових і виробничо-професійних стилів у тих мовах, які їх раніше практично не мали. Підраховано, що в більшості мов радянських народів 70—80 процентів науково-технічних, суспільно-політичних, навчально-педагогічних термінів становлять запозичення з російської мови і — за її посередництвом — із інших мов.

Наявність єдиної термінології, взаємовпливи в галузі стилів і жанрів зближують мови народів СРСР незалежно від їхніх структур, належності до тієї чи іншої мовної сім'ї. Звичайно, при цьому кожна мова не тільки зберігає свій словниковий фонд, а й, як видно, збагачує його, розвиваючись за своїми внутрішніми законами. Але вона виходить далеко за рамки мови «домашнього вжитку», стає мовою науки, виробництва, державного управління, школи і всіх сфер розгалуженої соціалістичної культури. В цьому — один із головних результатів зближення мов соціалістичних націй і народностей СРСР.

3.

Всебічний розвиток і розквіт національних мов народів Радянського Союзу — результат правильного розв'язання національного питання в СРСР на основі корінних соціально-економічних перетворень, втілення в життя ленінської програми з національного питання. У програмних документах нашої партії завжди, на всіх етапах її діяльності підкреслювалась підпорядкованість національного питання класовим, інтернаціональним інтересам трудящих. Як сказано в постанові ЦК КПРС про підготовку до 50-річчя утворення СРСР, «тільки Комуністична партія, що виражає насущні інтереси робітничого класу, всіх трудящих, проводить ленінську національну політику, змогла згуртувати всі нації і народності в єдине інтернаціональне братерство і спрямувати їх зусилля на створення нового суспільства».

Практичне здійснення партією ленінської національної політики є одним з найбільших завоювань соціалізму. У Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії підкреслювалось: «За минулі роки під керівництвом партії було зроблено нові кроки по шляху всебічного розвитку кожної з братніх радянських республік, по шляху дальшого поступового зближення націй і народностей нашої країни. Це зближення відбувається в умо-

вах уважного врахування національних особливостей, розвитку соціалістичних національних культур. Постійне врахування як спільних інтересів усього нашого Союзу, так і інтересів кожної з республік, що його утворюють, — така суть політики партії в цьому питанні».

Зближення і розквіт соціалістичних націй — двоєдиний процес, обумовлений діалектикою розвитку сучасної нації в умовах соціалізму. Він позначається на ряді головних ознак нації — її економічному розвиткові, мові, психічному складі, що виявляється в особливостях культури. В процесі становлення соціалістичних націй відбувся синтез загальнолюдського, соціально-класового і національно-специфічного. Радянський народ — усі нації і народності нашої країни — характеризує повна ідейно-політична й економічна єдність. Внаслідок постійного обміну матеріальними і духовними цінностями відбувається зближення культур і мов братніх народів. Це позначається насамперед на рівні їх розвитку, на збільшенні питомої ваги кожної національної культури в житті радянського народу. Зближення соціалістичних націй — одна з важливих закономірностей, характерних як для сучасного, так і для майбутнього етапів їх розвитку.

Зближення мов на основі взаємозбагачення — це насамперед вирівнювання їх можливостей щодо обслуговування культурних потреб сучасної розвинутої нації. Цей процес тривалий і багатогранний. Він постійно перебуває в полі зору Комуністичної партії, яка вміло спрямовує його, створює умови для прискореного розвитку мов, що раніше були пригноблені царизмом і мали обмежений літературний вжиток, усуває всі і всілякі перешкоди на його шляху.

Зразком для багатьох раніше мало розвинутих мов була, природно, російська мова, що має давні традиції літературного вживання, представлена в багатій художній, політичній і науковій літературі. Так, тільки у зв'язку з перекладом на казахську мову 45-томного видання Творів В. І. Леніна в національну мову казахів влилося понад 3 тисячі нових соціально-економічних термінів, образних висловів і крилатих слів. Одні з них прийшли з російської мови, мови В. І. Леніна, другі є інтернаціональними, треті — новотвори, що виникли на місцевому матеріалі для вираження нових понять. Багато нових філософських, соціально-політичних і економічних термінів увійшло в українську мову в зв'язку з перекладом творів основоположників марксизму-ленінізму. Українська літературна мова, як і інші національні мови народів СРСР, збагатилася новими словами

внаслідок перекладів численних художніх творів і наукових праць із мов народів світу.

Практика перекладу наукової, науково-технічної і суспільно-політичної літератури у мовах народів СРСР виробила принцип мінімальних розходжень щодо вживання термінології: з двох або кількох можливих нових термінологічних варіантів перевага, як правило, віддається тому, що поширений і в інших національних мовах нашої країни, зокрема в російській. Звичайно, якщо певний термін має тривалу традицію вживання в даній національній мові і структурно пов'язаний з іншими термінами цієї ж мови, то він не замінюється. Ця тенденція виросла і зміцніла в боротьбі проти націоналістичних перекручень у галузі термінології, що виявлялися в практиці ряду національних мов, в тому числі й української.

Так у спеціальній літературі початку 30-х років, писаній українською мовою, широко практикувалося вживання спотворених слів або вузьких локалізмів (діалектних слів), які нібито більше відповідали структурі нашої мови, ніж загальновідомі інтернаціоналізми. Наведемо кілька прикладів: *кіш* (бункер), *відпружник* (буфер), *спиж* (бронза), *мутра* (гайка), *притичка* (штепсель), *крутень* (шків), *м'ясня* (мускулатура), *цідило* (фільтр) і под. Звичайно, така практика викликала зниження авторитету української мови, зводила її до хуторянського рівня і тому була засуджена й відкинута.

Сучасна українська літературна мова в усіх своїх функціональних стилях, в тому числі і в науковому,— це мова, що відбиває характер нашої доби. Термінологія в наш час входить до складу загальновживаної лексики, стає одним із засобів не тільки наукового, але й образно-художнього осмислення світу.

Сучасну мову характеризує високий ступінь розвитку стилю масової інформації: преси, радіо, телебачення і т. ін., тобто всього, без чого не можна собі уявити життя й побут сучасної людини. Характерною ознакою стилю масової інформації є сплав загальновживаної і термінологічної лексики, широке вживання стандартизованих словосполучень, чіткий синтаксис. Для цього стилю невластиві архаїзми, діалектизми, рідкісні, маловідомі слова, які використовуються переважно в художніх стилях як засіб додаткової інформації про певне явище, зокрема для відтворення мовного колориту певної епохи, для індивідуалізації мови персонажів і под. Бездумне вживання незвичних слів, не зумовлене художньо-естетичними потребами стилю, позбавляє мову виразності і природної краси. Примітивізм, архаїзація мовних засобів, якою б маскою «національного духу» вони не прикривалися, є лише гальмом

суспільного прогресу, самої мови. Привабливість, краса й сила сучасної мови досягаються не штучною концентрацією архаїзмів, а створенням і використанням таких мовних засобів, які в змозі відтворити всю складність понятійної і естетичної систем нашої епохи.

4.

Розвинутість, багатство мови не послаблює, а навпаки, посилює вимогливість до слова, в тому числі до слова художнього.

Висока культура користування мовою полягає і в досконалому володінні тими лексичними багатствами, які приносить сьогодення, і у врахуванні традицій попереднього розвитку мовної структури. Для переважної більшості населення важливе передусім опанування сучасної мовної практики. Проте для тих, хто має справу зі словом як знаряддям впливу на людей, потрібне поглиблене знання мови. Нехтування історизмом у підході до мови, легковажне поводження зі словами й формами, які мали й мають обмежений вжиток у літературній мові, недооцінка того факту, що в основі української літературної мови лежать наддніпрянські говори, призводить нерідко до порушення мовних норм, до введення в мовну тканину випадкових, стилістично невиправданих або й чужих елементів.

Неувага до слова особливо виразно позначилася на мові частини перекладів останнього часу. Взявши за зразок переклади 20-х років, тобто періоду, коли українська літературна мова ще не мала повної можливості передати мовний колорит оригіналу, бо не було ще ні багатопрофільної української радянської прози, ні надійних словників, не виробилися чіткі позиції щодо джерел поповнення української лексики, — дехто із сучасних перекладачів, мало обізнаний з історією мови, почав безоглядно вводити в переклад слова, не властиві літературній мові, вузькі діалектизми, став розхитувати усталені синтаксичні конструкції і т. ін.

На поверхню мови численних перекладів стала спливати піна своєрідного перекладацького суржику, щедро пересипаного такими словами, як заказати замість *заборонити*, нараз замість *раптом*, вар'ят замість *божевільний*, сподобніше замість *зручніше*, впорядити замість *влаштувати*, потульний замість *покірливий*, офірувати замість *пожертвувати*, забачити замість *побачити*, зужити замість *використати* і т. д., і т. ін. Це здебільшого полонізми, які були поширені в західноукраїнській мовній практиці і вживалися в перекладах тоді, коли не було ще чітких мовних норм. Зло-

вживання цими й подібними словами призводило до збіднення, примітивізації мови перекладів. Адже ж коли замість могти, бути здатним, сміти уживається тільки годен, а дієслова помітити, побачити, відчути поспіль витіснило постерегти, то можна собі уявити, якою одноманітністю й нудною сірістю віє від мови такого перекладу.

Кожне слово має свою цінність. Чим рідше трапляється слово, чим воно незвичніше, тим більші вимоги щодо точності його вживання. Скажімо, слово обрус досить широко представлене в мові художньої літератури. І все ж воно має певне стилістичне забарвлення і межі вжитку. Одні письменники, використовуючи діалектизм обрус, відтворюють мовно-територіальний колорит, інші вводять його в мову поезії як незвичну, небуденну назву. Коли ж у сучасних прозових перекладах в стилістично нейтральному тексті послідовно вживається обрус замість скатерть, скатертина, то це можна пояснювати тільки манірністю перекладача і браком у нього естетичного смаку.

Окремі перекладачі намагаються навіть підвести певну «теоретичну базу» під таке невиправдано щедре вживання архаїчних, запозичених або діалектних слів і форм. Можна почути таке: але ж це слово вживала Марко Вовчок, а цю форму Панас Мирний, навіщо ж чіпляти на них обмежувальні ремарки?

Культура мови — суспільно-історична, діалектично змінна цінність. Ніхто не буде сперечатися, що мова Марка Вовчка або Панаса Мирного — це зразки досконалого, майстерного володіння словом. Але в часи, коли творили ці письменники, ще бракувало усталених загальнонародних слів для вираження певних абстрактних понять і реалій. Вони добирали їх і з просторіччя, і з діалектів, і з перекрученої в устах панської челяді російської мови. Тому такі, наприклад, уживані П. Мирним слова, як прошле, потушити, случатися, настрічу та ін. лишилися поза межами літературного вжитку, а такі, як здумати, ставши в один ряд із згадати, набули певного стилістичного відтінку, який тепер не можна не брати до уваги.

Не сприяло підвищенню культури нашої мови і введення в стилістично нейтральний текст знижених слів. Хіба не ображають почуття пошани до рідної мови такі, наприклад, речення з одного художнього перекладу: «Вона справді уявила, що здибала собі вірного друга» або «І завжди вона розпитувала його з трепетом цікавості, втупивши в нього очі»?

Відлуння моди на «незвичні» слова можна знайти і в оригінальній літературі. Дехто з молодих письменників надто захо-

пився словом шпиталь. У певному контексті воно може бути й доречним. Але з часів війни врізалося в нашу пам'ять суворе слово госпіталь. Тому-то невмотивованим видається слово шпиталь у творах про Велику Вітчизняну війну. Немає потреби змінювати давно всім відому телефонну трубку на слухавку, тепер на допіру і т. ін.

Майстер слова, якщо він справді митець, повинен сам добре розуміти слова й вирази, які він уживає. Трапляються випадки, коли в гонитві за оригінальністю автор довільно творить слово чи вираз. Скажімо, є українське сполучення «бути обачним» і є запозичений з польської мови фразеологізм «матися на бачності», що має те ж саме значення і може бути вжитий у певних стилістичних умовах, наприклад, при індивідуалізації мови персонажа. Один автор сплутав ці два вирази — український і польський — і створив свій: «матися на обачності».

Як зловживання архаїзмами й діалектизмами, так і перекручення слів та виразів — явища одного порядку. Вони випливають з недостатньої культури мови.

Порушення стилістичних, а подекуди й лексико-семантичних та граматичних норм виявляється і в мові суспільно-політичної, науково-технічної літератури, в діловому документі і в публічному виступі. Мові суспільно-політичної літератури ще інколи бракує полум'яної пристрасності, так характерної для стилю К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, провідних діячів Комуністичної партії. Мову масової преси збіднюють штампи, багатослів'я й претензійні красивості. Прекрасний знавець слова й ціннтель стилю О. Толстой справедливо зауважував: «Мова готових виразів, штампів, якою користуються нетворчі письменники, тим погана, що в ній втрачено відчуття руху, жесту, образу. Фрази такої мови ковзають по уяві, не зачіпаючи надзвичайно складної клавіатури нашого мозку». Ці слова мали б бути на столі в кожного журналіста й редактора, у всіх, хто звертається з усним чи друкованим словом до багатотисячної або й багатомільйонної аудиторії.

Ми цінуємо кожне слово, кожну форму, створені народом або запозичені й творчо засвоєні в іншого народу, і хочемо, щоб кожне з них уживалося на своєму місці. Не можна визнати естетично повноцінним такий твір, в якому загальновживані слова тенденційно замінено на їх менш поширені, нерідко архаїзовані або діалектні синоніми. Не можна вважати за довершену наукову працю, коли сприйманню її тексту перешкоджає нечіткий синтаксис і ненормативна лексика. Не можна визнати вдалим виступ, коли промовець плутає лексику й форми української мови з російськими і навпаки. Контак-

тування мов, їх взаємне збагачення не послаблює увагу до культури мови, а, навпаки, значно посилює її. Зразком для нас були й мають бути віртуозна мовна майстерність П. Тичини і М. Рильського, повновага художня мова Ю. Яновського і О. Довженка, суворе й водночас ніжне слово В. Сосюри й А. Малишка.

* * *

Дружба і співробітництво радянських народів у всіх сферах економіки й культури дали змогу піднести до рівня розвинутого, багатофункціонального знаряддя спілкування десятки гноблених раніше мов, в їх числі й ті, які до Жовтня навіть не мали своєї писемності. Ці мови стали могутньою підоймою прогресу всього радянського суспільства, засобом оволодіння знаннями для десятків мільйонів людей. Сучасні літературні мови — це і знаряддя творення нової, радянської соціалістичної культури, в якій дедалі помітнішими стають спільні інтернаціоналістські риси, і засіб формування наукового, логічного й образного мислення людини. І в тому, що рідною мовою десятків націй і народностей нашої країни можна прочитати і К. Маркса і В. Шекспіра, у тому, що О. Пушкін, Т. Шевченко, М. Горький, Я. Купала, В. Лаціс, Ч. Айтматов, М. Стельмах стали рідними і для росіян і українців, і для грузинів і туркменів, і для людей десятків інших національностей,— найяскравіше свідчення правильності розв'язання національномовної проблеми в соціалістичному суспільстві.

Висока культура кожної соціалістичної нації, її розвинута, багатогранна, могутня й красива мова — це гордість усього радянського народу, один із визначних здобутків соціалістичного ладу, взірець ленінського розв'язання національного питання в нашій країні.

Комуніст України, 1973.— № 3.— С. 53—63

КУЛЬТУРА МОВИ СУЧАСНИХ ХУДОЖНІХ ПЕРЕКЛАДІВ

Переклади художньої літератури — це величезний політичний і культурний чинник взаємозв'язку, взаєморозуміння між народами, знаряддя обміну культурними надбаннями, фактор збагачення радянської культури, літератури, в яких, як від-

значив Л. І. Брежнєв, при різноманітності національних форм «дедалі помітнішими стають спільні, інтернаціоналістські риси» [1].

Внаслідок постійного обміну матеріальними і духовними цінностями відбувається зближення культур, поглиблюється процес взаємодії і взаємозбагачення мов братніх народів. Це позначається на рівні розвитку кожної з мов, сприяє як дальшому збагаченню їх національних барв, так і виробленню елементів спільності у вираженні єдиної соціалістичної ідеології [2] радянського народу — нової історичної спільності людей.

У спільну скарбницю радянської культури, літератури вносить свої духовні надбання і український народ. Щороку в видавництвах республіки виходить близько сотні художніх перекладів: вітчизняна і зарубіжна класика, твори сучасних радянських письменників, що пишуть багатьма мовами народів СРСР, і кращі твори сучасних зарубіжних авторів. Переклади знайомлять українського читача з багатою світовою літературою, сприяють розширенню його ідейно-естетичних обріїв, виховують благородні почуття поваги до культур інших народів.

Дедалі зростає не тільки кількість перекладів українською мовою, а й змінюється сам характер перекладацької діяльності. В останні роки помітно збільшилося число мов, з яких перекладають у нашій республіці, розширився діапазон перекладної літератури як у плані вибору для перекладу нових, раніше не відомих творів чи авторів, так і в плані часової перспективи: перекладаються твори від давнини до сучасності. Український читач знайомиться з найновішими досягненнями чужомовних літератур. Причому він має змогу прочитати художній твір українською мовою незабаром після того, як цей твір з'явився в оригінальній літературі.

Ознакою нового, вищого етапу в розвитку радянського художнього перекладу є той факт, що здебільшого переклади здійснюються безпосередньо з мови оригіналу. Це, звичайно, вимагає планової підготовки кваліфікованих кадрів перекладачів з усіх мов; така робота, як свідчить практика міжлітературного обміну, протягом останніх років активно ведеться на Україні.

Крім політичної, культурної ваги, крім літературно-художньої вартості, переклади, як відомо, мають велике значення для

[1] *Л. І. Брежнєв,* Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік, К., 1972, с. 21.

[2] Див.. *І К. Білодід*, Мова і ідеологічна боротьба, «Мовознавство», 1973, 5, стор 6

розвитку літературної мови, шліфують її стилістичні засоби, збагачують, урізноманітнюють художній стиль.

Звичайно, мова художньої літератури в цілому і мова сучасного художнього перекладу зокрема характеризується високим рівнем розвитку. Вона вбирає в себе найкращі здобутки писемно-книжної й усно-розмовної традиції мови сучасної української нації. В ній відчуваються багаті й виразні інтонації індивідуальних стилів, майстерність у використанні лексичних і фразеологічних джерел української мови. «Характер мови художніх перекладів визначають розвинені сучасні стилі, а не мова «старої Нафталінічни». Із зростанням художньої, мовної майстерності перекладу зростають і вимоги до нього, з'являються нові критерії оцінки перекладу. Адже в перекладі важливо не тільки те, чи досягається загальна змістова відповідність оригіналові, а й як досягається ця відповідність, якими засобами сучасної української мови. Отже, йдеться як про відтворення в перекладі загальної семантики, значення мовних образів першотвору, так і про їх стилістичну відповідність оригіналові. З цього погляду великої ваги набуває стильова диференціація сучасної мови і стилістична кваліфікація усіх мовних засобів, які активізуються в мові перекладу.

Саме через сучасну мову, представлену в її численних стильових розгалуженнях, через майстерне використання її стилістичних ресурсів виявляє себе реалістичний переклад.

Перекладний твір тільки тоді стає цінним і довговічним здобутком рідної культури, коли він реалістично передає зміст оригіналу, майстерно відтворює його художньообразні особливості, коли він перекладений досконалою мовою, яка не суперечить існуючим літературним нормам.

Отже, одним із критеріїв оцінки мови перекладу є її літературно-нормативний характер.

Проблемі співвідношення сучасної літературної мови і мови перекладу багато уваги приділяли й приділяють теоретики радянської школи перекладу — А. Федоров, М. Рильський, К. Чуковський, О. Кундзич, С. Ковганюк, В. Коптілов, І. Гачечиладзе та ін. А. Федоров наголошував на тому, що мова, зберігаючи в перекладі свою основну функцію найважливішого засобу людського спілкування, повинна відповідати сучасним літературним нормам [1].

Серед тих проблем науки про переклад, які розробляв видатний перекладач М. Рильський, значне місце відведено мов-

[1] Див.: *А. В. Федоров*, Основы общей теории перевода. М., 1968, стор. 17, 25.

ним питанням. Це, наприклад, відношення літературної мови і діалектів у практиці перекладу діалектного тексту, відображення в перекладі національної специфіки оригіналу, межі відтворення чужомовного колориту та ін. Дуже актуально звучить сьогодні зауваження М. Рильського про те, що «перекладати треба на с в о ю мову, причому не діалектну, а загальнолітературну, і разом з тим так, щоб відчувався повів і колорит первотвору, щоб Шекспірів Фальстаф відрізнявся манерою висловлюватися від Тобілевичевого Харка Ледачого» [1]. Чітку відповідь дав М. Рильський на питання, як перекладати діалектизми: «Вірно, на мій погляд, роблять перекладачі, віддаючи, як правило, західноукраїнські діалектизми Франка словами загальнолітературної російської мови» [2]. Він застерігав перекладачів від «спокуси обарвити твір суто національним колоритом мови, на яку перекладаєш» [3].

Розвиваючи сучасну теорію перекладу, значну увагу мовним питанням приділяв О. Кундзич. Він вимагав від перекладача глибокого знання мови в її історичному розвитку. Підкреслюючи живу народну основу сучасної літературної мови, О. Кундзич різко засуджував таку практику перекладачів, внаслідок якої поставала або примітивна канцелярщина, або архаїчна, нежива, чужа сучасному читачеві мова, що її він називав мовою старої Нафталінічни [4].

Теоретичні й практичні положення праць радянських дослідників художнього перекладу не втратили своєї гостроти та актуальності й сьогодні.

Розмаїття мовних засобів, якими послуговується перекладач, не завжди є ознакою багатства й досконалості мови перекладу. Іноді мовна творчість перекладачів перетворюється на самоціль. У своєму прагненні урізноманітнити мовні засоби вони нехтують стилістичні норми сучасної української мови, виявляють ту саму обмеженість у своїх поглядах на тенденції розвитку мови перекладу, проти якої так пристрасно виступали і М. Рильський, і О. Кундзич.

На певній частині перекладів кінця 60 — початку 70-х років, опублікованих у ж. «Всесвіт», а також тих, що побачили світ у видавництвах «Дніпро», «Веселка», негативно позначилися тенденції відриву мови перекладу від загальнонародної літературної мови, вплив своєрідних «перекладацьких штампів».

---

[1] *М Рильський*, Твори в 10-ти томах, т. 9, К., 1962, с. 56.

[2] Там само.

[3] Там само, с. 38.

[4] Див.: *О. Кундзич*, Слово і образ, К., 1966, стор. 9—14

Головні недоліки мови деяких сучасних перекладів виявляються насамперед у тенденційному прагненні окремих перекладачів і видавничих редакторів наблизити мову перекладу, тобто мову сьогодення, до мови перекладів, здійснюваних у 20-і роки, отже, перекреслити досягнення п'ятдесятирічного розвитку української мови в сім'ї вільних братніх народів СРСР.

Тенденційність виявляється в непомірно широкому й стилістично неправильному вживанні діалектизмів, у зниженні стилю оповіді, що нерідко призводить до змістових помилок, у культивуванні архаїзмів, непотрібних запозичень та сконструйованих під архаїзми слів, у невиправданому наданні перекладним творам «українського», точніше, навіть «обласного» колориту, у запровадженні штучних, пропонованих у 20-і роки націоналістично настроєними письменниками і мовознавцями конструкцій і форм.

Перекладачі активізують діалектні, розмовні форми, які з погляду сучасної літературної мови сприймаються як позанормативні. Нехтуючи правило, що літературна норма завжди стилістично диференційована, вони нав'язують позанормативні вислови *допіру, длятися, живоття, забракти, посімейство, зарід (зародок), рамці (рямці), позирк, принатурюватися, тлум, зизий, завідомити, звинний, запосісти, скорше, нездалий, горувати, поминутися, пательня* і под.

Діалектні слова вплітаються і в авторську мову, і в мову персонажів, вони нарочито залучаються в діалоги освічених людей, стилістично знижуючи мову і загальний стиль художньої оповіді. Пор.: «Я постояла пепред воротьми, *задлялась* на моріжку, походила мощеною алеєю» (1, 129) [1]; «Як цього не розуміє італійський генерал і так уперто *дляється* з відповіддю» (II, 96); «...Надто все *задлялося*» (II, 116); «Якою вона була колись за *живоття*» (III, 64); «Про *їдло* не згадував, бо вже, певне, вечеряли» (IV, 119); «Густий чоловічий *тлум* біля стойки не чує його» (IV, 80); «*Звітний*, мов кіт» (V, 8); «Роз'їхатися *домів*» (II, 30); «Я *скорше* вдарю жінку, ніж тебе» (I, 299); «Я *товаришила*

[1] У статті використано такі переклади: *Ш. Бронте*, Джен Ейр, переклад з англійської П. Соколовського (I); *М. Вентурі*, Білий прапор над Кефалонією, переклад з італійської А. Перепаді (II); *Гі де Мопассан*, т. 5 (III); *В. Мах*, Вчителька, дочка Колумба, переклад з польської І. Глинського (IV); *Б. Фелькнер*, Долина гнівного потоку, переклад з німецької Є. Поповича (V); *А. Крісті*, Три повісті, переклад з англійської В. Хижняка, В. Хазіна, Ю. Лівщиця, М. Олійника (VI); *Р. Тудоран*, Остання казка, переклад з румунської С. Семчинського, М. Чищевого (VII); *Й. Горак*, Замок Бецків, переклад із словацької С. Панька (VIII); *Г. Зелінова*, Чардаш диявола, переклад із словацької Д. Андрухова та Я. Дзири (IX); *А. Ліндгрен*, Нові пригоди Карлсона, що живе на даху, переклад із шведської О. Сеток (X); *Ф. Купер*, Слідопит, переклад з англійської І. Корунця (XI);

Діані та Мері у всьому» (I, 357); «Люди! — гукнув він понад юрбою.— Люди! Найперше хочу *завідомити* всіх, хто ще не знає звичаю: кожен, хто тут копає золото, мусить прийти, як тільки почує *гасло тривоги* [*гасло* тривоги — це все-таки не сигнал!]» (V, 75); «Чи можу я сподіватися, що цю дитину буде взято ученицею?..— Можете, пані: її буде *прихищено* [в школі для сиріт]» (I, 48).

Невідомо, з якою метою у текст перекладу творів Агати Крісті вводиться поряд із літературним *хотіти* діалектна форма *хтіти*: «Приїде дехто з ваших армійських друзів... *хтілося б* згадати про старі часи» (VI, 169).

Дуже популярне в художніх перекладах діалектне слово *допіру*, воно заступило всі синонімічні літературні вислови (*тільки-но, нещодавно, недавно, тільки що, щойно, оце*), стало нормою «перекладацької мови», наприклад: «...З трьох його [майдану] боків тягнуться *допіру* зведені безликі й безбарвні будівлі» (II, 22); «...Ніби вона *допіру* оце встала» (II, 57); «...Тільки *допіру* розплющив очі й застогнав» (VII, 54); «його обличчя скам'яніло так, як *допіру* обличчя бецківського пана» (VIII, 22); «Все, що Барбара *допіру* сказала» (IX, 166); «Але ж ти *допіру* з'їв цілу купу булочок» (X, 42).

Рясніють цим *допіру* і переклади творів Мопассана. Намагання будь-що оминути літературне слово, замінивши його діалектним, призводить і до таких кумедних випадків, як у перекладі твору Ф. Купера «Слідопит»: білка в цій книжці зветься *вивіркою*, але річковий корабель має назву «*Білка*».

Як переконують наведені вище приклади, діалектизм із засобу розширення стилістичних можливостей мови може перетворитися при невмілому користуванні ним на свою протилежність.

Іноді з метою індивідуалізації мови персонажів, підкреслення їх національного походження вдаються до ...українських

М Дрюон, Тісту — хлопчик з чарівними пальцями, переклад з французької Л. Шендрик (XII); *А. Бессі*, Символ, переклад з англійської В. Митрофанова (XIII); *П. Гамарра*, Тулузькі таємниці, переклад з французької А. Жаловського (XIV); *П. Гамарра*, Капітан Весна, переклад з французької А. Киселя (XV); *Е Десноес*, Потоп, переклад з іспанської В. Хазіна (XVI); *Д. Олдрідж*, Бранець своєї землі, переклад з англійської П. Шарандака (XVII), *В. Навроцька*, Барвисті сни маленької Госі, переклад з польської З Пенюк (XVIII); *В. Фолкнер*, Крадії, переклад з англійської М Пінчевського, Е Хоменка, Р Доценка (XIX); «Езопові байки», переклад з новогрецької В. Забаштанського та А. Чердакі (XX), *І Петровац*, Переддень, переклад з угорської С. Панька (XXI); «Додому нема вороття», переклад з англійської Е. Хоменка (XXII) Як видно з подальшого викладу, не у всіх згаданих тут перекладах аналізовані недоліки виявляються однаковою мірою.

діалектів. Так, автор перекладу «Слідопита» знайшов, як йому здається, оригінальний спосіб передавати українською мовою шотландський акцент персонажів. Він прикрашає їх мову словами з південно-західного наріччя: «Адже ти, враховуючи і той неофіційний випадок, ще за твого парубоцтва в Шотландії, був одружений уже *штири* рази!» (XI, 236); «А є ж дурні, що розраховують на блаженство зі своїми дружинами й на *таммім* світі» (XI, 244). В одному місці мова М'юра, яка за змістом книжки претендує на вишуканість, звучить так: «Любий мій друзяко,— почав М'юр,— ниньки ми вас, після того, як ви оце всіх нас порятували, будемо в тисячу разів більше цінувати, ніж цінували дотепера!» (XI, 694). Вдаватися до такого прийому — це йти по лінії найменшого опору у відтворенні художніх цінностей оригіналу.

Дехто з перекладачів, редакторів видавництв намагається уникати нейтральних літературних слів, вживаючи замість них розмовні або вузьковживані застарілі форми і вислови.

Розмовні, просторічні форми, як відомо, є спеціальними стилістичними засобами в мові художньої літератури. Вони завжди мають у своєму емоційному змісті елемент зниженого стилю. Проте окремі просторічні звороти чи спрощені форми типу *все дно* (все одно), *мо* (може) не псують перекладу, коли вони вдало введені у контекст, пор.: «Навіть король міг би йому довірити свою корону, як він довіряє її своєму старшому синові, котрому вона *все дно* з часом перейде» (XI, 335); «*Всеньку* ніч над дев'ятьма димарями спалахували червоні омахи» (XII, 114); «[Я] *зателефонувала* на студію...» (XIII, 51); «Об скляний дах тераси ...*порощить* дощ» (IX, 146); «...Але потім *здорово* поморочилася, поки заштопала» (IX, 67); «Дивна річ,— подумав Блор,— скидається на те, що старий впав у транс, чи, *мо*, щось гірше» (VI, 230).

Розмовні вислови надають жвавості, невимушеності діалогам, художній розповіді, але надмірне вживання їх свідчить про відсутність художнього такту. Французькі пани-добродії, і шукачі золота в Америці, і стокгольмські діти, і словацькі робітники не можуть розмовляти (як у перекладах) однаковою, стилістично зниженою українською мовою. Пор.: «Лікар мовив мені: — У нього трапляються несамовиті напади шалу; таких от своєрідних божевільних, *присяй-богу*, я ще не *спобігав*» (III, 5, 59). У книжці «Тулузькі таємниці» барон говорить: «Я думав, що ви вже *обляглися*, друзі» (61).

Іноді навіть словесне оточення підказує, що розмовний вислів у перекладі вживається недоречно. Пор.: «Під ескортом

мотоциклістів під'їхав [підполковник Ганс Барге] до штабу італійської дивізії і знов *поставився перед генералом*» (II, 97).

У мові перекладів стерлися стилістичні функції таких розмовних слів, як *видко, очевидячки, загодя, стерятися, справуночок, взавтра* і под. А тому немає потреби вживати в перекладах дитячої літератури розмовний прислівник *взавтра*, який, до речі, не втратив ознаки свого діалектного походження: «*Взавтра* мосьє Дорен приніс звістку, що вже прийнято рішення» (XV, 100); «*Взавтра* його було покарано — на дві години залишено після уроків» (XII, 25—26).

Деякі розмовні слова, звичні в текстах про давні події, в текстах із стилізованою мовою, штучно, неприродно звучать в устах сучасних дітей: «Спатиму шістнадцять годин поспіль, *далебі*» (X, 76); «*Далебі*, оце з тобою розмовляє не хто інший, як пані Янсон» (X, 98). Звичайно, такою мовою, пересипаною претензійними *далебі*, важко передати невимушену розповідь сучасного стокгольмського хлопчика. Так само не віриться, щоб для сучасних українських дітей назва *скляна рурка* («витяг довгу скляну рурку» — X, 89) була природніша, ніж *скляна трубка*. Нема потреби в авторську мову вводити просторічну форму *соша* (IV, 231). Адже за таким принципом треба було б уживати і *струмент* та под.

Позначені відтінком розмовності й такі форми, як *невдячниця, гордівниця, чорнявець, білявка*: «Батько Тісту — високий *чорнявець*, гарно зодягнений, охайний... мати — чарівна *білявка*» (XII, 13). Коли такі слова трапляються в українській народній казці, їх стилістична роль зрозуміла читачеві, а в сучасних художніх перекладах ці форми здебільшого звучать як штучні, вигадані.

Призбирування розмовних, знижених елементів спричиняється до помилок у загальному осмисленні художнього образу. Так, образ Джейн Ейр знижують розмовні вислови: «не хотіла *пособляти* твоєму щастю» (1, 247); «став *справдешнім дияволом*» (I, 268); «назвала містера Рочестера *вигадьком*» (I, 276); «стяг мене із *дзиглика*, назвавши *партачкою*» (1, 279) і под.

Велику трудність для перекладу з будь-якої мови становить розмовне мовлення, особливо тоді, коли воно має відтінок грубого чи лайливого. Адже в таких випадках уживаються, як правило, відповідні вигуки, емоційно забарвлені вислови, фразеологізми, характерні звертання тощо. Переклад їх українськими відповідниками (теж розмовними, емоційно забарвленими) іноді надає текстові виразного українського колориту, і тоді переклад сприймається як перелицьований твір. Образно кажучи, іспанська перекупка не повинна говорити мовою пе-

рекупки української, хоч, звичайно, вона не може говорити і як соромлива панночка. Тут надзвичайно багато важить відчуття міри, художнього такту. На жаль, воно іноді зраджує перекладачів, і тоді знижена, лайлива, просторічна лексика стає основою як мови персонажів, так і авторської мови. Прикладом цього може бути стиль перекладного роману «Потоп»: «...*Процендрювалася* сотня тисяч песо» (XVI, 3); «Чоловік усе ще *витріщається* на його уніформу» (XVI, 5); «...Багато чого я, *йолоп*, не знаю» (XVI, 10); «...Не робіться *дурниками*» (XVI, 21); «...Я не маю наміру милуватися твоїм *писком*» (XVI, 122). Загальне враження зниженого стилю посилюється від того, що замість *зрозуміти* послідовно вжито *второпати* (XVI, 118, 139), замість *чоловік — чолов'яга*, замість *хлопець — хлопчак* або *хлопчисько*, дівчина спочатку «вдивляється в люстерко» а потім «надибує чорну валізку» (XVI, 134).

Зловживаючи застарілими, розмовними словами, перекладач книжки «Бранець своєї землі» примушує одного з персонажів, адмірала, висловлюватись у такому стилі: «Коли прочитав про тебе, то знав, що ти *видряпаєшся*, хоч і не *відав достоту*, що з тобою *скоїлось*. І зараз *не відаю*» (XVII, 127). Створюється якась неприродна мовна суміш з елементів діаметрально протилежного стилістичного звучання: високого *(відаю)* і низького *(видряпаєшся, скоїлось)*.

Розмовні, просторічні слова, як відомо, є важливим стилістичним резервом художньої мови, коли йдеться про індивідуалізацію мовлення персонажів, про відтворення їхнього нелітературного мовлення або надання діалогам жвавості, невимушеності. Проте захоплення таким стилістичним джерелом збіднює художній стиль, надає йому звучання зниженої розповіді. Перекладач не може не зважати на те, що розмовна лексика завжди має характерне мовно-територіальне забарвлення, вона так чи інакше пов'язується з діалектним мовленням. Захоплення розмовними формами нерідко призводить до того, що перекладний твір обарвлюється суто національним колоритом української мови.

Так само порушують стилістичну рівновагу оказіональні, рідковживані вислови. Перекладачі зловживають словами, які в сучасних словниках позначені ремаркою *рідко*. Деякі з них могли б виконувати певну стилістичну функцію в мові поезії (*владати, відразно, запальчасто, гриміт, частунок*), а в прозових художніх текстах сприймаються як штучні «прикраси»: «Гранд-мама *не владає* собою» (IX, 139); «Залізним киктем заохочує до *частунку*» (IV, 80); «...*Відразно* навіть думати про

заміжжя» (I, 397); «Мені це не приснилося,— відрізала я трохи *запальчасто*» (I, 166).

У пошуках незвичайних, «оригінальних» українських виразів перекладачі вдаються і до запозичень з інших мов, зокрема польської. Мову перекладів Мопассана прикрашають полонізми *одробини, здольний, вар'ят, коханок, змислова* потреба, *жадний, покоїк*, і под.: «Хіба не дивно, що це волосся збереглося, тоді як не залишилося бодай найменшої *одробини* тіла, що виростило його» (III, 62); «Я нічого більше *не здольний* хотіти» (III, 62). У книжці для дітей з'являються стилізовані під старовину новотвори типу «шоколадний пудинг на другу *одміну*» (X, 83) замість звичайного «шоколадного пудинга на друге».

Як недоречне «оздоблення» вживаються в перекладах І. Пасенка та Д. Андрухова з чеської мови та Е. Хоменка з англійської («Всесвіт», 1973, 5) оказіональні слова й форми — *таця, кукібний, нараз, грубий* (замість *товстий*), *слоїк* (замість *банка*), *перхнябити* (замість *схилити*), *дзвонив телефоном* і под. Треба зауважити, що вислови й конструкції, які визначали стиль і практику перекладів 20-х років, нерідко механічно переносяться в сучасні художні переклади, надаючи їм забарвлення стилізованих творів. Яку художню функцію виконують у перекладному тексті такі, наприклад, вирази: «...*Спружини* нашого фізичного єства» (III, 392) або «*Щось подібного* буває уві сні» (III, 391)?

Звичайно, художній стиль послуговується застарілими щодо сучасних літературних норм словами, конструкціями, проте їх уживання завжди зумовлюється стилістичними вимогами твору. Наприклад, таке застаріле слово, як *виправа* із значенням «похід, виряджання» може бути доречним в історичному романі (його, зокрема, вживає І. Ле). Як застаріле, це слово несе в собі певний емоційний заряд. Тому іноді в сучасних творах оригінальної літератури воно набуває трохи іронічного звучання: «Геть з моїх очей, бо матимеш таку *виправу*, що через поріг сторчака летітимеш» (М. Стельмах). Введення слова *виправа* в переклад твору із сучасного життя також вносить у його зміст іронічний відтінок. Замість звичайної фрази «Перед від'їздом я старанно розробив увесь маршрут» у перекладі читаємо: «Перед *виправою* я старанно розробив увесь маршрут» (II, 296). Пор. також: «Зробив чарівну *виправу*» (III, 380). Єдиним іменником *виправа* перекладачі замінюють найрізноманітніші відтінки значень, які передаються синонімічним рядом *подорож, мандрівка, похід, виряджання.*

Архаїзація мови перекладу не може бути виправдана жодними стилістичними настановами чи вимогами реалістичного

перекладу. Навіть коли перекладається твір давньої літератури, перекладач не має права наповнювати мову перекладу архаїчними конструкціями і зворотами. Про це дуже чітко висловився О. Кундзич: «Архаїчність мови не відтворюється, якщо вона не була художнім засобом і не входила в наміри автора» [1].

Деякі сучасні українські переклади можуть наштовхнути читача на хибну думку, що зарубіжні автори використовують архаїзми як стилістичний засіб у творах надзвичайно різних за тематикою, не однакових щодо художньообразних особливостей. Очевидно, в таких перекладах нерідко відбувається переорієнтація мовних засобів оригінального твору, перекладач «удосконалює» мову, надаючи їй або надто високого або зниженого звучання, що не відповідає мовному стилеві першотвору. Разом з діалектними словами застарілі вислови справляють враження мовної мішанини, яка протиставляється літературній нормі.

Надмірне захоплення застарілими словами часто призводить і до стилістичних помилок — слово вживається не на місці, неточно передає думку: «Він сів у машину й поїхав до Аргостоліона... Але на *звороті* до його слуху долинув тріскіт випалу» (II, 192). Щоб збагнути зміст наведеного речення, треба здогадатися, що *зворот* — це *поворот, заворот дороги, тріскіт* — це *тріск*, а *випал* — очевидно, *постріл*.

Затемнює зміст висловленої думки вживання дуже популярного в перекладах прислівника *враз* у значенні «водночас», яке для сучасної мовної практики не характерне: «Мати обійняла мене, не ховаючи гордості, а *враз* і страху» (XV, 100); «Гося трохи гидувала тарганом... Але враз вона й жаліла таргана» (XVIII, 25).

Не подобається чомусь перекладачам звичайне літературне слово *будинок*, замість нього пропонується тільки *дім, домок*: «Я увійшла до *дому* на плаці святого Домініка» (IX, 121); «Шикувалися на лужку перед *домом*» (XII, 15); «Катеринин *домок* промайнув обік» (II, 187). Проте між словами *дім* і *будинок* намітилася певна семантична різниця: *дім* уживається переважно у значенні «родинне коло», *будинок* у значенні «будівля».

Досить модне в перекладах слово *поспіль* іноді потрапляє в тексті не на своє місце, вживаючись замість *квапливо* та інших слів: «Павлинка *поспіль* накидає на голову хустину» (IV, 213); «Стах *поспіль* тягне Агнешку в коло» (IV, 70).

[1] *О. Кундзич*, Переводческий блокнот, у зб.: «Мастерство перевода 1966», М., 1968, с. 232.

Поряд із використанням застарілої, діалектної, рідковживаної лексики в сучасних перекладах спостерігається тенденція до створення нових слів, які своєю морфологічною будовою нагадують нормативні, зафіксовані в словниках, проте відрізняються від останніх суфіксами, префіксами, закінченнями тощо. До явищ перекладацького словотвору може бути зараховане слово *сльотава* (IX, 53). Тільки з контексту можна здогадатися, що означає *зазлість* (III, 130) (тобто злість одне на одного), *безрушно* (IX, 137), *опромогтися* (тобто *спромогтися*) (III, 146); *незагайно:* «Я її [цікавість] мусила вдовольнити, і то *незагайно*» (I, 391); *загальнолюбець* (IV, 140); «Не мав жодної *чубини*» (X, 19); «*Виздоровниці* сиділи на табуретках» (III, 42); «...Щораз відчутніший *стужний* дрож» (IV, 199). Замість прикметників *квітучий, тінявий* або *тінистий* натрапляємо на новотвори *квітний* (XII, 56), *тінний* (IV, 85).

Не сподобалися перекладачеві означення «*сіре, одноманітне життя*», і він дуже легко утворює нове синтезоване означення «*сіроманітне життя*» (I, 125) — слово, загалом не позбавлене виразної художньої семантики, але стилістично чуже в тому контексті, де його вжито. Усе це, звичайно, претензії на оригінальність, які нічого не додають до створених народом скарбів української літературної мови і негативно позначаються на художній вартості перекладів.

Відомо, що кожний переклад знайомить читача з реаліями матеріального побуту, суспільного життя, специфічними для певного народу, країни. При перекладі таких назв нерідко виникає загроза надто виразної «українізації» тексту. Зокрема, деякі перекладачі орієнтуються не на загальновживані літературні назви, а на слова, що мають характерне локальне забарвлення або відтінок застарілості. Наприклад, із південно-західної мовної практики послідовно вводяться в переклади слова *церата, карафка, філіжанка.* Подекуди надається перевага запозиченню *таця* перед давнім *піднос.* Введення в переклад не існуючих в сучасному літературному мовленні назв реалій надає перекладацькому стилеві відтінку штучності, нереалістичності. Нема ніякої підстави загальновживане слово *тротуар* замінювати багатозначним словом *пішохід*: «Вони [жінки] царюють на *пішоходах* і на бруківці» (III, 50); «На *пішоході* вистукували підборами люди» (X, 25) або запроваджувати замість назв спеціалізованих магазинів іменник *крамниця.* Навряд чи можна назвати сучасний гастроном крамницею: «Цукерки продаються в *крамниці* — у гастрономі або в кондитерській»; «*Крамниця* з птахами» (XVIII, 8, 23) «*крамниця* іграшок» (X, 32).

Шкодить реалістичному перекладові й насаджування назви *шпиталь* замість *госпіталь:* «Ведмідь лежав горілиць, так, як лежать хворі в *шпиталях*» (VII, 7); «В Туле, де американці тримали його й важко хворого Водоп'янова в *шпиталі* з кондиціонованим повітрям, він уже не вставав з постелі» (XVII, 68) або вживання обох назв — *шпиталь* і *госпіталь* (повість «Переддень»). Слова типу *дзигарі, пішохід, шпиталь, шинквас* у стилістично нейтральних текстах сучасний читач сприймає як застарілі. Коли в творі йдеться про побут глухого села, згадується корчма, крамниця, гуральня, то в такій ситуації стилістичну роль може відігравати і назва *шинквас*, в описі ж сучасного бару вона не вмотивована ні стилем художнього твору, ні настановами реалістичного перекладу.

Введення застарілих назв, що відбивають давній український побут, у розповіді про сучасні події, сучасний побут європейського міста, створює комічний ефект. Справді, важко уявити собі квартиру в Стокгольмі, в дверях якої є клямки, як у сільській хаті, в якій є сіни, а в сінях... телефон (!), наприклад: «...В *сінях* задзвонив телефон» (X, 67); «...Панна Цап у своїй кімнаті вже намацувала *клямку*» (X, 67). Так само дивно звучать у розповіді про події другої світової війни слова *бюрко, світлиця, строї* та *одностроїї*, на які натрапляє читач у перекладі сучасного італійського роману.

Орієнтація деяких перекладачів на штучну українську говірку, заперечення сучасних літературних норм відчувається і в доборі рідкісних, здебільшого віджилих граматичних форм, у запровадженні синтаксичних конструкцій типу: «вийшла дівчина з *глеком на воду*» (II, 304), *формочка на пісок, папір до малювання, папір до вирізування* (XVIII, 5), *шпарка на ключ* (X, 86).

Перекладачі вперто пропагують конструкції з родовим відмінком іменника у словосполученнях *купив автомобіля, сів на пароплава, приніс пакунка, етюдника, оглянув револьвера, намацала вимикача, обертав ключа*, хоч в оригінальній українській літературі вживання родового відмінка в таких конструкціях досить обмежене. Трапляються випадки граматичного керування, поєднання слів, не властиві літературній мові: «Грім тільки гуркотить, проте ніколи *не влучає тут*, серед міста» (X, 68); «Він за звичкою різав шматок хліба на невеличкі кубики і, здавалось, повністю був *поглинутий у цю роботу*» (VI, 79); «[Балч] *зближається до* Агнешки» (IV, 197); «Адже ж ката не *вбирають за генерала*» (III, 39).

Як протиставлення сучасній літературній нормі добираються невживані морфологічні форми дієслів та оказіональних

прикметників: «Малий *поспішився* дістати тарілку; треба *поспішитися*» (X, 7, 10); «Тому вона й *поспішилася* перша до сіней» (X, 18); «*Збіґне* ще хтозна-скільки років» (IX 57); «не накоів *чого такого*» (IX, 22); «*американцева* сестра» (IX, 265), «*служницина* душа» (III, 135).

Подібна тенденція спостерігається і в синтаксисі простого та складного речення. Надто поширені в перекладах часові конструкції з прийменником за в такому значенні: «...Справжня забава мала початися десь *за годину*» (I, 184). Зловживають перекладачі також сполучними словами *що його, що їх*, якими приєднуються означальні підрядні речення. Надаючи перевагу присудковим формам на **-но**, **-то**, перекладачі, очевидно, вважають їх більш українськими, ніж синонімічні їм конструкції з особовими формами дієслова. У перекладі «Джейн Ейр» раз у раз натрапляємо на речення типу: «...Дзеленькнув дзвоник, і відвідувачеві *відчинено*» (43) ; «Вона одразу подзвонила, а коли *внесено* підноса, заходилась розставляти чашки» (133); «...Озвався господар, коли підноса *забрано*, ій *звелено* розважатися» (134); «...Нікого *не послано* спитати, як я тут маюся» (305). Таке нагромадження однотипних конструкцій нівелює стилістичну виразність синтаксичних синонімів, робить мову перекладу одноманітною, примітивною.

Так само штучною перекладацькою літературністю позначені конструкції «замість + інфінітив»: «Він ступив у завойовані міста й села на чолі своєї автоколони і *замість дивитися* на них як на здобич дознавав такого почуття, ніби повертався до себе в знаний колись дім» (II, 10).

Часом у переклади потрапляють і синтаксичні полонізми: «Судити, чи *добра є мета*, можна з того» (II, 72); «Ходи сюди, поглянь, *що то є справжня паша*» (XX, 9); «Лежав у ліжку, *що його перестелювалося* раз на тиждень» (III, 10). У переклади творів Мопассана вводяться конструкції з інверсійним, власне романським порядком слів: «...Здогадуються про таємне і все сильніше *бажання покупцеве*» (III, 61).

Із двох граматичних конструкцій типу *у мене болить голова — мені болить голова*, друга має обмеженішу сферу вживання, характеризується діалектним забарвленням. Проте в перекладах послідовно вживають тільки цю конструкцію: *такі думки снували мені в голові* (IX, 10); *личко йому розчервонілося* (IX, 71), *ніж випав мені з руки* (IX, 27), *вуха йому зачервоніли* (XII, 48) та ін.

Цілком природно, що недбала синтаксична конструкція нерідко затемнює зміст вислову: *мені забажалося думати цей лист до вас* (IV, 179); *Треба ще подякувати Семенові за стільки*

праці (IV, 93); *навчальне полювання партизанів* (XXI, 68) і под. або призводить іноді до несподіваного комічного ефекту: «Хіба він [поранений] може рухатися, сер? — Безперечно!.. він рознервувався, і йому треба додати руху» (I, 220); «...Киваючи в лад собі чорними пальцями на ногах» (X, 101). Як бачимо, прагнучи незвичних синтаксичних конструкцій, наповнюючи переклади оказіональними словами, окремі перекладачі, проте, часом не помічають логічних, змістових помилок у висловленні думки.

Вдаючись у своїй мовній творчості до діалектних, архаїчних, оказіональних форм, перекладачі користуються цими формами як орнаментом для прикрашування мови, забуваючи при цьому, що «бездумне, стилістично не вмотивоване вживання в ній діалектизмів, як і архаїзмів, незалежно від їх рівня й походження не тільки не збагачує мову, а, навпаки, обтяжує її зайвими варіантами, розхитує її норми, зіштовхує на нижчі щаблі розвитку» [1]. Вживання в перекладі діалектизмів, застарілих слів тощо стає об'єктом критики саме тому, що перекладачі зловживають ними.

Останнім часом, завдяки успіхам українського мовознавства взагалі й лексикографії зокрема, перекладачі озброїлися посібниками із стилістики і словниками, які відбивають практично всі скарби української мови. На жаль, доводиться констатувати, що не всі перекладачі вміють ними користуватися, підходять до них, сказати б, як іноземці, що не знають живої мовної практики. З погляду словника (навіть багатотомний, він не може передбачити й охарактеризувати всіх нюансів конкретного слововживання) слово *либонь*, наприклад, є цілком нормативним, літературним, хоча й останнім у ряді синонімів за вживаністю (РУС, 1968 р.). Словник може ще вказати на його розмовний характер (УРС), але це не такий істотний момент, бо художній стиль, як відомо, широко використовує розмовні елементи. Проте в перекладному тексті це слово не може бути нейтральним, його забарвлюють такі фактори: 1) ширше вживання у письменників-класиків (Л. Глібов, М. Коцюбинський), ніж у сучасних письменників; 2) невживаність у сучасному науковому та офіційно-діловому стилі; 3) широке вживання у фольклорі («Чорна хмара наступає, либонь дощик буде»). Про все це словник може сигналізувати тільки тим, що слово *либонь* стоїть на третьому місці — після *певно (певне)* і *мабуть*. І той, хто перекладає художній текст, повинен одразу зрозуміти рекомендацію словника: це слово належить до менш

[1] *М. А. Жовтобрюх*, Проблеми взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів, «Мовознавство», 1973, 1, с. 15.

уживаних у мові взагалі, тим більше до менш уживаних у мові перекладів, яка, порівняно з мовою оригінальної літератури, тяжіє здебільшого до загальновживаних слів і виразів. Замість цього дехто з перекладачів перейшов до майже виключного вживання слова *либонь*. Це слово входить у список «модних» у перекладацькій мові, серед яких можна назвати ще подільське *відтак* (потім), до того ж часто в помилковому значенні «отже» і «тому», *годен, потому, нараз, достоту, достеменно, радше*, діалектне *аби* (в значенні «щоб») і под.: «Будь-які можливості зв'язатися з дівчиною зникли, хоча було життєво необхідно, *аби* вона знала, яку оборону я обрав. Певна річ, вона, *либонь*, спробує дати про себе знати» (VI, 130), «Капітан Альдо Пульїзі — це мій батько, тому я й вирушив у цю мандрівку, *аби* побачити місця, де він воював і загинув» (11, 6); «...Куди можна було дістатися лише крутими сходами, що скидалися *радше* на таку драбинку, як на вітряку» (XV, 13); «Тепер він побачив, що гості коло вікна були *радше* бандити, аніж гендлярі» (V, 5).

Для мови деяких сучасних перекладів характерне також штучне поєднання книжних висловів (літературного походження) із зниженими розмовними, просторічними словами й формами. Як наслідок у перекладах звучить не жива мова, а штучний витвір. У перекладі роману «Потоп», наприклад, речовини називають не *пальними*, а *запальними* (112). Тут зустрічаємо *навсібіч* (20, 131), *попервах* (126), локальне *церата* (126), *потому* замість *потім* (127). На фоні просторічної та лайливої лексики (*Кристина пошила його в дурні* — 132; *чорт забери цей струп* — 127; *під три чорти, волати йому про це, чи що* — 140) вживається раптом... поетичне *перса*, або застаріле *перси* (118).

Введення в знижений, розмовний стиль штучних книжних висловів, архаїзмів — одна із ознак тих перекладів, які суперечать сучасним тенденціям розвитку української літературної мови, роблять її примітивною, відсталою. Тим часом розвинені сучасні стилі, які мають широку сферу функціонування, виявляють великі можливості, ресурси української мови «для передачі найвищих інтелектуальних, емоційних, естетичних, наукових, психологічних категорій, назв, образів, структур» [1]. Стилістичні багатства української літературної мови дають змогу добирати такі синоніми, такі емоційні фразеологічні звороти, які передавали б і жвавий стиль розповіді для дітей, і колорит глибоких філософських роздумів у сучасному романі, і народно-розмовний стиль художнього опису.

[1] *І. К. Білодід*, зазнач. праця, с. 17.

Тенденція вживання в сучасних художніх перекладах діалектизмів, розмовних, просторічних слів, архаїчних, застарілих, штучних висловів, які примітивізують мову, свідчить не тільки про погану обізнаність деяких перекладачів з історією мови, з традиціями попереднього розвитку мовної структури [1], а й про вільне, легковажне поводження їх із ідейно-образною структурою художнього твору. «Ідейно-образна структура втілюється в мовних особливостях твору і пізнається через них» [2] саме тому, що вона щоразу в різні епохи прочитується по-новому, перекладачі не вільні у виборі стилістичних засобів для відтворення оригіналу. Примітивізуючи мову, орієнтуючи її на мову перекладів 20-х років або «українізованих» перекладів XIX ст., вони водночас збіднюють ідейно-образну структуру художнього твору, віддаляють цей твір від сучасного читача. Адже навіть гарний твір, коли він погано перекладений, не знайде свого читача і може відвернути його від літератури, яку цей твір представляє [3]. Тому вимога реалістичного відтворення суспільно-історичної та естетичної вартості першотвору щільно пов'язана з турботою про високу культуру мови сучасного перекладу.

Мовознавство, 1974.— № 1.— С. 3—14.

Таміла Панько

ЗБАГАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ ТВОРІВ В. І. ЛЕНІНА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Сучасна українська соціально-економічна термінологія виражає цілісну систему марксистсько-ленінських понять, сформованих у теоретичних працях Маркса, Енгельса, Леніна, перевірених практикою розвитку соціалістичної економіки першої в світі країни соціалізму. Дослідження її ми розглядаємо як постійний процес, «багатостороннє (при вічно збільшуваному

[1] Див · *В. М. Русанівський*, Розквіт і взаємозбагачення мов соціалістичних націй, «Комуніст України», 1973, № 3, стор. 61.

[2] *В. Коптілов*, Критерії оцінки перекладу, «Радянське літературознавство», 1972, 8, с. 59.

[3] Див.: «Мастерство перевода», М., 1973, с. 12.

числі сторін) пізнання з безліччю відтінків усякого підходу, наближення до дійсності (з філософською системою, що росте в ціле з кожного відтінку)» [1, 29, *303*].

У надзвичайно широкому й складному колі проблем, пов'язаних з вивченням процесу становлення марксистсько-ленінської термінології східнослов'янських мов, найбільш актуальним і важливим, на наш погляд, є виявлення загальних закономірностей формування і розвитку термінології на позначення марксистсько-ленінських понять, дослідження наслідків цих закономірностей — вироблення спільного термінологічного фонду народів, об'єднаних у нову історичну спільність — радянський народ.

Зіставне дослідження соціально-економічних термінів, наявних у творах В. І. Леніна та їх перекладах,— один із найважливіших аспектів розв'язання даної проблеми.

При вивченні питання удосконалення системи української соціально-економічної термінології в процесі українських перекладів творів В. І. Леніна ми виходимо з марксистсько-ленінського розуміння системи як природно-історичного процесу, складної єдності з взаємозв'язаними компонентами і підсистемами, яка постійно змінюється, вдосконалюється, зазнаючи кількісних і якісних змін [14, *8*].

Історія формування системи української соціально-економічної термінології на означення марксистсько-ленінських понять — це яскравий приклад переходу від окремих термінів до системи, що відбувався в результаті перекладу українською мовою праць К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна.

Проникнення в суть ленінського трактування семантики слова (одночасно й терміна), усвідомлення ленінського підходу до найменування (одночасно й термінування) понять дають можливість глибше зрозуміти роль українських перекладів праць В. І. Леніна в процесі розвитку й удосконалення української термінології.

Предмети в природі взаємозв'язані. Відбиваючи цей зв'язок, «кожне поняття перебуває в певному в і д н о ш е н н і, в певному зв'язку з у с і м а іншими» [1, 29, *165*]. Це положення В. І. Леніна стосується і генезису та семантики термінів. Поняття, яке ще не має назви, викликає в свідомості асоціативні уявлення про інше близьке або подібне поняття, закріплене вже в мові за допомогою певного терміна, і це веде до утворення нового терміна з існуючих у мові морфем за уже відомою моделлю побудови. Лише завдяки системному характеру мови (відповідно — й системному характеру термінології) можливе

об'єктивне відображення взаємозв'язків і взаємозумовлень предметів і явищ навколишнього реального світу.

Методологічні положення В. І. Леніна щодо системного характеру об'єктивних реалій (а одночасно і їхніх найменувань) дають ключ для лінгвістичної інтерпретації природи семантики термінів, взаємозв'язку між ними, зумовленому як екстралінгвістичними, так і внутрішніми лінгвістичними факторами.

Ряд міркувань В. І. Леніна безпосередньо стосуються соціально-економічної термінології. Так, про термін *відробітки* В. І. Ленін говорить: «Ми замінюємо тепер термін "панщина" терміном "відробітки", бо останній вираз більш відповідає пореформеним відносинам і користується вже в нашій літературі правом громадянства» [1, 3, *178*]. «Останній термін [резервна армія.— *Т. П.*] чітко показує, про яке населення йде мова. Це — робітники, які необхідні капіталізмові для *можливого* розширення підприємств, але які ніколи не можуть бути зайняті постійно» [1, 2, *168*]. «...*Фабрикою* згідно з науковою термінологією не можна було назвати *попередню стадію* (ручне виробництво на дому або в майстерні капіталіста), яку, безперечно, треба характеризувати як *капіталістичну мануфактуру*». У виносці В. І. Ленін додає: «Зібер цілком справедливо вказував на непридатність звичайної термінології (фабрика, завод і т. п.) для наукових досліджень...» [1, 2, *176*].

«...Високий грошовий прибуток, одержуваний селянами цієї групи [заможними.— *Т. П.*], являє собою в значній мірі (якщо не цілком) прибуток від *капіталу* в тому специфічному значенні цього терміна, що його надає йому наукова політична економія» [1, 1, *56*].

Безперечно, терміни *відробітки, резервна армія, прибуток,* а також терміни *імперіалізм, монополія* ввійшли до складу української соціально-економічної термінології як виразники чітко сформованих економічних понять саме в результаті перекладів тих творів В. І. Леніна, у яких дається цим термінам наукове визначення.

При перекладі праці В. І. Леніна «Розвиток капіталізму в Росії» ввійшов в українську мову термін-словосполучення *відробіткова рента*, що є повною структурною калькою російського терміна *отработочная рента*, створеного в результаті творчого калькування німецького терміна *die Arbeitsrente*. При першому вживанні даного терміна В. І. Ленін у примітці пише: «У російському перекладі (с. 51 і дальші) цей термін передано виразом "трудова рента". Ми вважаємо наш переклад правильнішим, бо в російській мові є спеціальний вираз "отра-

ботки", який означає саме роботу залежного землероба на землевласника» [1, 3, *160*].

У результаті українських перекладів праць В. І. Леніна ввійшов у систему української соціально-економічної термінології і термін *колгосп*. Вивчена суспільно-політична й економічна література дає підставу говорити, що російський термін *колхоз* — неологізм В. І. Леніна. Спочатку він виражав значно ширше поняття, ніж сьогодні. З 1921 року, коли цей термін був утворений, до 1930 року ним називали різного типу кооперативні селянські господарства. Поняття «колгосп» об'єднувало такі видові поняття, як «комуна», «артіль», «товариство» і навіть «радгосп». Саме з таким значенням уживає термін *колгосп* В. І. Ленін у працях «Про продовольчий податок» та «Наказ від РПО місцевим радянським установам», написаних у 1921 році. У цьому ж році в українській мові була створена структурна калька терміна *колхоз — колгосп*. З 1925 року термін *колхоз* починає вживатися на означення диференційованої сільськогосподарської одиниці, причому зберігає і своє первісне значення. В 30-х роках термін *колхоз* стає синонімом терміна *сельскохозяйственная артель*. Паралельно із звуженням семантики російського терміна *колхоз* відбувається звуження його семантики і в українській мові.

Становлення термінології суспільних наук нерозривно пов'язане з життям суспільства, з певною ідеологічною концепцією. Ця думка загальноприйнята в радянській термінологічній школі і випливає з методологічних настанов В. І. Леніна щодо термінів — виразників суспільних (в тому числі й соціально-економічних) понять, носіями яких при соціалізмі стають все ширші маси трудящих. У праці «Ще раз про профспілки» В. І. Ленін категорично заявляє: «Для мас треба писати без таких нових термінів, які потребують окремого пояснення» [1, 42, *267*]. Термінологічна практика В. І. Леніна йде в одному руслі з його теоретичними міркуваннями. Свідченням цього є і новотвори В. І. Леніна в галузі соціально-економічної термінології, і постійне звертання його до народних джерел термінотворення — введення влучного народного слова в термінологічну систему. З цього погляду цікавим є термін *раскрестьянивание*, вжитий у праці В. І. Леніна «Розвиток капіталізму в Росії» (в українській мові його відповідник — *розселянювання*, створений у результаті поморфемного калькування російського терміна при першому перекладі твору В. І. Леніна українською мовою): «Сукупність усіх економічних суперечностей в селянстві і становить те, що ми звемо розкладом селянства.

Самі селяни надзвичайно влучно і рельєфно характеризують цей процес терміном: "розселянювання"» [1, 3, *159*].

Міркування В. І. Леніна щодо термінології взагалі, його термінотворча практика, а також окремі зауваження з приводу деяких соціально-економічних термінів стали теоретичною настановою для перекладачів його творів у справі адекватної передачі російських ленінських соціально-економічних термінів засобами мови, на яку вони перекладаються.

Переклади творів В. І. Леніна українською мовою активізували українські мовні засоби для створення досконалої української економічної термінології, збагатили українську систему політекономічних термінів виразниками марксистсько-ленінських економічних понять. Адже «при перекладі зіставляються дві мовні системи, передається однією мовою те, що створене іншою. Це активізує і поповнює лексичні, фразеологічні, граматичні і виражальні засоби мови, на яку перекладаються іншомовні твори» [17, *94*].

У перших перекладах праць В. І. Леніна відбилася загальна неусталеність української суспільно-політичної термінології перших років Радянської влади. Далеко не завжди українські терміни адекватно передають російський оригінал, наявні вузькопобутові й діалектні слова. В український текст вводилися ті російські терміни, для яких українська мова ще не знаходила відповідних еквівалентів. Не можна забувати і про той факт, що «при становленні термінології... відбувалася боротьба між двома основними можливостями вибору — учено-інтернаціонального і національно-пуристичного» [37, *94—95*]. Шкідливі помилки, що випливали з перекручень та перебільшень і того і того шляху творення термінів, відбилися на перших перекладах творів В. І. Леніна. Зокрема, національно-пуристичний шлях передбачав кування [1], штучне утворення термінів та вживання побутових і архаїчних слів у ролі термінів.

Ілюстрацією до сказаного є, зокрема, терміни з праці В. І. Леніна «Сучасне міжнародне становище», виданої в 1920 році: *свобідна конкуренція* (С. м.— 20, *3*) — рос. *свободная конкуренция, средства продукції* (С. м.— 20, *4*) — рос. *средства производства, капіталістичні противоречивості* (С. м.— 20, *5*) — рос. *капиталистические противоречия, експльоатація звірського капіталу* (С. м.— 20, *6*) — рос. *эксплуатация звер-*

[1] Довільне кування слів має свою історію. Воно було поширене ще в XIX столітті як прийом у лексикографії. Принцип штучного творення термінології, а не вироблення її в процесі практичного застосування обстоювали ще перші укладачі термінологічних словників [76, *183*; 58, *151*; 42, *9*].

ского капитала, довгові відносини (С. м.— 20, *9*) — рос. *долговые отношения*. При пізніших виданнях праць В. І. Леніна поступово відбулася заміна вищенаведених невдало підібраних українських термінів-словосполучень іншими термінами, адекватними російським, але створеними відповідно до структури української мови: *вільна конкуренція, засоби виробництва, капіталістичні протиріччя, експлуатація звірячого капіталу, боргові відносини*.

Величезні багатства соціально-екопомічної термінології, якою оперував В. І. Ленін, найповніше представлені в його працях «Розвиток капіталізму в Росії» та «Імперіалізм як найвища стадія капіталізму».

Уже перші переклади цих праць українською мовою свідчать як про намагання перекладачів найповніше передати суть ленінських політекономічних понять, так і про певну усталеність і здобутки української політекономічної термінології вже в перші роки після революції.

Близько 50 процентів серед усіх зафіксованих нами політекономічних термінів (з них близько 40 процентів термінів-слів) в українських перекладах названих праць В. І. Леніна не зазнали змін і утвердилися в сучасній українській політекономічній термінології. Більшість із них — це власне українські слова, що ввійшли в систему політекономічної термінології в результаті підведення під них наукової дефініції («довантаження» і «навантаження» загальновживаних слів соціальним змістом) або спеціально створені з національних ресурсів для вираження політекономічних понять. Цей факт підтверджує думку мовознавців про те, що основна тенденція при перекладах праць В. І. Леніна — вироблення і утвердження термінологічної лексики, яка походить із загальнонародної мови. Широко вживана в творах В. І. Леніна інтернаціональна термінологія на вираження політекономічних понять в основному своєму складі теж знайшла своє належне місце уже в перших українських перекладах. Це стосується, зокрема, термінів *реалізація, рента, капітал, капіталізм, буржуазія, премія, утилізація, колонія, фетишизм* тощо.

Зміни в системі українських соціально-економічних термінів у процесі перекладу творів В. І. Леніна відбувалися в таких основних напрямках: чітка диференціація термінів на означення різних політекономічних понять, заміна штучно створених термінів більш вдалими відповідниками як з погляду структури української мови, так і з погляду адекватності оригіналу; приведення у відповідність української термінології понятійному змісту термінів оригіналу; фономорфологічні зміни в напрямку

зближення українських термінів із російськими (якщо таке зближення відповідає структурі й закономірностям розвитку української мови); дотримання тенденції до однозначності термінів, відсутності дублетних пар; приведення у відповідність термінологічних словосполучень за принципом системності.

У творах В. І. Леніна наявна чітка диференціація термінів *оборот* і *обіг*. Уже один вислів «Додаткова вартість не може виникнути з товарного обігу, бо він знає лише обмін еквівалентів» [1, 26, *55*] показує, що термін *обіг* (рос. *обращение)* В. І. Ленін уживав на означення видового поняття на відміну від родового поняття *оборот*. У перших перекладах творів В. І. Леніна українською мовою така диференціація не завжди витримана. Термін обіг (Імп.— 31, *105*) нерідко знаходимо як еквівалент російському *оборот* (Имп., *360*), термін *оборот* (Р. к.— 30, *31*) — як еквівалент російському *обращение* (Р. к.— ПСС, *33*).

Починаючи з перекладу третього видання Творів В. І. Леніна, російські терміни *оборот* і *обращение* послідовно передаються відповідно через *оборот* і *обіг*.

Під впливом перекладів творів В. І. Леніна закріпилися в українській соціально-економічній термінології термін *оборот* як виразник кругообороту капіталу, взятого не як одноразовий акт, а як процес, що періодично відновлюється і повторюється, і термін *обіг*, який називає процес перетворення товарів у гроші і зворотне перетворення грошей у товари. Відповідно до терміна *обіг* прикметник термінологічного значення *обіговий — обіговий капітал* (Р. к.— 30, *25*) послідовно замінений прикметником *оборотний* (Р. к.— 36, *23*).

На жаль, усі наявні російсько-українські та українсько-російські словники [11, *201, 203*] допускають неправомірну підміну терміном *оборот* терміна *обіг* і навпаки. А саме укладачам словників треба перш за все подумати про точність терміна і відповідність його певному поняттю, і, звичайно, в питанні уживання й диференціації соціально-економічних термінів основним матеріалом для авторів словників повинна бути марксистсько-ленінська література.

Тільки в Повному зібранні творів В. І. Леніна приведено у відповідність з оригіналом уживання термінів *прибуток* і *дохід*: російський термін *прибыль* послідовно передається українським терміном *прибуток*, *доход* — терміном *дохід*. Пор.: *прибыль, доход* (Имп., *326*) — *прибуток, дохід* (Імп.— 72, *306*), *зиск, прибуток* (Імп.— 31, *79*), *зиск, дохід* (Імп.— 36, *97*), *зиск, прибуток* (Імп.— 50, *193*).

Штучно створений термін *робітня* (Р. к.— 30, 18), починаючи з українського перекладу третього російського видання

Творів В. І. Леніна, послідовно замінений на *майстерня* (Р. к.— 36, *17*). Одночасно термін *споживa* (Р. к.— 30, *15*) замінений на *споживання* (Р. к.— 36, *14*).

У результаті активізації українських ресурсів, що відбувалася під впливом російської мови в процесі українських перекладів творів В. І. Леніна, та подолання хибної тенденції до штучного кування слів, використання в ролі термінів слів вузькоговіркових, діалектних, невдалих запозичень тощо ввійшли в систему української мови терміни *відчуження* (Р. к.— 39, *10*), *банкротство* (Імп.— 52, *74*), *община* (Р. к.— 39, *114*), *багатство* (Р. к.— 36, *122*), *оброк* (Р. к.— 33, *118*), витіснивши відповідно своїх попередників *вивласнення* (Р. к.— 30, *16*), *збанкротування* (Імп.— 20, *68*), *громада* (Р. к.— 30, *129*), *достаток* (Р. к.— 30, *126*), *чинш* (Р. к.— 30, *126*).

Тенденція до передачі російських термінів найбільш вдалими українськими відповідниками, що виразно відчутна у перекладі третього видання Творів В. І. Леніна українською мовою, привела до збагачення української мови такими термінами й термінологічними словосполученнями, які сприяли інтерсхіднослов'янізації соціально-економічної термінології: *сношенный капитал* (Р. к.— ПСС, *50*) — *спрацьований капітал* (Р. к.— 30, *34*), *зношений капітал* (Р. к.— 36, *31*); *выручка* (Р. к.— ПСС, *53*) — *здобуток* (Р. к.— 30, *35*), *виручка* (Р. к.— 36, *32*); *обнищание и разорение* (Р. к.— ПСС, *13*) — *зубожіння й озлидніння* (Р. к.— 30, *11*), *зубоження й розорення* (Ф. к.— 36, *11*), *зубожіння* (Р. к.— 48, *13*); *отчуждение* (Р. к.— ПСС, *18*) — *вивласнення* (Р. к.— 30, *16*), *відчуження* (Р. к.— 39, *75*); *разорение мелких производителей* (Р. к.— ПСС, *20*) — *руйнування дрібних виробників* (Р. к.— 30, *18*), *розорення дрібних виробників* (Р. к.— 36, *17*); *рабочая сила* (Р. к.— ПСС, *20*) — *робітнича сила* (Р. к.— 30, *18*), *робоча сила* (Р. к.— 36, *17*); *производительные силы* (Р. к.— ПСС, 597) — *виробничі сили* (Р. к.— 30, *458*), *продуктивні сили* (Р. к.— 36, *422*); *докапиталистический способ производства* (Р. к.— ПСС, *57*) — *передкапіталістичний спосіб виробництва* (Р. к.— 30, *39*), *докапіталістичний спосіб виробництва* (Р. к.— 36, *35*); *воспроизводимая стоимость* (Р. к.— 58, *24*) — *відвироблювана вартість* (Р. к.— 30, *22*), *відтворювана вартість* (Р. к.— 30, *20*) і под. Зіставний аналіз соціально-економічних термінів у праці В. І. Леніна «Розвиток капіталізму в Росії» і їхніх еквівалентів, наявних в українських перекладах цієї праці 1930 і 1936 років, свідчить, що українська соціально-економічна термінологія в результаті перекладів праць В. І. Леніна зазнала суттєвого, плодотворного впливу з боку російської мови в плані вироблення точних виразників марксистсько-ленінських соці-

ально-економічних понять. Ми розглянули 457 соціально-економічних термінів і термінологічних словосполучень, наявних у названій праці В. І. Леніна. З них — 67 українських еквівалентів російських термінів у процесі українського перекладу третього видання Творів В. І. Леніна зазнало змін саме в напрямку наближення до термінів і компонентів терміносполучень російської мови. Наприклад: *товаровий обіг* (Р. к.— 30, *38*) — *товарний обіг* (Р. к.— 36, *34*); *товарове виробництво* (Р. к.— 30, *18*) — *товарне виробництво* (Р. к.— 36, *17*); *зовнішній торг* (Р. к.— 30, *22*) — *зовнішня торгівля* (Р. к.— 36, *20*) та ін.

Тенденція до зближення української термінології з російською постійно знаходиться в діалектичній єдності з тенденцією до розвитку національної термінології відповідно до структури національної мови. Свідченням цього є заміна атрибута *покупний* в терміні *покупна спроможність* (Р. к.— 30, *18*) на атрибут *купівельний — купівельна спроможність* (Р. к.— 36, *17*) — рос. *покупная способность* (Р. к.— ПСС, *26*).

Тенденція до інтерсхіднослов'янізації соціально-економічної термінології в процесі перекладів творів Леніна виявляється і в поступовому засвоєнні українською мовою термінів інтернаціонального характеру, наданні їм фономорфологічного вияву, адекватного ленінським оригіналам. Приклади: *відсотки* (Р. к.— 30, *33*), *визиск* (Р. к.— 30, *753*) замінено на *процент* (Р. к.— 36, *32*), *експлуатація* (Р. к.— 36, *167*); замість колишніх *пролетаріят* (Р. к.— 30, *125*), *база* (Р. к.— 30, *125*), *сконцентрування* (Імп.— 20, *7*), *збанкротування* (Імп.— 20, *68*) послідовно вживається *пролетаріат, базис, концентрація, банкротство.*

У процесі перекладів поступово удосконалюється українська соціально-економічна термінологія в напрямку її системності, яка передбачає, в першу чергу, моносемічність терміна і відсутність дублетів. Так, синонімічні пари *руйнування* (Р. к.— 30, *18*) і *руїни* (Р. к.— 30, *19*), *лад* (Імп.— 20, *124*) і *устрій* (Р. к.— 30, *124*) згодом замінюються відповідниками, що точніше передають російські терміни: *розорення* (Р. к.— 33, *17*) — рос. *разорение*; *уклад* (Р. к.— 33, *109*) — рос. *уклад.*

Різні українські відповідники були у російського терміна *земледелие*: *хліборобство* (Р. к.— 30, *40*), *рільництво* (Р. к.— 33, *38*) та *землеробство* (Р. к.— 33, *32*; Р. к.— 49, *46*; Р. к.— 52, *46*). Як найбільш правомірний закріпився термін *землеробство*, оскільки його попередники тільки частково визначають дане поняття.

У перекладах праць В. І. Леніна перших пожовтневих років знаходимо три терміни, що передають поняття, виражене російським терміном *обмен*: *виміна* (Імп.— 20, *37*), *міна* (Р. к.— 30,

21), *обміна* (Р. к.— 33, *20*). Послідовне витіснення терміном *обмін* (рос. *обмен*, білорус. *абмен*) своїх синонімів також свідчить про тенденцію до зближення з відповідною термінологією російської та білоруської мов як про закономірність у розвитку української термінології.

Істотних змін у плані систематизації зазнала українська соціально-економічна термінологія в процесі перекладу творів В. І. Леніна з четвертого видання. Зокрема, підібрано відповідні українські терміни для передачі російського терміна *производство — виробництво* і *вироблення*. У перших перекладах праць В. І. Леніна термін *производство* передавався через *продукція* (Р. к.— 30, *24*), *вироблення* (Р. к.— 30, *22*), *продукування* (Р. к.— 30, *230*). Починаючи з четвертого видання терміни *продукція* і *виробництво* чітко диференційовані в своєму вживанні. Систематизація термінології відбувається і в плані удосконалення вираження антонімічних понять: *ввоз и вывоз* (Р. к.— ПСС, *55*) — *довіз і вивіз* (Р. к.— 36, *34*), *ввіз і вивіз* (Р. к.— 48, *43*).

Із зміною термінів — показників родових економічних понять змінюються і терміни-словосполучення на означення відповідних видових понять. Так, витіснення терміном *землеробство* (Р. к.— 39, *32*; Р. к.— 52, *46*; Р. к.— 49, *46*) своїх попередників *хліборобство* (Р. к.— 30, *40*) і *рільництво* (Р. к.— 33, *38*) привело до заміни термінів-словосполучень *підприємницьке рільництво* (Р. к.— 33, *42*), *підприємницьке хліборобство* (Р. к.— 30, *44*), *торговельне хліборобство* (Р. к.— 30, *43*), *торговельне рільництво* (Р. к.— 33, *41*) і *екстенсивне рільництво* (Р. к.— 33, *40*) термінами, співвідносними з лексемою *землеробство*: *підприємницьке землеробство* (Р. к.— 39, *36*; Р. к.— 49, *51*; Р. к.— 52, *52*), *торговельне землеробство* (Р. к.— 49, *50*; Р. к.— 52, *50*), *екстенсивне землеробство* (Р. к.— 39, *34*; Р. к.— 49, *49*; Р. к.— 52, *49*).

Зміна термінів-слів веде також до зміни атрибутивних компонентів, похідних від термінів-слів. Зокрема, з витісненням терміна *торг* (Імп.— 20, *9*) терміном *торгівля* (Імп.— 52, *14*) змінюються не тільки термінологічні словосполучення *вільний торг* (Імп.— 20, *12*), *зовнішній торг* (Р. к.— 30, *22*) на *вільна торгівля* (Імп.— 52, *24*), *зовнішня торгівля* (Р. к.— 33, *21*; Р. к.— 39, *16*; Р. к.— 49, *25*; Р. к.— 52, *25*), а й *торгове землеробство* (Р. к.— 39, *55*), *торгові операції* (Р. к.— 39, *112*), *торгова площа* (Р. к.— 39, *35*) відповідно змінюються на *торговельне землеробство, торговельна площа* (Р. к.— 49, *50*; Р. к.— 52, *50*), *торговельні операції* (Р. к.— 49, *149*; Р. к.— 52, *141*).

Співвідносність термінів-слів і термінів-словосполучень свідчить про тенденцію української термінології до система-

тизації протягом усього періоду її становлення. Це підтверджується й уніфікацією атрибутивного компонента термінів *постійний капітал* (Р. к.— 39, *13*; Р. к.— 49, *22*; Р. к.— 52, *22*), *постійний обіг* (Р. к.— 39, *22*; Р. к.— 49, *34*; Р. к.— 52, *34*), які витіснили своїх попередників *повсякчасний, сталий (сталий капітал* — Р. к.— 30, *20*; Р. к.— 33, *19*; *повсякчасний обіг* — Р. к.— 30, *29*; Р. к.— 33, *28*).

Атрибутивний компонент групи термінів-словосполучень *гуртовий* витіснений компонентом *валовий*, що відповідає принципові інтерслов'янізації (рос. *валовой*, білорус. *валавы*). Наприклад, *гуртовий здобуток* (Р. к.— 30, *36*; Р. к.— 33, *34*) замінено терміном *валова виручка* (Р. к.— 30, *29*; Р. к.— 49, *42*; Р. к.— 52, *42*), *гуртовий продукт* (Р. к.— 30, *36*; Р. к.— 33, *34*) — терміном *валовий продукт* (Р. к.— 39, *29*; Р. к.— 49, *42*; Р. к.— 52, *42*), *гуртовий прибуток* (Р. к.— 30, *25*), *гуртовий дохід* (Р. к.— 33, *24*) — терміном *валовий прибуток* (Р. к.— 39, *18*; Р. к.— 49, *29*; Р. к.— 52, *29*). У Повному зібранні творів В. І. Леніна послідовно вживаються термінологічні словосполучення *постійний капітал, постійний обіг, валова виручка, валовий продукт, валовий доход.*

У перекладах праць В. І. Леніна перших років Радянської влади зовсім не вживалися форми активних дієприкметників, що позбавляло українську мову одного з повноцінних засобів вираження спеціальних семантичних відтінків і не сприяло точній передачі відповідних російських термінів. Так, російські терміни *бездействующий денежный капитал, умирающий капитализм, работающий капитал, функционирующий капитал* перекладалися відповідно: *грошовий капітал, що не діє* (Імп.— 20, *25*), *капіталізм, що доживає останні дні* (Імп.— 20, *123*), *робочий капітал, що функціонує* (Імп.— 20, *46*). Для українського наукового стилю активні дієприкметники характерні [1], хоч порівняно з російською мовою вживаються значно рідше. У процесі перекладів творів В. І. Леніна активізувалися, зокрема, активні дієприкметники на *-ч(ий)*, що стали продуктивними компонентами термінологічних словосполучень, які сприяють інтерсхіднослов'янізації термінології, відповідності поняттю.

[1] Можна цілком погодитися з думкою Й. А. Багмута, що вживання активних дієприкметників знаходиться в повній відповідності з практикою передових українських дореволюційних письменників, які вільно вживали в своїх творах активні дієприкметники і не вважали їх чужорідними в українській мові. Особливо широко користувався ними в літературно-критичних статтях революціонер-демократ І. Я Франко. У сучасній українській літературній мові активні дієприкметники є необхідним елементом публіцистичного, наукового та інших стилів [18, *277—278*].

Зайнявши в сучасних перекладах творів В. І. Леніна своє належне місце, термінологічні словосполучення *умираючий капіталізм* (Імп.— 72, *399*), *функціонуючий капітал* (Імп.— 72, *329*), *працюючий капітал* (Імп.— 72, *328*), *кредитуюча країна* (Імп.— 72, *341*), *конкуруючі підприємства* (Імп.— 72, *296*) адекватно передають синтаксичну структуру відповідних термінів оригіналу: *умирающий капитализм* (Имп., *399*), *функционирующий капитал* (Имп.— 351), *работающий капитал* (Имп., 349), *кредитующая страна* (Имп., *363*), *конкурирующие предприятия* (Имп., *316*). Аналогічно до названих термінологічних словосполучень з активним дієприкметником було створене словосполучення *недіючий грошовий капітал* (Імп.— 52, *23*), пізніше закономірно витіснене словосполученням *бездіяльний грошовий капітал* (Імп.— 72, *306*) — (укр. *бездіяльний* — абсолютний еквівалент рос. *бездействующий*). Термінологічні словосполучення з активними дієприкметниками допомагають зберегти в українських перекладах творів В. І. Леніна стиль оригіналу.

Переклад Повного зібрання гворів В. І. Леніна українською мовою — дальший етап у розвитку й удосконаленні української соціально-економічної термінології. Перекладачі враховували практику перекладу перших видань і, зберігши в основному соціально-економічну термінологію четвертого видання, внесли корективи з метою досягти адекватності передачі російських термінів українською мовою.

Як уже зазначалося, приведено у відповідність з оригіналом уживання термінів *прибуток* (рос. *прибыль*) і *дохід* (відповідно *прибутковість, надприбуток, доходність* і под.). Російський термін *потребительная сила общества* (Р. к.— ПСС, *47*) передано терміном *споживна сила суспільства* (Р. к.— 70, *45*),— у четвертому виданні (як і в попередніх) було *споживча сила суспільства* (Р. к.— 48, *36*). Немає сумніву, що передача російського терміна *воспроизводство* (Р. к.— ПСС, *54*) українським терміном *відтворення* (Р. к.— 70, *54*), який витіснив попередньо вживані терміни *відвироблювання* (Р. к.— 30, *38*; Р. к.— 36, *35*) і *репродукція* (Р. к.— 48, *44*), свідчить про зростання національних можливостей української мови в справі адекватної передачі російських ленінських термінів. Цілком правомірно замінили перекладачі праці «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму» терміном *індустрія* термін *промисловість*, наявний у четвертому виданні (Імп.— 50, *185*), у назві праці Т. Фогельштейна «Фінансова організація капіталістичної промисловості» (Імп.— 72, *298*). Термін *скупка* (з розмовно-побутовим відтінком у значенні), наявний у ленінській праці, закономірно витіснився терміном *скуповування* (Імп.— 72, *308*).

Російське термінологічне сполучення *капиталистическая работа на дому* (Р. к.— ПСС, *6*) знайшло свій адекватний відповідник *капіталістична робота на дому* (Р. к.— 70, *6*), що замінив попереднє словосполучення *капіталістична робота дома* (Р. к.— 48, *6*), яке, в свою чергу, витіснило раніше вживане словосполучення небажаного стилістичного забарвлення: *капіталістична хатня робота* (Р. к.— 30, *8*).

Відзначаючи величезні досягнення в перекладі Повного зібрання творів В. І. Леніна в галузі соціально-економічної термінології, вважаємо, що при наступних перекладах творів В. І. Леніна варто було б ураховувати деякі нюанси в передачі російських соціально-економічних термінів українськими еквівалентами. Зокрема, це стосується російського терміна *поземельная рента* (Р. к.— ПСС, *5*), переданого українським *земельна рента* (Р. к.— 70, *49*), тимчасом як саме атрибут *поземельний* (а не *земельний*) виражає поняття володіння і користування землею (СУМ, 6, *811*). У перших перекладах творів В. І. Леніна правомірно вживався термін *поземельна рента* (Р. к.— 30, *34*; Р. к.— 36, *35*).

В українській термінологічній системі термін *перевиробництво* уживається паралельно з *надвиробництво* і означає «виробництво, яке перевищує можливості збуту» (СУМ, 6, *140*). Незрозуміло, чому термін оригіналу *перепроизводство* (Р. к.— ПСС, *38*) у перекладі ПЗТ передано через *надвиробництво* (Р. к.— 70, *37*), а не через *перевиробництво*, що абсолютно адекватно термінові *перепроизводство* (адже в російській мові є і *сверхпроизводство*, якому й відповідає термін *надвиробництво*). У попередніх перекладах творів В. І. Леніна наявні терміни *перевиробництво* (Р. к.— 30, *26*), *перепродукція* (Р. к.— 36, *24*; Р. к.— 48, *30*).

Зіставлення соціально-економічних термінів перших українських видань праць В. І. Леніна з відповідними термінами пізніших видань, а також порівняння їх із російськими еквівалентами дає підстави зробити висновок, що переклад творів В. І. Леніна українською мовою сприяв активізації національних мовних засобів передачі відповідних російських термінів, що знайшло свій вияв у поступовій заміні штучно створених термінів, спеціалізованих вузькодіалектних слів та невдалих запозичень соціально-економічними термінами, які походять із джерел загальнонародної мови і відповідають її структурі. Засвоєні українською мовою терміни-інтернаціоналізми, які вживав В. І. Ленін, прямі й перекладні запозичення з російської мови, що збагатили українську соціально-економічну терміно-

логію в результаті перекладів творів В. І. Леніна, сприяли її інтернаціоналізації й інтерсхіднослов'янізації.

Ці дві рівнодіючі тенденції в розвитку соціально-економічної термінології — вироблення інгредієнтів термінологічної системи на національній мовній основі та засвоєння їх з інших мов — випливають з методологічних настанов В. І. Леніна щодо творення й уживання суспільно-політичних термінів. Здебільшого ці тенденції діяли вже у процесі перших перекладів творів В. І. Леніна українською мовою, хоч у перекладацькій практиці 20—30-х років нерідко допускалися серйозні помилки, зумовлені в основному труднощами в подоланні того дещо хаотичного стану, в якому перебувала термінологія періоду її становлення.

Багата, науково обгрунтована соціально-економічна термінологія Повного зібрання творів В. І. Леніна фіксує досягнення української мови в плані вироблення досконалих термінів на позначення суспільно-політичних, соціально-економічних понять. Зіставний аналіз цього видання і перших українських перекладів праць В. І. Леніна яскраво демонструє той шлях, яким ішло термінотворення в українській мові у процесі її розвитку, збагачення і вдосконалення.

ПРИМІТКИ

У збірнику посилання на джерело, з якого взято текстову цитату, подається у квадратних дужках: перша цифра означає порядковий номер у бібліографічному списку, друга цифра — том, третя (курсивом) — сторінку відповідного видання [с. 5].

Посилання із статті Т. Панько

1 — Ленін В. І. Повне зібрання творів.— К., 1969—1975.
11 — Російсько-український словник соціально-економічної термінології — К., 1976.
14 — Аверьянов А. Н. Категория «система» в диалектическом материализме.— М., 1974.
17 — Багмут Й. А. Переклад суспільно-політичної літератури і збагачення української термінологічної лексики.— У кн.: Республіканська наукова конференція з питань російсько-українських мовних зв'язків. Тези доповідей.— Луганськ, 1964.
18 — Багмут Й. А. Проблеми перекладу суспільно-економічної літератури українською мовою.— К., 1968.
Имп.— Ленин В. И. Империализм как высшая стадия капитализма.— Полное собрание сочинений, т. 27.

Імп.– 20 – Ленін В. (Улянов Вл.). Імперіялізм яко новітній етап капіталізму. V., 1920.
Імп.– 31 – Ленін В. І. Імперіалізм як найвища стадія капіталізму.– Харків – Київ, 1931.
Імп.– 36 – Ленін В. І. Розвиток капіталізму в Росії.– Твори. 3-тє вид., т. 3. V., 1936.
Імп.– 50 – Імперіалізм як найвища стадія капіталізму.– Твори. 4-те вид., т. 22. V., 1950.
Імп.– 72 – Ленін В. І. Імперіалізм як найвища стадія капіталізму. Повне зібрання творів, т. 27.
Р. к.– ПСС – Ленин В. И. Развитие капитализма в России.– Полное собрание сочинений, т. 3.
Р. к. 30 – Ленін В. І. Розвиток капіталізму в Росії.– Твори, т. 3. Харків, 1930.
Р. к. 33 – Ленін В. І. Розвиток капіталізму в Росії.– К., 1933.
Р. к. 36 – Ленін В. І. Розвиток капіталізму в Росії.– Твори. 3-тє вид., т. 3. К., 1936.
Р. к. 39 – Ленін В. І. Розвиток капіталізму в Росії.– К., 1939.
Р. к. 48 – Ленін В. І. Розвиток капіталізму в Росії.– Твори. 4-те вид., т. 3.– К., 1948.
Р. к. 49 – Ленін В. І. Розвиток капіталізму в Росії.– К., 1949.
Р. к. 52 – Ленін В. І. Розвиток капіталізму в Росії.– К., 1952.
Р. к. 70 – Ленін В. І. Розвиток капіталізму в Росії. Повне зібрання творів, т. 3.
С. м.– 20 – Ленін В. І. Сучасне міжнародне становище.– Харків, 1920.

Мова В. І. Леніна та її відтворення в українському перекладі.– К.: Наукова думка, 1980.– С. 17–31.

РЕЄСТР РЕПРЕСОВАНИХ СЛІВ

ПЕРЕДМОВА

Розвиток української мови впродовж усього XX століття мав частіше насильницький, аніж еволюційний характер, і мотивувався ідеєю боротьби з українським буржуазним націоналізмом, обґрунтовуючись пролетарським інтернаціоналізмом та необхідністю зближення націй. У мовознавстві лозунги пролетарського інтернаціоналізму та зближення націй і мов доволі швидко перетворилися на доктрину, систематично опрацьовувану в ідеологічних документах 1930—1970-х років, які спричинили значну нівеляційну динаміку лексичного складу української мови. Власне цей процес ми намагаємося репрезентувати у *Реєстрі репресованих слів*, який швидше покликаний формалізувати проблему необхідності різноаспектного та різнорівневого системного лексикологічного та лексикографічного опрацювання «директивної» динаміки лексики української мови XX століття. Йдеться не лише про заміну цілісної лексичної одиниці, наприклад, *виміна* на *обмін*, *будущина* на *майбутнє*, *гніт* на *прес*, *гуртовий* на *валовий*, *занапастити* на *погубити*, *сьогодення* на *сучасність*, чи повне усунення слів, як-от *достеменно*, *либонь*, *незгірше*, а й про заміну або вилучення «невідповідних» префіксально-суфіксальних утворень: *надвиробництво* на *перевиробництво* у значенні «випродукувати щось над норму», *чорнявець*, *гордівниця*, та «невідповідної» синтаксичної реалізації лексеми: *капітал, що функціонує* на *функціонуючий капітал*, *робота дома* на *робота на дому* тощо.

Робота над *Реєстром репресованих слів* передбачала укладення списку тих лексичних одиниць української мови, що у результаті директивного «унормування» в різний час замінювано або знищувано у ній. Фактичний матеріал — і вихідні слова, і слова-замінники — відібраний лише з документів, поданих у другому розділі дослідження. До списку вихідних слів у результаті наскрізного відбору ввійшла загальновживана та

термінологічна лексика, яка зазнавала: а) повної заміни, б) часткової заміни (модифіковано префікс або / і суфікс) чи в) була усунена взагалі. Частково через уведення до вихідного списку і загальновживаних слів, і термінів *Реєстр* набув певної асистемності, підсиленої також асистемністю самого прикладового матеріалу в джерельних документах, перед авторами яких стояло завдання вилучити / модифікувати одиницю, а не досліджувати її на предмет можливостей збереження у мові.

Загальну структуру *Реєстру* складають три поля: вихідне слово з коментарем до нього (вказівка на причини усунення або заміни), слово-замінник з коментарем до нього (мотивація заміни) і посилання на текстові джерела, які пропонують або фіксують модифікацію лексикону. Коментарі до вихідного слова, які є цитатами з текстів-джерел, виявили надзвичайну однотипність і фактично зведені до формулювань: *діалектизм, штучне слово, архаїзм, полонізм, застаріле, не властиве мовленню має* тощо. Хоча часто ці коментарі є помилковими: наприклад, слово *філіжанка* кваліфіковано полонізмом, яким воно не є, або слова *пролетаріят, матеріял, роля, кляса* — як не властиві українському мовцеві, що заперечують хоча б оригінали текстів М. Орлова та М. Скрипника, опубліковані у 30-х роках XX ст. Крім того, коментарі до вихідних слів можуть мати кілька різнотипних кваліфікацій, як, наприклад, *штучне, застаріле*. Це є причиною інтерпретаційної неоднозначності одиниць реєстру. Так само однотипними є коментарі до слова-замінника, і головно йдеться про необхідність інтернаціоналізації чи зближення мов, що задає і форму замінників.

У *Реєстрі* подано лексеми, до яких відсутні замінники. Відсутність слів-замінників розглядаємо як ще один зі шляхів нівеляції лексичного складу мови — не через уведення в лексичну систему української мови одиниць, притаманних іншій, активніших у іншій мовній системі, а їх знищенням, як, наприклад, *добродій, горішній, долішній, достеменно, часопис*.

Посилання сформовано скороченням прізвища автора статті та дати публікації матеріалів. Використано такі скорочення: Василевський Ст.— *Вас.*, Дрінов Д., Сабалдир П.— *Дрін. Саб.*, Єрмоленко С. Я., Русанівський В. М.— *Єрм. Рус.*, Калинович М., Дрінов Д.— *Калин. Дрін.*, Орлов М.— *Орл.*, Панько Т. І.— *Пан.*, Плющ П.— *Пл.*, Резолюції — *Рез.*, Русанівський В.— *Рус.*, Хвиля А.— *Хв.*, Хроніка — *Хр.*, Шамота М. З.— *Шам.*

Загалом, завданням *Реєстру* є передовсім виявити одиниці лексичної системи мови, які зазнали «репресій».

Після формування *Реєстру* стоїть завдання його розширення, доповнення та наукового опрацювання.

Необхідність системного лексикологічного та лексикографічного аналізу директивної динаміки українського лексикону в XX ст. мотивована ще й тим, що сама проблема «репресованих» слів української мови надзвичайно не досліджена, ба навіть не формалізована, а без урахування цього аспекту будь-які висновки, теоретичні обґрунтування розвитку лексикону, відображення його у словниках тощо завжди буде неповним.

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
АБИ штамп, який втратив стилістичну виразність	*щоб*	Єрм. Рус.: 1970
АВТОМОБІЛЯРНЯ	*автозавод*	Калин. Дрін.: 1935
АЛЬКОГОЛЬМЕТР [СПИРТОМІР]	*спиртомір* рос. спиртомер	Хв.: 1933
АЛЬКОГОЛЬОВИЙ	*алкогольний, спиртів* рос. алкогольный, спиртовый (термометр)	Хв.: 1933
АНАЛІЗА	*аналіз* рос. анализ	Хв.: 1933
АНАЛІЗА ОБСЯГОВА	*аналіз об'ємний* рос. анализ объемный	Хв.: 1933
АРКУШ	*лист* є навіть в націоналістичному рос.-укр. словнику Єфремова і Кримського	Калин. Дрін.: 1935
АТОМО́ВИЙ утворений на польський зразок	*атомний* рос. атомный	Хв.: 1933; Калин. Дрін.: 1935
АТОМОВІСТЬ	*атомність* рос. атомность	Хв.: 1933; Пл.: 1973
БАГАТСТВО	*достаток* інтерпретовано як динаміка мовних змін	Пан.: 1980
БАГАЦЬКО		Пл.: 1973
БАГНО, див. також **болото**	*болото* рос. болото	Хв.: 1933
БАЗА	*базис*	Пан.: 1980
БАЙДУЖИЙ	*індиферентний, байдужий* рос. безразличный	Хв.: 1933
БАЙДУЖИЙ	*неактивний, пасивний* рос. инактивный, пассивный	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
БАЛЯДА не властиве мовленню мас	*балада*	Хв.: 1933
БАЛЯНС не властиве мовленню мас	*баланс*	Хв.: 1933
БАЛЬОН не властиве мовленню мас	*балон*	Хв.: 1933
БАЦИЛЯ не властиве мовленню мас	*бацила*	Хв.: 1933
БЕЗГЛЯДНИЙ	*абсолютний* рос. абсолютный	Хв.: 1933
БЕЗМАЛЬ		Єрм. Рус.: 1970
БЕЗНАСТАННИЙ	*неперервний* як рос. сплошной	Хв.: 1933
БЕРЕЖИНА	*лінія берегова* рос. линия береговая	Хв.: 1933
БІГМЕ обласне, застаріле, рідковживане		Єрм. Рус.: 1970
БІГУН	*полюс* рос. полюс	Хв.: 1933
БІГУНОВИЙ	*полярний* рос. полярный	Хв.: 1933
БІЛЯВКА позначене відтінком розмовності		Рус.: 1974
БІНОРМАЛЯ спотворення української мови	*бінормаль*	Дрін. Саб.: 1934
БІЧНИЦЯ	*бічна поверхня*	Хв.: 1933
БЛУД	*похибка*	Хв.: 1933
БЛЯСК полонізм	*блиск*	Єрм. Рус.: 1970
БЛЬОКАДА не властиве мовленню мас	*блокада*	Хв.: 1933
БОЛОТО, див. також **багно**	*грязь* рос. грязь	Хв.: 1933
БРИЛА ГРАНЧАСТА	*тіло гранчасте* рос. граненое тело	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
БРИЛА, див. також **тіло**	*тіло* рос. тело	Хв.: 1933
БРИТВАЛЬ вигадане слово, провінціалізм	*тигель* рекомендований інтернаціональний термін; рос. тигель	Хв.: 1933; Калин. Дрін.: 1935
БУЛЯ не властиве мовленню мас	*булла*	Хв.: 1933
В'ЯЗКА	*пучок* рос. пучок	Хв.: 1933
ВАГА АТОМО́ВА	*вага атомна* рос. вес атомный	Хв.: 1933
ВАГА УЯВНА	*вага позірна* рос. вес кажущийся	Хв.: 1933
ВАГАЛО	*маятник* рос. маятник	Хв.: 1933
ВАЛ, див. також **валець, валок, вібло, кряж**	*циліндр* рос. цилиндр	Хв.: 1933
ВАЛЕЦЬ, див. також **вал, валок, вібло, кряж**	*циліндр* рос. цилиндр	Хв.: 1933
ВАЛКОВИЙ, див. також **цівкастий**	*циліндричний* рос. цилиндрический	Хв.: 1933
ВАЛОК, див. також **вал, валець, вібло, кряж**	*циліндр* рос. цилиндр	Хв.: 1933
ВАЛЬНИЦЯ	*підшипник*	Калин. Дрін.: 1935
ВАРТІСТЬ НАКОНЕЧНА	*скінченне значення; скінченна величина* рос. конечное значение	Хв.: 1933
ВАР'ЯТ	*божевільний*	Рус.: 1973
ВБИРОМІР [АБСОРБЦІОМЕТР] штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *абсорбціометр*	Калин. Дрін.: 1935
ВДАЧА	*властивість*	Хв.: 1933
ВЕЛИЧІНЬ	*величина* рос. величина	Хв.: 1933
ВЕРТЕПА (МІЖГІР'Я)	*ущелина* рос. ущелье	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ВЕРТИКАЛЯ спотворення української мови	*вертикаль*	Дрін. Саб.: 1934
ВЕРХНЯК	*верхня основа* рос. верхнее основание	Хв.: 1933
ВЕРШКОВИЙ КУТ	*вертикальний кут* рос. определитель	Хв.: 1933
ВЗІР (ВЗІРЕЦЬ, ВЗОРЕЦЬ)	*формула* рос. арифм. прогрессия	Хв.: 1933
ВЗУТТЯРНЯ	*взуттєва фабрика*	Хв.: 1933
ВИБОРИ	*комбінації* рос. комбинации	Хв.: 1933
ВИВАЖКА, ВІДСИПКА	*наважка* рос. навеска	Хв.: 1933
ВИВІТРЮВАТИСЯ	*звітрюватися* рос. улетучиваться	Хв.: 1933
ВИВЛАСНЕННЯ	*відчуження* рос. отчуждение	Пан.: 1980
ВИВЛАСНЕННЯ	*відчудження* наслідок активізації українських ресурсів під впливом російської мови та подолання хибної тенденції до штучного кування слів, використання в ролі термінів слів вузькоговіркових, діалектних, невдалих запозичень тощо	Пан.: 1980
ВИГИН (вверх) штучна розбіжність між російською і українською мовами	тільки *згин*	Хв.: 1933
ВИГЛЯД словник ВУАН не рекомендує «вид»	*вид* рос. вид	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ВИЗИСК	*експлуатація* тенденція до інтерсхідно-слов'янізації соціально-економічної термінології в процесі перекладів творів Леніна виявляється і в поступовому засвоєнні українською мовою термінів інтернаціонального характеру	Пан.: 1980
ВИЗНАЧНИК	*детермінант* рос. размещение	Хв.: 1933
ВИЇМОК	*виняток* рос. исключение	Хв.: 1933
ВИКЛАДНИЙ [ВИКЛАДНИКОВИЙ, ВИЛОЖНИЧИЙ]	*показниковий* рос. показательный	Хв.: 1933
ВИКЛАДНИК [ВИЛОЖНИК]	*показник* рос. показатель	Хв.: 1933
ВИМІНА	*обмін* рос. обмен	Пан.: 1980
ВИМОЧКА, див. також **промокальниця**	тільки *папір промокальний*	Калин. Дрін.: 1935
ВИНИК [ВИНИКАННЯ, ВИНИКНЕННЯ] штучна розбіжність між російською і українською мовами; вигадані «українські відповідники», тобто націоналістичні неологізми	тільки *виникнення*	Калин. Дрін.: 1935
ВИПЛАТИТИ		Єрм. Рус.: 1970
ВИРІЖНИК	*дискримінант* рос. дискриминант	Хв.: 1933
ВИРІЗОК	*сектор* рос. сектор	Хв.: 1933
ВИРОБНИЧІ СИЛИ	*продуктивні сили* рос. производительные силы	Пан.: 1980
ВИ́СИЛЕНИЙ новотвір	*знесилений* як паралельне до **висилений**	Єрм. Рус.: 1970

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ВИСОКІСТЬ	*вишина* рос. высота	Хв.: 1933
ВИСОКОНАПРУГОВИЙ утворений на польський зразок		Калин. Дрін.: 1935
ВИТВІРНА	*похідна* рос. производная	Хв.: 1933
ВИТИНОК штучне так зване українське... слово, яке ніякого поширення серед широких багатомільйонних робітничих та колгоспних мас не мало і не має	*сектор*	Хв.: 1933
ВИШИНА	*висота* рос. высота	Хв.: 1933; Дрін. Саб.: 1934;
ВІБЛО, див. також **вал, валець, валок, кряж**	*циліндр* рос. цилиндр	Хв.: 1933
ВІБРАТОР [КОЛИВАЛЬНИК] націоналістична тенденція; штучна розбіжність між російською і українською мовами	тільки *вібратор*	Калин. Дрін.: 1935
ВІГРІННЯ	*вивітрювання* рос. выветривание	Хв.: 1933
ВІД'ЄМНИЙ	*негативний* рос. отрицательный (ознака електр. заряду)	Хв.: 1933
ВІДБИВАЧ [РЕФЛЕКТОР] штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *рефлектор*	Калин. Дрін.: 1935
ВІДДАТИСЯ	*вийти заміж*	Пл.: 1973
ВІДЛІЧ	*відіймання* рос. вычитание	Хв.: 1933
ВІДМІНА	*фаза місяця* рос. фаза луны	Хв.: 1933
ВІДНОГА	*рукав* рос. рукав (реки)	Хв.: 1933
ВІДОСЕРДНИЦЯ [ЦЕНТРОФУГА]	*центрифуга* рос. центрифуга	Хв.: 1933; Рус.: 1973

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ВІДПИХАННЯ (взаємне) **[ВІДШТОВХУВАННЯ]**	*відштовхування, в. взаємне* рос. отталкивание, о. взаимное	Хв.: 1933
ВІДПРУЖНИК	*буфер*	Хв.: 1933; Рус.: 1973
ВІДРІЗНА	*абсциса* рос. абсцисса	Хв.: 1933
ВІДРІЗОК, див. також **утинок**	*сегмент* рос. сегмент	Хв.: 1933
ВІДСОТОК штучне або застаріле; архаїзм і діалектизм	*процент* тенденція до інтерсхідно-слов'янізації соціально-економічної термінології в процесі перекладів творів Леніна виявляється і в поступовому засвоєнні українською мовою термінів інтернаціонального характеру	Шам.: 1974; Пан.: 1980
ВІДТАК штамп, який втратив стилістичну виразність	*потім*	Єрм. Рус.: 1970
ВІДТЯТА	*абсциса* рос. абсцисса	Хв.: 1933
ВІДЧИКРИЖИТИ емоційне	*відрізати; утнути, викинути колінце*	Єрм. Рус.: 1970; Рус.: 1973
ВОГКІСТЬ	*вологість* рос. влажность	Хв.: 1933
ВОГНИЩЕ	*фокус* рос. фокус	Хв.: 1933
ВОДОЗБІР	*басейн* рос. бассейн	Хв.: 1933
ВОДОЙМА	*басейн* рос. бассейн	Хв.: 1933
ВОДОПРОНИКЛИВИЙ	*водопроникний* рос. водопроницаемый	Хв.: 1933
ВОДОСПАД	*водопад* рос. водопад	Хв.: 1933
ВОЗДУШНА ТРУБА	*смерч* рос. смерч	Хв.: 1933
ВПЛИВ ХЕМІЧНИЙ	*дія хімічна* рос. действие химическое	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ВПОПЕРЕК	*діаметрально* рос. диаметрально	Хв.: 1933
ВПОРАТИ (роботу)	*зробити роботу*	Рм. Рус.: 1970
ВПОРЯДИТИ	*влаштувати*	Рус.: 1973
ВПОРЯДКУВАННЯ	*розміщення*	Хв.: 1933
ВРАЗ штучний архаїзм	*раптом*	Рус.: 1974
ВСЕЗЕЛЕНИЙ позначені відтінком розмовності	*вічнозелений* рос. вечнозеленый	Хв.: 1933
ВСЕНЬКИЙ штучний архаїзм		Рус.: 1974
ВТОРОПАТИ просторіччя		Єрм. Рус.: 1970
ГАЙНУТИ діалектизм		Рус.: 1974
ГАЛУЗЬ	*вітка* рос. ветвь	Хв.: 1933
ГАЛЯНТЕРЕЯ не властиве мовленню мас	*галантерея*	Хв.: 1933
ГАМУВАТИ [док. **УГАМУВАТИ**] (коливання), див. також **угамовувати** штучна розбіжність між російською і українською мовами	тільки *зупиняти, зупинити, спиняти, спинити*	Калин. Дрін.: 1935
ГАРЯЧИЙ	*жаркий* рос. жаркий	Хв.: 1933
ГНІЗДО	*горст* рос. горст	Хв.: 1933
ГНІТ	*прес* рос. пресс	Хв.: 1933
ГНОБИТИ		Єрм. Рус.: 1970
ГОДЕН	*могти, бути здатним, сміти*	Рус.: 1973
ГОДИНА СМУГОВА	*час поясний* рос. время поясное	Хв.: 1933
ГОЙДАННЯ, див. також **похит, хитання**	тільки *коливання*	Калин. Дрін.: 1935

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ГОРБОВИНА	*височина; височінь* рос. возвышенность (макроформа); возвышенность (поднятие местности)	Хв.: 1933
ГОРДІВНИЦЯ позначені відтінком розмовності; архаїзм		Рус.: 1974
ГОРИЗОНТАЛЯ спотворення української мови	*горизонталь*	Дрін. Саб.: 1934
ГОРІШНІЙ штучний архаїзм	*верхній*	Рус.: 1974
ГОСТРИЦЯ, див. також **остриця, рогівниця**	*піраміда* рос. пирамида	Хв.: 1933
ГОСТРИЦЯ, див. також **остриця, стята**	*зрізана піраміда* рос. пирамида	Хв.: 1933
ГРАНОСТОВП, див. також **граняк, гранчак**	*призма* рос. призма	Хв.: 1933
ГРАНЧАК, див. також **граняк, граностовп**	*призма* рос. призма	Хв.: 1933
ГРАНЯК, див. також **гранчак, граностовп**	*призма* рос. призма	Хв.: 1933
ГРІЛЬНЯ новотвір	*грілка*	Єрм. Рус.: 1970
ГРОМАДА використання в ролі термінів слів вузькоговіркових, діалектних, невдалих запозичень тощо	*община* наслідок активізації українських ресурсів під впливом російської мови та подолання хибної тенденції до штучного кування слів	Пан.: 1980
ҐРУНТ, див. також **підстава, пень**	*основа* рос. основание (фигуры)	Хв.: 1933
ГУРТ, див. також **переділка, гурток**	*група* рос. группа	Хв.: 1933
ГУРТОВИЙ	*валовий* динаміка мовних змін, що відповідає принципові інтерслов'янізації	Пан.: 1980
ГУРТОВИЙ ДОХІД	*валовий доход*	Пан.: 1980
ГУРТОВИЙ ЗДОБУТОК	*валова виручка*	Пан.: 1980
ГУРТОК, див. також **переділка, гурт**	*група* рос. группа	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ГУРТУВАННЯ	*групування* рос. группирование	Хв.: 1933
ГУСТИНА ОБСЯГОВА [ОБ'ЄМНА]	*густина, г. об'ємна* рос. плотность, п. объемная	Хв.: 1933
ДАЛЕБІ народне, розмовне у РУС 6-ти т.	*чесне слово, слово честі, справді, єй-єй* і ін.	Пл.: 1973
ДАЛЕКОВИД	*телескоп* рос. телескоп	Хв.: 1933
ДАЛЕКОГЛЯД	*телескоп* рос. телескоп	Хв.: 1933
ДВИГІТ	*струс* рос. стрясение	Хв.: 1933
ДВИГІТ, див. також **потрус, струс, двигтіння, струшування** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *струс*	Хв.: 1933
ДВИГТІННЯ, див. також **потрус, двигіт, струс, струшування** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *струс*	Хв.: 1933
ДВОНИТКО́ВИЙ утворений на польський зразок		Калин. Дрін.: 1935
ДВОНИТНИК [БІФІЛЯР] націоналістична тенденція	тільки *біфіляр*	Калин. Дрін.: 1935
ДВОПРИЗМА вигадане слово, провінціалізм	*біпризма* рекомендований інтернаціональний термін	Калин. Дрін.: 1935
ДВОСІЧНА, див. також **середкутня, симетральна**	*бісектриса* рос. биссектрисса	Хв.: 1933
ДВОЧЛЕН вигадане слово, провінціалізм	*біном* рекомендований інтернаціональний термін	Калин. Дрін.: 1935

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ДЕКЛЯМАЦІЯ не властиве мовленню мас	*декламація*	Хв.: 1933
ДЗИҐАРІ		Рус.: 1974
ДИБАТИ діалектизм		Рус.: 1974
ДІЯГОНАЛЯ спотворення української мови	*діагональ*	Дрін. Саб.: 1934
ДОБІР	*комплект* рос. набор (катушек)	Хв.: 1933
ДОБРОДІЙ		Рус.: 1974
ДОВЖИНА	*довгота* рос. долгота	Хв.: 1933
ДОВКРУЖ	*навколо, навкруги*	Рус.: 1974
ДОЗЕМНИЙ, див. також **простовисний, прямовисний**	*вертикальний* рос. вертикальный	Хв.: 1933
ДОЛІШНІЙ штучний архаїзм	*нижній*	Рус.: 1974
ДОПІРУ діалектизм, розмовне, штамп, який втратив стилістичну виразність; штучний архаїзм	*тепер; щойно*	Єрм. Рус.: 1970; Рус.: 1973
ДОПЛИВ	*притока* рос. приток (реки)	Хв.: 1933
ДОСЕРЕДНЯ, див. також **середуща, середбічна**	*медіана* рос. медиана	Хв.: 1933
ДОСТАТОК використання в ролі термінів слів вузькоговіркових, діалектних, невдалих запозичень тощо	*багатство* наслідок активізації українських ресурсів під впливом російської мови та подолання хибної тенденції до штучного кування слів	Пан.: 1980
ДОСТЕМЕННО штучний архаїзм		Рус.: 1974
ДОСТОТУ штучний архаїзм		Рус.: 1974
ДОТИК	*контакт*	Хв.: 1933
ДРІБ ІСТИЙ	*правильний дріб* рос. правильная дробь	Хв.: 1933; Дрін. Саб.: 1934

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ДРІБ ЛАНЦЮГОВИЙ	*неперервний дріб* рос. непрерывная дробь	Хв.: 1933
ДРІБ НАВОРОТНИЙ	*періодичний дріб* рос. периодическая дробь	Хв.: 1933
ДРІБ НЕІСТИЙ	*неправильний дріб* рос. неправильная дробь	Дрін. Саб.: 1934
ДРІБЕНЬ штучне так зване українське... слово, яке ніякого поширення серед широких багатомільйонних робітничих та колгоспних мас не мало і не має	*петит*	Хв.: 1933
ДУДКА ВІДКРИТА [ТРУБКА ВІДКРИТА]	*трубка відкрита* рос. трубка открытая	Хв.: 1933
ДУРНЮЧИЙ вигадка перекладачів і письменників		Єрм. Рус.: 1970
ДУРНЯЧИЙ вигадка перекладачів і письменників		Єрм. Рус.: 1970
ДУХОВИК штучне так зване українське... слово, яке ніякого поширення серед широких багатомільйонних робітничих та колгоспних мас не мало і не має	*сифон*	Хв.: 1933
ЕЛЕКТРИЗАЦІЯ ВІД'ЄМНА	*електризація негативна* рос. электризация отрицательная	Хв.: 1933
ЕЛЕКТРИЗАЦІЯ ДОДАТНЯ	*електризація позитивна* рос. электризация положительная	Хв.: 1933
ЕЛЕКТРОВІД'ЄМНИЙ	*електронегативний* рос. электро-отрицательный	Хв.: 1933
ЕЛЕКТРОВІТЕР [ВІТЕР ЕЛЕКТРИЧНИЙ] штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *вітер електричний*	Калин. Дрін.: 1935;
ЕЛЕКТРОВНЯ	*електростанція*	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ЕЛЕКТРОДОДАТНІЙ	*електропозитивний* рос. электроположительный	Хв.: 1933
ЕЛЕМЕНТ ТЕЧНИЙ	*елемент рідинний (гальванічний), елемент рідкий (хемелемент)* рос. элемент жидкий	Хв.: 1933
ЕЛІПСА спотворення української мови	*еліпс*	Дрін. Саб.: 1934
ЕЛЯСТИЧНИЙ	*еластичний* рос. эластичный	Хв.: 1933; 1970-і
ЕЛЯСТИЧНІСТЬ	*еластичність* рос. эластичность	Хв.: 1933; 1970-і
ЖЕЛЬ	*гель* рос. гель	Хв.: 1933
ЖИВЕ СРІБЛО	*ртуть (проста речовина), меркурій (елемент у сполуці)* рос. ртуть	Хв.: 1933
ЖІЛЬНИКАРНЯ	*кабельний завод*	Хв.: 1933
ЖМАК, див. також **жмут, жмуток**	*пучок* рос. пучок	Хв.: 1933
ЖМУТ, див. також **жмак, жмуток**	*пучок* рос. пучок	Хв.: 1933
ЖМУТОК, див. також **жмак, жмут**	*пучок* рос. пучок	Хв.: 1933
ЗАБАГТИ		Пл.: 1973
ЗАВАЛ	*обвал* рос. обвал	Хв.: 1933
ЗАВШЕ розмовне; штамп, який втратив стилістичну виразність		Єрм. Рус.: 1970
ЗАГАЛ	*сукупність* рос. совокупность	Хв.: 1933
ЗАГОДЯ штучний архаїзм		Рус.: 1974
ЗАГРАВА ПІВНІЧНА	*сяйво полярне* рос. северное сияние	Хв.: 1933
ЗАЗНАЙОМИТИСЯ розмовне		Єрм. Рус.: 1970

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ЗАЙВИНА	*надлишок* рос. избыток	Хв.: 1933
ЗАКРІП, див. також **закріплювання** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	*тільки фіксування*	Калин. Дрін.: 1935
ЗАКАЗАТИ	*заборонити*	Рус.: 1973
ЗАКЛЯМРОВУВАТИ док. **ЗАКЛЯМРУВАТИ**	*брати (взяти) в дужки* рос. заключать в скобки	Хв.: 1933
ЗАКРІПЛЮВАННЯ див. також **закріп** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *фіксування*	Калин. Дрін.: 1935
ЗАЛЕЖНИК	*функція* рос. функция	Хв.: 1933
ЗАЛЕЖНИК, див. також **рядна, значник**	*ордината* рос. ордината	Хв.: 1933
ЗАЛОМОМІР [РЕФРАКТОМЕТР] штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *рефрактометр*	Калин. Дрін.: 1935
ЗАЛЮБЛЕНИЙ штучне, застаріле		Шам.: 1974
ЗАМІННИК, див. також **перемінник**	*модуль* рос. модуль	Хв.: 1933
ЗАНУР, див. також **занурняння, занурення** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *занурення*	Калин. Дрін.: 1935
ЗАНУРЕННЯ, див. також **занур, занурняння**	тільки *занурення*	Калин. Дрін.: 1935
ЗАНУРЯННЯ, див. також **занур, занурення**	тільки *занурення*	Калин. Дрін.: 1935

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ЗАПОВЗЯТИСЯ		Єрм. Рус.: 1970
ЗАПОСІСТИ		Єрм. Рус.: 1970
ЗАСНОВОК	*гіпотеза* рос. гипотеза	Хв.: 1933
ЗАТОП, див. також **затоплювання, затоплення** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *занурення*	Калин. Дрін.: 1935
ЗАТОПЛЕННЯ, див. також **затоплювання, затоп**	тільки *занурення*	Калин. Дрін.: 1935
ЗАТОПЛЮВАННЯ, див. також **затоп, затоплення**	тільки *занурення*	Калин. Дрін.: 1935
ЗАТОЧИНА	*бухта* рос. бухта	Хв.: 1933
ЗАЦІЛІЛИЙ новотвір	*уцілілий* як паралельне до первинного слова	Єрм. Рус.: 1970
ЗБАНКРОТУВАННЯ	*банкротство* тенденція до інтерсхідно-слов'янізації соціально-економічної термінології в процесі перекладів творів Леніна виявляється і в поступовому засвоєнні українською мовою термінів інтернаціонального характеру	Пан.: 1980
ЗБІР	*сукупність* рос. совокупность	Хв.: 1933
ЗВИННИЙ штучний архаїзм		Рус.: 1974
ЗВІХНЕВИЙ, див. також **укісний, перехресний**	*косий* рос. косой	Хв.: 1933
ЗВОРОТНИК	*тропік* рос. тропик	Хв.: 1933
ЗГЛЯДНІ ЧИСЛА	*відносні числа* рос. относительные числа	Хв.: 1933
ЗГОРТКА, див. також **зморшка**	*складка* рос. складка	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ЗГУК обласне, застаріле, рідковживане	*звук*	Хв.: 1933
ЗДАТНІСТЬ ВБИРНА, див. також **убирність**	*здатність абсорбційна, здатність убирна* рос. способность абсорбционная	Хв.: 1933
ЗДИБАТИ розмовне		Єрм. Рус.: 1970
ЗДОБУТОК	*виручка* збагачення української мови термінами й термінологічними словосполученнями, які сприяли інтерсхіднослов'янізації соціально-економічної термінології	Пан.: 1980
ЗДОРОВИТЬ штучне або застаріле		Шам.: 1974
ЗДОРОЖИТИСЯ обласне, застаріле, рідковживане		Єрм. Рус.: 1970
ЗДУЖАТИ діалектизм		Рус.: 1974
ЗДУМІЛО обласне, застаріле, рідковживане		Єрм. Рус.: 1970
ЗЕЛЕНИНА не фіксують укр. джерела		Єрм. Рус.: 1970
ЗЕРО, див. також **оник**	*нуль* рос. нуль	Хв.: 1933
ЗИЗИЙ штучний архаїзм	*косоокий*	Рус.: 1974
ЗІРКА	*зоря* рос. звезда	Хв.: 1933
ЗМІЙКА	*спіраль* рос. спираль	Хв.: 1933
ЗМОРШКА, див. також **згортка**	*складка* рос. складка	Хв.: 1933
ЗНАМЕНО, див. також **знамя**	*ознака* рос. признак	Хв.: 1933
ЗНАМЯ, див. також **знамено**	*ознака* рос. признак	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ЗНАЧНИК	*абсциса* рос. абсцисса	Хв.: 1933
ЗНАЧНИК, див. також **рядна, залежник**	*ордината* рос. ордината	Хв.: 1933
ЗОКІЛЬНИЙ, див. також **окільний, околишній**	тільки *зовнішній*	Калин. Дрін.: 1935
ЗОРЕННЯ (ПРИЦІЛ)	*візування* рос. визирование	Хв.: 1933
ЗОШИБАНЕЦЬ	*валун* рос. валун	Хв.: 1933
ЗУБОЖЕННЯ	*зубожіння* сприяння інтерсхідно-слов'янізації соціально-економічної термінології	Пан.: 1980
ЗУЖИТИ піна своєрідного перекладацького суржику	*використати*	Рус.: 1974
ЙОН ВІД'ЄМНИЙ	*йон негативний* рос. ион отрицательный	Хв.: 1933
КАВЧУКО́ВИЙ утворений на польський зразок		Калин. Дрін.: 1935
КАПЕЛЯ не властиве мовленню мас	*капелла*	Хв.: 1933
КАРТАТИ просторіччя		Рус.: 1974
КВАС [КИСЛОТА]	*кислота (основа; сильна, слабка, міцна)* рос. кислота (основа; сильная, слабая, крепкая)	Хв.: 1933
КВОТ	*частка* рос. частное	Хв.: 1933
КИШКА КАВЧУКОВА [ТРУБКА КАВЧУКОВА]	*трубка каучукова* рос. трубка каучуковая	Хв.: 1933
КІНЬ МЕХАНІЧНИЙ	*сила кінська* рос. сила лошадиная	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
КІШ	*бункер* ...у спеціальній літературі початку 30-х років... широко практикувалося вживання спотворених слів або вузьких локалізмів..., які нібито більше відповідали структурі нашої мови, ніж загальновідомі інтернаціоналізми	Рус.: 1973
КЛИН	*двогранний кут* рос. двугранный угол	Хв.: 1933
КЛЯСА не властиве мовленню мас	*клас*	Хв.: 1933
КОЛЕСО, див. також **кружіль**	*круг* рос. круг	Хв.: 1933
КОМИЗИТИСЯ діалектизм		Рус.: 1974
КОРБА «термін притягнуто за волосся»	*кривошип*	Калин. Дрін.: 1935
КОРИСТАТИ	*користуватися*	Єрм. Рус.: 1970
КОРИТО	*русло* рос. русло	Хв.: 1933
КОСИНА	*діагональ* рос. диагональ	Хв.: 1933
КОСИННА	*діагональна площина* рос. диагональная плоскость	Хв.: 1933
КРАВАТКА полонізм		Рус.: 1974
КРАЛЯ полонізм		Рус.: 1974
КРАМАР обласне, застаріле, рідковживане	*торговець*	Єрм. Рус.: 1970
КРАПЛИСТО-ТЕЧНИЙ	*краплинно-рідкий* рос. капельно-жидкий	Хв.: 1933
КРАС	*карст* рос. карст	Хв.: 1933
КРИСТАЛ НАПІВТЕЧНИЙ	*кристал напіврідкий* кристалл полужидкий	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
КРУЖАЛО [ДИСК] штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *диск*	Дрін. Саб.: 1934; Калин. Дрін.: 1935
КРУЖІЛЬ, див. також **колесо**	*круг* рос. круг	Хв.: 1933
КРУЖІЛЬ, див. також **стіжок, шийка, пістряк**	*конус* рос. конус	Хв.: 1933
КРУТЕНЬ	*шків* ...у спеціальній літературі початку 30-х років... широко практикувалося вживання спотворених слів або вузьких локалізмів..., які нібито більше відповідали структурі нашої мови, ніж загальновідомі інтернаціоналізми	Рус.: 1973
КРЯЖ, див. також **вал, валець, валок, вібло**	*циліндр* рос. цилиндр	Хв.: 1933
КУРДУПЕЛЬ діалектне		Єрм. Рус.: 1970
КУТОМІР	*транспортир* рос. транспортир	Хв.: 1933
КУЧУГУРА	*бархан* рос. бахран	Хв.: 1933
ЛАД	*уклад* рос. уклад	Пан.: 1980
ЛАЙЛИВЕЦЬ вигадка перекладачів/ письменників		Єрм. Рус.: 1970
ЛЕДНЯК	*льодовик* рос. ледник	Хв.: 1933
ЛИБОНЬ народне, розмовне у РУС 6-ти т.	*(на)певно, (на)певне, мабуть*	Рус.: 1974; 1970-ті
ЛИЦЕДІЙ		Рус.: 1974
ЛІКУВАЛЬНИК вигадка перекладачів / письменників	*доктор*	Єрм. Рус.: 1970
ЛІНЕАЛ	*лінійка* рос. лінейка	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ЛІНІЙКА ЗІРНА	*візувальна лінійка* рос. линейка визирная	Хв.: 1933
ЛІС ГЛИЦЕВИЙ	*ліс шпильковий* рос. лес хвойный	Хв.: 1933
ЛУК	*дуга* рос. дуга	Хв.: 1933
ЛУЧ	*радіус* рос. радиус	Хв.: 1933
ЛЮСТРО полонізм		Рус.: 1974
ЛЮТНИК	*паяльник*	Калин. Дрін.: 1935
ЛЮТУВАТИ	*паяти*	Калин. Дрін.: 1935
ЛЯБОРАТОРІЯ не властиве мовленню мас	*лабораторія*	Хв.: 1933
ЛЯВА не властиве мовленню мас	*лава*	Хв.: 1933
ЛЯНДШАФТ не властиве мовленню мас	*ландшафт*	Хв.: 1933
ЛЯФЕТ не властиве мовленню мас	*лафет*	Хв.: 1933
МАПА обласне, застаріле	*карта* рос. карта	Хв.: 1933; Єрм. Рус.: 1970
МАРСОЗНАВСТВО штучне так зване українське... слово, яке ніякого поширення серед широких багатомільйонних робітничих та колгоспних мас не мало і не має	*аерографія* рекомендований інтернаціональний термін;	Хв.: 1933
МАСТИВО вигадане слово, провінціалізм	*мастика* рос. мастика	Хв.: 1933; Калин. Дрін.: 1935
МАТИ РАЦІЮ	*бути правим*	Рус.: 1974
МЕЖИПРЯМ, див. також **сторч, простопад, прям, прямохресник, сторчак**	*перпендикуляр* рос. перпендикуляр	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
МЕРЗЛИНА	*мерзлота* рос. мерзлота	Хв.: 1933
МЕТ	*проекція* рос. проэкция	Хв.: 1933
МИРШАВЕЦЬ вигадка перекладачів / письменників		Єрм. Рус.: 1970
МІНА	*обмін* рос. обмен	Пан.: 1980
МІНЕННЯ	*затемнення* рос. затмение	Хв.: 1933
МІРИЛО штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	*масштаб* рос. масштаб	Хв.: 1933; Калин. Дрін.: 1935
МНОГОКРАТЬ	*кратне* рос. непрерывная дробь	Хв.: 1933
МОДЛО	*шаблон* рос. шаблон	Хв.: 1933
МОСЯЖ полонізм	*латунь* рос. латунь	Хв.: 1933; Калин. Дрін.: 1935
МРЯКОВИНА	*туманність* рос. туманность	Хв.: 1933; Дрін. Саб.: 1934
МУТРА	*гайка*	Рус.: 1973
М'ЯСНЯ	*мускулатура*	Рус.: 1973
НА ВЗІР анахронічне	*на зразок, подібно до*	Пл.: 1973
НА ПОЗІР анахронічне		Пл.: 1973
НА ШТИБ розмовне		Пл.: 1973
НАБЛИЖАННЯ, див. також **наблиз, наближування**	тільки *наближення*	Калин. Дрін.: 1935
НАБЛИЖУВАННЯ, див. також **наблиз, наближання**	тільки *наближення*	Калин. Дрін.: 1935

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
НАБЛИЗ [НАБЛИЖЕННЯ], див. також **наближування, наближання** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *наближення*	Калин. Дрін.: 1935
НАБУТКИ штучне або застаріле		Шам.: 1974
НАВДИВОВИЖУ штамп, який втратив стилістичну виразність		Єрм. Рус.: 1970
НАВЗАЄМ діалектне, розмовне	*взаємно*	Єрм. Рус.: 1970
НАВЗАХОДІ діалектне, розмовне, застаріле, рідковживане	*(сонце) на заході*	Єрм. Рус.: 1970
НАВПАКОВИЙ	*обернений* рос. обратный	Хв.: 1933
НАГРІВНИК	*огрівник* рос. баня (нагрев. прибор); ванна (нагрев. прибор)	Хв.: 1933
НАДВИРОБНИЦТВО	*перевиробництво* рос. перепроизводство	Пан.: 1980
НАДМА	*дюна* рос. дюна	Хв.: 1933
НАМЕТЕНЬ	*валун* рос. валун	Хв.: 1933
НАПОЗІР штучний архаїзм		Рус.: 1974
НАПУСТ		Пл.: 1973
НАПУШИСТО новотвір		Єрм. Рус.: 1970
НАРАЗ штамп, який втратив стилістичну виразність; штучний архаїзм	*раптом*	Єрм. Рус.: 1970; Рус.: 1974
НАРАЗІ штучне утворення		Рус.: 1974
НАСЛІДСТВО, див. також **підступ, наступ, послідство**	*послідовність* рос. последовательность	Хв.: 1933
НАСМОКОВУВАТИ док. **НАСМОКУВА́ТИ**	*накачувати, накачати*	Калин. Дрін.: 1935

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
НАСТУП, див. також **підступ, послідство, наслідство**	*послідовність* рос. последовательность	Хв.: 1933
НАХИЛИЙ, див. також **похилий, похилистий, спадистий** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *похилий*	Калин. Дрін.: 1935
НЕАКТИВНИЙ	*неактивний, пасивний* рос. инактивный, пассивный	Хв.: 1933
НЕБАВОМ штучний архаїзм		Рус.: 1974
НЕВДЯЧНИЦЯ архаїзм, позначені відтінком розмовності		Рус.: 1974
НЕВТРОН	*нейтрон* рос. нейтрон	Хв.: 1933
НЕЗГІРШЕ		Рус.: 1974
НЕСАМОВИТЕЦЬ не фіксують укр. джерела	*несамовитий*	Єрм. Рус.: 1970
НОРМАЛЯ спотворення української мови	*нормаль*	Дрін. Саб.: 1934
НОЧВИ див. також **рів**	*грабен* рос. грабен	Хв.: 1933
НУТРЯНИЙ, див. також **внутрішній, середовий, серединний, осередній, середковий** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *внутрішній* рос. внутренний	Калин. Дрін.: 1935
ОБЛУПАНИЙ обласне, застаріле, рідковживане		Єрм. Рус.: 1970
ОБМІНА	*обмін* рос. обмен	Пан.: 1980
ОБРІЙ	*горизонт, обрій* рос. горизонт (геогр.)	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ОБРУС (УБРУС) обласне, застаріле, рідковживане	*скатерть, скатертина*	Єрм. Рус.: 1970; Рус.: 1973
ОБСТАНОВА	*обстановка* загальновж., поширені	Єрм. Рус.: 1970
ОБСЯГ [ОБ'ЄМ]	*об'єм* рос. объем	Хв.: 1933
ОДНОСТРУН [МОНОХОРД] штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *монохорд*	Калин. Дрін.: 1935
ОДРІЗОК	*абсциса* рос. абсцисса	Хв.: 1933
ОЗЛИДНІННЯ	*зубожіння* сприяння інтерсхідно-слов'янізації соціально-економічної термінології	Пан.: 1980
ОЗЛИДНІННЯ	*розорення* рос. разорение	Пан.: 1980
ОКІЛЬНИЙ, див. також **зокільний, околишній** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *зовнішній*	Калин. Дрін.: 1935
ОКОЛИШНІЙ, див. також **окільний, зокільний**	тільки *зовнішній*	Калин. Дрін.: 1935
ОЛИВО полонізм	*свинець*	Калин. Дрін.: 1935
ОНГСТРЕМ [АНГСТРЕМ]	*ангстрем* рос. ангстрем	Хв.: 1933
ОНИК, див. також **зеро**	*нуль* рос. нуль	Хв.: 1933
ОПАСУВАТИСЯ обласне, застаріле, рідковживане		Єрм. Рус.: 1970

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ОСЕРЕДНІЙ, див. також **внутрішній, середовий, серединний, нутряний, середковий** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *внутрішній* рос. внутренний	Калин. Дрін.: 1935
ОСОННЯ	*на сонці, проти сонця, під сонцем*	Єрм. Рус.: 1970
ОСТРИЦЯ, див. також **гострица, стята**	*зрізана піраміда* рос. пирамида	Хв.: 1933
ОФІРУВАТИ	*пожертвувати*	Рус.: 1973
ОЧЕВИДЯЧКИ	*очевидно*	Рус.: 1974
ПАН		Рус.: 1974
ПАНЩИНА	*відробітки*	Пан.: 1980
ПАРАЛАКСА спотворення української мови; не відповідає укр. вимові	*паралакс*	Дрін. Саб.: 1934
ПАРАЛЕЛЯ спотворення української мови	*паралель*	Дрін. Саб.: 1934
ПАРЛЯМЕНТ не властиве мовленню мас	*парламент*	Хв.: 1933
ПАРТИКА	*скибка хліба*	Єрм. Рус.: 1970
ПАСИВНИЙ	*неактивний, пасивний* рос. инактивный, пассивный	Хв.: 1933
ПАСМО	*гряда* рос. гряда	Хв.: 1933
ПАСМО ГІРСЬКЕ	*хребет гірський* рос. хребет горный	Хв.: 1933
ПАСОК	*смуга* рос. полоса	Хв.: 1933
ПЕНЬ, див. також **ґрунт, підстава**	*основа* рос. основание (фигуры)	Хв.: 1933
ПЕРВЕНЬ, див. також **первісток, первістка**	*елемент* рос. элемент	Хв.: 1933
ПЕРВІСТКА, див. також **первень, первісток**	*елемент* рос. элемент	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ПЕРВІСТОК, див. також **первень, первістка**	*елемент* рос. элемент	Хв.: 1933
ПЕРЕВІР [ПЕРЕВІРКА], див. також **перевіряння** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *перевірка*	Калин. Дрін.: 1935
ПЕРЕВІРЯННЯ, див. також **перевір**	тільки *перевірка*	Калин. Дрін.: 1935
ПЕРЕДДВЕР'Я вигадка перекладачів / письменників	*переддень*	Єрм. Рус.: 1970
ПЕРЕДІЛКА	*група* рос. модуль	Хв.: 1933
ПЕРЕДІЛКА, див. також **гурт, гурток**	*група* рос. группа	Хв.: 1933
ПЕРЕДКАПІТАЛІСТИЧНИЙ	*докапіталістичний* рос. докапиталистический	Пан.: 1980
ПЕРЕКУТНЯ рекомендовано *косина*	*діагональ* рос. диагональ	Хв.: 1933
ПЕРЕМІННИК, див. також **замінник**	*модуль* рос. модуль	Хв.: 1933
ПЕРЕМІСТ [ПЕРЕМІЩЕННЯ], див. також **переміщування** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *переміщення*	Калин. Дрін.: 1935
ПЕРЕМІЩУВАННЯ, див. також **переміст**	тільки *переміщення*	Калин. Дрін.: 1935
ПЕРЕРУБ	*діагональна площина* рос. диагональная плоскость	Хв.: 1933
ПЕРЕТОЧУВАТИ діалектизм		Рус.: 1974
ПЕРЕХРЕСНИЙ	*косий*	Хв.: 1933
ПЕРЕХРЕСНИЙ, див. також **укісний, звіхневий**	*косий* рос. косой	Хв.: 1933
ПЕРІОДА спотворення української мови	*період*	Дрін. Саб.: 1934

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ПИСЬМІВКА штучне так зване українське... слово, яке ніякого поширення серед широких багатомільйонних робітничих та колгоспних мас не мало і не має	*курсив*	Хв.: 1933
ПІВДЕННИК	*меридіан* рос. меридиан	Хв.: 1933
ПІҐМЕЙ не відповідає укр. вимові		Орл.: 1933
ПІҐМЕНТ не відповідає укр. вимові		Орл.: 1933
ПІДЕЛЕКТРОН [СУБЕЛЕКТРОН] штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *субелектрон*	Калин. Дрін.: 1935
ПІДОЗРІЛИВИЙ	*підозрілий*	Єрм. Рус.: 1970
ПІДОЗРІЛИВО	*підозріло*	Єрм. Рус.: 1970
ПІДСОННЯ	*клімат* рос. климат	Хв.: 1933 Єрм. Рус.: 1970
ПІДСТАВА, див. також **ґрунт, пень**	*основа* рос. основание (фигуры)	Хв.: 1933
ПІДСТУП, див. також **наступ, послідство, наслідство**	*послідовність* рос. последовательность	Хв.: 1933
ПІСТРЯК, див. також **стіжок, кружіль, шийка**	*конус* рос. конус	Хв.: 1933
ПІХОТОЮ розмовне		Єрм. Рус.: 1970
ПЛОДОТВОРНИЙ русизм		Єрм. Рус.: 1970
ПЛОЩА	*діагональна площина* рос. диагональная плоскость	Хв.: 1933
ПЛЯН не властиве мовленню мас	*план*	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ПЛЯСТИКА не відповідає укр. вимові		Хв.: 1933
ПЛЬОМБА не властиве мовленню мас	*пломба*	Хв.: 1933
ПОГУТОРИТИ обласне, застаріле, рідковживане		Єрм. Рус.: 1970
ПОДІЛ (НИЗЬКОДІЛ)	*низина* рос. низменность	Хв.: 1933
ПОДУЖНИК не фіксують укр. джерела		Єрм. Рус.: 1970
ПО-ДУРНЯЧОМУ вигадка перекладачів/письменників		Єрм. Рус.: 1970
ПОЗАЧЕРВОНИЙ [ІНФРАЧЕРВОНИЙ] штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *інфрачервоний*	Калин. Дрін.: 1935
ПОЗАЯК штучний архаїзм		Рус.: 1974
ПОЗЕМ полонізм	*горизонт* рос. горизонт (геолог.)	Хв.: 1933 Дрін. Саб.: 1934
ПОЗЕМНА	*горизонталь* рос. горизонталь	Хв.: 1933
ПОЗЕМНИЙ полонізм	*горизонтальній* рос. горизонтальный	Дрін. Саб.: 1934
ПОЛЮС ВІД'ЄМНИЙ	*полюс негативний, п. мінусовий* рос. полюс отрицательный	Хв.: 1933
ПОЛЮС ДОДАТНІЙ	*полюс позитивний, п. плюсовий* рос. полюс положительный	Хв.: 1933
ПОМІРКОВАНИЙ	*помірний* рос. умеренный	Хв.: 1933
ПОНУРИЙ штучний архаїзм		Рус.: 1974

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ПОПРИ штамп, який втратив стилістичну виразність	*повз* загальновживане, нейтральне	Єрм. Рус.: 1970
ПОПРИ	*дарма що, хоч, не зважаючи на*	Єрм. Рус.: 1970
ПОСЛІДСТВО, див. також **підступ, наступ, наслідство**	*послідовність* рос. последовательность	Хв.: 1933
ПОСТЕРЕГТИ	*помітити, побачити, відчути*	Рус.: 1973
ПОСТЕРІГАТИ обласне	*спостерігати*	Єрм. Рус.: 1970
ПОСТУП АРИФМЕТИЧНИЙ	*арифметична прогресія* рос. арифметическая прогрессия	Хв.: 1933
ПОТРУС, див. також **двигіт, струс, двигтіння, струшування** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *струс*	Хв.: 1933
ПОТУЛЬНИЙ	*покірний*	Рус.: 1973
ПОТУРАТИ просторіччя		Рус.: 1974
ПОХИЛИЙ, див. також **похилистий, нахилий, спадистий** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *похилий*	Калин. Дрін.: 1935
ПОХИЛИСТИЙ, див. також **похилий, нахилий, спадистий** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *похилий*	Калин. Дрін.: 1935
ПОХИТ (однократне), див. також **гойдання, коливання** штучна розбіжність між російською і українською мовами	тільки *коливання*	Калин. Дрін.: 1935

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ПОХОДЕНЬКИ архаїзм і діалектизм		Рус.: 1974
ПРАВИЛЬНІСТЬ вигадка	*закономірність* рос. закономерность	Хв.: 1933 Калин. Дрін.: 1935
ПРЕДМЕТО́ВИЙ утворений на польський зразок; безпідставне, всупереч живій мові трудящих, поширення прикметників з суфіксом *-овий*		Хр.: 1934 Калин. Дрін.: 1935
ПРИБАВИТИ діалектизм		Рус.: 1974
ПРИЛИП, див. також **прилипання** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *прилипання* рос. прилипание	Калин. Дрін.: 1935
ПРИЛИПАННЯ, див. також **прилип** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *прилипання* рос. прилипание	Калин. Дрін.: 1935
ПРИЛИПНІСТЬ [АДГЕЗІЯ] штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *адгезія*	Калин. Дрін.: 1935
ПРИПИС	*правило* рос. правило	Хв.: 1933
ПРИТИЧКА	*штепсель* рос. штепсель	Хв.: 1933 Рус.: 1973
ПРИТЛУМЛЮВАТИ	*приглушувати*	Єрм. Рус.: 1970
ПРИХИСТИТИ	*захистити* як паралельне до первинного слова	Єрм. Рус.: 1970
ПРИЧАНДАЛЛЯ архаїзм і діалектизм		Рус.: 1974
ПРОВІДНИЙ ПРОМІНЬ, див. також **прово́день**	*радіус-вектор* рос. радиус-вектор	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ПРОВО́ДЕНЬ, див. також **провідний вектор**	*радіус-вектор* рос. радиус-вектор	Хв.: 1933
ПРОЗІР	*візир* рос. визир	Хв.: 1933
ПРОКЛЯМАЦІЯ не властиве мовленню мас	*прокламація*	Хв.: 1933
ПРОЛЕТАРІЯТ	*пролетаріат*	Пан.: 1980
ПРОМОКАЛЬНИЦЯ [ПАПІР ПРОМОКАЛЬНИЙ], див. також **вимочка** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *папір промокальний*	Калин. Дрін.: 1935
ПРОСТОВИСНИЙ, див. також **прямовисний, доземний**	*вертикальний* рос. вертикальный	Хв.: 1933
ПРОСТОКУТНИЙ новотвір	*прямокутний*	Єрм. Рус.: 1970
ПРОСТОПАД, див. також **сторч, прям, межипрям, прямохресник, сторчак**	*перпендикуляр* рос. перпендикуляр	Хв.: 1933
ПРОСЯКАТИ док. **ПРОСЯКНУТИ**	*насочити* рос. напитывать, напитаться	Хв.: 1933
ПРОТОПЛАЗМА не відповідає укр. вимові		Орл.: 1933
ПРОХІДКА розмовне		Єрм. Рус.: 1933
ПРОЧИТ [ВІДЛІК]	*відлік* рос. отсчет	Хв.: 1933
ПРУЖНІСТЬ	*еластичність* рос. эластичность	Хв.: 1933
ПРЯМ, див. також **сторч, простопад, межипрям, прямохресник, сторчак**	*перпендикуляр* рос. перпендикуляр	Хв.: 1933
ПРЯМОВИСНИЙ, див. також **простовисний, доземний**	*вертикальний* рос. вертикальный	Хв.: 1933
ПРЯМОХРЕСНИК, див. також **сторч, простопад, прям, межипрям, сторчак**	*перпендикуляр* рос. перпендикуляр	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ПУСТЕЛЯ	*пустиня* рос. пустыня	Хв.: 1933
РАМЕНО	*рукав* рос. рукав (реки)	Хв.: 1933
РАМЦІ, див. також **рамця** архаїзм і діалектизм; полонізм		Рус.: 1974
РАМЦЯ, див. також **рамці** полонізм	*рамено* рос. основание (фигуры)	Рус.: 1974
РАМЯ	*рамено* рос. плечо (сторона угла)	Хв.: 1933
РЕНТА ЗЕМЕЛЬНА	*рента поземельна* рос. рента поземельная	Пан.: 1980
РЕОСТАТ ПРИТИЧКОВИЙ [штепсельний]	*реостат штепсельний* рос. реостат штепсельный	Хв.: 1933
РЕОСТАТ ТЕЧИВНИЙ	*реостат рідинний* рос. реостат жидкостный	Хв.: 1933
РЕЧОВИНА ЧИННА	*речовина активна* рос. вещество активное	Хв.: 1933
РІВ, див. також **ночви**	*грабен* рос. грабен	Хв.: 1933
РІВЕНЬ	*горизонт* рос. горизонт (воды)	Хв.: 1933
РІВНИК	*екватор* рос. экватор	Хв.: 1933
РІВНОЛЕЖНИК	*паралель* рос. параллель; параллельный круг	Хв.: 1933
РІЛЬНИЦТВО	*землеробство* рос. земледелие	Пан.: 1980
РІШЕНЕЦЬ архаїзм		Рус.: 1974
РОБІТНИЧА СИЛА	*робоча сила* рос. рабочая сила	Пан.: 1980
РОБІТНЯ штучне або застаріле	*майстерня*	Шам.: 1974 Пан.: 1980
РОБОТА ДОМА	*робота на дому* рос. работа на дому	Пан.: 1980
РОГІВНИЦЯ, див. також **гостриця, остриця**	*піраміда* рос. пирамида	Хв.: 1933
РОДИМЕЦЬ архаїзм		Рус.: 1974

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
РОЗБІР	*аналіз* рос. радиус-вектор	Хв.: 1933
РОЗВЕДЕННЯ, див. також **розвід, розводження**	*розведення, розводження* рос. разбавление	Хв.: 1933
РОЗВІД, див. також **розведення, розводження**	*розведення, розводження* рос. разбавление	Хв.: 1933
РОЗВОДЖЕННЯ, див. також **розвід, розведення**	*розведення, розводження* рос. разбавление	Хв.: 1933
РОЗВОДИТИ, див. також **розводнювати**	*розводити* рос. разбавлять	Хв.: 1933
РОЗВОДНЮВАТИ, див. також **розводити**	*розводити* рос. разбавлять	Хв.: 1933
РОЗМАХ	*амплітуда* рос. амплитуда	Хв.: 1933
РОЗОРЕННЯ	*зубожіння* сприяння інтерсхідно-слов'янізації соціально-економічної термінології	Пан.: 1980
РОЗПАД САМОЧИННИЙ [самовільний]	*розпад самочинний* рос. распад самопроизвольный	Хв.: 1933
РОЗПАДИНА	*розколина* рос. расселина	Хв.: 1933
РОЗПИЛ, див. також **розпилення, розпорошення** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *розпорошення*	Калин. Дрін.: 1935
РОЗПИЛЕННЯ, див. також **розпил, розпорошення** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *розпорошення*	Калин. Дрін.: 1935
РОЗПОРОШЕННЯ, див. також **розпил, розпилення** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *розпорошення*	Калин. Дрін.: 1935

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
РОЗРІДА, див. також **розріджування, розрідження** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *розрідження* рос. разрежение	Хв.: 1933
РОЗРІДЖЕННЯ, див. також **розріда, розріджування** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *розрідження* рос. разрежение	Хв.: 1933
РОЗРІДЖУВАННЯ, див. також **розріда, розрідження** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *розрідження* рос. разрежение	Хв.: 1933
РОЗРІДЖУВАТИ, док. **РОЗРІДИТИ**	*розрідиннити* рос. разжижать	Хв.: 1933 Калин. Дрін.: 1935
РОЗСІЯННЯ СВІТЛА, див. також **світлорозсів, світлорозсіювання, світлорозсіяння**	тільки *світлорозсіювання*	Калин. Дрін.: 1935
РОЗТОЧЧЯ, див. також **стоковище**	*вододіл* рос. водораздел	Хв.: 1933
РОЗЧИН ВОДЯНИЙ	*розчин водний* рос. раствор водный	Хв.: 1933
РОЗЧИН ГУСТИЙ	*розчин міцний* рос. раствор крепкий	Хв.: 1933
РОЗЧИН ЛЕГКИЙ	*розчин слабкий* рос. раствор слабый	Хв.: 1933
РОЗЧИН МІЦНИЙ	*розчин міцний* рос. раствор крепкий	Хв.: 1933
РОЗЧИН РІДКИЙ	*розчин розведений* рос. раствор слабый	Хв.: 1933
РОЗЧИННИК штучне слово	тільки *речовина розчиняльна*	Калин. Дрін.: 1935
РОЗШИРЕНЬ	*розтруб*	Калин. Дрін.: 1935
РОСТІВНИЙ	*ростучий*	Вас.: 1934
РУЇНИ	*руйнування* рос. разорение	Пан.: 1980

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
РУЙНУВАННЯ	*розорення* рос. разорение	Пан.: 1980
РУХЛИВИЙ	*легкорушний* рос. удобоподвижный	Хв.: 1933
РЯДНА див. також **значник, залежник**	*ордината* рос. ордината	Хв.: 1933
САМОПЕРЕРИВНИК [ПЕРЕРИВНИК САМОЧИННИЙ] штучна розбіжність між російською і українською мовами; з посиланням на націоналістичне джерело; націоналістична тенденція	тільки *переривник самочинний*	Калин. Дрін.: 1935
САТЬ	*іней* рос. иней	Хв.: 1933
СВІТЛО ПЕРЕХІДНЕ	*світло прохідне* рос. свет проходящий	1930-ті
СВІТЛОЗМОГА [СВІТЛОСИЛА]	*світлосила* рос. светосила (объектива)	1930-ті
СВІТЛОМІР штучне так зване українське... слово, яке ніякого поширення серед широких багатомільйонних робітничих та колгоспних мас не мало і не має	*фотометр*	Хв.: 1933
СВІТЛОРОЗСІВ [ДИСПЕРСІЯ], див. також **світлорозсіювання, світлорозсіяння, розсіяння світла** штучна розбіжність між російською і українською мовами	тільки *світлорозсіювання*	Калин. Дрін.: 1935
СВІТЛОРОЗСІЮВАННЯ, див. також **світлорозсів, світлорозсіяння, розсіяння світла**	тільки *світлорозсіювання*	Калин. Дрін : 1935
СВІТЛОРОЗСІЯННЯ, див. також **світлорозсів, світлорозсіювання, розсіяння світла**	тільки *світлорозсіювання*	Калин. Дрін.: 1935

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
СВІЧЕННЯ САМОВІЛЬНЕ, див. також **сяйво**	*сяйво, свічення самочинне* рос. свечение самопроизвольное	Хв.: 1933
СВЯТОЧНИЙ	*святковий*	Єрм. Рус : 1970
СЕБТО діалектизм	*тобто*	Рус.: 1974
СЕРЕДБІЧНА, див. також **досередня, середуща**	*медіана* рос. медиана	Хв.: 1933
СЕРЕДИННИЙ, див. також **внутрішній, середовий, нутряний, осередній, середковий** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *внутрішній* рос. внутренний	Калин. Дрін.: 1935
СЕРЕДКОВИЙ, див. також **внутрішній, середовий, серединний, нутряний, осередній** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *внутрішній* рос. внутренний	Калин. Дрін.: 1935
СЕРЕДКУТНЯ, див. також **двосічна, симетральна**	*бісектриса* рос. биссектрисса	Хв.: 1933
СЕРЕДОВИЙ, див. також **внутрішній, серединний, нутряний, осередній, середковий** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *внутрішній* рос. внутренний	Калин. Дрін.: 1935
СЕРЕДУЩА, див. також **досередня, середбічна**	*медіана* рос. медиана	Хв.: 1933
СИЛА відпихальна, [відштовхна]	*сила відштовхна* рос. сила отталкивания	Хв.: 1933
СИЛА ОБСЯГОВА	*сила об'ємна* рос. сила объемная	Хв.: 1933
СИМЕТРАЛЬНА, див. також **середкутня, двосічна**	*бісектриса* рос. биссектрисса	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
СКАЛИНЕЦЬ вигадане слово, провінціалізм	*шпат* рекомендований інтернаціональний термін	Калин. Дрін.: 1935
СКЛО ТЕЧНЕ	*скло рідке* рос. стекло жидкое	Хв.: 1933
СКОЇТИСЬ діалектизм		Рус.: 1974
СКОНЦЕНТРУВАННЯ	*концентрація*	Пан.: 1980
СКОРОДРУКІВНИЙ придумане слово	*скоропечатний* рос. скоропечатный	Хв.: 1933
СКОРШЕ обласне, застаріле, рідковживане		Єрм. Рус.: 1970
СКУКА	*нудьга*	Єрм. Рус.: 1970
СЛИВЕ архаїзм; застаріле, регіональне	*майже*	Пл.: 1973 Рус.: 1974
СЛУХІВНИК [ТРУБКА СЛУХОВА] штучна розбіжність між російською і українською мовами	*трубка слухова* рос. трубка слуховая	Калин. Дрін.: 1935
СОЗНАЧНИК, див. також **сурядна**	*координата* рос. координата	Хв.: 1933
СОЛЯ, див. також **соль**	*золь* рос. золь, соль (раст. коллоидов)	Хв.: 1933
СОЛЬ, див. також **соля**	*золь* рос. золь, соль (раст. коллоидов)	Хв.: 1933
СОПУХА	*сопка* рос. сопка	Хв.: 1933
СОЧКА [ЛІНЗА]	*лінза* рос. линза	Хв.: 1933
СОЧКА ЗБІЛЬШУВАЛЬНА	*лінза збільшувальна* рос. стекло увеличительное	Хв.: 1933
СОЧКА ЗБІРНА	*лінза збірна* рос. стекло собирательное	Хв.: 1933
СОЧКА РОЗСІВНА	*лінза розсівна* рос. стекло рассеивающее	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
СОЧКА СФЕРИЧНА	*лінза сферична* рос. стекло сферическое	Хв.: 1933
СПАДИСТИЙ, див. також **похилий, похилистий, нахилий** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *похилий*	Калин. Дрін.: 1935
СПАДОМІР	*нівелір* рос. нивелир	Хв.: 1933
СПИЖ	*бронза*	Рус.: 1973
СПІЛЬНООСЕРЕДКОВИЙ	*концентричний* рос. концентрический	Хв.: 1933
СПОДОБНІШЕ	*зручніше*	Рус.: 1973
СПОЗИРАННЯ		Пл.: 1973
СПРАВУНОЧОК архаїзм і діалектизм		Рус.: 1974
СПРАЦЬОВАНИЙ КАПІТАЛ	*зношений капітал* рос. сношенный капитал	Пан.: 1980
СПРИКРИТИСЯ розм.		Єрм. Рус.: 1970
СПРИТНИК вигадка перекладачів / письменників		Єрм. Рус.: 1970
СТАЛИЙ	*постійний*	Пан.: 1980
СТАЛЯҐМІТ не відповідає укр. вимові		Ор.: 1933
СТАЛЯКТИТ не відповідає укр. вимові		Ор.: 1933
СТАН ТЕЧНИЙ, див. також **течність**	*стан рідинний* рос. состояние жидкое	Хв.: 1933
СТАНОВИЩЕ географічне	*положення географ.* рос. положение географ.	Хв.: 1933
СТЕПЕНЬ ІСТИЙ немає потреби в спеціальному терміні	рос. степень, показатель, который равен нулю	Хв.: 1933
СТЕЧНЮВАТИ док. **СТЕЧНИТИ [СКРАПЛЮВАТИ]**	*скраплювати* рос. сжижать	Хв.: 1933
СТІЖОК, див. також **кружіль, шийка, пістряк**	*конус* рос. конус	Хв.: 1933 Дрін. Саб.: 1934

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
СТОКОВИЩЕ, див. також **розточчя**	*вододіл* рос. водораздел	Хв.: 1933
СТОРЧ, див. також **простопад, прям, межипрям, прямо хресник, сторчак**	*перпендикуляр* рос. перпендикуляр	Хв.: 1933
СТОРЧАК, див. також **сторч, простопад, прям, межипрям, прямохресник**	*перпендикуляр* рос. перпендикуляр	Хв.: 1933
СТОЯК, див. також **стоячок** вигадане слово, провінціалізм	*штатив* рекомендований інтернаціональний термін	Калин. Дрін.: 1935
СТОЯЧОК, див. також **стояк** вигадане слово, провінціалізм	*штатив* рекомендований інтернаціональний термін	Калин. Дрін.: 1935
СТРУПАЧОК не фіксують укр. джерела		Єрм. Рус.: 1970
СТРУС, див. також **потрус, двигіт, двигтіння, струшування** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *струс*	Хв.: 1933
СТРУШУВАННЯ, див. також **потрус, двигіт, струс, двигтіння** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *струс*	Хв.: 1933
СТУПІНЬ	*градус* рос. градус	Хв.: 1933 Дін. Саб.: 1934
СТЯТА, див. також **остриця, гостриця**	*зрізана піраміда* рос. пирамида	Хв.: 1933
СУРДИНА [ГЛУШНИК] штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *глушник*	Калин. Дрін.: 1935
СУРЯДНА, див. також **созначник**	*координата* рос. координата	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
СУСТАВ вигадане слово, провінціалізм	*шарнір* рекомендований інтернаціональний термін	Калин. Дрін.. 1935
СУХОДІЛ	*континент* рос. материк	Хв.: 1933
СЯЙВО, див. також **свічення самовільне**	*сяйво, свічення самочинне* рос. свечение самопроизвольное	Хв.: 1933
СЬОГОДЕННЯ штучне або застаріле	*сучасність*	Шам.: 1974
ТАМУВАТИ док. **УТАМУВАТИ (стосовно рідини)**, див. також **утамовувати** штучна розбіжність між російською і українською мовами	тільки *зупиняти, зупинити, спиняти, спинити*	Калин. Дрін.: 1935
ТАТТЯ ПЕРЕХРЕЩЕННЯ	*перетин* рос. пересечение	Хв.: 1933
ТВЕРДЖЕННЯ	*теорема* рос. теорема	Хв.: 1933
ТВЕРДОМІР [СКЛЕРОМЕТР] штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *склерометр*	Калин. Дрін.: 1935
ТЕКУЧИЙ	*проточний* рос. проточный	Хв.: 1933
ТЕПЛОМІР	*термометр* рос. термометр	Хв.: 1933
ТЕТИВА	*хорда* рос. хорда	Хв.: 1933
ТЕЧВА	*течія* рос. течение	Хв.: 1933
ТЕЧИВО	*рідина* рос. жидкость	Хв.: 1933
ТЕЧНІСТЬ, див. також **стан течний**	*стан рідинний* рос. состояние жидкое	Хв.: 1933
ТЕЧНІТИ док. **СТЕЧНІТИ**	*скраплюватися* рос. переходить в жидкое состояние	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ТІЛО	*речовина* рос. тело слаборастворимое, тело сильномагнитное, рацемическое, экзотермическое, эндотермическое	Хв.: 1933
ТІЛО ПРОСТЕ	*речовина проста* рос. тело простое	Хв.: 1933
ТІЛО РОЗЧИНЕНЕ	*речовина розчинена* рос. тело растворенное	Хв.: 1933
ТІЛЬКИ-НО діалектизм, розмовне	*тепер*	Єрм. Рус.: 1970
ТОВАРОВИЙ	*товарний*	Пан.: 1980
ТОЛОК	*поршень* рос. поршень	Хв.: 1933 Калин. Дрін.: 1935
ТОРГ	*торгівля*	Пан.: 1980
ТОЧКА СТЕРНУВАННЯ	*точка згущення* рос. точка сгущения	Хв.: 1933
ТОЧКА ТЕЧІННЯ	*точка скраплення* рос. точка сжижения	Хв.: 1933
ТРАПЕЗ, див. також **трапеза**	*трапеція* рос. трапеция	Хв.: 1933 Дін. Саб.: 1934
ТРАПЕЗА, див. також **трапез**	*трапеція* рос. трапеция	Хв.: 1933 Дін. Саб.: 1934
ТЯЖКОСТОПНІСТЬ	*тяжкотопність* рос. тугоплавкость	Хв.: 1933
ТЯМИТИ розмовне	*розуміти*	Єрм. Рус.: 1970
УБИРНІСТЬ, див. також **здатність вбирна**	*здатність абсорбційна, здатність убирна* рос. способность абсорбционная	Хв.: 1933
УГАМОВУВАТИ (коливання), див. також **гамувати** штучна розбіжність між російською і українською мовами	тільки *зупиняти, зупинити, спиняти, спинити*	Калин. Дрін.: 1935
УЗГІР'Я	*високо рівня* рос. плоскогорие	Хв.: 1933
УКІСНИЙ, див. також **звіхневий, перехресний**	*косий* рос. косой	Хв.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
УЛОГОВИНА	*западина* рос. впадина	Хв.: 1933
УНУТРІШНІЙ / ВНУТРІШНІЙ, див. також **середовий, серединний, нутряний, осередній, середковий** штучна розбіжність між російською і українською мовами; націоналістична тенденція	тільки *внутрішній* рос. внутренний	Калин. Дрін.: 1935
УПОДІБ штучний архаїзм		Рус.: 1974
УСТРІЙ	*уклад* рос. уклад	Пан.: 1980
УТАМОВУВАТИ, див. також **тамувати** штучна розбіжність між російською і українською мовами	тільки *зупиняти, зупинити, спиняти, спинити*	Калин. Дрін.: 1935
УТВІР	*образ* рос. образ	Хв.: 1933
УТИНОК штучне так зване українське... слово, яке ніякого поширення серед широких багатомільйонних робітничих та колгоспних мас не мало і не має	*сегмент*	Хв.: 1933
УТЯЖЛИВИЙ обласне, застаріле, рідковживане		Єрм. Рус.: 1970
УЯВНИЙ	*позірний* рос. кажущийся	Хв.: 1933
ФАҐОЦИТ не відповідає укр. вимові		Ор.: 1933
ФАЗА НЕТРИВКА [НЕСТІЙКА]	*фаза нестійка* рос. фаза неустойчивая	Хв.: 1933
ФАЗА ТЕЧНА	*фаза рідинна* рос. фаза жидкая	Хв.: 1933
ФІЛІЖАНКА обласне, застаріле, рідковживане; полонізм	*чашка*	Єрм. Рус.: 1970 Рус.: 1974
ФЛЬОҐІСТОН не відповідає укр. вимові		Ор.: 1933

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ФЛЬОРА не властиве мовленню мас	*флора*	Хв.: 1933
ФЛЬОТА не властиве мовленню мас	*флот*	Хв.: 1933
ХИТАННЯ, див. також **коливання, похит**	тільки *коливання*	Калин. Дрін.: 1935
ХИТУН вигаданий термін	*маятник*	Дін. Саб.: 1934
ХІДНИК обласне, застаріле, рідковживане	*тротуар*	Єрм. Рус.: 1970
ХЛИПАК	*клапан* рос. клапан	Хв.: 1933 Калин. Дрін.: 1935
ХЛІБОРОБСТВО	*землеробство* рос. земледелие	Пан.: 1980
ХОЛОДНИК вигадка перекладачів / письменників		Єрм. Рус.: 1970
ЦАЛЬ полонізм	*дюйм*	Калин. Дрін.: 1935
ЦЕБРО архаїзм і діалектизм		Рус.: 1974
ЦИГАРКИ	*сигарети*	Рус.: 1974
ЦИКЛЬ не відповідає укр. вимові		Ор.: 1933
ЦІВКАСТИЙ, див. також **валковий**	*циліндричний* рос. цилиндрический	Хв.: 1933
ЦІДИЛО	*фільтр*	Рус.: 1973
ЦЯЦЬКАРНЯ	*фабрика іграшок* рос. фабрика игрушек	Хв.: 1933
ЧАСОПИС архаїзм і діалектизм		Рус.: 1974 Шам.: 1974
ЧАСТИНА, див. також **частинка**	*частка, частинка* рос. частица	Хв.: 1933
ЧАСТИНКА, див. також **частина**	*частка, частинка* рос. частица	Хв.: 1933
ЧАША КУЛИСТА	*поверхня сферичного сегменту* рос. поверхность сферического сегмента	Хв.: 1933
ЧИНШ	*оброк*	Пан.: 1980

Слово, що підлягало заміні або вилученню і коментар до нього	Слово-замінник і коментар до нього	Посилання
ЧИПІТИ діалектизм		Рус.: 1974
ЧОЛО [ФРОНТ] ХВИЛІ штучна розбіжність між російською і українською мовами	тільки *фронт хвилі*	Калин. Дрін.: 1935
ЧОРНЯВЕЦЬ архаїзм, розмовне		Рус.: 1974
ЧОТА	*рій*	Рус.: 1974
ЧУДУВАТИСЯ діалектизм	*дивуватися*	Рус.: 1974
ШАНЕЦЬ обласне, застаріле, рідковживане	*окоп*	Єрм. Рус.: 1970
ШАРВАРОК архаїзм і діалектизм		Рус.: 1974
ШАРЛАТОВИЙ штучний архаїзм		Рус.: 1974
ШВИДКІСТЬ ВИДНА, див. також **швидкість уявна**	*швидкість позірна* рос. скорость кажущаяся	Хв.: 1933
ШВИДКІСТЬ УЯВНА, див. також **швидкість видна**	*швидкість позірна* рос. скорость кажущаяся	Хв.: 1933
ШЕПОТОМ	*пошепки*	Єрм. Рус.: 1970
ШИЙКА, див. також **стіжок, кружіль, пістряк**	*конус* рос. конус	Хв.: 1933
ШКАЛЯ ОБСЯГОВА	*шкала об'ємна* рос. шкала объемная	Хв.: 1933
ШПИТАЛЬ	*госпіталь*	Рус.: 1973; 1974
ШРУБ обласне, застаріле, рідковживане; полонізм	*шуруп*	Єрм. Рус.: 1970
ЩИРИЙ (про речовину)	*чистий* рос. чистый	Калин. Дрін.: 1935

Документальне видання

УКРАЇНСЬКА МОВА У XX СТОРІЧЧІ: ІСТОРІЯ ЛІНГВОЦИДУ

Документи і матеріали

Упорядники:
Лариса Масенко, Віктор Кубайчук,
Орися Демська-Кульчицька

Редактор О. Л. Рудь
Художнє оформлення Л. А. Кузнецової
Технічний редактор Т. М. Новікова
Комп'ютерна верстка Л. Ф. Усаненко
Коректор А. Б. Піцик

Підписано до друку 14.04.2005. Формат 60×90/16.
Гарнітура «Балтика». Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 25. Обл.-вид. арк. 25.
Наклад 5000 прим. Зам. 5-23.

Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
Свідоцтво про реєстрацію № 1801 від 24.05.2004 р.
04070, Київ, Контрактова пл., 4.
Тел./факс: (044) 425-60-92, 238-28-26.
E-mail phouse@ukma.kiev.ua

Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. — 399 с.
У45
ISBN 966-518-314-1

У збірнику вміщено документи і матеріали, що стосуються мовної політики радянського керівництва на теренах України. Вони проливають світло на підступне втручання у внутрішній розвиток української мови, спрямоване на штучне зближення її з російською і знищення як незалежного мовного утворення. На базі корпусу документів і матеріалів укладено реєстр репресованої лексики. Працю призначено гуманітаріям — філологам, історикам, політологам, викладачам відповідних дисциплін, студентам, аспірантам і всім тим, кому не байдужа доля рідної мови.

ББК 81.2УКР.я43

«Урядове втручання взагалі, а в даному випадку з боку уряду, опанованого росіянами, у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. Ні поляки, ні румуни, ні чехи до цього не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії.

Вони всі обмежувалися на заходах зовнішнього тиску: забороняли вживати українську мову прилюдно (цілковито або частково); накидали державну мову через освітню систему; зваблювали українців своєю культурою й можливістю кар'єри; переселяли їх на неукраїнські території, а українські землі заселяли членами панівної нації тощо. Поруч цих «класичних» метод радянська система встановлює контролю над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й ортоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови. Таким чином на радянській Україні конфлікт між українською і російською мовами перенесено з зовнішньої позамовної сфери в середину самої мови. Боротьба відбувається не тільки в людській психіці, а й у самій мові».